

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**NÂSIRUDDİN B. KORKMAZ EL-AKTEMURÎ (ö. 882/1478)
VE NESRU'L-CUMÂN İSİMLİ TEFSİRİ**

DOKTORA TEZİ

Selami YALÇIN

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK

HAZİRAN – 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NÂSIRUDDİN B. KORKMAZ EL-AKTEMURÎ (ö. 882/1478)
VE NESRU'L-CUMÂN İSİMLİ TEFSİRİ

DOKTORA TEZİ

Selami YALÇIN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

“Bu tez sınavı 15/06/2020 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ömer ÇELİK	BAŞARILI
Doç. Dr. Muhammed ABAY	BAŞARILI
Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK	BAŞARILI
Doç. Dr. Ali KARATAŞ	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali BAĞIR	BAŞARILI

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİT.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa: 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı :	SELAMİ YALÇIN
Öğrenci Numarası :	1560D08001
Enstitü Anabilim Dalı :	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı :	TEFSİR
Programs :	<input type="checkbox"/> YÜKSEK LİSANS <input checked="" type="checkbox"/> DOKTORA
Tezin Başlığı :	NÂSIRUDDİN B. KORKMAZ EL-AKTEMURİ (ö. 852/1478) VE NESRU'L- CUMÂN İSİMLİ TEFSİRİ
Benzerlik Oranı :	%19

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir inihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

27/02/2020
İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere @sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

27/02/2020
İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: DOÇ. DR. SEZÂ KÜÇÜK

Tarih: 27/02/2020

İmza:

 KABUL EDİLMİŞTİR REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onay

ÖNSÖZ

İnsanları yaratmakla yetinmeyip onlara rehberler gönderen Yüce Allah, hidayete vesile olması gayesiyle indirdiği Kur'ân-ı Kerim'in insanlar tarafından okunmasını, anlaşılmasını ve hayatlarına tatbik edilmesini istemiştir. Rahmet nurlarını mahlûkata ulaştırma maksadıyla ömür tüketen Allah Resulü ilâhi emre uyarak Kur'ân'ı yaşamış, insanlara tebliğ etmiş ve açıklamıştır. Kur'ân-ı Kerim'i doğru anlama çabaları, ilk muhataplarından günümüze kadar da kesintisiz süregelmiştir. Bu maksatla tefsirler yazılmış, kitaplar kaleme alınmıştır.

İslâm tarihinin parlak dönemlerinden biri olan Memlûkler devletinde yaşamış olan İbn Korkmaz da Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması için çaba harcamış ve iki tefsir kaleme almıştır. Ne var ki her iki eseri de kitlelerle buluşamamış, kütüphane raflarında saklı kalmıştır. Biri yirmi ciltlik olan, diğeri de baştan sona seci'li yazılan bu eserlerin varlığından haberdar olunca tam olan Nesru'l-Cumân tefsirinin yöntemini araştırmaya karar verdik. Hakkında herhangi bir çalışma yapılmamış olan tefsirin seci' sanatıyla yazılmış olması kararımızda ayrıca etkili olmuştur.

Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de İbn Korkmaz'ın hayatını, ilmî kişiliğini ve eserlerini tanıtmaya çalıştık. İkinci Bölüm'de Nesru'l-Cumân'la ilgili genel bilgiler verdikten sonra tefsirin Rivâyet, Dirâyet, Kur'ân İlimleri ve İşârî açıdan özelliklerini ve müfessirin yöntemini izah etmeye gayret ettik. Üçüncü Bölüm'de ise seci' sanatıyla ilgili bilgiler verdikten sonra tefsirin seci' özelliklerini ayrıntılı bir şekilde tahlil etmeye çalıştık.

Son olarak bu çalışmanın bugünlere gelmesinde katkısı olan hocalarıma teşekkür borcumu ifa etmek isterim. Bu vesileyle İbn Korkmaz'a ve eserlerine ulaşmada gerekli yönlendirmeleri yaparak bu tezin belirlenmesinde katkısı olan Dr. İhsan KAHVECİ hocama; tez konusunun belirlenmesinde tecrübelerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Saim YILMAZ hocama teşekkür ederim. Hocalarımdan, planlanma aşamasında danışmanlığımı yapan, engin birikimi, dikkati ve titizliğiyle çalışmanın omurgasını şekillendiren Prof. Dr. Alican DAĞDEVİREN'e; yazılma sürecinde danışmanlığımı yapan, çalışmanın olgunlaşmasını sağlayan, işârî tefsir boyutuyla ilgili önerileri sayesinde teze derinlik katan Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK'e; ufuk açıcı yönlendirmelerde bulunarak her başlığın şekillenmesinde katkıları olan Doç. Dr. Ali KARATAŞ'a; araştırma ve yazma

sürecinde fikirlerinden istifade ettiğim Dr. Muhammed Ali BAĞIR'a, tezin son şeklini alma sürecinde öneri ve değerlendirmelerinden yararlandığım Prof. Dr. Ömer ÇELİK ile Doç. Dr. Muhammed ABAY'a şükranlarımı sunarım.

İbn Korkmaz'ın yazma hâlinde bulunan her iki tefsirini ve diğer eserlerini incelerken ve her başlıkla ilgili geniş bir kaynak taraması yaparken tezin ilim dünyasına katkı sağlamasını umdum. Daha iyiye ulaşma çabasında olsam da beşer olduğum hakikatinin göz önünde bulundurulmasını dilerim. Çaba ve gayretimın ulu divanda ihsana mazhar olmasını niyaz ederim.

Selami YALÇIN

SAKARYA- 2020

KISALTMALAR

age.	: Adı Geçen Eser
agm.	: Adı Geçen Makale
(a.s.)	: Aleyhi's-selâm
b.	: bin, ibn
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İFAV.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
m.	: Miladi
mak.	: Makale
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
(r.a.)	: Radiyallahu anhu
(r.ahâ)	: Radiyallahu anhâ
(s.a.v.)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz

Sakarya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans <input type="checkbox"/>	Doktora <input checked="" type="checkbox"/>
Tezin Başlığı: Nâsıruddin b. Korkmaz el-Aktemurî (ö. 882/1478) ve Nesru'l- Cumân İsimli Tefsiri	
Tezin Yazarı: Selami YALÇIN	Danışman: Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK
Kabul Tarihi: 15/06/2020	Sayfa Sayısı: VIII (ön kısım) + 233 (tez) + 19 (ek)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Tefsir
<p>Memlûkler döneminde Hicri 9. asırda Kahire’de yaşamış olan İbn Korkmaz el-Aktemurî birçok ilimde eser yazmış şair bir müfessirdir. Hakkında Türkçe herhangi bir çalışma yapılmamış olan müfessir ve eserleriyle ilgili tabakât kitaplarında kısa bazı bilgiler bulunmaktadır. İstanbul’daki çeşitli kütüphanelerde özellikle “Bedi” ve “Esmâ-i Hüsnâ”yla ilgili eserlerinin birkaç nüshası ile tefsirleri mevcuttur. Bu tezde ulaşılan kaynaklara dayanılarak müfessirin hayatı, çağı, hocaları, öğrencileri ve eserleriyle ilgili bilgiler verilmiş ve onun seci’yle yazılan <i>Nesru’l-Cumân el-Muntazam min Fethi’r-Rahmân</i> tefsirinin yöntemi araştırılmıştır. Dört cilt olan tefsirin, Beyazıt Kütüphanesi 587 ve 588 numarada kayıtlı, iki mücelled hâlindeki nüshası esas alınmıştır. Dirâyet tefsiri olan bu eser, rivâyet ve dirâyet yöntemlerini cem ederek yazdığı 20 ciltlik <i>Fethu’r-Rahmân fî Tefsiri’l-Kur’ân</i> isimli diğer tefsirinin özetidir. Eksik olan <i>Fethu’r-Rahmân</i> tefsirinin Topkapı ve Dublin nüshalarının tamamına; üç ciltlik Sofya nüshasının bir cildine ulaşılmıştır. Fas’ın Vezzân kentinde bulunan ciltlerine ise ulaşılamamıştır.</p> <p>Nesru’l-Cumân’ın yöntemi ayrıntılı bir şekilde işlenmiş, <i>Fethu’r-Rahmân</i>’daki metoduyla kısaca karşılaştırılmıştır. Müfessirin her iki tefsirinde de işârî açıklamalar vardır. Fakat Nesru’l-Cumân’da daha yoğun bir şekilde bu tür te’vîllere rastlanmaktadır. Bu tarz açıklamalarının büyük çoğunluğu Necmeddîn Dâye’nin <i>Bahrü’l-Hakâik (et-Te’vilâtü Necmiyye)</i> eserinden kaynak belirtilmeden aktarılmıştır.</p> <p>Belagat âlimi olan müfessir <i>Fethu’r-Rahmân</i>’da açıklamalarını nadiren seci’yle yazmayı tercih etmişken, Nesru’l-Cumân’ı baştan sona seci’yle kaleme almıştır. Eserin bu özelliği nedeniyle tezde seci’ araştırılmış ve müfessirin bunu tefsire uygulaması örneklerle izah edilmiştir. Seci’yle yazılan tefsirler hakkında bu tarz bir inceleme ilktir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Tefsir, İşârî Tefsir, Seci’le Tefsir, İbn Korkmaz, Nesru’l-Cumân, <i>Fethu’r-Rahmân</i>	

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree <input type="checkbox"/>	Ph.D. <input checked="" type="checkbox"/>
Title of Thesis: Nâsıruddin Ibn Qurqmâs al-Aktamurî (ö. 882/1478) and His Tafsîr Nathr al-Jumân	
Auter of Thesis: Selami YALÇIN	Supervisor: Assoc. Prof. Sezai KÜÇÜK
Accepted Date: 15/06/2020	Number of Pages: VIII + 233 + 19
Deparment: Basic Islamic Sciences	Subfield: Tafsîr (Qur’anic Exegesis)
<p>Ibn Qurqmâs al-Aktamurî, who lived in Cairo during the reign of the Mamluks in the 9th century, is a poet-writer and mufessir who had worked in many sciences. There is no working in Turkish about this müfessir and his works but there are some brief information about the works of mufessir and his works on the tabakât papers. In several libraries in Istanbul, there are some of copies of his works, especially about Badi‘ and Asmâ al-Hüsna and about his taffsirs. Based on the sources reached, in this thesis it has been focused, information about life, age, teachers, students and works of mufessir was given. The method of saji of ‘Nathr al-Jumân al-Muntazam min Fath al-Rahmân’ tafsir’s written was examined. The tafsir, which is the four volumes, is based on two manuscripts, placed in 587 and 588, in the Beyazıt Library. This work known as a dirayah tafsir, is a summary of his other work which he wrote in twenty volumes, by writing in terms of rivayah and dirâyah, this taffsirs name is “Fath al-Rahmân fi Tafsir al-Qur’an”. Some volumes of the Fath al-Rahmân tafsirs are currently missing. There are four volumes in Topkapı and one volume in Dublin all of these volumes had been reached for thesis; in Sofia there are three volumes but only one of them had been reached. The volumes in Wezzan Morocco are unreachable.</p> <p>While the method of the Nathr al-Jumân is examined detailed, it is briefly compared with the method of Fath al-Rahmân in relation to each topic. There are also ishârî explanations in both tafsirs of the mufessir. However, these kinds of taffsirs are found in Nathr al-Jumân more than Fathu’r-Rahmân. The majority of such explanations were transferred from Necmeddîn Dâye’s ”Bahr al-Hakâik“ (al-Ta’vîlâtü Nacmiyye) without mentioning the source.</p> <p>Mufassir who is a belagah scholar, in Fath al-Rahmân rarely chose to write his explanations by using saj`i, he wrote Nathr al-Jumân using saj`i from beginning to end. Due to this characteristic of the work, the saj`i in the thesis has been investigated and the application of this to the commentary has been explained with examples. This type of review about the taffsirs written with saj`i is a first.</p>	
Key Words: Qur’an, Tafsîr, Tafsîr of Ishârî, Tafsîr of Saj‘, Ibn Qurqmâs, Nathr al-Jumân, Fath al-Rahmân,	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: İBN KORKMAZ'IN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	10
1.1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem	10
1.1.1. Hayatı.....	10
1.1.2. Yaşadığı Dönem (Siyasi, Sosyal ve Kültürel)	12
1.2. İlmî Kişiliği ve Şairliği	19
1.2.1. Hocaları ve Talebeleri	22
1.2.2. Eserleri	24
1.2.2.1. Fethu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân.....	28
1.3. İbn Korkmaz'a Yöneltilen Eleştiriler.....	30
BÖLÜM 2: NESRU'L-CUMÂN VE TEFSİR ÖZELLİKLERİ.....	33
2.1. Genel Özellikleri.....	33
2.2. Rivâyet Açısından Özellikleri.....	44
2.2.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri.....	45
2.2.2. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri	55
2.2.3. Sahâbe ve Tâbiîn Sözleriyle Tefsiri.....	64
2.2.4. Siyer ve Megazî'den Yararlanması.....	68
2.2.5. İsrâiliyyâtı Kullanması.....	75
2.3. Dirâyet Açısından Özellikleri.....	80
2.3.1. Arap Dilinden Yararlanması.....	80
2.3.1.1. Kelimelerin Lügat Anlamları	81
2.3.1.2. Sarf ve Nahiv Yönünden Gramer Tahlilleri	83

2.3.2.	Şiirle İstişhatları	84
2.3.3.	Fıkhî Yorumları.....	90
2.3.4.	Kelâmî Yorumları.....	97
2.3.5.	İlmî Yorumları.....	105
2.4.	Kur'ân İlimleri Açısından Özellikleri.....	117
2.4.1.	Mekkî ve Medenî İlmi.....	117
2.4.2.	Hurûfu Mukatta'a ve Tefsiri.....	120
2.4.3.	Esbâb-ı Nüzûl.....	121
2.4.4.	Münâsebetü'l-Kur'ân.....	123
2.4.5.	Nâsîh ve Mensûh	130
2.5.	İşârî Açısından Özellikleri	132
2.5.1.	Genel Olarak İşâri Te'vîl.....	132
2.5.2.	İşârî (İrfânî) Te'vîl Yaklaşımı.....	138
2.5.3.	İşârî Te'vîl Yöntemi.....	141
2.5.4.	İşârî Te'vîl Kaynakları.....	143
2.5.5.	Nesru'l-Cumân'da Bazı İşârî Te'villeri	145
2.5.5.1.	Muhabbet.....	150
2.5.5.2.	Kalp.....	155
2.5.5.3.	Zikir.....	164

BÖLÜM 3: NESRU'L-CUMÂN'IN SECİ' ÖZELLİKLERİ.....175

3.1.	Genel Olarak Seci'	175
3.2.	Seci'in Şartları.....	176
3.3.	Seci'in Çeşitleri.....	177
3.3.1.	Fıkra ve Kelime Sayısına Göre	177
3.3.2.	Kafiye ve Vezin Yapısına Göre.....	179
3.3.2.1.	Mutarraf Seci'	179
3.3.2.2.	Hâlî Seci'	180
3.3.2.3.	Murassa' Seci'	181
3.3.2.4.	Müşattar Seci'	181

3.4.	Kur'ân-ı Kerim'de Seci' Tartışması	181
3.5.	Seci' ile Tefsir Yazma Geleneği	183
3.6.	Nesru'l-Cumân'da Seci'	185
3.6.1.	Fıkra Sayısına Göre Seci'leri.....	186
3.6.2.	Kelime Sayısına Göre Seci'leri.....	189
3.6.3.	Fıkraların Uzunluğuna Göre Seci'leri.....	191
3.6.4.	Kafiye ve Vezin Yapısına Göre Seci'leri.....	194
3.6.5.	Tarsî' Türündeki Seci'leri	198
3.6.6.	Tatvîl Türündeki Seci'leri.....	200
3.6.7.	Seci'in Fıkrası Olarak Âyetleri Yazması.....	204
3.6.8.	Âyetlerin Üslubuyla İlgili Seci'leri.....	208
SONUÇ		216
KAYNAKLAR		219
EKLER		234
ÖZGEÇMİŞ		252

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Bu tezin konusu, Memlûkler döneminde yaşamış olan Nâsıruddin Muhammed b. Korkmaz el-Aktemurî'nin (ö. 882/1478) hayatı ve eserleri ile mufassal olarak yazdığı *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân* isimli tefsirinin özeti olan ve baştan sona kadar seci' sanatıyla yazılan *Nesru'l-Cumân el-Muntazam min Fethi'r-Rahmân* isimli tefsirinin yöntemidir. Yazma hâlinde bulunan eserin, rivâyet, dirâyet, ulûmu'l-Kur'ân, işârî ve seci' sanatı açısından yöntemi incelenmiştir.

Araştırmanın Önemi

İbn Korkmaz'ın Beyân ilmiyle ilgili yazdığı *Zehru'r-Rebî' fî Şevâhidi'l-Bedi*¹ eseri dışında modern dönemde herhangi bir eseri tahkik edilip neşredilmemiştir. Son birkaç yıla kadar ne onun hakkında ne de eserleriyle ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Sadece İbn Korkmaz'ın *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân* eseriyle ilgili Ürdün Mutah Üniversitesi Külliyyetü'ş-Şeri'a'da 2015 yılında Âsım Muhammed tarafından *Tefsiru Sûreti'l-Mücâdele min Kitâbi "Fethi'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân" li Muhammed b. Korkmaz* isimli master tezi;² 2018'de de Beyrut İslâm Üniversitesi Külliyyetü'ş-Şeri'a'da Hüseyin Ahmed el-Hatîb tarafından *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân li Muhammed b. Korkmaz* isimli master tezi hazırlanmıştır.³ Ancak bu iki çalışma da basılmamıştır. *Nesru'l-Cumân el-Muntazam min Fethi'r-Rahmân* tefsiriyle ilgili ise herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ülkemizde ise müfessirle ve onun yazdığı ondan fazla eseriyle ilgili makale düzeyinde dahi herhangi bir araştırma bulunmamaktadır.

Müfessirin her iki tefsirinin de Türkiye'de bulunmasına rağmen onlarla ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması, bizi bu tezi hazırlamaya yöneltmiştir. Tezin önemi, *Nesru'l-Cumân* tefsiriyle ilgili dünyada yapılmış ilk akademik çalışma olmasıdır. Ayrıca bir tefsirin seci' sanatı açısından incelenmesi bakımından da tezimiz ilk olma özelliğinin

¹ İbn Korkmaz, Nâsıruddin Muhammed el-Aktemurî, *Zehru'r-Rebî' fî Şevâhidi'l-Bedi*, thk. Mehdi Es'ad Arâr, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.

² <http://thesis.mandumah.com/Record/230083>. 03/12/2019.

³ <http://www.biu.edu.lb/pages/majors/masters/detaildthesis.php?var=MzE5>. 03/12/2019.

sahiptir. Çalışmamızı önemli kılan diğer bir husus ise İbn Korkmaz'ın hayatı ve eserleri üzerine Türkçe yapılmış ilk araştırma olmasıdır.

Araştırmanın Amacı

Günümüze ulaşan tefsirlerden önemli bir kısmı tahkik edilip basılmış, bir kısmı ise hâlen elyazması hâindedir. Bu mahtût eserlerin bir kısmı pek çok çalışmaya konu olmuşken bir kısmı kütüphane raflarında saklı kalmıştır. Tabakât kitaplarında hakkında bilgi aktarılmış olan ve kütüphane raflarında korunarak günümüze kadar gelen bu tefsirler gün yüzüne çıkabilmek için araştırmacıları beklemektedir. Modern dönemde hakkında çalışma yapılmamış olan bu eserlerden biri de İbn Korkmaz'ın *Nesru'l-Cumân el-Muntazam min Fethi'r-Rahmân* isimli tefsiridir.

Bu tezin amacı tabakât kitaplarında ve kütüphane raflarında unutulmuş bir müfessiri ve “*Nesru'l-Cumân*” tefsirini araştırmacılara tanıtmak, onun yöntemini, ilim dünyasına katkılarını ortaya koymaktır. Ayrıca baştan sona kadar seci' sanatıyla yazdığı eserin bu yönünü örneklerle açıklamaktır.

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada ilk olarak tabakât kitaplarında İbn Korkmaz'ın hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında araştırma yapılmıştır. İkinci aşamada müfessire ait Türkiye'deki kütüphanelerde mevcut bulunan eserlerine ulaşılmış, elde edilen bilgiler tabakât kitaplarında anlatılanlarla karşılaştırılmıştır. Daha sonra başka ülkelerdeki kütüphanelerin yayınlanmış katalogları incelenerek müfessirle ve eserleriyle ilgili aktarılan bilgiler derlenmeye çalışılmıştır. İki bölüm hâlinde de *Nesru'l-Cumân*'in rivâyet, dirâyet, Kur'ân ilimleri ve işârî açıdan özellikleri araştırılmış, müfessirin tefsirde işlediği hususlar incelenmiş, açıklamaları örneklerle izah edilmiş, *Fethu'r-Rahmân* eseriyle karşılaştırılmış ve seci' sanatı hakkında bilgiler verildikten sonra tefsirin seci' yönü örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır. Müellifle, eserleriyle ve her iki tefsiriyle ilgili ulaşılan sonuçlar ortaya konulmuştur.

Çalışmamızda bazı sınırlılıklarla karşılaşmıştır. Tezimizin konusunu teşkil eden *Nesru'l-Cumân*, tespit edebildiğimiz kadarıyla dünyada iki tam ve bir eksik nüshası olan elyazma bir eserdir. Çalışmada 4 ciltlik tefsirin Beyazıt Kütüphanesi 587 ve 588 numaralı

kayıttaki nüshası esas alınmıştır. Tefsirin Saint Petersburg-Doğu Dilleri Enstitüsü Kütüphanesinde 508 numarada kayıtlı başka bir tam nüshası vardır.⁴ Ancak yapılan yazışmalara cevap verilmediği için ilgili nüshaya ulaşılamamıştır. Kitabın Fas'ın Vezzân kentinde bulunan Mevlâye Abdullah eş-Şerîf (el-Mescidi'l-A'zâm) Kütüphanesi 760 numarada kayıtlı bir cildi bulunmaktadır. Bu nüsha eserin birinci cildir ve 148 varaktır. Ancak kayıtlarda kitabın adı *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân* olarak geçmektedir.⁵

Nesru'l-Cumân'ın Beyazıt nüshası meşin kapaklıdır. Kitap, Kur'ân'ın tamamının tefsirini ihtiva eden tam bir tefsirdir. 4 cilt olan eserin 1. ve 2. ciltleri ile 3. ve 4. ciltleri birlikte ciltlendiği için iki mücellet hâindedir. Bu nedenle tefsirin ciltlerinden bahsederken “cilt” yerine “mücellet” kavramını kullanmayı tercih ettik. Esere sayfa numarası verilirken bu iki mücellet esas alınarak cilt ve sayfa numarası verilmiştir. Bu sebeple çalışmamızdaki dipnotlarda eser, iki cilt olarak değerlendirilerek numaralandırma yapılmıştır. Fakat elimizdeki yazma nüshada tefsirin sayfa numaraları verilirken bazı hatalar yapılmış, ikinci mücellette 53-72 varakları ile 393-398 varakları ikişer defa, 394. varak ise üç defa mükerrer numaralandırılmıştır. Tezimizde numaralardaki karışıklığı önlemek için dipnotlarda ilk numaralarda sayfadaki rakam esas alınmış ancak ikinci numaralandırmalarda sayfa bilgileri “II, 53/2” veya “II, 394/2b”, “394/2c” şeklinde yazılmıştır.

Müfessirin asıl tefsiri olan *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân* eserinin Topkapı Kütüphanesinde, Bulgaristan'da, İrlanda'da ve Fas'ın Vezzân kentinde bazı ciltleri bulunmaktadır. *Fethu'r-Rahmân*'ın tamamı 20 cildir. Topkapı Kütüphanesi 3. Ahmed bölümü A.35 numarada eserin sadece dört mücellet hâlinde sekiz cildi olan eksik bir yazma nüshası bulunmaktadır.⁶

Bu nüshanın her cildin girişinde ve sonunda 1115 tarihli ve sultan Gazi Mehmed Han oğlu sultan Ahmed Han'ın (III. Ahmed) vakfiyesi olduğuna dair mühür bulunmaktadır. Okunaklı bir hatla yazılmış olan kitabın her mücelledi iki bölümden oluşmaktadır. Meşin kapla ciltlenmiştir. İlk cildinin başında 3. cilt olduğu yazılıdır. Bakara sûresinin 187.

⁴ Hizânetü't-Turâs, *Fihrisü'l-Mahtûtât*, Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, (Riyad: ts), XCIX, 857 (100258).

⁵ et-Tancî, Bedru'l-Amrânî - el-Gâzî, Muhammed Saîd, *el-Fehresu'l-Vasfî li Mahtûtâti Hizâneti'l-Mescidi'l-A'zâm bi Vezzân, Vezâretu'l-Evkâf ve 'ş-Şuûni'l-İslâmiyye*, Magrib, 2008, s. 118.

⁶ İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Topkapı Kütüphanesi III. Ahmed bölümü, A.35, İstanbul.

âyetinden Âl-i İmrân sûresinin 160. âyetine kadar olup 262 varaktır. Bu mücellet eserin 3. ve 4. ciltleridir.⁷ 2. mücellet Nisâ sûresinin 127. âyetinden En'am sûresinin sonuna kadar olup 250 varaktır. Bu cilt tefsirin 6. ve 7. ciltleridir.⁸ Bu cildin sonunda, bunu A'râf sûresinin takip edeceği yazılmıştır. A'râf sûresi ile İsrâ sûresi 70. âyete kadar ciltler muhtemelen 8-11. ciltlerdir. Ancak bu ciltlere ulaşılamamıştır.

Topkapı nüshasının 3. mücelledinin başında bunun 8. cilt olduğu belirtilmiştir. İsrâ sûresinin 70. âyetinden Furkân sûresinin bitişine kadar olup 278 varaktır. Başındaki cilt numarası sonradan yazılmıştır. Muhtemelen hatalıdır. Fakat eldeki bilgiler doğrultusunda dipnotlarda kaynak olarak verilirken bu mücellet 8. cilt olarak numaralandırılmıştır. Ancak bu ciltlerin tefsirin 12. ve 13. ciltleri olma ihtimali yüksektir.⁹

Son mücelledin başında 10. cilt olduğu yazılıdır. Sâd sûresinin başından Tûr sûresinin sonuna kadar olup 255 varaktır. Muhtemelen bu mücellet tefsirin 16. ve 17. ciltlerdir. Ancak tezimizin dipnotlarında başındaki 10. cilt notu dikkate alınarak numara verilmiştir.

Ulaşabildiğimiz Bulgaristan'ın Sofya Milli Kütüphanesi 548 numaralı kayıttaki nüshası tek cilttir. Başında 1. cilt diye yazmaktadır. Fâtiha sûresinden başlayıp Bakara sûresi 74. âyete kadardır ve 141 varaktır. Cildin sonunda 2. cildin Bakara sûresi 75. âyetiyle devam edeceği yazılmaktadır.¹⁰ Kapağı, sayfa düzeni, hat karakteri ve Osmanlıca yazılmış talikleri incelendiğinde Topkapı nüshasıyla aynı hattat tarafından yazıldığı ve aynı nüshanın eksik olan 1. cildi olduğu anlaşılmaktadır.¹¹

Sofya nüshasının PDF'i yayınlanmayan iki cildi daha vardır. Ancak kayıtlardaki numaralarda bir karışıklık bulunmaktadır. Dijital ortamda yayınlanmış olan 548 numara kayıttaki 1. cildi Fâtiha sûresinden başlayıp Bakara sûresi 74. âyete kadardır.¹² Fakat *Fihrisü 'ş-Şâmil*'de bu nüshayla ilgili "2598 numaralı kayıttaki cildi Fâtiha'dan başlayıp Bakara suresi 144. âyete kadardır ve 141 varaktır; 548 numarada kayıtlı olan cildi

⁷ Bk. Tancî, 119.

⁸ Tancî, 119.

⁹ Tancî, 120-121.

¹⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Sofya Milli Kütüphanesi, Sofya, Bulgaristan, OP 548, I, 141a.

¹¹ <http://wadod.org/vb/showthread.php?p=30143>. 06/07/2019.

¹² <http://www.aljazi.org/taib/man/qorqomas.pdf>. 06/07/2019.

Şuârâ'dan Saffât'a kadardır ve 247 varaktır." denilmektedir.¹³ Muhtemelen kayıt numaraları karıştırılmıştır. Diğer bir cildi ise 2136 numarada kayıtlı olup Yûnus sûresinden başlayarak İsrâ sûresi 70. âyete kadardır ve 263 varaktır.¹⁴

Tefsirin İrlanda'nın Dublin kentindeki Chester Beatty Kütüphanesi 3716 numarada kayıtlı olan bir cildi vardır.¹⁵ Bu nüshanın kopyasının Kuveyt Mektebetü'l-Mahtûtât 2215 (3716) numarada ve Suudi Arabistan'ın Riyad Merkez Kütüphanesinde 3716 numarada kayıtlı dijital görselleri bulunmaktadır.¹⁶

Tefsirin Kuveyt Mektebetü'l-Mahtûtât'ta bulunan 2215 numaralı nüshası ile Riyad Merkez Kütüphanesindeki 3716 numaralı nüshasına ulaşılmıştır. İki de aynıdır. Bu cüz iki bölümden oluşan bir mücellettir. Son varak Arapça rakamlarla 215, başka bir numaralama ile 169 olarak numaralandırılmıştır. Doğrusu 169'dur. Necm sûresinin başından Mürselât sûresinin sonuna kadardır. Tefsirin iç kapağında "الحادي عشر" (on bir) yazılmaktadır. Ancak bu ciltlerin, tefsirin 18. ve 19. ciltleri olması muhtemeldir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli bölümü 391 numarada yine İbn Korkmaz'ın *Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân* adlı eserine dair bir kayıt bulunmaktadır. Ancak yapılan incelemede bu kitabın müfessirin adı geçen eserinden sadece Nâs sûresindeki iki âyetle ilgili bir iktibas olduğu görülmüştür.

Mevlâye Abdullah eş-Şerîf Kütüphanesindeki nüshanın cilt ve varak numaraları ise şöyledir: 743 numarada 3. cildi 249; 744'te 6. cildi 201; 745'te 7. cildi 204 varaktır ve bu ciltler Topkapı nüshasıyla aynıdır. 747 numarada 10. cildi kayıtlıdır ve Yûnus sûresinin başından Yûsuf sûresinin sonuna kadardır, 219 varaktır. 748'de 11. cildi kayıtlı olup Ra'd sûresinin başından İsrâ sûresi 69. âyete kadardır ve 206 varaktır. 749'da kayıtlı olan 12. cildi İsrâ sûresi 70. âyetten Tâhâ sûresinin sonuna kadardır ve 226 varaktır. 750'de kayıtlı olan 15. cildi Kasas sûresinin sonundan başlayıp Sâffât sûresinin sonuna kadardır ve 162 varaktır. 751'de kayıtlı olan 16. cildi Sâd sûresinden Necm sûresine kadardır, 223 varaktır. 746'da kayıtlı olan 19. cildi 197 varaktır. Teğâbûn sûresinden Mürselât'ın

¹³ *el-Fihrisü 'ş-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabi'l-İslâmi'l-Mahtût: Ulûmu'l-Kur'ân Mahtûtâtî't-Tefsîr ve Ulûmihi, el-Mecmeu'l-Melikî li Buhûsi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye, Müessesetü Âli'l-Beyt, Amman, 1989, I, 497.*

¹⁴ *Fihrisü 'ş-Şâmil, I, 497.*

¹⁵ *Arberry, Arthur J., The Chester Beatty Library A Handlist Of The Arabic Manuscripts, Hodges, Figgis & Co. Ltd., Dublin, 1958, s. 94; Fihrisü 'ş-Şâmil, I, 497.*

¹⁶ *Hizânetü't-Turâs- Fehresu Mahtûtât, CXV, 593, (66106).*

sonuna kadardır.¹⁷ Bu nüsha sekiz (8) ciltten oluşmaktadır.¹⁸ Tefsirin bu nüshasına ulaşılammıştır.

Daha önce de geçtiği gibi tefsirin, Bakara sûresi 75-185. âyetleri; Âli-i İmrân sûresi 160. âyetinden Nisa sûresi 127. âyeti; A'râf sûresinin başından İsrâ sûresi 70. âyeti; Şuârâ sûresinin başından Saffât sûresinin sonuna ve Nebe sûresi ile Nâs sûresi arasındaki sûreleri ihtiva eden kısımlarına ulaşılammıştır.

Fihrisü'ş-Şâmil ve kütüphane kayıtlarındaki bilgilere göre A'râf, Enfâl ve Tevbe sûrelerini ihtiva eden mücellet 257; Yûnus sûresinden İsrâ sûresi 70. âyete kadarını kapsayan mücellet 263; Şuârâ-Saffât sûrelerini içeren mücellet 247 veya 229 varaktan oluşmaktadır.¹⁹ Bu da bunların ikişer ciltten müteşekkil olduklarını ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında ulaşamadığımız kısımlarının 2, 5, 8, 9, 10, 11, 14, 15 ve 20. ciltleri olma ihtimali yüksektir.

Kayıtlardan da anlaşılacağı gibi tefsirin mevcut bütün nüshalarına ulaşılsa bile tefsirin tamamının bulunmadığı anlaşılmmaktadır. Eldeki nüshalar dikkate alındığında müellif tarafından esere cilt numarası verilmediği görülmektedir. Nitekim hiçbir cüzün başında veya sonunda müstensih tarafından cilt bilgisi verilmediği gibi 3. cildin sonunda da: “تم من مدد المنان الجزء... من فتح الرحمن في تفسير القرآن” diyerek metinde (“...” nokta koyduğumuz yerde) boşluk bırakılmıştır.²⁰ Son iki mücelledin başında farklı bir yazı karakteriyle “ثامن” ve “عاشر” yazılarak cilt bilgisi verilmiştir.

Topkapı, Sofya ve Dublin nüshalarının hattı, yazı karakteri, sayfa kullanımı, âyet ve başlıkların kırmızı renkli mürekkeple yazılmış olması gibi özellikleri karşılaştırıldığında bu ciltlerin tefsirin aynı nüshası olduğunu göstermektedir. Eserin mücelletlerinin başında ve cilt aralarında boş sayfaların bırakılması, tefsirin herhangi bir yerinde müstensihle ilgili bilgi verilmemesi ve cilt numaralarının cilt sonlarında veya başlarında yazılmaması ya da sonradan farklı hatlarla yazılmış olması bu ciltlerin müellifin kendi elyazması olma ihtimalini güçlendirmektedir.

¹⁷ Tancî, 120-122.

¹⁸ Tancî, 119.

¹⁹ Fihrisü'ş-Şâmil, I, 497.

²⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 137b.

Yapılan yazışmalara rağmen *Nesru'l-Cumân*'ın diğer nüshalarına ulaşamaması tek nüshayla yetinmemizi zorunlu kılmıştır. Okunaklı olan eldeki nüsha, eser üzerinde çalışma yapmamızı kolaylaştırmıştır. Yazışmalara rağmen *Fethu'r-Rahmân*'ın bazı ciltlerine ulaşamamış olması araştırmamızı kısmen olumsuz etkilese de eldeki ciltlerin okunaklı olması ve kanaat oluşturmaya yetecek miktarda olması sebebiyle tefsir hakkında gerekli çalışma yapılmasına mani olmamıştır.

Hem *Nesru'l-Cumân* tefsirinde hem de *Fethu'r-Rahmân*'da sûreler ve âyetler numaralandırılmamıştır. *Fethu'r-Rahmân*'ın baş tarafında âyetler teker teker, birinci cildin 67. varaklarından sonra tefsirin sonuna kadarki kısımlarda âyetler grup olarak (3 ile 5 kadar) yazılarak tefsir edilmiştir. *Nesru'l-Cumân*'da da âyetler bir grup olarak (3 ile 7 kadar) ele alınmış, sonra da grup içinde gerek görülen kısımlar âyetlerin sırası gözetilerek tefsir edilmiştir.

Nesru'l-Cumân'ın tefsirlerine örnekler verirken âyetler harekeli, müellifin ifadeleri ise harekesiz olarak yazılmıştır. Tezimizde onun kitapta şaz kıraatlere göre hazfederek veya kalbederek yazdığı hemzeler, karışıklığa yol açmamak için yaygın imla kurallarına uygun olarak yazılmışlardır. Yine seci'î göstermek için kelimeler veya cümlecikler arasına onun koyduğu kırmızı noktalar yerine herhangi bir işaret konulmamıştır. Ancak bazen karışıklığa meydan vermemek için, özellikle Seci' bölümünde cümlecikler arasındaki fâsılaları göstermek maksadıyla kırmızı noktalar yerine “virgül” (,) yazılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde müfessirin hayatı ve yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel özellikleri ele alınmış; müellifin ilmî kişiliği, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, eserlerine yöneltilen eleştiriler değerlendirilmiştir. Ulaşabildiğimiz eserlerin kütüphane kayıtları yazılmış ve eserler hakkında kısa bilgiler aktarılmıştır. Müellif tarafından *Nesru'l-Cumân*'ın zikredilmemiş olan kaynakları araştırılarak yazılmıştır.

İkinci bölümde *Nesru'l-Cumân*'ın rivâyet, dirâyet, Kur'ân ilimleri ve işârî açıdan özellikleri muhtelif başlıklar hâlinde ele alınmış, müfessirin eserde işlediği hususlar incelenmiş ve açıklamaları örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır. “İsrâiliyyâti Kullanması”, “İlmî Yorumları” ve “Esbâbı Nüzûl” başlıklarında örnek metinlerin uzunluğu; “Kelimelerin Lügat Anlamları” ve “Sarf ve Nahiv Yönünden Gramer

Tahlilleri” başlığı işlenirken örneklerin kısa oluşu nedeniyle Arapçaları yazılmamış, manalarıyla yetinilmiştir. “Hurûfu Mukatta‘a” başlığında müfessirin bütün görüşleri maddeleştirilerek verildiği için ayrıca örnek yazılmamıştır. Bu bölümde işârî te’vîle genel bir bakış yapılmış; işârî, zâhir-bâtın ve i‘tibâr kavramları açıklanmıştır. Daha sonra aynı zamanda bir şeyh olan İbn Korkmaz’ın işârî te’vîlleri incelenmiştir.

Nesru’l-Cumân’da kaynak adı vermeyen İbn Korkmaz’ın işârî yorumlarının da kaynakları araştırılmış ve en önemli kaynağının Necmeddîn Dâye’nin (ö. 654/1256) *Bahrü’l-Hakâik ve’l-Me‘ânî fi Tefsîri’s-Seb‘i’l-Mesânî* tefsiri olduğu görülmüştür. *et-Te’vîlâtü Necmiyye* diye de şöhret bulan bu tefsir Necmeddîn-i Kübrâ’ya (ö. 618/1221) da nispet edilmiştir. Ancak Necmeddîn Dâye hakkında doktora tezi hazırlayan Mehmet Okuyan, kütüphanelerdeki mevcut yazma nüshalar ve tabakât eserleri üzerinde yaptığı araştırma ve incelemeler sonucunda eserin Necmeddîn Dâye’ye ait olduğunun kesinlik kazandığını, hocası Necmeddîn-i Kübrâ’ya nispetinin hatalı olduğunu ifade etmiştir.²¹ Bu tefsir Ahmed Ferid el-Mizyâdî tarafından tahkik ve Kübrâ’ya nispet edilerek *et-Te’vîlâtü Necmiyye* adıyla altı cilt olarak yayınlanmıştır.²² Bu çalışmamızda Dâye’nin Bahrü’l-Hakâik tefsiri kaynak gösterilirken matbu olan bu nüshası esas alınmıştır. Ancak karışıklığı önlemek için dipnotlarda tefsirin müellifi olarak “Necmeddîn” ismi yazılarak kaynak gösterilmiştir.

Bursevî (ö. 1137/1725) de aynı tefsirden bol miktarda nakil yapmış, eserden *et-Te’vîlât* veya *et-Te’vîlâtü Necmiyye* diye bahsetmiştir. *Nesru’l-Cumân* ile Rûhu’l-Beyân’da aynı âyetlerin tefsirinde bu eserden birçok aynı alıntı yapıldığı tespit edilmiştir.²³

Müfessirin işârî te’vîlleri genellikle başka kaynaklardan nakil olduğu için tefsirde geçen bazı tasavvufî kavramların tahliline girmeye gerek görülmemiştir. Sadece kalb, zikir ve muhabbet kavramlarıyla ilgili izahların müellife ait olduğu kanaatine varıldığı için bu kavramlarla ilgili müfessirin açıklamaları tahlil edilmiştir.

²¹ Bk. Okuyan, Mehmet, *Necmeddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994, 62-80.

²² Necmeddîn el-Kübrâ, *et-Te’vîlâtü Necmiyye*, (I-VI), (thk. Ahmed Ferid el-Mizyâdî), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

²³ İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *Nesru’l-Cumân el-Muntazam min Fethi’r-Rahmân*, Beyazıt Kütüphanesi, 587, İstanbul, I, 22b; I, 24b; I, 31a; I, 32a; I, 34a; I, 42b; I, 53b; I, 70b; I, 72a; I, 73a; I, 81b; I, 114a.

Üçüncü bölümde seci‘, seci‘in şartları ve çeşitleri açıklanmış; Kur‘ân‘da seci‘in varlığıyla ilgili tartışmalara kısaca değinilmiş ve seci‘le tefsir yazma geleneği hakkında kısa bilgiler verilmiştir. *Nesru‘l-Cumân*‘ın seci‘ özellikleri konu edilmiş, müfessirin bunlarla ilgili örnekleri aktarılmaya çalışılmıştır. Seci‘ bölümünde yazılan örneklerde seci‘ sanatının icra edildiği kelimeler bold olarak yazılmıştır. Böylece fıkralarda vezin veya kafiye birliğini sağladığı kelimeler görünür hâle getirilmiştir.

İbn Korkmaz‘ın tefsirine örnekler verilirken mümkün olduğu kadar başlığın kapsamına giren alt başlıklar ve ayrıntılar dikkate alınmaya çalışılmıştır. Ana başlıklarla ilgili on (10) misalle örneklendirme yapılmış, alt başlıklarla ilgili ise beş (5) örnekle yetinilmiştir. Sarf ve Nahiv, Nüzûl Sebepleri, Nâsîh ve Mensûh gibi başlıklarla ilgili müfessirin konuya az yer vermesi nedeniyle on örnek bulunmadığı için beş (5) örnekle iktifa edilmiştir. “İlmî Yorumları” başlığının altında farklı bilim dallarının kapsamına giren hususlarla ilgili de beş (5) örnek aktarılmıştır. Başlıklar ele alınırken müfessirin iki eserini karşılaştırmak için *Fethu‘r-Rahmân*‘daki yöntemine kısaca değinilmiş, daha sonra *Nesru‘l-Cumân*‘daki yöntemi incelenmiştir.

Sonuç bölümünde çalışmada elde edilen neticeler kısa bir şekilde açıklanmıştır. Son olarak el yazması olan her iki tefsirin bazı varaklarının orijinal resimleri ekler bölümünde gösterilmiştir.

BÖLÜM 1: İBN KORKMAZ'IN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem

1.1.1. Hayatı

İbn Korkmaz, İslâm tarihinin parlak dönemlerinden biri olan hicri 9. asırda Memlûkler devletinin hâkimiyetindeki Kahire’de 802/1400 yılında doğmuştur.²⁴ Kaynaklarda adı “Muhammed b. Korkmaz b. Abdillâh Nâsiruddîn el-Aktemurî el-Kâhirî el-Hanefî” olarak verilmektedir.²⁵ Bazı kaynaklarda ise adı “Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Korkmaz” olarak geçmektedir.²⁶ Müfessir, *Fethu’r-Rahmân*’ın girişinde hamdele ve salveleden hemen sonra kendisini “Muhammed neclü²⁷ Abdillâh Korkmaz” olarak tanıtmıştır.²⁸ Yine *Gaysü’l-Merî’ ala Şevâhidi’l-Bedî’* isimli eserinin istinsahı için bir hattata verdiği icazet yazısında müellif kendi adını, “Muhammed neclü Abdillâh Korkmaz” olarak yazmıştır.²⁹ İbn Korkmaz’a ait olan *Fethu’r-Rahmân* tefsirinden kısa bir bölümünün alıntı yapıldığı yazma bir eserde de müellifin adı “Nâsiruddîn Muhammed b. Karamânî el-Hanefî” olarak geçmektedir.³⁰ Ancak müfessir daha çok “İbn Korkmaz” olarak tanınmakta³¹ ve en-Nâsirî nispetiyle anılmaktadır.³²

²⁴ es-Sehâvî, Ebu’l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *ed-Dav’u’l-Lâmi’ li Ehli’l-Karni’t-Tâsi’*, (I-XII), Menşurât Dâru Mektebeti’l-Hayat, Beyrut, ts., VIII, 292; Suyûtî, *Nazmu’l-Ikyân* I, 158.

²⁵ Sehâvî, VIII, 292; İbnü’l-Gazzî, *Dîvânu’l-İslâm*, (I-IV), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990, IV, 43.

²⁶ İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *Kabesü’l-Müctedî ve Tevkîyetü’l-Mübtedî*, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi, 3955, İstanbul, s. 1b; Katib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Fünûn*, (I-II), Mektebetü’l-Müsenna, Bağdat, 1941, II, 1316.

²⁷ Necl: Nesli, çocuğu demektir. Bk. İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemaleddîn, *Lisânu’l-Arab*, (I-XV), Dâru Sâdır, Beyrut, 1955, XI, 646.

²⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, Sofya, I, 1a.

²⁹ İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *Gaysü’l-Merî’ ala Şevâhidi’l-Bedî’*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed 417, İstanbul, s. 282b.

³⁰ İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *Fethu’r-Rahmân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli 391, İstanbul, s. 1a.

³¹ Sehâvî, VIII, 292.

³² ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn, *el-A’lâm*, (I-VIII), Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 15. Baskı, 2002, VII, 10, 350; Arâr, Mehdi Es’ad, Mukaddime, *Zehru’r-Rebi’ fi Şevâhidi’l-Bedî’*, ss. 9-35, (Beyrut, Dâru’l-kutûbi’l-ilmiyye, 2007, s. 9.

Tabakât kitaplarında müellifin isminin yazılışında bazı imla farklılıkları görülmektedir. Adı çoğunlukla ابن قرقماش olarak yazılmaktadır.³³ Ancak ابن قرقماش “ش” (şîn) harfiyle³⁴ ve ابن قورقماز şeklinde sonu “ز” (zâ) harfiyle ve araya “و” (vâv) ilavesiyle yazıldığı da görülmektedir.³⁵

İbn Korkmaz, Çerkez asıllı³⁶ olup Mısır Memlûkleri soyundandır.³⁷ Memlûkler Devletinde askerlik için satın alınmış olan her ırktan köleye ve onlardan dünyaya gelen çocuklara Türk ismi verilmekteydi.³⁸ İbn Korkmaz olarak tanınan müfessirin Türkçe künyeye anılması bundan kaynaklanabilir.

İbn Korkmaz Kahire’de eğitim görmüş, ömrünün sonuna kadar da orada yaşamıştır.³⁹ Seksen yaşında iken⁴⁰ 882/1478 senesi⁴¹ Şevval ayının sonlarında vefat etmiştir.⁴² Ölüm tarihini 883/1479 olarak verenler de vardır.⁴³ Ancak İbn Korkmaz’ın *Ğaysu’l-Merî* isimli eserinin sonunda müstensih tarafından eklenen açıklamada müellifin 882/1478 yılında vefat ettiği yazılmıştır.⁴⁴ Bu bilgiyi önemli kılan müellif tarafından bu kitabın istinsahı için müstensihe icazet verilmiş olmasıdır.⁴⁵ Ayrıca İbn Korkmaz’ın muasırı olan Sehâvî (ö. 902/1497), Suyûtî (ö. 911/1505), Garsüddîn (ö. 920/1515) ve Dâvûdî’nin (ö. 945/1539) verdiği 882/1478 tarihinin doğru olma ihtimali daha yüksektir.

³³ Sehâvî, VIII, 292; es-Suyûtî, Celaledîn, *Nazmu’l-Ikyân fi A’yâni’l-A’yân*, Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, s. 158; ed-Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısri, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, (I-II), Dâru’l-Kutûbi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 233; Katib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, II, 1926; Ziriklî, II, 10; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu’cemu’l-Mü’ellifîn*, (I-XIII), Mektebetü’l-Müsennâ, Beyrut, ts., XI, 150; el-Bağdâdî, İsmail b. Muhammed, *Hediyyetü’l-Ârifîn Esmâi’l-Muellifîn ve Âsâri’l-Musannifîn*, (I-II), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts., II, 210; el-Adnevî, Ahmed Muhammed, *Tabakatü’l-Müfessirîn*, (thk. Süleyman b. Salih el-Hızıyî), Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikme, Suûdiyye, 1997, s. 345; Âdil Nuveyhiz, *Mu’cemu’l-Müfessirîn min Sadri’l-İslami ve hetta’l-Asri’l-Hâdir*, (I-II), Müessesetü Nuveyhiz, Beyrut, 1988, II, 607.

³⁴ el-Gazzî, Necmeddîn, *el-Kevâkibu’s-Sâira bi A’yâni’l-Mieti’l-Âşira*, (thk. Halil el-Mansûr), (I-III), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I, 139; Katib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, II, 959, 1232.

³⁵ el-Bağdâdî, İsmail b. Muhammed, *İzâhu’l-Meknûn fi’z-Zeyli ala Keşfi’z-Zunûn*, (I-IV), İhyâu Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts., IV, 162, 220, 533; Bağdâdî, *Hediyyetü’l-Ârifîn*, II, 210; Kehhâle, XI, 260.

³⁶ Garsüddîn, Zeynuddîn Abdülâsî, *ez-Zâhirî, Neylu’l-Emel fi Zeyli’d-Duvel*, (thk. Ömer Abdusselam Tedmurî), (I-IX), Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 2002, VII, 203.

³⁷ Es’ad, s. 9.

³⁸ Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler (1250-1517)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015, s.118.

³⁹ Sehâvî, VIII, 292; Ziriklî, VII, 10.

⁴⁰ Katib Çelebi, *Silmu’l-Vusûl*, III, 224.

⁴¹ Sehâvî, VIII, 293; Suyûtî, *Nazmu’l-Ikyân*, I, 159; Garsüddîn, 7, 203; Dâvûdî, II, 234; Katib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, II, 1232; II, 1926; Kehhâle, XI, 260; Ziriklî, VII, 10.

⁴² Sehâvî, VIII, 293; Dâvûdî, II, 234; Ziriklî, VII, 10; Kehhâle, XI, 150.

⁴³ Katib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, II, 959; Bağdâdî, *Hediyyetü’l-Ârifîn*, II, 210; Kehhâle, XI, 260.

⁴⁴ İbn Korkmaz, *Ğaysu’l-Merî*, 286.

⁴⁵ İbn Korkmaz, *Ğaysu’l-Merî*, 282b.

Müellif Kahire'deki medresesine defnedilmiştir.⁴⁶

1.1.2. Yaşadığı Dönem (Siyasi, Sosyal ve Kültürel)

İbn Korkmaz'ın yaşadığı yıllar (802/1400-882/1478) Mısır'ın Memlûklerin hâkimiyetinde olduğu senelerdir.⁴⁷ Memlûk Devletini el-Melikü'l-Muiz İzzeddîn Aybek 648/1250'de kurmuştur.⁴⁸ Taht mücadeleleri sonucu sık sık sultanların değiştiği Bahrî (Türk) Memlûklerinde Kalavun ailesi bir asır iktidarı elinde bulundurmuştur.⁴⁹ Özellikle el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun, saltanat döneminin uzunluğu ve bu müddet zarfında vuku bulan mühim gelişmelerden dolayı Memlûk Devleti tarihinde ehemmiyetli bir yer işgal eder. Ailenin kurucusu olan sultan el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddîn Kalavun'dan ziyade (678/1279) oğlu el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun 693/1293'te birinci, 698/1299'da ikinci ve 709/1310'da üçüncü defa sultanlığa geçmiş, 741/1341 yılına kadar iktidarda kalmıştır.⁵⁰ Mısır'da sağladığı istikrar, emniyet ve refah sayesinde halkın sevgisini kazanmıştır.⁵¹ Kendisinden sonra ise çocukları ve torunları 784/1382 yılına kadar iktidarı ellerinde tutmuşlardır.⁵²

Bahrî Memlûkler devri 784/1382 yılında el-Melikü'z-Zahir Berkuk'un tahta oturmasıyla kapanmış ve Burcî Memlûkler (el-Memâlik el-Çerâkise) dönemi başlamıştır.⁵³ Hicri dokuzuncu asırda Memlûklerin tahtı on dokuz defa el değiştirmiştir.⁵⁴ Sultanların seçilmesiyle ilgili yaşanan sorunlar ile komşu devletler ve beyliklerle zaman zaman süren savaşlar bazen siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa yol açmıştır.⁵⁵

⁴⁶ Sehâvî, VIII, 293; Katib Çelebi, *Silmu'l-Vusûl*, III, 224; Kehhâle, XI, 150.

⁴⁷ Koprman, Kazım Yaşar, Mısır Memlûkleri, *Türkler*, (I-XXI), Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, ss. V, 99-143, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, V, 112.

⁴⁸ Şâkir, Mahmud, *Tarihu'l-İslâmî -el-Ahdu'l-Memlûkî*, (I-XXII), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1991, VII, 35; Takkûş, Muhammed Süheyl, *Tarihu'l-Memâlik fî Mısır ve Bilâdi's-Şâm*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1997, s. 36; Koprman, V, 102; Ayaz, 27; Yiğit, İsmail, "Memlûkler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2004, XXIX, 90.

⁴⁹ Togan, A. Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, (I), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s.180.

⁵⁰ Koprman, V, 108-110.

⁵¹ Koprman, V, 108.

⁵² Yiğit, XXIX, 91-92.

⁵³ Moyer, Sir William, *Tarihu Devleti'l-Memâlik fî Mısır*, terc. Mahmud Abidîn- Selim Hasan, Mektebetü Medbûlî, Kahire, 1995, s.121; Koprman, V, 112; Yiğit, XXIX, 92.

⁵⁴ Yiğit, XXIX, 93.

⁵⁵ Koprman, V, 112-117; Yiğit, XXIX, 93.

Memlûkler zaman zaman Haçlılarla ve Moğollarla savaştılar⁵⁶ fakat Kahire, doğuda Moğolların, batıda Haçlıların saldırılarına maruz kalan İslâm dünyasıyla kıyaslandığında, huzurun hâkim olduğu bir yerdi.⁵⁷ Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a yaptığı sefer sonucunda 29 Zilhicce 922/23 Ocak 1517'te yapılan Ridâniye Savaşına kadar Memlûkler Devleti varlığını sürdürdü.⁵⁸

Memlûkler döneminde Moğol istilası sebebiyle kuzey bölgeleri ve Irak'ın tahrip olmasıyla ticaret yolu güneye kaymıştı. Bu sebeple Akdeniz ve Kızıldeniz ticaret yolu ekonomiye canlılık kazandırmıştı.⁵⁹ Sultanların da ticarete ve tacirlere önem vermesiyle birlikte Memlûkler Devleti doğu ile batı arasında ticaret köprüsü hâline gelmişti.⁶⁰ Çin, Hindistan ve Yemen gibi doğudaki ülkelerle ve Venedik ve Ceneviz gibi Avrupa devletleriyle ticaret yapılır; doğudan baharat vb. mallar; Avrupa'dan da kereste, demir, gümüş gibi malzemeler gelirdi.⁶¹ Kahire ve Şam gibi büyük şehirlerde her bir ticaret erbabı için ayrı ayrı çarşılar kurulmuştu.⁶² Ümit Burnu'nun keşfine kadar bu ticari faaliyetler devam etmişti. Ümit Burnu'nun keşfi Memlûk ekonomisine darbe vurmuştur.⁶³

Endüstri alanında savaş aletleri ve harp gemileri yapımı yanında dokumacılık, madencilik, camcılık, çömlekçilik ve ahşap işlemeciliği ilerlemişti.⁶⁴ Sahil şehirleri olan İskenderiye ve Dimyat'ta kurulan tersanelerde askeri ve sivil amaçlı gemiler inşa edilirdi.

⁵⁶ Koprman, V, 105; Kızıltoprak, Süleyman, Memlûk Sistemi, *Türkler*, (I-XXI), Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, ss. V, 320-334, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, V, 334; bk. Kanat, Cüneyt, Orta Doğu'da Hakimiyet Mücadelesi (1382-1447) Memlûk-Timurlu Münasebetleri, *Türkler*, (I-XXI), Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, ss. , 134-143, Ankara, 2002, V, 134-143.

⁵⁷ Yiğit, agm., XXIX, 94.

⁵⁸ Togan, 180; Şakir, VII, 91; Moyer, 194; Koprman, V, 122, 123; Yiğit, XXIX, 93; Kızıltoprak, Süleyman, "Memlûk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2004, 29, 88.

⁵⁹ Yiğit, İsmail, "*Siyasi-Dinî- Kültürel-Sosyal*" *İslâm Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991, VII, 230; Ayaz, 111-112.

⁶⁰ Seher Mahir Ahmed Ebû Atyavî, *el-Makâmât fi'l-Asrayni el-Memlûkî ve'l-Usmâni Dirâsatün Tahliyye Nakdiyye*, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Gazze, 2014, s. 12.

⁶¹ Yiğit, VII, 232; Ayaz, 112.

⁶² Kasım Abdeh Kasım, *Asru Selâtini'l-Memâlîk*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1994, s. 57-84.

⁶³ Yiğit, VII, 234; Ayaz, 112.

⁶⁴ Yiğit, VII, 227-229; Ayaz, 111; ez-Zeydî, Müfid, *Mevsuetü't-Tarihi'l-İslamî el-Asru'l-Memlûkî*, Dâru Üsâme li'n-Neşr, Amman, 2009, s. 234-235, 263-264.

Mısır yün, ipek, keten ve pamuk kumaşlarıyla meşhurdu.⁶⁵ Üretilen tekstil ürünleri ile şap Avrupa'ya ihraç ediliyordu.

Bronz ve bakırın, gümüş ve altınla kaplanması usulü gelişmişti. Saraciye işleri göz kamaştırıcı bir durumdaydı. Tarım ürünleri arasında birinci sırayı buğday alıyordu. Mısır'da ihtiyaç fazlası olan kısmı Hicaz ve Suriye'nin; Şam ve Kahire'de üretilen şeker de bu şehirlerin ve diğer bölgelerin ihtiyacını karşılıyor, artan kısmı da Avrupa ülkelerine ihraç ediliyordu. Memlûk ordusunun askeri malzemeleri, silahlar, atlar Şam'dan karşılanıyordu. Demir, seramik, yün, deri işlemeciliği, marangozluk ve duvar ustalığı önemli gelir getiren zanaat dallarındandı.⁶⁶

İbn Korkmaz, Memlûkler döneminde ve Kahire gibi bir ilim ve kültür merkezinde yaşamıştır. Yaşadığı Burcî Memlûkler döneminde, Kahire büyük ilim merkezlerinden biridir. Müellifin yaşadığı çağda Mısır'da, İbn Cemâa (ö. 819/1416), el-İzz Abdusselâm el-Bağdadî (ö. 850/1446),⁶⁷ İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Bedreddîn Aynî (ö. 855/1451), Kâfiyeci (ö. 879/1474), Sehâvî, Suyûtî ve Dâvûdî gibi İslâm tarihinin büyük âlimleri yaşamışlardır.⁶⁸

Memlûkler devri, İslâmi ilimlerdeki gelişme bakımından İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden biridir. Doğu İslâm dünyasının Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilasına uğradığı bir sırada kurulan Memlûk Devleti, ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok âlimin sığındığı yer olmuştur.⁶⁹ Bunlara Memlûk sultanları ve umerânın âlimlere ve ilim heveslilerine gösterdikleri iltifat ve cömertlik de eklenince⁷⁰ Kahire ve Dımaşk, İslâm dünyasının en önemli iki ilim merkezi hâline gelmiştir.⁷¹

⁶⁵ Kasım, 141-144; Yiğit, VII, 227-228; Ayaz, 111; Bahadır, Gürhan, "İra Marvın Lapidus'un "Muslim Cities In The Later Middle Ages" Kitabına Göre Memlûk Tarihi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 20, sy., 2, ss. 383-398, Elazığ, 2010, 393.

⁶⁶ Yiğit, VII, 225-228; Ayaz, 111; Zeydî, 236-238; Bahadır, 393-396.

⁶⁷ Garsuddîn, V, 223.

⁶⁸ Yiğit, agm., XXIX, 95.

⁶⁹ Yiğit, VII, 243; Kuşçu, Ayşe Dudu, Memlûk Astronomisi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy., 29, ss. 421-460, Konya, 2011, 423; Ayaz, 125-126, 133; Zeydî, 256-257; Seher, 15.

⁷⁰ Yiğit, VII, 246-247; Ayaz, 134; Zeydî, 260-261; Seher, 13.

⁷¹ Yiğit, VII, 243; Kuşçu, 423; Ayaz, 134.

Memlûklerde ilmi yapının temel taşlarını medreseler, camiler, hangâhlar, zaviyeler, hastaneler ve kütüphaneler oluşturmuştur.⁷² İsmail Yiğit dönemle ilgili şunu söylemektedir:

“Hocalar ve talebeler devletin himayesindeydi ve medreselerin her biri için banileri tarafından zengin vakıflar tahsis edilmişti. Camiler ve tarikatlara ait tekke ve zaviyeler de birer okul vazifesi görüyor, zengin kütüphanelerin bulunduğu büyük camiler zamanın önemli ilim merkezleri arasında yer alıyordu.”⁷³

Memlûkler döneminde ilmi çalışmalar çeşitlilik arz etmektedir. İslâm tarihinin başka hiç bir döneminde, bu kadar âlimin yetişmediğini ve bu dönemde yazılanlar ölçüsünde çok ve hacimli eserin yazılmadığını söylemek mümkündür. Bu dönemde yaşamış olan âlimlerinin çoğunluğu geçmiş asırlardaki ulemanın eserlerine şerh yazmışlar, ta‘likler yapmışlar veya farklı şeyleri bir araya getirmişler ya da uzun metinleri ihtisar etmişlerdir.⁷⁴

Dini ilimler yanında Edebiyat ve Eczacılık alanlarında da eser yazacak kadar birikimi olan İbn Korkmaz’ın yaşadığı dönemde ve öncesinde Memlûkler devleti ilmi açıdan münbitti. Memlûklerin medreselerinde İslami ilimlerin yanında tabiî ilimler dersleri de verilmekteydi. Fıkıhla birlikte diğer dinî ilimler ve dil ilimlerinin de okutulduğu bu medreselerin ekseriyeti, dört mezhepten birine ait fıkıh medresesi hüviyeti taşımaktaydı. Bazı medreselerde aynı zamanda Hanefî, Şafiî, Malikî ve Hanbelî fikhî; bazılarında ise iki ya da üç mezhebin fikhî birlikte okutulmaktaydı.⁷⁵ *Fethu’r-Rahmân*’da dört mezhebin görüşlerine sık sık yer verilmiş olması İbn Korkmaz’ın da bu eğitimi aldığını göstermektedir. Ülkede Dâru'l-Kur’ân ve Dâru'l-Hadis adı verilen Kur’ân ve Hadis ilimlerine mahsus ihtisas medreseleri ile müstakil tıp eğitimi veren ihtisas medreseleri de mevcuttu. Kahire’de 70, Dımaşk’ta ise 159 medrese ve 75 hangâh, rıbat ve zaviye eğitim

⁷² Ayaz, 135; bk. en-Nuaymî, Abdülkâdir b. Muhammed, *ed-Dâris fî Tarihi'l-Medâris*, (thk. İbrahim Şemseddin), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.

⁷³ Yiğit, agm., XXIX, 95.

⁷⁴ Yiğit, VII, 252; Yiğit, İsmail, Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış, *Türkler*, (I-XXI), Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, ss. V, 748-756, Ankara, 2002, V, 755; Ayaz, 137.

⁷⁵ Yiğit, VII, 248; Ayaz, 135; el-Maglûs, Sâmî b. Abdillâh b. Ahmed, *Atlasu Tarihi'l-Asri'l-Memlûkî*, Mektebetü'l-Abîkân, Riyad, 1433, s. 281.

vermekteydi. Bazı medreselerde sıbyan mektepleri de vardı. Her medresede mutlaka bir de kütüphane bulunmaktaydı.⁷⁶

Bu dönemde dinî ilimlerin tamamında ve lügat, tarih ve tabakât alanlarında büyük âlimler yetişmiş, kıymetli eserler telif edilmiştir. Mesela bu dönemde Arap dili sahasında elden düşmeyen eserleri kaleme alan nahivcilerin en meşhurları şunlardır: İbn Mâlik (ö. 672/1274), İbnü'n-Nehhâs el-Halebî (ö. 698/1299), İbn Manzûr (ö. 711/1311), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), İbn Nübâte (ö. 768/1366) ve İbn Akîl (ö. 769/1367).⁷⁷

Tefsir tarihinin mühim isimleri arasında yer alan pek çok müfessir Memlûkler döneminde yaşamış ve elden düşmeyecek kıymetli eserler yazmışlardır. Endülüs'te yetiştikten sonra Mısır'a gelen, ahkâm tefsiri özelliğini taşıyan ve dirâyet tefsir metoduna göre yazılmış tefsirlerin en güzel örneklerinden sayılan eserin müellifi Kurtubî (ö. 671/1273); tahsilini Endülüs'te tamamladıktan sonra Kahire'ye gelen ve tefsirinde nahiv, kırâat ve i'rap konularına geniş yer veren Ebû Hayyân el-Endelûsî; rivâyet tefsirinin en sağlam ve en güzel örneklerinden birini kaleme alan İbn Kesir (ö. 774/1373); en muteber kısa tefsirlerin başında gelen *Celâleyn* tefsirinin yazarları Celâleddîn Mahallî (ö. 864/1459) ve Celâleddîn es-Suyûtî, İbn Korkmaz'ın yaşadığı dönemde veya önceki asırda yaşamışlardır. Yine Suyûtî'nin *ed-Dürri'l-Mensûr* isimli tefsiri de rivâyet tefsir metoduna göre yazılan bu dönemin meşhur eserlerinden biridir. Uleymî'nin (ö. 927/1521) *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân* eseri de bu dönemde kaleme alınmıştır. Ulûmu'l-Kur'ân alanında Suyûtî ve Bulkînî (ö. 824/1421), tabakâtu'l-müfessirîn alanında Suyûtî ve Dâvûdî tarafından ilk eserler kaleme alınmıştır. Meşhur kırâat âlimi İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1424) de bu dönemde yaşamış, Dimaşk ve Kahire'de eğitim görmüştür.⁷⁸

Hadis ilminin altın devirlerinden biri kabul edilen bu dönemde yazılan hadis şerhleri ve rical kitapları, bu sahanın en güvenilir eserleri arasındadır. İbn Hacer, Aynî ve Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *Sahih-i Buharî*, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Sahih-i Müslim* üzerine yazdığı mufassal ve mükemmel şerhleri bu döneme aittir. Mizzî (ö. 742/1342),

⁷⁶ Yiğit, "Siyasî-Dinî- Kültürel-Sosyal" *İslâm Tarihi*, VII, 244-252; Ayaz, 135.

⁷⁷ Yiğit, *Memlûkler Dönemi*, V, 754; Yiğit, "Siyasî-Dinî- Kültürel-Sosyal" *İslâm Tarihi*, VII, 244-252; Ayaz, 135.

⁷⁸ Yiğit, *Memlûkler Dönemi*, V, 752; Yiğit, "Siyasî-Dinî- Kültürel-Sosyal" *İslâm Tarihi*, VII, 258-263.

Zehebî (ö. 748/1347), İbn Hacer ve Sehâvî gibi âlimlerin cerh ve ta'dille ilgili eserlerini de bu alandaki çalışmalara eklemek gerekmektedir.

Fıkıh âlimlerinin çokluğu bakımından Memlûkler zamanı büyük bir zenginlik arz etmektedir. Mansuriye Medresesi tıb ile birlikte dört mezhep fikhî, hadis ve tefsir bölümleri de bulunan bir müessese idi.⁷⁹ Burada dört mezhebe mensup pek çok fukaha yetişmiştir. 724/1324 yılında Nâsiriyye medresesinde görev yapan dört mezhepten her birine ait 30 fakih sayısı 54'e çıkarılmış ve böylece toplam fukaha sayısı 216 olmuştur.⁸⁰

Memlûkler döneminde Mısır'da Eş'arî mezhebi yaygındı. Kelâm alanında da bu dönemde önemli eserler telif edilmiştir.⁸¹ Özellikle Suyûtî'nin bu alanda birçok kitap⁸² ve İbn Korkmaz'ın Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili eserler yazmış olması Kelâm alanındaki fikri ve ilmi canlılığı göstermektedir.

İbn Korkmaz'ın yaşadığı dönemde Mısır'da tasavvuf yaygındı. Özellikle 13. ve 14. asırlarda Memlûkler'de tasavvuf hareketi sosyal hayata damgasını vurmuş, altın çağını yaşıyordu. Onlardan önce yaşamış olan Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ile İbn Fâriz'in (ö. 632/1235) fikirleri ülkede yayılmış, tasavvuf hayatını oldukça canlı hâle getirmişti. Halkın pek çoğu bir tarikata mensuptu. Şeyhlerin hem halk hem de sultanlar üzerinde büyük nüfuzları vardı. Bazı sultanlar tarikata intisap etmiş, şeyhlere hürmet göstermişlerdi.⁸³

Sultanlar, emirler ve büyük tüccarlar, tekke ve zâviye inşaatında âdetâ birbirleriyle yarışmışlardır.⁸⁴ Kahire'de sûfilere tahsis edilmiş elliden fazla hangâh, ribat ve zaviye vardı.⁸⁵ Memlûk sultanları buralara şeyh tayin ederlerdi.⁸⁶

⁷⁹ Sağır, Abdullah, *İbn Tağrîberdî'nin "el-Menhelu's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-Kültürel Hayat*, Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s.257.

⁸⁰ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1988, s. IIV, 130.

⁸¹ Yiğit, "Siyasî-Dinî- Kültürel-Sosyal" *İslâm Tarihi*, VII, 302-304.

⁸² ed-Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Misrî, *Tercemetü'l-Allâmetü's-Suyûtî*, Wetzstein I. 20, 27a; Yavuz, Salih Sabri, "Süyûtî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 202-204.

⁸³ Yiğit, "Siyasî-Dinî- Kültürel-Sosyal" *İslâm Tarihi*, VII, 382-389; Yiğit, *Memlûkler Dönemi*, V, 753; Ayaz, 126; Zeydî, 247.

⁸⁴ İbn Battûta, Ebû Abdillâh, *Rihletü İbn Battûta*, (1-5), Akademiyetü'l-Memleketi'l-Magrib, Rabat, 1417, I, 204; Kasım, 47; Yiğit, "Siyasî-Dinî- Kültürel-Sosyal" *İslâm Tarihi*, VII, 386; Yiğit, *Memlûkler Dönemi*, V, 751; Zeydî, 248-250.

⁸⁵ Yiğit, "Siyasî-Dinî- Kültürel-Sosyal" *İslâm Tarihi*, VII, 386.

⁸⁶ İbn Battûta, I, 204; Kasım, 47; Yiğit, "Siyasî-Dinî- Kültürel-Sosyal" *İslâm Tarihi*, VII, 387; Zeydî, 250.

Bedeviyye, Desûkiyye, Şâzeliyye ve Rifâiyye başta olmak üzere yaygınlaşmış tarikatlar vardır ve bunlar Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinden etkilenmişlerdir.⁸⁷ Bu dönemde Seyyid Ahmed Bedevî (ö. 675/1276), Düsûkî (ö. 676/1272), İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309), Muhammed Vefa Şâzelî (ö. 765/1364) gibi büyük şeyhler yetişmiştir.⁸⁸

İbn Korkmaz'dan önce yaşamış olan bu şeyhlerin etkileri toplumda varlığını sürdürmüştür. Yaygın olan tasavvufî hayat İbn Korkmaz'ı da etkilemiştir. Nitekim kendisi de sultan tarafından şeyh olarak tayin edilmiştir.⁸⁹

İslâm tarihçiliği açısından da parlak bir dönem olmuş, siyasi tarih, tarihî coğrafya, mahallî tarih, şehir tarihi, müesseseler tarihi, siyer, biyografi ve ilimler tarihi alanlarında kıymetli eserler kaleme alan çok sayıda büyük tarihçi bu dönemde yetişmiştir.⁹⁰ Tarih ve Coğrafya alanında önemli eserler yazılmıştır.⁹¹ Ramazan Şeşen, yazılan bu eserler hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır.⁹² Vefeyât, tabakât ve terâcim kitabı yazımında hatırı sayılır çalışmalar yapılmıştır.⁹³ Biyografi sahasının yıldızı kabul edilen İbn Hallikân (681/1282), Kütübî (ö. 764/1363), Safedî (ö. 764/1363), Zehebî, İbn Hacer, Suyûtî ve Sehâvî'nin eserleri de bu türün en güzel örneklerinden sayılır. Mahalli tarih çalışmalarında ise, Makrîzî'nin (ö. 845/1442) öncülük ettiği Mısır tarihçilik ekolü, İbn Tağriberdî (ö. 874/1369), Sehâvî, İbn İyas (ö. 930/1524), Nuaymî (ö. 927/1521) ve Uleymî tarafından devam ettirilmiştir. İbn Haldûn (ö. 808/1406), tarih felsefesi ve sosyoloji ilminin temellerini atmıştır.⁹⁴

Memlûkler devrinde edebiyat ve şiir gelişmiş, bu sahada önemli eserler yazılmıştır.⁹⁵ Hicri 8. asırda Nuveyrî (ö. 733/1333), İbn Fadlullah el-Umerî (ö. 749/1349) ve Kalkaşandî (ö. 756/1418), 9. asırda ise Sehâvî, İbn Hicce (ö. 837/1433) ve İbn Arabşah

⁸⁷ Ayaz, 127.

⁸⁸ Yiğit, "Siyasî-Dinî- Kültürel-Sosyal" İslâm Tarihi, VII, 305-307; Zeydî, 247-248.

⁸⁹ Sehâvî, VIII, 292; Katib Çelebi, *Silmu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, (thk. Muhammed Abdulkadir Arnâvût), IRCICA, İstanbul, 2010, III, 224; Garsuddîn, VII, 204, 703.

⁹⁰ Yiğit, *Memlûkler Dönemi*, V, 754.

⁹¹ Zeydî, 258-259; Maglûs, 297.

⁹² Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, ss. 176-232, İstanbul, 1998.

⁹³ Bk. Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri*, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2), ss.1-38.

⁹⁴ Yiğit, "Siyasî-Dinî- Kültürel-Sosyal" İslâm Tarihi, VII, 252-253; 326-355; Yiğit, *Memlûkler Dönemi*, V, 754; Zeydî, 269-292; Maglûs, 296.

⁹⁵ Ayaz, 139.

(ö. 854/1450) gibi büyük edebiyatçılar yetişmiştir. İbn Arabşah *Acâibu'l-Makdûr fî Ahbâri Timur* adlı tarih eserini seci'li nesirle telif etmiştir. İmam Bûsirî'nin (ö. 696/1297) meşhur *Kaside-i Bürde*'si dönemin en çok şöhret bulmuş ve üzerinde şerh ve haşiye yazılmış şiiridir.⁹⁶ Seci'li bazı makamât kitapları da telif edilmiştir.⁹⁷

Memlûk medreselerinde tıp ve baytarlık dersleri de verilmekteydi. Kahire'deki Mansuriyye ve Müeyyediyye medreseleri bu alanda önemli isimler yetiştirmiştir.⁹⁸ Tıp ve baytarlıkla ilgili eserler telif edilmiş; katarakt ameliyatı yapılmış, Suriye-Mısır tıp akımının önemli temsilcisi İbnü'n-Nefis (ö. 687/1288), küçük kan dolaşımını keşfederek önemli bir tıbbî buluş gerçekleştirmiştir.⁹⁹ Hayvan hastalıklarıyla ilgili büyük üne sahip olan İbnü'l-Münzir el-Baytar (ö. 740/1340) ile *Hayâtü'l-Hayevân*'ın müellifi Muhammed ed-Demîrî (ö. 808/1405) bu dönemin ünlü baytarlarındandır.¹⁰⁰ Ziraat ve çiftçilikle ilgili eserler de telif edilmiştir.¹⁰¹

Kahire, 13. yüzyılın sonunda İslâm dünyasında önemli astronomi merkezlerinden biriydi. 14. Yüzyılın ortasında ise Şam, İslâm dünyasında ve belki de bütün dünyada en önde gelen astronomi merkeziydi. Memlûk astronomları; gezegenlere ilişkin teorik ve ölçümsel astronomi, küresel astronomi, zaman kaydetme, enstrümanlar (teçhizatlar), halk astronomisi ve astroloji gibi astronominin her bir temel branşında çalışmalar yapmışlardır.¹⁰² el-Mizzî, İbnü'l-Hâim (ö. 815/1412), İbnü'l-Mecdî (ö. 850/1447), Sıbtu'l-Mardînî (ö. 907/1501) bu dönemin meşhur matematikçi, astronom ve fizikçilerindendir.¹⁰³ Astrolojinin teorik yönleri üzerine bağımsız eserler de yazılmıştır.¹⁰⁴

1.2. İlmî Kişiliği ve Şairliği

İbn Korkmaz hayır sahibi, mütevazı ve cömert biriydi. Kendisini ziyarete gelenlere varını yoğunu harcardı. Fakirler tarafından sevilirdi. Vakur ve sessizdi. Ağaran parlak saçları vardı. Güzel ve sağlam bir akideye sahipti. Hayir duâsını almak için insanlar ziyaretine

⁹⁶ Yiğit, "Siyasi-Dinî- Kültürel-Sosyal" İslâm Tarihi, VII, 361-366; Zeydî, 257.

⁹⁷ Seher, 52, 68.

⁹⁸ Yiğit, *Memlûkler Dönemi*, V, 751.

⁹⁹ Yiğit, "Siyasi-Dinî- Kültürel-Sosyal" İslâm Tarihi, VII, 315.

¹⁰⁰ Ayaz, 140.

¹⁰¹ Zeydî, 259-260.

¹⁰² King, David A., *Memlûk Astronomisi*, (çev. Ayşe Dudu Kuşçu), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı, 29, ss. 421-460, Konya, 2011, s. 424.

¹⁰³ Ayaz, 140.

¹⁰⁴ King, 454.

gelirdi. Hoş sohbet olduğu için insanlar etrafında toplanırdı. Eğer kulakları ağır işitmeseydi insanlardan ayrılıp kitap yazmaya vakit bulamazdı. Öğrencileri sever, onlara teveccüh gösterirdi.¹⁰⁵

İbn Korkmaz asker kıyafeti giyerdi.¹⁰⁶ Çerkez asıllı olması nedeniyle muhtemelen böyle bir tercihte bulunmaktaydı. Zira Burcî Memlûkler döneminde hâkim askerî sınıf Çerkezlerdi¹⁰⁷ ve askerlerin giyim kuşamları halktan, sivil idarecilerden ve ümerâdan farklıydı.¹⁰⁸

Aynı zamanda şeyh olan¹⁰⁹ İbn Korkmaz çok namaz kılan, çokça hamd ve senada bulunan,¹¹⁰ insanları irşad eden davetçi, faziletli, âlim¹¹¹ ve iddialı bir şahsiyetti.¹¹² Genellikle geceleri yazı yazardı. İşitme kabiliyetini kaybedince görme melekesi artmış, ay ışığında bile yazabilme becerisine kavuşmuştu. Çokça teheccüt kılar, bol Kur'ân okurdu.¹¹³

O dönemlerde Kahire'de varlıklı insanlar daha hayatta iken şahsı için türbeler veya kubbeler yaptırırdı. Buralarda hem hayır ve hasenât işleri yapılır, hem de medreselerdeki gibi Kur'ân öğretimi ve diğer ilimlerin tedrisatı yapılırdı. Bu amaçla şeyh ve müderrisler atanırdı.¹¹⁴ Bu geleneği sürdüren Sultan ez-Zâhir Hoşkadem de hükümdarlığı döneminde sahrada bir türbe yaptırmış ve İbn Korkmaz'ı oraya şeyh olarak tayin etmiştir.¹¹⁵

İbn Korkmaz, insanların kendisine güvendiği ve emanetlerini bıraktıkları birisiydi. Arkadaşı Dakdûsî'yle¹¹⁶ birlikte haccettiğinde yanında bazı kimselerin çeşitli emanetleri vardı. Fakat nasıl olduysa yolda onları kaybetti. Kaybettiği şeylerin hesabını yaptığı bir esnada adamın biri: “Kaybolan bu kese kimin?” diye bağırmaya başladı. İbn Korkmaz adamdan kesesini aldığı anda içinde kaybettiklerinden çok daha fazlasının var olduğunu ve

¹⁰⁵ Sehâvî, VIII, 293; Dâvûdî, II, 233.

¹⁰⁶ Sehâvî, VIII, 293.

¹⁰⁷ Yiğit, “Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal” *İslâm Tarihi*, VII, 208; Ayaz, Memlûkler (1250-1517), 115.

¹⁰⁸ Ayaz, *Memlûkler* (1250-1517), 119.

¹⁰⁹ Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 959, 1316, 1926.

¹¹⁰ İbn Korkmaz, I, 80a, I, 154a.

¹¹¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 98a; Garsuddîn, VII, 204.

¹¹² Garsuddîn, VII, 204.

¹¹³ Sehâvî, VIII, 293.

¹¹⁴ Sağır, 400-406.

¹¹⁵ Sehâvî, VIII, 292; Katib Çelebi, *Silmu'l-Vusûl*, III, 224; Garsuddîn, VII, 204, 703.

¹¹⁶ Abdulkadîr b. Muhammed b. Ali el-Dakdûsî el-Ezherî eş-Şafîî. İbn Mısri olarak bilinmektedir. H. 991 yılında vefat etmiştir. (Sehâvî, IV, 292).

hiçbir şeyin de eksik olmadığını gördü. Keseyi bulana ihsanda bulunmak ve bir ödül vermek istediğinde adamın aralarında olmadığını gördüler. O zaman keseyi bulanın ricâlu'l-gayb'den biri olduğunu anladı. Hac dışında Kudûs'e gidip Mescid-i Aksâ'yı da ziyaret etmiştir.¹¹⁷

İbn Korkmaz yedi yaşında Mahmûd b. el-Fevvâl'dan Kur'ân öğrenmeye başlamıştır.¹¹⁸ Sonra dokumayla ilgilenmiş ve başarılı olmuşsa da onu bırakmış ve aynı hocasından kırâatı seb'a'yı öğrenmiştir. el-İzz Abduselâm (ö. 850/1446), İzzuddîn İbn Cemâa (ö. 819/1416) ve kendi dönemindeki başka hocalardan da ilim almıştır.¹¹⁹ Edebiyat ve hurûf ilmiyle özel ilgilenmiş ve bu iki alanda üne kavuşmuştur.¹²⁰ Kimya ilmi ile ilgilenmiştir.¹²¹ Hanefîlerin ileri gelenlerindedir.¹²² Eserleri incelendiğinde kelâm, fıkıh, tefsir, hadis, belagât, hurûf, tarih, astronomi ve tıb alanlarında âlim ve ayrıca edip ve şair olduğu anlaşılmaktadır.

İlimle meşguliyetinin dışında hattatlık yapmış, geçimini çoğunlukla kitap istinsah ederek temin etmiştir.¹²³ Sürekli yazı yazan¹²⁴ ve güzel bir hattı olan maharetli bir hattattır. Geçiminin dışında pek çok kitabı istinsah etmiş ve bunları medresesine vakfetmiştir.¹²⁵

Evinin yakınına bir medrese yaptırmıştır. Öğrencilere sevgiyle davranmış, kendisini sık sık ziyarete gelenlere gönlünü açmış, hoş sohbetiyle onları irşad etmiştir. Ancak kaynaklarda onun medresesinin ismine ve öğrenci kapasitesine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Nuaymî'nin dönemin medreseleri hakkındaki kapsamlı eseri *ed-Dâris fî Tarihi'l-Medâris*'te de onun hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ömrünün sonlarına doğru kulaklarının ağır işitmesi üzerine halkla sohbetini kesmiş ve kitap telif etmeye ağırlık vermiştir.¹²⁶

¹¹⁷ Sehâvî, VIII, 292-293.

¹¹⁸ Sehâvî, VIII, 292; Dâvûdî, II, 233.

¹¹⁹ Sehâvî, VIII, 292.

¹²⁰ Sehâvî, VIII, 292; Suyûtî, *Nazmu'l-Ikyân*, I, 159.

¹²¹ Katib Çelebi, *Silmu'l-Vusûl*, III, 224.

¹²² Âdil Nüveyhiz, II, 607.

¹²³ Sehâvî, VIII, 293; Dâvûdî, II, 233; Ziriklî, VII, 10.

¹²⁴ Sehâvî, VIII, 293; Dâvûdî, II, 233.

¹²⁵ Sehâvî, VIII, 293; Es'ad, 11.

¹²⁶ Sehâvî, VIII, 292-293.

İbn Korkmaz'ın ezberinde çok şiir vardı.¹²⁷ Ayrıca kendisi de çok şiir yazmıştı. Kafiyeyle yoğun olarak meşgul olmuştu. Kendisine bir şey sorulduğunda sorudaki son harfi kafiye yaparak şiirle cevap verecek kadar maharet kazanmıştı. Bazen verdiği cevaptaki bu şiirin başka bir divana ait olduğu sonradan anlaşılırdı.¹²⁸

O, bedi' ilmiyle ilgili kaleme aldığı *Zehru'r-Rebî' fî Şevâhidi'l-Bedi'* eserini şiir olarak yazmıştır.¹²⁹ Bu eserdeki şiirleri bir divan hacmindedir.¹³⁰ İbn Korkmaz, İbn Hacer'i öven bir şiir yazmış ve *Zehru'r-Rebî'*de o şiirinden bir beyit aktarmıştır.¹³¹ Sehâvî ise aşağıdaki beyitlerin de içinde bulunduğu şiirin tamamını nakletmektedir.

يا حَيْدًا النَّيْلُ الْمَبَارَكُ جَارِيًا ... فِي مِصْرَ جَرَى الْفَضْلُ مِنْ عُلَمَائِهَا
وَأَلَى لَجُودِ الْعَسْفَلَانِي مَنْ غَدَا ... شَهَابًا لَذِي الْعَلْيَا بِأَفْقِ سَمَانِهَا

“Mübarek Nil'in Mısır'da akması ne hoş! Mısır ulemasından da fazilet akar. Göğün ufkundaki yücelik sahibi bir yıldız gidecek kişi Askalânî'nin cömertliğini takip eder.”¹³²

Şairliği, hafızasındaki şiirleri ve ilmi kişiliği sebebiyle Memlûk meliki ez-Zâhir Hoşkadem'in ve diğer bazı meliklerin saygısını kazanmıştır.¹³³ Baştan sona seci'le yazılmış olan *Nesru'l-Cumân* tefsiri İbn Korkmaz'ın kafiye konusundaki ustalığını sergileyen şaheseridir.

İnşa ettiği medreseye, yetiştirdiği talebelere ve yazdığı eserlere bakıldığında İbn Korkmaz'ın zamanını, ilim öğrenmeye ve öğretmeye ayırdığı, daha çok kitap istinsahıyla geçindiği söylenebilir.

1.2.1. Hocaları ve Talebeleri

İbn Korkmaz'ın yetiştiği dönemde önemli âlimler yaşamıştır. İslâm tarihinde önemli yere sahip olan bu bilginlerin bazısından o dönemin medreselerinde okutulmakta olan dersleri

¹²⁷ Sehâvî, VIII, 292; Katib Çelebi, *Silmu'l-Vusûl*, III, 224.

¹²⁸ Sehâvî, VIII, 292; Katib Çelebi, *Silmu'l-Vusûl*, III, 224.

¹²⁹ Sehâvî, VIII, 292; Suyûtî, *Nazmu'l-Ikyân*, I, 158; Dâvûdî, II, 234; Ziriklî, VII, 10; Es'ad, 18.

¹³⁰ Es'ad, 18.

¹³¹ İbn Korkmaz, *Zehru'r-Rebî'*, 104-105.

¹³² es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *el-Cevâhiru'd-Durer fî Tercemeti Şeyhu'l-İslâm İbn Hacer*, (thk. İbrahim Bacıs Abdulmecid), Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999, s. I, 553-554.

¹³³ Sehâvî, VIII, 292; Ziriklî, VII, 10.

almıştır. Bu hocalardan öğrendikleri onu edib, fakih, şair ve müfessir mertebesine çıkarmıştır.

a) Müfessirin hocaları şunlardır:

- 1) Cemâl Mahmûd b. el-Fevvâl el-Mukrî.¹³⁴ Hakkında fazla açıklama bulunmayan bu hocasından Kur'ân okumayı ve Kıraatı Seb' a'yı öğrenmiştir.¹³⁵
- 2) el-İzz Abduselâm el-Bağdâdî.¹³⁶ İbn Korkmaz bu hocasından Fıkıh, Arapça, Sarf, Mantık, Cedel, Usulu'd-Din, Usulü'l-Fıkh ve başka dersler almıştır.¹³⁷
- 3) el-İzzuddîn b. Cemâa.¹³⁸ İbn Korkmaz dönemin en büyük âlimi İbn Cemâa'nın derslerine katılmış,¹³⁹ ondan Nahiv, Me'ânî, Beyân Edebiyat ve Hurûf ilmini öğrenmiştir.¹⁴⁰

b) İbn Korkmaz'ın öğrencileri şunlardır:

Müfessir ilim öğrenmekle meşgul olduğu gibi vaktini öğrenci yetiştirmeye de ayırmıştır. Onlara sevgiyle yaklaşmıştır. Medresesinde yetiştirdiği öğrencileri hakkında kaynaklarda kısa bilgiler verilmiştir. İsimleri yazılan öğrencileri şunlardır:

- 1) Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Yahya eş-Şihâb el-Kureşî el-Yemânî.¹⁴¹
- 2) Hasan b. Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Bedrî Ebu'l-Mecd et-Talhâvî el-Kâhirî eş-Şafî. İbn Korkmaz'dan Hurûf ilmini öğrenmiştir.¹⁴²
- 3) Ahmed b. Abdulaziz es-Sinbâtî. İbn Korkmaz'dan Bedi' ilmiyle ilgili dersler almış ve ondan *Zehru'r-Rebî' fî Şevâhidi'l-Bedi'* kitabını okumuştur.¹⁴³
- 4) Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriya ez-Zeynu'l-Ensârî es-Senîkî el-Kâhirî el-Ezherî eş-Şâfî el-Kâdî. İbn Korkmaz'dan Hurûf ilmini öğrenmiştir.¹⁴⁴

¹³⁴ Kaynaklarda adı geçmesine rağmen hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bk. Sehâvî, VIII, 292; Dâvûdî, II, 233.

¹³⁵ Sehâvî, VIII, 292; Dâvûdî, II, 233.

¹³⁶ Sehâvî, VIII, 292; Suyûtî, *Nazmu'l-Ikyân*, I, 159; Dâvûdî, II, 233; Katib Çelebi, *Silmu'l-Vusûl*, III, 224, Kehhâle, XI, 150.

¹³⁷ Sehâvî, VIII, 292; Dâvûdî, II, 233.

¹³⁸ Sehâvî, VIII, 292; Dâvûdî, II, 233; Katib Çelebi, *Silmu'l-Vusûl*, III, 224; Kehhâle, XI, 150.

¹³⁹ Sehâvî, VIII, 292; Dâvûdî, II, 233.

¹⁴⁰ Dâvûdî, II, 233; Katib Çelebi, *Silmu'l-Vusûl*, III, 224.

¹⁴¹ Sehâvî, II, 108.

¹⁴² Sehâvî, III, 115.

¹⁴³ Gazzî, *Kevâkibu's-Sâira*, I, 139; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (I-XI), (thk. Mahmud Arnavut) Dâru İbn Kesîr, Dımaşk-Beyrut, 1986, X, 219.

¹⁴⁴ Sehâvî, III, 235; el-Aydarûs, Muhyiddîn Abdulkâdir, *en-Nûru's-Sâfir an Ahbâri'l-Karnî'l-Âşır*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1405, s.113.

5) Ali b. Davud b. İbrahim Nureddîn el-Kâhirî el-Cevherî el Hanefî. İbn Davud ve İbn Sayrafi olarak meşhur olmuştur. İbn Korkmaz'dan, müellifin Ğaysu'l-Meri' kitabını okumuştur.¹⁴⁵

6) Ali b. Muhammed b. Ali b. Mansûr el-A'lâ.¹⁴⁶

7) Muhammed Beg b. Dulgadir. İbn Halil b. Karaca olarak da bilinmektedir.¹⁴⁷

8) İbn Selâme olarak bilinen "Muhammed b. Selâme b. Muhammed".¹⁴⁸

İbn Korkmaz'ın hayatını anlatan Sehâvî, onunla birçok defa bir araya geldiğini ve Semennûd'da ve başka yerlerde ondan şiirlerini dinleyip yazdığını ifade etmekte¹⁴⁹ ancak aralarında hoca-talebe ilişkisinin varlığından bahsetmemektedir.

1.2.2. Eserleri

Geniş bir müktesebatı olan müellif çeşitli alanlarda eserler kaleme almıştır. Kitaplarının en hacimlilerini tefsirleri oluştursa da esmâ-i hüsnâ, bedi', makâmât ve ilaçlarla ilgili önemli eserler yazmıştır. Hurûf ilmine olan vukufiyeti esma-i hüsnâ'yla ilgili eserlerine yansımıştır. Müstakil şiir divanı yazmamış olsa da bedi' ilmiyle ilgili yazdığı nesir eseri kaynak eserler mertebesinde. Özellikle Hanefî ve Şafiî fikhında âlim olan müellifin bu alandaki birikimini *Fethu'r-Rahmân* tefsirinde görmek mümkündür.

Kaynaklarda bahsi geçen eserlerinin bir kısmı İstanbul'daki çeşitli kütüphanelerde yazma olarak bulunmaktadır. Yayınlanan kütüphane kataloglarında başka ülkelerde de bazı eserlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan, kaynaklarda adı yazılan eserleri şunlardır:

a) *el-Elğâzu'l-Fikhiyye*

Fıkıhla ilgili kaleme alınmış bir eserdir. Risale hacmindedir. Kitapta fikhî mesele yazıldıktan sonra cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Önce "mes'eletün" denilerek sorun yazılmış sonra da "cevâbuhû" ifadesiyle başlanarak açıklama yapılmıştır.

Eserin Süleymaniye Kütüphanesinde iki nüshası bulunmaktadır. Bağdatlı Vehbi bölümü 590 numaradaki kitabın 73-92 arasındaki varakları ve Esad Efendi 929 numaradaki

¹⁴⁵ Sehâvî, V, 217.

¹⁴⁶ Sehâvî, V, 326.

¹⁴⁷ Sehâvî, VII, 241.

¹⁴⁸ Sehâvî, VII, 254.

¹⁴⁹ Sehâvî, VIII, 293.

kitabın 81-91 varakları bu esere aittir. Esad Efendi 929'daki nüshada "Taharet" bahsiyle ilgili bir soru ve cevabıyla başlarken; Bağdatlı Vehbi 590'daki nüshası ise eserin müellifiyle ilgili bilgi aktarımıyla başlamaktadır. Sonra müellifin ifadesiyle eserle ilgili: "Bu, Hanefî mezhebini önemseyenler için faydalı "elğâzu¹⁵⁰ fıkhiyye" (maksadı kapalı fikhî meseleler)'dir"¹⁵¹ açıklaması verilmektedir. Akabinde "taharet" meselesiyle devam etmektedir.

b) *el-Kabesü'l-Muctebâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Husnâ*¹⁵²

Esmâ-i Hüsnâ'yla ilgili bir kitaptır. Tabakât ve kütüphane kayıtlarında farklı iki isimle geçmektedir ve her iki isimle de yazılmış nüshaları bulunmaktadır. Bağdâdî eserin adını *el-Kaysu'l-Muctenâ fi Şerhi'l-Esmâillahi'l-Husnâ* olarak yazmaktadır.¹⁵³ Kitabın Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi bölümü, 3955 numaradaki nüshası *Kabesü'l-Muctebâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Husnâ* adıyla kayıtlıdır. Kitabın ilk sayfasında da eserin adı aynı şekilde yazılmıştır. 123 varaktır. Kitabın bir nüshası da Topkapı Kütüphanesi Ahmed III bölümünde 1496 numarada *el-Kabsü'l-Müctenâ fi Şerh Esmâi'l-Hüsnâ* adıyla kayıtlıdır.

Katib Çelebi'nin eser hakkındaki: "Esmâ-i Hüsnâ'yı kelâmcıların yöntemi, nahivcilerin tarzı ve işârî ekolün hakikatleri ve havaslarıyla¹⁵⁴ açıklamaya çalışmıştır."¹⁵⁵ ifadesi, İbn Korkmaz'ın kitabın birinci babında yazdığı ibareden alınmıştır.¹⁵⁶

c) *Kabesü'l-Müctedî ve Tevkiyetü'l-Mübtedî*

Yaptığımız incelemede bu kitap ile *Kabesü'l-Muctebâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Husnâ* kitabının aynı eser olduğunu tespit ettik. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli bölümü, 1583 numarada bulunan elyazma nüshası *Kabesü'l-Müctedî ve Tevkiyetü'l-Mübtedî* adıyla kayıtlı olup 77 varak iken; yine aynı isimle Beyazıd Devlet Kütüphanesi 1326 numaradaki kayıtlı

¹⁵⁰ Elğâz: "l-ğ-z" kelimesinin çoğuludur. "Maksadı kapalı, muradı gizlenmiş söz" anlamına gelmektedir. (bk. İbn Manzûr, V, 405-406).

¹⁵¹ İbn Korkmaz, *el-Elğâzu'l-Fıkhiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Bölümü, 590, İstanbul, 2a.

¹⁵² Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1316; Kehhâle, XI, 150.

¹⁵³ Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II, 210.

¹⁵⁴ Havas İlmî: Nesnelere harf, kelime ve duâların gizli özelliklerinden faydalanarak gaybtan haber verdiği veya varlıklar üzerinde etkili olduğu ileri sürülen bir ilim. Bk. Çelebi, İlyas, "Havas İlmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1997, XVI, 517.

¹⁵⁵ Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1316.

¹⁵⁶ İbn Korkmaz, *Kabesü'l-Muctebâ*, 4a; *Kabesü'l-Müctedî*, 3b.

elyazması ise 299 varaktan oluşmaktadır. Laleli, 1583 numaradaki nüshanın birinci sayfasında kitabın adı *Kabesü'l-Müctedî ve Tevkîyetü'l-Mübtedî* olarak yazılmıştır.

Esmâ-i Hüsnâ'yla ilgili eserde bol miktarda tablolar ve geometrik şekiller içinde kelimeler, harfler ve sayılar yazılmış, kelime ve harflerin ebced hesapları verilmiştir.¹⁵⁷ Mesela “الجبّار” ismi açıklanırken “ج” Cevvad ismine, “ب” Berr ismine, “ا” Elif âyetlerine, “ر” ise rahmetine işaret etmektedir” denilmektedir.¹⁵⁸ Kitapta harflerle ilgili bol miktarda bilgiler ve tablolar bulunması nedeniyle harf ilmiyle¹⁵⁹ ilgili bir eser olduğu iddia edilmişse de bu doğru değildir.

d) *Zehru'r-Rebî' fi Şevâhidi'l-Bedi'*¹⁶⁰

Bedi' ilmiyle ilgili olan bu eseri Mehdi Es'ad Arâr tahkik etmiş ve Beyrut'ta Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye tarafından 2007 yılında neşredilmiştir. İki bölümden oluşmakta olup birinci bölümünde mukaddime, ikincisinde ise üç bahis ve 43 bab bulunmaktadır.¹⁶¹

Kitap şiir olarak yazılmıştır. İbn Hacer el-Askalânî eserden övgüyle söz etmiş ve nâzımını methetmiştir. Müellifin ileri yaşına rağmen bedi'le ilgili daha önce yazılanlardan daha üstün bir eser telif ettiğini ifade etmiştir.¹⁶² Aynî ve Sehâvî de kitap hakkında övgüde bulunmuşlardır.¹⁶³ Muhakkik, onu bedi' ilminin kaynak kitaplarından saymaktadır. Eğitim öğretimde kullanılabilmesi, şiir olarak yazılmış olması, edebi yönü, belagat ve bedi' değeri açısından eseri saygın bir kaynak olarak tavsif etmektedir. Ayrıca İbn Korkmaz'ın şiirini tanımak için de onu en temel kaynak olarak takdim etmektedir. Eserdeki mısraların büyük çoğunluğu iki beyit halinde yazılmıştır. Müellif kendisinden öncekilerden etkilenen bir tarzda ve gazellerle bedi' ilminin mevzularını anlatmıştır.¹⁶⁴

e) *el-Ğaysu'l-Merî' alâ Zehri'r-Rebî'*

¹⁵⁷ İbn Korkmaz, *Kabesü'l-Muctebâ*, 1a, 11a,b, 12b, 15a, 16a, 18a,b, 19a,b, 21a,b, 24a, 25a, 26a, 27a, 28a,b, 29b, 30a, 31a, 32a, 34b, 35a,b, 37a,b, 38b, 39a, 40a,b, 48a,b.

¹⁵⁸ İbn Korkmaz, *Kabesü'l-Muctebâ*, 29b; *Kabesü'l-Müctedî*, 21b.

¹⁵⁹ *Hizânetü't-Turâs-Fihrisü Mahtûtât*, XLIV, 996, XCVII, 429.

¹⁶⁰ Sehâvî, VIII, 292; Suyûtî, *Nazmu'l-Ikyân*, I, 158; Dâvûdî, II, 234; İbnü'l-Gazzî, IV, 43; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, II, 210; Ziriklî, VII, 10.

¹⁶¹ Es'ad, 15.

¹⁶² Sehâvî, *el-Cevâhiru'd-Durer*, II, 741.

¹⁶³ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, VIII, 292; Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 959; Es'ad, 20.

¹⁶⁴ Es'ad, 18-22.

İbn Korkmaz'ın bizzat kendisinin Zehru'r-Rebî'ye yazdığı bedi' ilmiyle ilgili bir şerhtir.¹⁶⁵ Hacimli ve tafsilatlı bir eserdir. İstanbul Hacı Selim Ağa Kütüphanesi 1042 nolu kayıttaki nüshası 309 varak; Süleymaniye Kütüphanesi Kadızâde Mehmed bölümü 417 nolu kayıttaki nüshası ise 286 varaktır. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü 4637 nolu kayıtta bir nüshası olduğu yazılıysa da bu bilgi hatalıdır. Zira eser üzerinde yaptığımız incelemede onun Ğiyaseddîn Muhammed b. Sultanu'l-Vuzera Reşiduddîn'e ait meâ'ni ve beyanla ilgili bir eser olduğunu, adının *Fevâidu'l-Ğiyâsiyye* olarak yazıldığını,¹⁶⁶ 942'de telif edildiğini tespit ettik.¹⁶⁷

- f) *Risâle fi'l-Bedi*¹⁶⁸
- g) *el-Mekâmetu'r-Râbiatu ve'l-İşrûn*. Sanat ve fenle ilgili bir eserdir.¹⁶⁹
- h) *Risâletu fi Kavli'r-Rasûl "Men Arafe Nefsehû Fekad 'Arafe Rabbehu"*¹⁷⁰
- i) *Risâletu fi'l-İsbât ve'n-Nefyi fi Kavlinâ "Lâ İlâhe İllallâh"*¹⁷¹
- j) *Şerhu Hizb'l-Bahr*. Duâ ve ezkârla ilgili bir kitaptır.¹⁷²
- k) *Urcuzetü fi Devâi's-Sünne ev fi Cevârisi'l-Bilâder*.¹⁷³ Tıp ve eczacılıkla ilgili bir eserdir.¹⁷⁴
- l) *Muhtasar fi'l-İ'lâc ve Dustûrun li Islâhi'l-Mizâc*. Tıbla ilgili bir eserdir.¹⁷⁵ Müellif bu eseri 876/1471 tarihinde yazmıştır. Hastalık çeşitleri ve mizacın ıslahıyla ilgili bilgiler içermektedir.¹⁷⁶

¹⁶⁵ Sehâvî, VIII, 292; Suyûtî, *Nazmu'l-Ikyân*, I, 158-159; Dâvûdî, II, 234; Bağdâdî, *Hedyyetü'l-Ârifin*, II, 210; Ziriklî, VII, 10.

¹⁶⁶ Ğiyaseddîn Muhammed b. Sultanu'l-Vuzera Reşiduddîn, *Fevâidu'l-Ğiyâsiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4637, İstanbul, s. 5a.

¹⁶⁷ Ğiyaseddîn, 231b.

¹⁶⁸ Hizânetü't-Turâs, XXVII, 77.

¹⁶⁹ Hizânetü't-Turâs, XCIX, 728.

¹⁷⁰ Hizânetü't-Turâs, XCIX, 700.

¹⁷¹ Hizânetü't-Turâs, XCIX, 668.

¹⁷² Hizânetü't-Turâs, CIX, 461.

¹⁷³ el-Haymî, Salâh Muhammed, *Fehresü Mahtûtâtü Dâri'l-Kutubi'z-Zâhiriyye*, (I-II), (thk. Esmâ el-Himsî), Mecmeu'l-Lugati'l-Arabî, Dımaşk, 1969, I, 491; Hizânetü't-Turâs, LIV, 997, LXXXIII, 267, XCIII, 257.

¹⁷⁴ Hizânetü't-Turâs, XLIV, 997, XCII, 257, XCIII, 244.

¹⁷⁵ Hizânetü't-Turâs, XCII, 463, XCIII, 450.

¹⁷⁶ Haymî, I, 491.

- m) *Tarîkatu 'l-Me'mûm fî Ma'cûni 'l-Belâzur*. Eczacılıkla ilgilidir.¹⁷⁷
- n) *Mu'aradatü Mekâmâti 'l-Harîri*¹⁷⁸
- o) *el-Mekâmâtu 'l-Felsefiyye ve 't-Tercumânâtu 's-Sûfiyye*¹⁷⁹
- p) *Fedâilü 'l-Ümmühâti 'l-Erbe'a*¹⁸⁰
- q) *Fethu 'l-Hellâk fî İlmi 'l-Hurûfi ve 'l-Âfâk*¹⁸¹
- r) *Fethu 'r-Rahmân fî Tefsîri 'l-Kur'ân*¹⁸²
- s) *Nesru 'l-Cumân el-Muntazam min Fethi 'r-Rahmân*

1.2.2.1. Fethu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân

Katib Çelebi'ye göre, İbn Korkmaz'ın en güzel eseri¹⁸³ yirmi ciltlik ve kapsamlı olan bu tefsiridir.¹⁸⁴ Eserin iki cildinin tasavvufla ilgili olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁵ Sarf, nahiv, kırâat, i'rab, müfessirlerden nakilleri ve soru cevap yöntemiyle başkalarının görüşlerine verilen cevapları ihtiva etmektedir.¹⁸⁶ Eserde sebebi nüzûl, münâsebet, fıkıh, kelâm, sarf, nahiv, kırâat ve belagatle ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Kur'ân'da geçen bazı kavramlar geniş bir şekilde açıklanmaktadır. İbn Korkmaz bazen şiirlerden alıntılar yapmakta ve nadiren de seci'li bir üslup kullanmaktadır. Müfessir tefsirin girişinde eseri yazma sebebiyle ilgili şunları yazmaktadır:

“Müritler, dost ve arkadaşlar... Kitabı Mahfûz'u (Kur'ân-ı Kerim) tefsir etmeye başlamamı istediler... Ben de Allah'a istiharede bulundum. Zira istiharede bulunan hayal

¹⁷⁷ Hizânetü't-Turâs, XLIV, 997.

¹⁷⁸ Ziriklî, VII, 10.

¹⁷⁹ Bağdâdî, *Hediyetü 'l-Ârifîn*, II, 210; Ziriklî, VII, 10; Kehhâle, XI, 150.

¹⁸⁰ [¹⁸¹ Bağdâdî, *İzâhu 'l-Meknûn*, IV, 162; Bağdâdî, *Hediyetü 'l-Ârifîn*, II, 210; Ziriklî, VII, 10.](http://www.almajidcenter.org/search_details.php?pag=4&keyword=%D8%A7%D8%A8%D9%86%20%D9%82%D8%B1%D9%82%D9%85%D8%A7%D8%B3:%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%20%D8%A8%D9%86%20%D9%82%D8%B1%D9%82%D9%85%D8%A7%D8%B3%20%D8%A8%D9%86%20%D8%B9%D8%A8%D8%AF%20%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87%20%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A7%D8%B5%D8%B1%D9%8A%20%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%82%D8%A7%D9%87%D8%B1%D9%8A%20%D8%A7%D8%AD%D9%86%D9%81%D9%8A%20%D9%86%D8%A7%D8%B5%D8%B1%20%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%86,,882%D9%87%D9%80&how=3&in=1&by=2& 03/12/2019.</p>
</div>
<div data-bbox=)

¹⁸² Sehâvî, VIII, 292; Dâvûdî, II, 234; Katib Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, II, 1232; Ziriklî, VII, 10.

¹⁸³ Katib Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, II, 1233.

¹⁸⁴ Sehâvî, VIII, 292; Dâvûdî, I, 345.

¹⁸⁵ Ziriklî, VII, 10.

¹⁸⁶ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 1b.

kırıklığına uğramamıştır. Allah'a sığınan ve O'na iltica eden başarılı olmuştur. Şehir ve iklimlerin âlimlerinin sütunlarındaki özellikleri ihtiva eden bir tefsiri cem etmede ve yardım görmüş basiret sahiplerine en üstün sezgilerle gözükmüş olan el değmemiş manaları toplamada beni muvaffak kılmasını istedim.”¹⁸⁷

Kütüphane kayıtlarında ve kataloglarda belirtildiğine göre Topkapı Sarayı Kütüphanesinde, Sofya Milli Kütüphanesinde, Dublin Chester Beatty Kütüphanesinde ve Vezzân Mevlâye Abdullah eş-Şerîf Kütüphanesinde bu eserin farklı ciltleri bulunmaktadır. Hiçbirisi tam değildir.

Tefsirin Topkapı nüshasındaki 4 mücellet hâlinde olan 8 cildine, ulaşabildiğimiz Sofya nüshasının 1. cildinde ve Dublin nüshasının Kuveyt'teki kopyasında kitabın hattatına dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bu nüshaların hepsinin hattı aynıdır ve okunaklıdır. Âyetler kırmızı mürekkeple yazılarak diğer metinlerden ayırt edilmesi sağlanmıştır. Âyetin hemen bitişiinde “تفسيره” denilerek tefsire geçilmiştir. “Münâsebet”, “mûlahaza” gibi ara başlıklar da genellikle kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Ali Namlı, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*¹⁸⁸ tefsirinin kaynaklarını listelerken İbn Korkmaz'ın *Fethu'r-Rahmân* tefsirini de onun kaynakları arasında saymıştır.¹⁸⁹ Ancak yaptığımız incelemede bu bilginin hatalı olduğunu tespit ettik. Zira Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*'da 150 yerde “في فتح الرحمن” diyerek alıntı yaptığı tefsir, İbn Korkmaz'la aynı asırda yaşamış olan Uleymî'nin *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân*¹⁹⁰ adlı eseridir.¹⁹¹

¹⁸⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 2a.

¹⁸⁸ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trz.

¹⁸⁹ Namlı, Ali, *Rûhu'l-Beyân Kur'ân Meâli ve Tefsiri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2005, I, 52; Namlı, Ali, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân* Adlı Tefsiri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 9, sy, 18, ss. 365-385, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 2011, s. 375.

¹⁹⁰ el-Uleymî, Mucîruddîn b. Muhammed, *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru'n-Nevâdir, 2009.

¹⁹¹ *Rûhu'l-Beyân* tefsirinde “في فتح الرحمن” ifadesiyle kaynak gösterilerek yapılan nakiller, Uleymî'nin *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân* eseriyle karşılaştırmalı bir şekilde sayfa numaralarıyla birlikte aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Sıra No	Uleymî- Fethu'r-Rahmân	Bursevî- Rûhu'l-Beyân	Alıntı yapılan metinden bir bölüm
1	IV, 528	VI, 143	فيجوز لجميع المذكورين عند الشافعي
2	IV, 549	VI, 167	خلق كل حيوان يشاهد في الدنيا
3	V, 90	VI, 299	واختلفوا في حكم المهابة
4	V, 476	VII, 385	أضاف الفطرة إلى نفسه، والرجوع إليهم

1.2.3. İbn Korkmaz'a Yöneltilen Eleştiriler

Müfessirin çağdaşı olan Sehâvî, İbn Korkmaz'a tenkitler yapıldığını nakletmektedir. Özellikle *Fethu'r-Rahmân*'nın tenkit edilen hususlar içerdiğini belirtmektedir.¹⁹² Yine Dâvûdî bu tefsirin karışık olduğunu söylemektedir.¹⁹³

İbn Korkmaz *Fethu'r-Rahmân*'da âyetleri, sebebi nüzûl, münasebet, kelâm, fıkıh, kıraat, kelime/kavram açıklaması, soru-cevap ve belagat gibi farklı başlıklar altında incelemektedir. Tefsir incelendiğinde bu başlıkların sıralanmasında sistematik açıdan karışıklık arz ettiği görülmektedir. Mesela âyetleri yazdıktan sonra bazen sırasıyla sebebi nüzûl, münasebet, belagat, fıkıh ve kavram açıklaması,¹⁹⁴ bazen sebebi nüzûl, kavram açıklaması, fıkıh ve münasebet,¹⁹⁵ bazen de kavram açıklaması, fıkıh, soru - cevap, sebebi nüzûl, münasebet, nahiv ve kıraat hakkında bilgi verme şeklinde devam etmektedir.¹⁹⁶

İbn Korkmaz'ın nazım ve nesir alanında yazdığı eserlerinde kelimelerin yapısıyla, sarf kurallarıyla ve gramerle ilgili çok hatasının bulunduğu, Arapça'da kullanılmayan bazı terkipler içerdiği ifade edilmektedir.¹⁹⁷ İbn Korkmaz'ın *Zehru'r-Rebî' fî Şevâhidi'l-Bedi'* eserini tahkik eden Mehdi Es'ad Arâr bu iddiaları reddetmektedir. İbn Korkmaz'ın aruzlarında ve lügat alıntılarında bazı hatalar olsa da bunların “çok” olarak nitelenemeyeceğini, bunlardan bir kısmının müstensihlerin istinsahından kaynaklandığını ve kendisinin tahkikte ilgili yerlerde bunları açıkladığını belirtmektedir.¹⁹⁸

5	VI, 34	VIII, 43	روى ان أيوب عليه السلام كانت زوجته مدة مرضه تختلف اليه
6	VI, 34	VIII, 44	فمذهب الشافعي إذا وجب الحد على مريض
7	VI, 237	VIII, 395	كما فعلوا في اجتماعهم على قتله في دار الندوة
8	VI, 287	VIII, 476	عدد تعالى على الأبناء مئتين الأمهات
9	VI, 296	VIII, 481	الصحيح من الأقوال: أن بلاد عاد كانت في اليمن
10	II, 46; VI, 357	IX, 61	وقد اجتمع حروف المعجم كلها التسعة والعشرون في هذه الآية

¹⁹² Sehâvî, VIII, 292; Ziriklî, VII, 10.

¹⁹³ Dâvûdî, II, 234.

¹⁹⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 187; III, 189.

¹⁹⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 188; III, 193; III, 197; III, 198-2002.

¹⁹⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 191; III, 192; III, 193; III, 203; III, 204-206.

¹⁹⁷ Sehâvî, VIII, 292; Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 959.

¹⁹⁸ Es'ad, 20.

Arâr, her ne kadar tenkitleri reddetse de İbn Korkmaz'ın nadir de olsa bazı kelimelerin yapısı ve sarf kurallarıyla ilgili farklı uygulamaları vardır. Özellikle hemzenin yazılışında yaygın kullanımdan ayrıldığı görülmektedir. Arapça'da hemzenin yazılışında bazı ihtilaflar olsa da müellif şaz olan yazma şeklini tercih etmiştir.

İbn Korkmaz, çoğunlukla kelimenin sonunda, harfî med olan eliften sonra gelen hemzeleri hazfetmiştir. *سَمَاءَ، شَاءَ، أَشْيَاءَ، أَشْيَاءَ، سَوَاءَ، صَرَءَ، بَأْسَاءَ، بَلَاءَ* gibi kelimelerde nadiren hemzeyi yazmış,¹⁹⁹ genellikle Hamza'nın kıraatını esas alarak²⁰⁰ hazfetmiştir.²⁰¹ Bazen buna işaret etmek için med “~” işareti koymuştur.²⁰² Kelimenin ortasındaki med harfî olan “elif”ten sonraki hemzenin harekesi esre ise hemzeyi, Hamza'nın kıraatine uyarak *رُؤْفَ، أَبْنَاؤُكُمْ، خَائِفِينَ، وَجَائِرٍ، وَأَوْلِيكَ، تَائِبَاتٍ، سَائِحَاتٍ، نَسَائِكُمْ، أَبْنَايَكُمْ* kelimelerindeki gibi²⁰³ “ي” harfine kalbetmiştir.²⁰⁴ Harfî medden sonra gelen hemzeni harekesi ötre ise onu, *سَرَاوُهُ، شَرَاوُهُ، يَدْرَاوُهُ، نَسَاوُهُ، أَجْبَاوُهُ* kelimelerindeki gibi yine aynı imamın kıraatine ittiba ederek²⁰⁵ “و” harfine kalbetmiştir.²⁰⁶ Eğer “و”dan sonra gelen hemze, *سَوْءَ* deki gibi kelimenin son harfî ise hemzeyi bazen yazmış²⁰⁷ bazen de hazf etmiştir.²⁰⁸ *خَطِيئِي* kelimesinde ise hemzeyi hazfetmiştir.²⁰⁹

İbn Korkmaz, hemzeden başka da bazı kelimeleri bilinen sıygalarından farklı olarak *جَسَدَانِي، رُوحَانِي، شَكَارِينِ، ذَكَارِينِ، دُنْيَاوِيَّةَ، اِخْرَاوِيَّةَ* şeklinde yazmıştır. Bu tarz kelime kullanımlarının da şaz olduğu görülmektedir.

¹⁹⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 291b; I, 293a; I, 351a; I, 353a; I, 354a; I, 358b; I, 359a.

²⁰⁰ el-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, (I-II), Matbaatü Ticâriyeti'l-Kübrâ, ts., I, 465.

²⁰¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 2a,b; I, 10a; I, 291b; I, 292a; I, 351a; I, 353a; I, 354a; I, 359a; *Fethu'r-Rahmân*, III, 2a,b; III, 3a,b; İbn Korkmaz, *Zehru'r-Rebi' fi Şevâhidi'l-Bedi'*, Ayasofya Kütüphanesi, 4031, İstanbul, 6a, 9a; *Kabesü'l-Müctedî*, 3a.

²⁰² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 354a; I, 357a; I, 359a.

²⁰³ Cezerî, I, 461.

²⁰⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 2a,b; *Fethu'r-Rahmân*, III, 2a,b; III, 3a,b; *Zehru'r-Rebi'*, 6a, 9a; *Kabesü'l-Müctedî*, 3a.

²⁰⁵ Cezerî, I, 461.

²⁰⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 351a; I, 353a; I, 354a.

²⁰⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 3b; I, 30b; I, 134a; I, 135a; I, 136a; I, 165b; I, 166a; I, 318b; I, 381a; I, 384a; I, 387a; II, 36b; II, 62/1a; II, 53/2b; II, 54/2b; II, 57/2a; II, 65/2ba; II, 74b; II, 119a; II, 138a; II, 184b; II, 195a-b; II, 219b; II, 222b; II, 231b; II, 232a; II, 233b; II, 236a; II, 248b; II, 275b; II, 288a; II, 289a; II, 296b; II, 328a; II, 343b; II, 344a; II, 346a; II, 351a; II, 369b; II, 382a; II, 384a; II, 395/2a.

²⁰⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 30b; I, 146b; I, 332a; II, 39b; II, 61/2b.

²⁰⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 38a.

²¹⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 9a; I, 217b.

²¹¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 311b.

²¹² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 48a.

İbn Korkmaz'ın hem iki tefsiri hem de diğer eserlerinin elyazma nüshaları incelendiğinde hemzenin yazılışıyla ilgili Sehâvî'nin naklettiği iddianın doğru olduğu görülmektedir. *Nesru'l-Cumân*'ın hemen hemen her sayfasında hemzenin bu tarz imlasiyle karşılaşmak mümkündür. Bu nedenle tenkitlerin yersiz olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak burada önemli olan husus, bu tür tasarruflarının cehaletten veya dile hâkim olmamaktan kaynaklanmamış olmasıdır. Kırâat eğitimi almış olan İbn Korkmaz'ın kırâat imamı olan Hamza'ya uyarak hemzeyi genel kullanıştan farklı olarak böyle yazdığı düşünülebilir. Diğer bir husus ise onun sarfla ilgili bu tür tasarruflarının eserlerinin ilmi değerini gölgelememesidir.



BÖLÜM 2: NESRU'L-CUMÂN VE TEFSİR ÖZELLİKLERİ

2.1. Genel Özellikleri

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân* tefsirini, *Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân* isimli tefsirini özetleyerek te'lif etmiştir.²¹³ Rivâyet ve dirâyet yöntemiyle kaleme aldığı bu eser, bol miktarda işârî te'vîller de içermektedir. Kitabın *Fethu'r-Rahmân*'dan en bariz farkı baştan sona seci' ile yazılmış olmasıdır.

Kaynaklarda tefsirin tam adı *Nesru'l-Cumân el-Muntazam min Fethi'r-Rahmân* olarak geçmektedir.²¹⁴ Tefsire bu ismi müfessir vermiştir.²¹⁵ Dört ciltlik bir eserdir. Eserin sadece Beyazıt Kütüphanesi 587 ve 588 numaralı kayıttaki, *Nesru'l-Cumâni'l-Muntazam min Fethi'r-Rahmân* adıyla kataloglanmış el yazma nüshasına ulaşılmıştır. Bu nüshanın birinci cildinin sonunda ve ikinci cildinin başında eserin adı *Nesru'l-Cumân el-Muntazam min Fethi'r-Rahmân* olduğu yazılmaktadır.²¹⁶ İlk cildin giriş sayfasında *Nesru'l-Cumân min Fethi'r-Rahmân*²¹⁷ şeklinde yazılmış olması hattatın istinsah hatasından kaynaklanmış olmalıdır. Arapça seci'li bir anlatımla,²¹⁸ dirâyet yöntemiyle telif edilmiştir.

Eserin Beyazıt Kütüphanesindeki nüshası her biri iki ciltten oluşan iki mücellet hâlinedir. Meşin ciltlidir. Sol varağın üst kısmında sayfa numaraları bulunmaktadır.

Eser “önsöz” ile başlamakta ve Kur'ân-ı Kerim'deki sırasıyla sûreler tefsir edilmektedir. Birinci cildi önsöz, istiâze ve besmeleden sonra Fâtiha sûresiyle devam etmektedir ve Nisâ sûresinin sonuna kadardır. 216 varaktır. İkinci cildi Mâide sûresinin başından başlayıp Yûsuf sûresinin sonuna kadardır ve 174 varaktan oluşmaktadır. Üçüncü cildi Ra'd sûresinin başından başlayıp Sâffât sûresinin sonuna kadardır, 225 varaktır. Dördüncü cildi ise Sâd sûresinin başından başlayıp Nâs sûresinin sonuna kadardır ve 214 varaktır.

²¹³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 2b.

²¹⁴ Sehâvî, VIII, 292; Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1232; Ziriklî, VII, 10.

²¹⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 2b.

²¹⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 390a; II, 1b.

²¹⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân* I, 1b.

²¹⁸ Sehâvî, VIII, 292.

İbn Korkmaz, âyetleri Mushaf sırasına göre tefsir etmiştir. Varak numaralarına göre sûrelerin sıralaması ve varak numaraları şu şekildedir:

Sıra	Sûre Adı	Varak No	Sıra	Sûre Adı	Varak No	Sıra	Sûre Adı	Varak No
1	Fâtiha	I, 5a	39	Zümer	II, 215a	77	Mürselât	II, 374a
2	Bakara	I, 10b	40	Mü'min (Gâfir)	II, 226b	78	Nebe'	II, 376a
3	Âl-i İmrân	I, 125b	41	Fussilet	II, 237a	79	Nâziât	II, 378b
4	Nisâ	I, 172a	42	Şûrâ	II, 244b	80	Abese (A'mâ)	II, 381a
5	Mâide	I, 217a	43	Zuhruf	II, 251a	81	Tekvir	II, 382b
6	En'âm	I, 244a	44	Duhân	II, 258a	82	İnfitâr	II, 383b
7	A'râf	I, 275a	45	Câsiye	II, 261a	83	Mutaffifin	II, 385a
8	Enfâl	I, 313a	46	Ahkaf	II, 265a	84	İnşikak	II, 386a
9	Tevbe (Berâe)	I, 325a	47	Muhammed	II, 269b	85	Bürûc	II, 387a
10	Yunus	I, 349b	48	Fetih	II, 274b	86	Târık	II, 388b
11	Hûd	I, 365a	49	Hucurât	II, 280a	87	A'lâ	II, 389b
12	Yusuf	I, 378a	50	Kaf	II, 283b	88	Gâşiye	II, 390b
13	Ra'd	II, 2a	51	Zâriyât	II, 287a	89	Fecr	II, 391b
14	İbrahim	II, 9b	52	Tûr	II, 290b	90	Beled	II, 393a
15	Hicr	II, 15b	53	Necm	II, 293b	91	Şems	II, 394a
16	Nahl	II, 21b	54	Kamer	II, 298a	92	Leyl	II, 395a
17	İsrâ	II, 38a	55	Rahmân	II, 301b	93	Duhâ	II, 396a
18	Kehf	II, 54/1b	56	Vâkıa	II, 306a	94	İnşirâh	II, 396b
19	Meryem	II, 68/1b	57	Hadid	II, 311a	95	Tin	II, 397b
20	Tâ-Hâ	II, 55/2b	58	Mücâdele	II, 318a	96	Alak	II, 398a
21	Enbiyâ	II, 69/2b	59	Haşr	II, 321b	97	Kadir	II, 393/2a
22	Hac	II, 82b	60	Mümtehine	II, 327b	98	Beyyine	II, 393/2b
23	Mü'minûn	II, 93b	61	Saf	II, 331a	99	Zilzâl	II, 394/3a
24	Nûr	II, 103a	62	Cum'a	II, 333a	100	Âdiyât	II, 394/3b

25	Furkan	II, 113a	63	Münâfikûn	II, 334b	101	Kâria	II, 395/2b
26	Şuarâ	II, 119b	64	Teğabûn	II, 336a	102	Tekâsür	II, 396/2a
27	Neml	II, 128b	65	Talâk	II, 339a	103	Asr	II, 397/2a
28	Kasas	II, 135a	66	Tahrim	II, 342a	104	Hümeze	II, 397/2b
29	Ankebût	II, 144a	67	Mülk	II, 345a	105	Fil	II, 398/2a
30	Rûm	II, 151b	68	Kalem	II, 348a	106	Kureyş	II, 398/2b
31	Lokman	II, 158b	69	Hâkka	II, 351a	107	Mâûn	II, 399a
32	Secde	II, 163a	70	Meâric	II, 354a	108	Kevser	II, 399b
33	Ahzâb	II, 166a	71	Nuh	II, 357a	109	Kâfirûn	II, 400a
34	Sebe'	II, 177a	72	Cin	II, 359b	110	Nasr	II, 400b
35	Fâtır (Melâike)	II, 183b	73	Müzzemmil	II, 362b	111	Tebbet (Mesed)	II, 401a
36	Yâsin	II, 191b	74	Müddessir	II, 365b	112	İhlâs	II, 401b
37	Sâffât	II, 198a	75	Kıyâmet	II, 369a	113	Felâk	II, 402b
38	Sâd	II, 206a	76	İnsân	II, 371b	114	Nâs	II, 403a

Âyetlerin yazımında tefsir metinlerinin imlasından farklı olarak daha kalın uçlu kalem ve farklı iki renk mürekkep kullanılmıştır. Eğer âyet tek satır ise kırmızı; birden fazla ise ilk satırı kırmızı, sonraki birinci ve ikinci satırlar siyah; eğer âyetler birçok satır ise birinci, dördüncü ve yedinci satırları kırmızı, kalanları siyah mürekkeple yazılmıştır. Kitap boyunca bu tarza riâyet edilmiştir.

Tefsir edeceği âyetlerin hemen altına, tefsirine geçmeden önce kalın uçlu kalemle ilgili âyetlerin i'cazı ve üslûbuyla ilgili genellikle iki, bazen üç, nadiren de dört seci'li cümle yazmıştır. Bu cümleler, eğer beyitlerden önceki ilk âyet satırı²¹⁹ veya önceki iki satır siyah mürekkeple yazılmışsa²²⁰ kırmızı mürekkeple; eğer hemen önceki âyet satırı²²¹, bazen de önceki ikinci satırı kırmızı ise bu cümle satırı siyah mürekkeple yazılmıştır.²²²

²¹⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 16a,b; I, 17a,b; I, 21b; I, 25b; I, 27a,b; I, 29a; I, 30b.

²²⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 19a,b; I, 20a; I, 26a; I, 28a,b; I, 29b; I, 30a; I, 31a; I, 32a; II, 2a,b; II, 3a; II, 10a; II, 11a.

²²¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 18a,b; I, 21a; I, 22a; I, 26b; II, 2a-b; II, 3b; II, 12a.

²²² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 36a,b; I, 53a; I, 56a; I, 57a,b; II, 4a; II, 5a; II, 8a,b; II, 10b; II, 11b; II, 12b.

Seci'lerin fıkraları arasına kırmızı mürekkeple büyükçe bir nokta konulmuştur. Bu tarz bir imlayla kitap göze hoş görünmekte, âyetler ve seci'in fıkraları rahatlıkla ayırt edilebilmektedir.

Kitabın başında ve üçüncü cildin sonunda Bekir Rüstem b. Ahmed b. Mahmud eş-Şîrvânî için yazıldığı belirtilmektedir.²²³ Hattatının La'îzâde Seyyid Muhammed Ma'sûm olduğu bilgisi iki yerde verilmektedir.²²⁴ Yazı stiline değışmemesi nedeniyle tefsirin baştan sona bir hattat tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

Eserin mülkiyetinin Abdurrahman b. Muhammed b. Abdi'l-Evvel el-Hüseynî'ye ait olduğu belirtilmektedir.²²⁵ Kitabın birkaç yerine *وقف هذا الكتاب عمر اغا المشهور ياسيان زاده* "Bu kitabı meşhur Pasbânzâde Ömer Ağa vakfetti." mührü basılmıştır.²²⁶

Kitabın 1/161a sayfasına kadar kenarlarında ara ara ana metnindeki yazı karakteriyle aynı şekilde olan ve "eş-Şeyh Celaledîn Ebu'l-Feth neclu Şeyhi'l-Meşâyihî'l-İslâm Sirâceddîn el-İbâdî"ye okunduğu, onun da tetkik ettiği yazılmış;²²⁷ 13. varakta ise bu kontrolün tarihinin "870 yılı Ramazan'ın ikinci Perşembe günü" olduğu belirtilmektedir.²²⁸ Bu da Miladi 24 Nisân 1466 tarihine denk gelmektedir. Bu tarih müellifin hayatta olduğu bir döneme denk gelmektedir. Tefsirin bazı sayfalarda "okunup tetkik edilmesi buraya kadar ulaştı" anlamında *بلغ* kaydı düşülmüştür.²²⁹ Kitabın 1/221a'da ve sonrasında ise kontrol edenin ismi farklı bir hatla, *بلغ* diye başlayarak "Süleyman neclu Ahmed necli Süleyman necli Nasrillah necli İbrahim el-Hatîb necli Abdullah necli Abdullah" olarak yazılmıştır.²³⁰ Ayrıca kitabın son sayfasına; "Süleyman neclu Ahmed necli Süleyman... tarafından kontrol ve tetkiki buraya kadar ulaştı" kaydı düşülmüştür.²³¹

²²³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 1b; II, 205b.

²²⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 1b; II, 205b.

²²⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 1b.

²²⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 1a; I, 216b; I, 390a; II, 1b; II, 2a; II, 205a; II, 205b; II, 403b.

²²⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 31a; I, 39a; I, 45a; I, 57a; I, 71b; I, 80a; I, 86a; I, 106b; I, 154; I, 161a.

²²⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 13b.

²²⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 13b, I, 31a, I, 39a, I, 45a, I, 57a, I, 63a, I, 71b, I, 80a, I, 86a, I, 90a, I, 98a, I, 106b; I, 115b; I, 125a; I, 131a; I, 146a; I, 154; I, 161a; II, 3b; II, 21a; II, 34a; II, 47a; II, 51b; II, 55b; II, 58b; II, 69b; II, 76b; II, 81b; II, 113a; II, 119b; II, 126a; II, 135a; II, 144a; II, 151b; II, 163a; II, 171b; II, 178a; II, 191b; II, 198a; II, 208a; II, 215a; II, 218a; II, 233a; II, 239a; II, 250a; II, 261a; II, 263b; II, 280a; II, 298a; II, 306a; II, 311a; II, 321b; II, 334b; II, 345a; II, 351a; II, 362b; II, 382b; II, 390b; II, 393a; II, 403b.

²³⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 221a; II, 208a; II, 306a; II, 403b.

²³¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 403b.

Üçüncü cildin sonunda “يفي نوبته اضعف عباد الله تعالى” denildikten sonra “...Ahmed b. el-Hâc Osman b. el-Avrân el-Hallî el-Kâdî fi İslâmbol ... sene 1063” (m. 1653) yazılmaktadır.²³²

Eser üzerinde yapılan tahkik ve tetkiklerde hattatın bazı yazım hatalarının tespit edildiği ve bunların düzeltildiği görülmektedir. İmla hatası olan yere üst tırnaktan daha büyükçe olan bir işaret konulmuştur. Hatalı harf, kelime veya ibarelerin bulunduğu satırın hemen karşısındaki kenar boşluğuna da doğrusu yazılmıştır. 1.ciltte düzeltmesi yapılan hatalı harf,²³³ kelime²³⁴ ve ibareler²³⁵ dipnotlarda verilmiştir. Buna benzer şekilde ve oranda 2., 3., ve 4. ciltlerde de düzeltmeler yapılmıştır.

Kitabın derkenarına nadir de olsa müellifin ibarelerine haşiyeler yazılmıştır. Bunların muhakkikler tarafından yazdırılmış olması muhtemeldir.²³⁶

İbn Korkmaz bu tefsirin mukaddimesinde şöyle demektedir:

“Yüce Allah *Fethu'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kur'ân* tefsirini bitirmeyi müyesser kılınca arkadaşlarımın ileri gelenlerinden biri, münferit seci'li olarak onu özetlememi istedi. Onun bu yüce maksadını görmezden gelmedim. Çünkü *Fethu'r-Rahmân*'da Nahivcilerin, Sarfçıların, Kırâat âlimlerinin ve müfessirlerin sözlerinin en güçlülerini, derinliğine ölçüp biçtikten sonra toplamıştım. İ'rabdan, tefsirden, i'tirazlardan ve tahrirlerden ilgimi çekenleri derlemiştim. Âyetleri defalarca tekrarlamıştım. Saçılmış incilerden daha güzel seci'lerle cümleleri sonlandırmıştım. Serdettiklerim irfân ehlinin aydınlatıcı sezgileri, hâlihazırdaki zihnin ürettikleri ve telif ettiğim seci'lerdi... Arkadaşlarım bu isteği bana

²³² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 205b.

²³³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 4b; I, 11a; I, 21b; I, 38b; I, 45b; I, 59a; I, 71a; I, 71b; I, 75b; I, 83b; I, 90b; I, 99b; I, 116b; I, 121a,b; I, 124b; I, 134b; I, 141b; I, 143b; I, 148b; I, 150a; I, 153a,b; I, 161b; I, 163b; I, 166b; I, 168a; I, 170b; I, 171a; I, 172b; I, 173b; I, 176b; I, 180a; I, 191b; I, 204b; I, 207b; I, 211b; I, 212b.

²³⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 3a; 14a; I, 15a; I, 16b; I, 15b; I, 20b; I, 21a; I, 22a; I, 23a; I, 25b; I, 30a; I, 30b; I, 33b; I, 35b; I, 36b; I, 38a; I, 39a; I, 41a; I, 43a; I, 43b; I, 47a; I, 47b,I, 49a; I, 51a; I, 52a; I, 54a; I, 55a; I, 55b; I, 57b; I, 58b; I, 62a; I, 63a; I, 64a; I, 71a; I, 74b; I, 78b; I, 82b; I, 86a; I, 88b; I, 89b; I, 92b; I, 95a,b; I, 99a; I, 101a; I, 103a; I, 104a,b; I, 105a; I, 106a,b; I, 107b; I, 115a,b; I, 119b; I, 120b; I, 125a,b; I, 126a; I, 127b; I, 128b; I, 130b; I, 131b; I, 132a; I, 136a; I, 139a; I, 140a; I, 142a; I, 145b; I, 162b; I, 167b; I, 171a; I, 172a; I, 173b; I, 176a; I, 180a; I, 184b; I, 187a,b; I, 188b; I, 193b; I, 202b; I, 205a,b; I, 208a; I, 211a.

²³⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 8b; I, 9a; I, 10a; I, 10b; I, 11b; I, 13a; I, 16a; I, 17a; I, 32b; I, 53a; I, 58a; I, 60a; I, 62a; I, 63b; I, 66b,I, 72b; I, 79b; I, 80b; I, 82a; I, 87a; I, 92b; I, 98b; I, 108a; I, 109b; I, 114b; I, 118a,b; I, 122a,b; I, 127a; I, 129b; I, 130a; I, 134a; I, 137a; I, 146a,b; I, 159a; I, 160a; I, 171b; I, 172b; I, 174b; I, 175a; I, 183b; I, 185a,b; I, 189b; I, 196b; I, 199a; I, 204b; I, 211a; I, 215a; I, 216a.

²³⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 114b; I, 159a; I, 185b; I, 213a; I, 215a; I, 216a; I, 285a; I, 316a; II, 105b; II, 183a.

ulaştırınca onların talebini *Fethu'r-Rahmân*'ı özetleyerek "*Nesru'l-Cumân*"la yerine getirdim."²³⁷

İki tefsir karşılaştırıldığında *Nesru'l-Cumân*'daki bazı bölümlerin olduğu gibi *Fethu'r-Rahmân*'dan alıntı yapıldığı görülmektedir. Özellikle sûrelerin sonundaki duâlar ve bazen de başka hususlardaki açıklamalar oraya atıfta bulunulmadan alıntı yapılmıştır.²³⁸

Müfessir, *Fethu'r-Rahmân*'da kaynak göstermede titiz davranırken *Nesru'l-Cumân*'da nadiren kaynak ismi zikretmiş; birkaç yerde âyetin tefsiriyle ilgili detaylı bilginin *Fethu'r-Rahmân*'da verildiğini belirterek oraya atıf yapmıştır.²³⁹ Hacimli olan *Fethu'r-Rahmân*'ın kaynaklarını ortaya çıkarmak eksik ciltleri nedeniyle mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple *Nesru'l-Cumân*'ın kaynaklarını inceleme gereği doğmaktadır.

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*'da nadiren isim zikrederek İmam-ı Âzam (ö. 150/767),²⁴⁰ Mukâtil b. Süleymân (ö.150/767),²⁴¹ İmam Mâlik (ö. 179/795),²⁴² İmam Şafî (ö. 204/820),²⁴³ İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),²⁴⁴ Gazzâlî (ö. 505/1111),²⁴⁵ Kurtûbî (ö. 671/1273),²⁴⁶ Ebû Süleyman el-Hattabî'den (ö.388/998)²⁴⁷ nakiller yapmıştır. Bir yerde de Tevrat'tan iktibasta bulunmuş²⁴⁸ ancak, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) de *Letâifü'l-İşârât*'ta yine oradan aktardığı aynı cümle Tevrat'ta bulunamamıştır.²⁴⁹

Naklettiği beyitlerin de şair ismini nadiren belirtmiştir. Cafer es-Sâdık (ö. 148/765), Râbiatü'l-Adeviyye (ö. 185/801), İmam Şafî, Ebû Sâid el-Harrâz (ö. 277/890), İbnü'l-Enbârî (ö. 328/939) ile Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'den (ö. 354/965) şair ismi vererek; İbn Asâkir'in (ö.571/1176) *Târihu Dimaşk* adlı kitabından ve müellif ismi belirtmeden

²³⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 2b.

²³⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 24a; I, 26a; I, 27a-b; I, 29a-30a; I, 30b; I, 31a; I, 32b; I, 33b-34a; I, 35a-b; I, 36a; I, 36b-37a; I, 37a-38b; I, 39a; I, 124a-125a; I, 125b-126a; I, 134b-135a; I, 135b-136a; I, 139a-b; I, 144a; I, 216a-b; II, 55/2a-b; II, 69/2b; II, 118b; II, 215a; II, 226a; II, 403b.

²³⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 81a; I, 300a; I, 313b; II, 21a; II, 72/1a; II, 340a.

²⁴⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 56/2a; II, 239b.

²⁴¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 46a.

²⁴² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 284a; II, 55/2b; II, 94a; II, 340a.

²⁴³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 55/2b; II, 74a; II, 168b; II, 239b.

²⁴⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 55/2b; II, 340a.

²⁴⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 64a.

²⁴⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 340a.

²⁴⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 44a.

²⁴⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 344b.

²⁴⁹ el-Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Letâifü'l-İşârât*, (I-III), (thk. İbrahim el-Besyûnî), el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmeti li'l-Kitab, 2. Baskı, Mısır, ts., II, 64-65.

*Kitabü'l-Mahbûb Şifâu limâ fi'l-Kulûb*²⁵⁰ eserlerinden şiir nakletmiştir. Şiirde en önemli kaynağı Dâye'nin *Bahrü'l-Hakâik* tefsiridir. Orada geçen birçok beyti kendisi de ilgili âyetlerin tefsirinde aktarmıştır.²⁵¹

İbn Korkmaz'ın Kelâmî açıklamalarının bir kısmının da kaynağı Necmeddîn Dâye'nin *Bahrü'l-Hakâik* eseridir. Mu'tezile, Cebriyye ve Kaderiyye'ye verdiği cevapların bir kısmını da ondan almıştır.²⁵² İşârî tefsirdeki en önemli kaynağı da yine Necmeddîn Dâye'nin *Bahrü'l-Hakâik* tefsiridir. Müfessir eser veya müellif ismi zikretmeden ondan nakiller yapmıştır. Onun sadece işârî yorumlarını aktarmakla yetinmemiş bazen zâhirî tefsir mahiyetindeki açıklamalarını da aktarmıştır. Bazen kelimenin lügat bilgisini ondan iktibas etmiştir.²⁵³ Ele aldığı âyetle ilgili Dâye'nin naklettiği başka âyet, hadis veya şiir varsa çoğunlukla onları da aynı şekilde nakletmiştir.

Müfessir yine isim belirtmeden Kuşeyrî'nin, *Letâifü'l-İşârât*'ından²⁵⁴ ve Nizâmuddîn en-Nîsâbü'rî'nin (ö.730/1329) *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân* tefsirinden işârî te'viller nakletmiştir.²⁵⁵ Yûsuf b. Hüseyin'den Zinnûn el-Mısırî'yle ilgili naklettiği menkıbe²⁵⁶ İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Sifetü's-Safve* eserinde geçmektedir.²⁵⁷ Ancak İbn Korkmaz alıntı yaptığı bu müelliflerden ve eserlerinden de hiçbir yerde bahsetmemiştir.

İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*'da sûrelerin âyet, kelime ve harf sayılarını bazen vermiştir.²⁵⁸ Ancak *Nesru'l-Cumân*'da sûrelerin âyet, kelime ve harf sayıları hakkında herhangi bir bilgi aktarmamıştır. Sûrelerin âyet sayısı hakkında bir tek Tevbe²⁵⁹ ve Hûd sûrelerinin başında bu sûrelerin 123 âyet²⁶⁰ olduğunu yazmıştır. Ancak verdiği bu sayılar

²⁵⁰ Bu beyti Dâye de aynı şekilde eser adını vererek nakletmiştir. Bk. Necmeddîn, II, 374; Nîsâbü'rî, III, 132; Bursevî, III, 63. İbn Korkmaz gibi bu üç müfessir de bu kitabın müellifi hakkında bilgi vermemişlerdir.

²⁵¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 18a; I,37b; I, 46b; I, 79a; I, 82a; I, 83b; I, 84b; I, 103b; 114a, b; I, 119b; I, 135b; I, 136a; I, 192b; I, 258b. Karşılaştırma için sırasıyla bk. Necmeddîn, I, 126; I, 176; I, 190; I, 295; I, 206; I, 247-248; I, 256; I, 257; I, 259-260; I, 264; I, 317; I, 340; I, 341; I, 363; II, 25; II, 26; II, 180; II, 374.

²⁵² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 48a; I, 166b; I, 168a; I, 271b.

²⁵³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 177a; I, 268a.

²⁵⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 53b; I, 240a; I, 272a; I, 344b; II, 94b; II, 96b; II, 241a; II, 295a;

²⁵⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 31a; I, 81b; I, 125b-126a; I, 240a; I, 280a; I, 300b; II, 114; II

²⁵⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 137a.

²⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Sifetü's-Safve*, (I-II), (thk. Ahmed b. Ali), Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2000, II, 450.

²⁵⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, VI, 139a; VI, 33a; VI, 125a; X, 27a.

²⁵⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 325a.

²⁶⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 365a.

bugün yaygın olarak esas alınan Mısır Meliki Fuât'ın H. 1342 senesinde ilmi bir heyet tarafından tetkik ettirerek bastırıldığı Mushaf'taki âyet sayılarına uymamaktadır.²⁶¹ Zira bu çalışmada Tevbe sûresi 129 âyet olarak tespit edilmiştir.

İbn Korkmaz, kırâat alanında âlim olan bir müfessirdir. Pek çok müfessir tefsirinde kırâatle ilgili nakiller yapmış ve kırâat farklılıklarının manaya etkisini açıklamıştır. Müfessirimiz de *Fethu'r-Rahmân*'da kırâatle ilgili bilgiler aktarmıştır. Sahabeden Hz. Ömer (ö. 23/644),²⁶² Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652),²⁶³ Ubey b. Ka'b (ö. 30/650),²⁶⁴ Abdullah b. Abbâs (ö. 68/688)²⁶⁵ ve Abdullah b. Zübeyr'den (ö. 73/692)²⁶⁶ nakillerde bulunmuştur. Başta kırâat imamları olmak üzere başka âlimlerden de nakiller yapmıştır.²⁶⁷

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*'da ise Kırâatı Seb'a'nın "Yedi Harf" üzere istinsah edilmiş olan Hz. Osman (ö. 35/656) mushafına dayandığını, yedi kırâat âliminin ondan yararlanarak kırâatleri kayda aldığını belirtmiştir.²⁶⁸ Ancak müfessir, *Nesru'l-Cumân*'da kırâatle ilgili açıklama yapmamıştır. Sadece Tevbe sûresinin başında besmelenin bulunmadığını ve bu konuda kırâatı seb'a imamlarının ittifak ettiğini yazmıştır.²⁶⁹

Müfessir, *Fethu'r-Rahmân*'da her biriyle ilgili müstakil başlıklar açarak ele aldığı münâsebet, esbâbı nüzûl ve belâgat hususlarında yazdıklarını *Nesru'l-Cumân*'a pek az aktarmıştır. Yine Ulumu'l-Kur'ân'la ilgili konularda da birkaç başlık dışında bilgi vermemiştir.

Müfessirin vaaz ve irşâd alışkanlığı bazen tefsirdeki üslûbuna da yansımaktadır. Okuyucuyu etkilemek veya ibret almasını sağlamak için muhatap siygasını kullanarak bazen doğrudan okuyucuya hitap etmekte ve onunla konuşmaya başlamaktadır. Bazen münkir ve müşriklerin düşüncesizliğinden bahsederek akıllarını kullanmamalarını eleştirmektedir. Daha çok ise okuyucuyu, asıl gayesi olan Allah'ın rızasını kazanmaya

²⁶¹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV. Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 1995, s. 60.

²⁶² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 43a.

²⁶³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 20a; III, 26a; III, 119a.

²⁶⁴ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 26a.

²⁶⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 20a; III, 20b; III, 32a.

²⁶⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 20a; III, 20b.

²⁶⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 16a; I, 26a, I, 27a-b; I, 43a; I, 44a-b; I, 62a; b; III, 13b; III, 14a; III, 19a, b; III, 139b.

²⁶⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 149b.

²⁶⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 325a.

teşvik etmektedir. *Nesru'l-Cumân*'daki işârî yorumların önemli bir kısmını bu tarz ifadeleri oluşturmaktadır.²⁷⁰

Müfessir, okuyucuyu irşâd etmeye çalışırken bazen “الحظ” diyerek onu düşünmeye ve mülâhaza etmeye davet etmektedir.²⁷¹ Bazen emir siygasıyla okuyucuya emir vermekte, teşvik etmekte veya onu bir davranışa yönlendirmektedir.²⁷² Okuyucudan nefsin esaretinden kurtulmasını, salih ve sadıkların, meşâyih ve ulemânın yoluna girmesini; kibri, tekebbürü ve kendini beğenmeyi, kötülerle oturup kalkmayı terk etmesini istemektedir.²⁷³ Bazen nefsin kötü niteliklerine dikkat çekmekte ve onun kötü huylardan arınmasını önermektedir.²⁷⁴

İbn Korkmaz, yaptığı işârî açıklamalarının bir kısmında da okuyucunun ibret almasını, anlatılanlardan ders çıkartmasını istemektedir.²⁷⁵ Bazen okuyucuya öğüt vermektedir.²⁷⁶ Onu düşünmeye, mülâhaza etmeye, ibret almaya (i'tibâra) davet etmektedir.²⁷⁷ İbn Korkmaz'ın yaptığı ilmî tefsirleri de çoğunlukla ibret ve öğüt maksatlıdır.²⁷⁸

Onun irşâdî açıklamalarına şu ifadeleri örnek verilebilir: “Ey mü'min kendine ve başkalarına acı! Hayırlarınla eşsiz olduğunu düşünme! Cahillere ilminle, fakirlere

²⁷⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 8a; I, 9b; I, 16b; I,44b; I, 100b; I, 108b; I, 109a; I, 110a,b; I, 111b; I, 123b; I, 183a; I,185a; I, 192a; I, 204a-b; I, 205b; I, 245a; I, 265a; I, 295a; I, 298a; I, 310b; I, 313a; I, 317b; I, 346b; I, 351b; I, 352a; I, 371a; I, 373b; II, 3b, II, 35b, II, 59a, II, 60/1b, II, 67/1b, II, 56/2b, II, 66/2b, II, 67/2b, II, 68/2a, II, 71/2b, II, 105b-106a, II, 108a, II, 110a, II, 119a-b, II, 123a, II, 137b, II, 138b, II, 142a, II, 150b, II, 151b, II, 153a, II, 154a, II, 157b, II, 160b, II, 161a-b, II,163b, II, 186a, II, 204b, II, 215a, II, 223a, II, 231b, II, 238a, II, 241b, II, 247a-b, II, 250b, II, 251a, II, 253a, II, 254b, II,258b, II, 278b, II, 279b, II, 287a, II, 288b, II, 291b, II, 295a, II, 301a, II, 305a, II, 307a, II, 310b, II, 314b, II, 316b, II, 321a, II, 325b, II, 336b, II, 337a, II, 340a, II, 341b, II, 342a, II, 346a, II, 350a, II, 353b, II, 354a, II, 363b, II, 365a-b, II, 367b, II, 371a, II, 398b.

²⁷¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 6b; I, 8a; I, 9b; I, 13a; I, 45a; I, 66b; I, 69a; I, 79a; I, 83b; I, 108b; I, 109a; I, 126a; I, 136a; I, 138a; I, 185a; I, 201a; I, 245a; I, 265a; I, 300a; I, 313a; I, 320a; I, 351b; I, 373b; II, 3b; II, 56/2b; II, 66/2b; II, 67b; II, 68/2a; II, 71/2b; II, 108a; II, 110a; II, 123a; II, 137a; II, 138b; II, 150b; II, 151b; II, 153a; II, 157b; II, 161b; 204b; II, 215a; II, 223a; II, 231a; II, 238a; II, 241b; II, 251a; II, 253a; II, 254b; II, 258b; II, 278b; II, 287a; II, 288b; II, 291b; II, 295a; II, 301a; II, 305a; II, 310b; II, 316b; II, 337a; II, 340a; II, 362b; II, 365a; II, 367b; II, 371a; II, 398b.

²⁷² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 6a; I, 8b; I, 178a; I, 349a; II,250b; II, 307a; II, 314b; II, 336b; II, 346a; II, 350a; II, 353b-354a; II, 365a.

²⁷³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 44a, b.

²⁷⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 44a, b; I, 182a, b; I, 183a.

²⁷⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 307a; II, 17a; II, 23b; II, 60b; II, 73/2b; II, 110a; II, 119a; II, 122a; II, 149b; II, 157b; II, 186a; II, 288b; II, 356b.

²⁷⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 9b; I, 36b; I, 44b-45a; I, 55a; I, 192a; I, 310b; I, 317b; II, 67b; II, 119b; II, 160b-161a; II, 163b; II, 341b-342a.

²⁷⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 204a; I, 351b; II, 154a; II, 247a-b.

²⁷⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201a-204a; I, 285b; I, 351b; II, 17a; II, 23b; II, 40b; II, 73/2b; II, 118b-119a; II, 186a; II, 203b; II, 356b.

malınla, büyüklere şefkatinle, küçüklere sevginle merhamet et. Doğruya davetinle asilere, eziyet etmeyi terk etmekle de hayvanlara merhamet et.”²⁷⁹

Müfessir bu örnekte doğrudan okuyucuya hitap etmekte, onu bazı güzel davranışları yapmaya, bazı kötülüklerden uzak durmaya çağırılmaktadır.

İbn Korkmaz, bazen Allah'ın sıfatlarını açıkladıktan sonra vaaz verir gibi okuyucuya seslenmekte, onu bu sıfatların sahibi olan Allah'a tevekkül etmeye davet etmektedir. Bu tür ifadelerinden birinde şöyle demektedir: “Saygıdeğer kardeşler ders alın. Hay ve Kayyûm olan Allah mekâna muhtaç değildir. Yardımcıların yardımından münezzehdir. Kayyûm, mahlûkatı ve onların ahvâlini ayakta tutandır. Bütün nefislerin kazandıklarını gören ve amellerini sayandır. Allah'ın Hay ve Kayyûm olduğunu bilince işlerini O'na havale et. Her hâlinde O'na tevekkül et.”²⁸⁰

Müfessir, bazen terğib ve terhib üslubunu takınmaktadır. Bir şeyhin müridine tavsiyeleri gibi ifadeler kullanmaktadır. Şu örnekte olduğu gibi okuyucuya, tefekkür ve tezekkürle nefsin ve hevânın etkisinden çıkarak âşıkların dostu olan Allah'a ulaşmasını telkin etmektedir. “Kim nefsin ve hevânın vadilerinden çıkıp Me'vâ cennetine yükselmek isterse, Allah'ın âyetlerine saygı göstermesi, O'na yakarmak için kitabını okuması, dilinde onu tekrarlaması, onun manalarının fidanını kalbine dikmesi gerekir. O, âşik için ne güzel dost, sâdik için ne güzel arkadaştır!”²⁸¹

İbn Korkmaz, şu örnekte olduğu gibi bazen okuyucuyu etkilemek için doğrudan onun aklına veya vicdanına hitap etmektedir. “Yazık hem de ne yazık o kimseye ki, hevâsına uyar, efendisini ve mevlâsını kızdırır!”²⁸²

Müellif, sûrelerin tefsirini tamamladıktan sonra duâ cümleleriyle ifadelerini tamamlamaktadır. Hamdele ve salveleden sonra kendisi, anne-babası ve mü'minler için niyazda bulunmaktadır. Bazen tahmid ve tesbih ifade eden seci'li cümlelerle senâlarda bulunmakta ve sonunu duâ ile tamamlamaktadır. Bazen bir veya birkaç cümlelik ifadelerle kısa duâlar yapmaktadır.²⁸³ Bazen de duâ ve münâcâtı yarım sayfayı bulan

²⁷⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 9b.

²⁸⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 108b.

²⁸¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 245b.

²⁸² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 119b.

²⁸³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 8b; I, 125a; I, 244a; I, 325a; I, 365a; I, 349b; I, 377b; I, 389b; I, 389b-390a; II, 9b; II, 15b; II, 21b; II, 38a; II, 54/1b; II, 55/2a-b; II, 69/2b; II, 82b; II, 93b; II, 103a; II, 113a; II,

uzun metinlerden oluşmaktadır.²⁸⁴ Nadiren sûrelerin aralarında da duâ içerikli cümleler yazmaktadır.²⁸⁵ Bu tarz ifadelerine şunları örnek vermek mümkündür: “Allah’ım, dinimizi, dünyamızı, kalplerimizi ve cisimlerimiz afetlerden koru. Ey dereceleri yükselten, Seninle bulduğumuzda bizi esenlik ve selamete rızıklandır. Ey el-Mü’min, el-Müheymin, izzet ve celâl bir tek Sana aittir. Kemâl sıfatları zevalsiz olarak Sana mahsustur. İmanımız Senin lütuf ve nimetindedir. Güvende olmamız Senin iyiliğin, ihsanın ve minnetindedir.”²⁸⁶ “Allah’ım, şüphesiz ecel yaklaştı. Bizi güzel amele yönlendir. Ta ki Sana kavuştuğumuzda Sen bizden razı olasın. Bizi bağışla ve bizden kabul buyur. Umutlarımızı gerçekleştir. Yaptıklarımızdan ötürü bizi sorumlu tutma. Hepimize merhamet et. Peygamberimize, onun temiz âline ve güzel ashabına salât olsun. Hamd âlemlerin Rabbine mahsustur.”²⁸⁷

Müfessir, bazen de şu örnekte olduğu gibi Allah’a hamd ve övgülerde bulunmakta, peygambere salavât getirmekte, kendisi ve bütün mü’minler için duâ etmektedir. “Allah’a, daimi ve ebedi, sayılamayacak ve sayıların kapsayamayacağı kadar çokça hamd olsun. Zira O, bizi müslüman, mü’min ve muvahhid olarak var etti. Allah’ım, kevserin sahibine; gözlerin allak bulak olduğu, akılların ve fikirlerin hayrete düştüğü mahşerde şefaathane edene bizi ümmet kılmakla şereflendirdiğin gibi ona selam ve salât eyle. Salât ve selâmımızı ona ulaştır. Mahşer günü korkumuzu selamete dönüştür. Minnet ve kereminle hatalarımıza aldırma. Bir yudum içmekle ondan sonra asla susuzluk çekilmeyecek olan kevserinden bize içir. Ey eş ve çocuk edinmeyen, bizi, anne ve babamızı ve bütün mü’minleri bağışla. Selam bütün peygamberlere olsun. Âlemlerin Rabbine hamd olsun.”²⁸⁸

119b; II, 128a-b; II, 135a; II, 144a; II, 151b; II, 158b; II, 261a; II, 164a; II, 169a; II, 176b-177a; II, 183b; II, 191b; II, 198a; II, 215a; II, 226a; II, 237a; II, 239b; II, 244b; II, 269b; II, 274b; II, 280a; II, 283b; II, 287a; II, 290b; II, 298b; II, 301b; II, 306a; II, 311a; II, 318a; II, 330b; II, 331a; II, 332b; II, 333a; II, 336a; II, 338b; II, 339a; II, 342a; II, 345a; II, 348a; II, 351a; II, 354a; II, 357a; II, 359b; II, 362b; II, 365b; II, 369a; II, 374a; II, 376a; II, 378a; II, 381a; II, 382b; II, 383b; II, 384b; II, 386a; II, 387a; II, 388b; II, 389b; II, 390b; II, 391b; II, 393a; II, 394a; II, 395a; II, 397b; II, 398a; II, 393/2a; II, 394/2b; II, 394/3b; II, 395/2b; II, 396/2a-b; II, 397/2a-b; II, 398/2a-b; II, 399a-b; II, 401a-b; II, 402a-b.

²⁸⁴ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 171b-172a; I, 216b; I, 273b-274a; I, 311b; II, 67/1b-68/1a; II, 204b-205a; II, 293a-b; II, 321a-b; II, 326a-327b; II, 334a-b; II, 371a-b; II, 396a-b; II, 400a-b; II, 403b.

²⁸⁵ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 110b; I, 111a, b; II, 208b.

²⁸⁶ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 326b.

²⁸⁷ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 336a.

²⁸⁸ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 399b-400a.

2.2. Rivâyet Açısından Özellikleri

Müfessirler tarih boyunca Kur'ân'ın çeşitli yönlerini ele alarak farklı yöntemlerle tefsirler kaleme almışlardır. Kimi nakle, kimi de re'y'e ağırlık vererek eserini yazmıştır. Bu nedenle tefsirler genel olarak “Rivâyet Tefsiri” ve “Dirâyet Tefsiri” olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.²⁸⁹

Âyetlerdeki Allah'ın muradının, yine Kur'ân'daki başka âyetlerle, Hz. Peygamber'in sünneti ve sahabenin sözleriyle açıklanmasına rivâyet tefsiri denilmektedir.²⁹⁰ Seleften nakledilmiş eserlere dayanan tefsir olarak da me'sûr veya naklî tefsir şeklinde de tarif edilmektedir.²⁹¹ Subhî Salih (ö. 1986) rivâyet tefsirini: “Sahabe, tabiîn ve etba-i tâbiîne dayanan ve onları kaynak edinen tefsir” olarak tanımlamıştır.²⁹² Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr'ın şu tanımı ise biraz daha kuşatıcıdır: “Rivâyet Tefsiri, Kur'ân'ın Kur'ân'la açıklanması ve detaylandırılması ile Hz. Peygamber'den, sahabeden, tabiînden ve tefsir ilmi sahasında meşhur olup, içtihatlarına binaen Kur'ân tefsirine dair müstakil görüşleri bulunan etba-i tabiînden nakledilen rivâyetlere denir.”²⁹³ Bunlara Arap dili ve câhiliye şiiriyle ilgili nakilleri ekleyenler de vardır.²⁹⁴

Rivâyet tefsiri bidâyette rivâyet tarihiyle başlamış, Hz. Peygamber'den sahabeye, onlardan tâbiîlere intikal etmiştir. Tedvin devri başladıktan sonra rivâyetler eserlerde toplanmaya başlamıştır.²⁹⁵

İlk çağlarda nakle dayanmayan tefsirler, ya “keyfî” ve “aklî” ya da “zan” ve “tahmin”den ibaret olarak kabul edilmiştir. “Bir şeyin ilim olarak nitelendirilebilmesi ise o şeyin isnâd

²⁸⁹ ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, (I-II), Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1976, I, 153, 255; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, 228; Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 236; el-Kattân, Mennâ Halil, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, 18. Baskı, Beyrut, 1991, s.347-351; Yıldız, Murat, *Yusuf b. Yahya el-Çerkesî ve Tefsirdeki Metodu*, Doktora Tezi, Samsun, 2010, s. 26.

²⁹⁰ ez-Zürkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (I-II), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, I, 12-13; Küçükkalay, Hüseyin, *Abdullah İbn Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Denizkuşları Matbaası, Konya, 1971, 143; Turgut, 236; Gördük, Yunus Emre, *Tarihsel ve Metodolojik Açıdan İşâri Tesir*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 27.

²⁹¹ Aydın, Muhammed, “Rivâyet Tefsiri” Kavramı ve Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: XX, (2009/2), ss. 1-32, Sakarya, 2009, XX, 2.

²⁹² Salih, Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Kur'ân İlimleri), (trc. M. Said Şimşek), Hibaş Yayınları, Konya, ts., s. 232; Aydın, XX, 3.

²⁹³ et-Tayyâr, Müsâid b. Süleyman, *Mefhûmu't-Tefsîr ve't-Te'vîl ve'l-istinbât ve't-Tedebbür ve'l-Müfessir*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, 1427, s. 19-20; Aydın, XX, 4.

²⁹⁴ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016, s. 244; Aydın, XX, 3-4.

²⁹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 228-229.

zinciri yoluyla gerçek ilim ehli olan ilk râvisine ulaştırılmış, kulaktan kulağa sahih olarak nakledilen rivâyet olması şarttır ve ancak bu şekilde gerçeğe ulaşmak mümkündür.” kanaati öne çıkmıştır.²⁹⁶

Dirâyet Tefsiri ise rivâyetlere munhasır kalmayıp, dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirlerdir. Buna re’y ve ma’kûl tefsir de denilir.²⁹⁷ Buradaki re’yden maksat içtihaddir.²⁹⁸ Sahabeden daha çok İbn Mes’ûd (r.a.) re’y ve kıyasla hüküm vermiş ve bu metodu Irak’lılara öğretmiştir.²⁹⁹ Bu yöntemi tefsire de uygulamış, öğrencileriyle ele aldığı âyetin, nüzul sebebini, bilinmeyen müferdâtını, akâidle ilgili hususlarını, nasih ve mensuhunu tahlil ettikten sonra kırâat, nahiv ve fıkıh ilimleriyle ilgili izahlarını da yapmıştır.³⁰⁰ Onun bu yöntemi Irak re’y ekolünün oluşmasını sağlamıştır. Sonraki dönemlerde re’y ile tefsirin caiz olup olmadığı ulema tarafından tartışılmış ve bazı şartlara bağlı olarak cevazına hükmedilmiştir.³⁰¹

Tefsirlerin kategorik olarak bu şekilde ikiye ayrılması genel bir kabul olsa da tefsir eserlerinin bu tasnife tamamen uygun olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Çünkü her rivâyet tefsirinde dirâyet alanına giren açıklamalar olduğu gibi her dirâyet tefsirinde de âyetin âyetle, âyetin hadisle veya sahabe sözüyle tefsir edildiğine ya da kırâat ve sebebi nüzûl gibi hususlardaki rivâyetlerin varlığına dair örnekler görmek mümkündür.

2.2.1. Kur’ân’ı Kur’ân’la Tefsiri

Kur’ân’ın doğru anlaşılmasında Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirinin önemli olduğu görülmektedir. Ancak Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsir yönteminin me’sûr tefsir grubundan sayılmaması gerektiğini, aksine bir âyetin başka bir âyetle tefsirinin de bir içtihad ve re’y olduğunu savunanlar vardır.³⁰² Kendisinden sonrakileri etkileyen İbn Teymiyye (ö.

²⁹⁶ Demirci, 310.

²⁹⁷ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, (I-II), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988, II, 236; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 230; Turgut, 250; Gördük, *İşâri Tefsir*, 28.

²⁹⁸ Zehebî, I, 255; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 230.

²⁹⁹ Küçükkalay, 141.

³⁰⁰ Küçükkalay, 143. Ayrıca İbn Mes’ûd ve İbn Abbâs’ın re’y ile yaptıkları tefsir örnekleri için bz: Küçükkalay, 153-167.

³⁰¹ Suyûtî, Celaleddîn, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, (I-IV), (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), el-Hey’etü’l-Misriyye, Mısır, 1974, IV, 213- 215; Zehebî, I, 255-265; Salih, 233; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 236; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 230.

³⁰² Aydın, XX, 2.

728/1328), “Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiri en sahih tefsir tarzıdır. Bir âyette mücmel biçimde zikredilen bir husus başka bir âyette tavzih ve tefsir edilir. Yine bir âyette muhtasar şekilde belirtilen bir husus başka bir âyette etraflıca izah edilir. Eğer bu seni acze düşürürse Sünnet’e bakman gerekir.”³⁰³ demektedir. Yöntem olarak bu öneride bulunan İbn Teymiyye, Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirini re’yle tefsir olarak görmemektedir.³⁰⁴

İbn Teymiyye’nin bu görüşü, öğrencisi olan İbn Kesîr’in (ö. 774/1373) bu tarzı tefsirine uygulamasını sağlamış ve Zerkeşî (ö. 794/1392) ile Suyûtî başta olmak üzere usûl ulemasını etkilemiştir.³⁰⁵ Ancak bu yaklaşıma karşı çıkanlar, gerek Zerkeşî ve Suyûtî gibi âlimlerin gerekse çağdaş dönemde Zürkânî ve Zehebî gibi araştırmacıların Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsiriyle ilgili tatminkâr bir içerik sunamadıklarını ve bu tür tefsirin öznellik taşıdığını,³⁰⁶ bu yaklaşımın sünneti dışlamaya yol açtığını ve Kur’ân’ı tek kaynak olarak gören çevrelere dolaylı da olsa haklılık payesi verme riski barındırdığını savunmuşlardır.³⁰⁷ Buna, Mu’tezile, Cehmiyye ve Mürcie gibi bidatçı fırkaların ve Seyyid Ahmed Han (ö. 1898) gibi bazı zevâtın subjektif görüşlerine âyetleri dayanak yaparak bağlamından koparmalarını örnek vermişlerdir.³⁰⁸ Ayrıca hangi âyetin hangi âyetle anlaşılması gerektiği hususunun müfessirin dirâyetine bağlı olduğunu da söylemektedirler.³⁰⁹ “İslam düşünce tarihinde birbirine muhalif fırka ve mezheplerden her birinin kendi görüşlerini Kur’ân’a dayandırmakta pek zorlanmaması, üstelik Kur’ân’a atıfta bulunurken çok kere âyetler arasında irtibat kurmuş olmaları öznellik riskinin pratikteki tezahürleri olarak okunabilir.”³¹⁰ ifadesi sübjektiflik riskini ortaya koymaktadır. Bu ifadeden, “subjektiflik riskini önleyebilmek için Kur’ân’ı kendi iç bütünlüğü içinde anlamak ve onu bu doğrultuda yorumlamak gerekmektedir” tezinin de sorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle müfessirin sübjektifliğini önleyebilmek için Kur’ân dışında, sünnet gibi bağlayıcı bir dayanağa ihtiyaç duyulmaktadır.

³⁰³ İbn Teymiyye, Takiyyüddîn, *Mukaddimetü’l-Tefsîr*, (Mecmû’u Fetâvâ içinde), (I-XXXV), Riyad, 1398, XIII, 363.

³⁰⁴ İbn Teymiyye, Takiyyüddîn, *Mecmû’u Fetâvâ*, (I-XXXV), Riyad, 1398, VI, 21.

³⁰⁵ Öztürk, Mustafa, Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2008, 3; Karataş, Ali, Kur’ân’ı Kur’ân ile Anlama, *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, Samsun, 2011, 179.

³⁰⁶ Öztürk, 4-10; Karataş, 178-181.

³⁰⁷ Öztürk, 19; Karataş, 178.

³⁰⁸ Öztürk, 6, 13.

³⁰⁹ Öztürk, 15; Karataş, 181.

³¹⁰ Karataş, 181.

Yukarıda geçtiği gibi bir âyette geçen bir kavramın veya bir ifadenin başka âyetlerde geçen benzeri bir kavram veya ifadeyle tefsir edilmesi öznellik taşısa bile bu, müfessirin kişisel yorumundan daha değerlidir. Zira ilim erbabınca iki âyet arasında “müfessir-müfesser” ilişkisi bakımında illiyet olup olmadığının tahlil edilmesi mümkündür. Bir de, “Sonra onu sana açıklamak bize düşer.”³¹¹ âyeti tefsir için Kur’ân’a bakılmasını salık vermektedir. Eğer orada bir beyân ve tefsir yoksa Yüce Allah’ın sözünü yerine getirmediği ya da sadece “vahyi gayri metlûv” ile açıkladığı gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Tevatürle nakledilmeyen bir kaynakla kıyaslandığında mütevâtir bir kaynaktan beslenmek her zaman daha güvenlidir. Öztürk’ün söylediği gibi “sübjektif tutumlar takınılarak Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirinin istismar edilmiş olması” ve “bu yöntemin sübjektiflik barındırması” her ne kadar bir vakıa ise de bu, yöntemin re’y ile tefsir kategorisinde değerlendirilmesini gerektirmemektedir. Zira müfessirin görüşünü açıklarken beslendiği kaynak Kur’ân’dır. Eğer kaynağı şiir, Kelâm, Fıkıh, Tasavvuf veya başka bilim dalları olsaydı bu tefsir, kaynağına nispetle tanımlanabilirdi. Şayet tefsirin kaynağına bakılarak bir isimlendirme yapılacaksa müfessirin katkısına veya sübjektifliğine takılmamak gerekmektedir.

Burada önemli olan bir husus da bir yöntem olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve sahabenin âyetleri âyetlerle tefsir etmesidir.³¹² En’âm sûresinin 82. âyetinde geçen “zulüm” kavramını Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Lokman sûresi 13. âyetiyle “şirk” anlamında açıklaması;³¹³ En’âm sûresi 59. âyette geçen “gaybın anahtarları” tabirini, “Gaybın anahtarları beştir.” buyurarak Lokman sûresi 34. âyetini okuyarak tefsir etmesi;³¹⁴ En’âm sûresi 94. âyette geçen “Sizi ilk defa yarattığımız gibi size verdiklerimizi aramızda bırakarak bize birer birer geldiniz.” ifadesini dinleyip; “Eyvah! Erkekler ve kadınlar birlikte diriltilecekler. Birbirlerinin avretlerine bakacaklar!” diyen Hz. Aişe’ye (r.anhâ) Peygamberimizin, Abese sûresi, “O gün, herkesin kendine yetecek derdi vardır.” 37. âyetini okuyarak cevap vermesi³¹⁵ gibi örnekler Hz. Peygamber’in (s.a.v.) âyetleri âyetlerle tefsir ettiğini göstermektedir.

³¹¹ Kıyâme, 75/19.

³¹² Gümüş, Saderttin, *Kur’ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990, s. 31.

³¹³ Buhârî, Tefsir, 296.

³¹⁴ Buhârî, Tefsir, 297.

³¹⁵ Müslim, Cennet, 56; Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek alâ sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, 1. Baskı, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990, 8689, IV, 609.

Sahabenin önde gelen bazı isimleri de bazen âyetleri âyetlerle tefsir etmişlerdir. Mesela Abdullah b. Mes'ûd'un ilk tefsir kaynağı Kur'ân'dır. O, herhangi bir meseleyi Kur'ân vasıtasıyla halledemediği zaman Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine müracaat eder, orada da bulamadığı takdirde kendi re'y ve içtihadına göre o meselenin tahlili cihetine giderdi.³¹⁶ Yine Hz. Aişe (r.anhâ) bu yöntemi uygulamış ve Nisâ sûresi 31. âyetinde geçen “كَبَائِرٌ” (büyük günahlar) kavramını Mümtehine sûresinin, “Allah'a hiçbir ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, başkasının çocuğunu sahiplenerek kocasına isnadda bulunmamak ve uygun olanı işlemekte sana karşı gelmemek.” 12. âyetiyle izah etmiştir.³¹⁷

Taberî (ö. 310/923) ve Suyûtî, İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'un Mü'min sûresi 11. âyetindeki "أَمَّنَّا اثْنَتَيْنِ وَأُحْيَيْنَا اثْنَتَيْنِ" “Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin.” ifadesini Bakara sûresi 28. âyetindeki وَأَمْوَالًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ “Ölü idiniz sizleri diriltti, sonra öldürecek sonra tekrar diriltecek.” ifadesiyle tefsir ettiklerini nakletmektedir.³¹⁸

İlk tefsir müellifleri olan Mukâtil b. Süleyman ve Taberî'nin de âyetleri âyetlerle tefsir ettiği görülmektedir.³¹⁹ Karataş, “Razi ve Matürîdî'nin anlamı zenginleştirme ve netleştirme, sınırlandırma (tahsis), görüşünü destekleme, yabancı (garip) kelimeleri açıklama, gerekçelendirme, kayıtlama (takyid), uzlaştırma (müşkili giderme), sıra, örneklendirme, hükmü açıklama, nesh, zorlamalı ilişkilendirme ve dolaylı katkı sağlama gibi açıklama biçimleri, âyetleri birbiri ile tefsirini ve te'vilini ortaya koymuştur.”³²⁰ diyerek bu iki müfessirin Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinde uyguladıkları yöntemi ifade etmektedir. Sadrettin Gümüş de Kur'ân'ın Kur'ân'ı “muhtasarın mufassal, mutlakın mukayyed, mücmelin mübeyyin, âmmin tahsisi, farklı merhaleleri ifade eden âyetlerin birbirini tefsiri ve farklı kıraâtlardan birinin diğerini tefsiri” şeklinde beyân ve tefsir ettiğini yazmakta ve ayrıca bunlara dair örnekler vermektedir.³²¹

³¹⁶ Karataş, 193.

³¹⁷ İbn Kesîr, II, 282; Öztürk, Nilgün, *Hz. Aişe ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2007, s. 28.

³¹⁸ et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân*, (I-XXIV), Müessesetu'r-Risale, Beyrut:2000, I, 419; es-Suyûtî, Celâleddîn, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, (I-VIII), Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., VII, 278.

³¹⁹ Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, 61, 149; Karataş, 183.

³²⁰ Karataş, 189.

³²¹ Gümüş, 32-44.

Re'y ile yapılan tefsirde hata payı olduğu gibi müfessirin bir âyeti başka bir âyetle tefsirinde de hata payı olabilir. Selefin önde gelen imamlarının, özgün bir düşünce ve özgür bir yaklaşımla Kur'ân'ı tefsir etmeyi doğru bulmamaları hata payını azaltma gayesini gütmektedir. Onlara göre Kur'ân tefsirinde en doğru ve başarılı yöntem nakle bağlı kalarak yapılan tefsirdir.³²²

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin rivâyet tefsiri grubundan sayılmaması gerektiğini savunanlar varsa da usûl kitaplarının genel tasnifi esas alınarak bu tarz tefsir rivâyet tefsiri grubundan değerlendirilerek *Nesru'l-Cumân* incelenmeye çalışılmıştır.

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*'da âyetleri tefsir ederken başka âyetlerden de istifade etmiştir. Bazen âyette geçen bir kelimenin anlamını açıklamak, bazen de âyetin bahsettiği konuyla ilgili onun manasını pekiştirmek maksadıyla başka bir yerde geçen benzer bir âyetle onu tefsir etmiştir.³²³

Onun bu konudaki açıklamalarına şunlar örnek verilebilir. Âl-i İmrân sûresindeki "وَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ." "Başkalarını iki misline uğrattığınızı bir musibete kendiniz uğrayınca mı: "Bu nereden?" dersiniz? De ki: "O, kendi tarafınızdandır."³²⁴ âyetini tefsir ederken şöyle demektedir:

نظيره: وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ.

"Bunun benzeri: "Başınıza gelen herhangi bir musibet ellerinizle işlediklerinizden ötürüdür."³²⁵ âyetidir."³²⁶

³²² Karataş, 182-183.

³²³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 11a; I, 14b; I, 16b; I, 19b; I, 24b; I, 25a; I, 25b; I, 28a; I, 30b; I, 31b; I, 35b; I, 36a; I, 40a, b; I, 43a; I, 44a; I, 57b; I, 59a; I, 61b; I, 64b; I, 66b; I, 71a, b; I, 76b; I, 80a-b; I, 85a; I, 86b; I, 89a-b; I, 92b; I, 93a; I, 102b; I, 104b; I, 105a; I, 108a, b; I, 111b; I, 112a; I, 113b; I, 115a; I, 116a; I, 118a, b; I, 119a-b-120a; I, 123b; I, 124b; I, 126a; I, 127a; I, 128a; I, 129a, b; I, 130a, b; I, 132a; I, 133b; I, 134a; I, 135a; I, 136a; I, 139a; I, 140b; I, 145a; I, 146a-b; I, 160a; I, 166a; I, 175a; I, 176b; I, 181a-b; I, 182b; I, 183a; I, 184b; I, 186a; I, 190b; I, 192a; I, 196a; I, 197a; I, 198a; I, 199b; I, 203a; I, 212b; I, 213a; I, 219b; I, 227b; I, 228a; I, 230b; I, 243b; I, 245b; I, 261b; I, 282b; I, 286a; I, 291a; I, 298a; I, 313a-b; I, 331a; I, 337b; I, 345b; I, 348b; I, 350b; II, 4a; II, 20a; II, 26a; II, 51a; II, 53/1a; II, 61/1a; II, 60/2b; II, 66/2a; II, 80a; II, 81a; II, 82a; II, 85b; II, 95b; II, 119a; II, 131a; II, 186a; II, 211b; II, 234a; II, 247b; II, 294b-295a; II, 307a; II, 314b; II, 325b; II, 326a; II, 342a; II, 379a; II, 392b; II, 398a; II, 397/2a.

³²⁴ Âl-i İmrân, 3/165.

³²⁵ Şûrâ, 42/30.

³²⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 164b.

Bu örnekte Âl-i İmrân 3/165. âyetini benzer manaya gelen Şûrâ 42/30. âyetiyle, “نظيره” diyerek tefsir etmiştir. Burada âyeti açıklarken kulun kendi eylemlerindeki rolünü benzer başka bir âyetle izah etmiştir.

İbn Korkmaz, İsrâ sûresindeki "يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أَنَسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِبِمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ" "Bir gün bütün insanları önderleriyle beraber çağırırız. O gün kitabı sağından verilenler, işte onlar kitaplarını okurlar. Onlara kıl kadar haksızlık edilmez."³²⁷ âyetini şöyle tefsir etmektedir:

وشاهده قولاً صادقاً مقبولاً: فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ.

“Bu âyetin söz, doğruluk ve geçerlilik açısından şahidi şu âyettir: “Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.”³²⁸³²⁹

İbn Korkmaz, bu örnekte İsrâ sûresi 71. âyetteki “لَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا” ifadesini açıklarken, hiç kimsenin en ufak bir şekilde haksızlığa uğramayacağını belirtmek üzere “شاهده” diyerek delil olarak Zilzâl sûresi 7-8. âyetlerini yazmaktadır. Yukarıdaki örnekte âyeti benzer manaya gelen başka bir âyetle açıklarken, burada âyetteki bir ifadeyi başka bir âyetle delillendirerek izah etmekte, manasını iyice açmaktadır.

Müfessir, Nisâ sûresinin 4. âyetini başka bir âyetle şöyle açıklamaktadır:

"لِلرَّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْتُمْ. أَي لِرَجَالٍ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ. قَائِمِينَ بِأَمْرِ اللَّهِ، مُجْتَهِدِينَ فِي طَلَبِ اللَّهِ، مُعْرِضِينَ عَنِ غَيْرِ اللَّهِ. نَصِيبٌ عَمَّا جَدُوا فِي الطَّلَبِ، وَاجْتَهَدُوا فِي تَحْصِيلِ الْأَرْبِ، بِالسَّعْيِ الْجَزِيلِ، وَالصَّبْرِ الْجَمِيلِ. قَالَ تَعَالَى: "وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى. وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَى." وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْتُمْ، عَلِيٌّ قَدْرَ هِمَّتِهِنَّ.

“Erkeklerle, kazandıklarından bir pay vardır.” Yani: “Bunları ne ticaret ve ne de alışveriş Allah’ı anmaktan alıkoyar.”³³⁰ dediği erkekler içindir. Onlar, Allah’ın emrini yerine getirirler, Allah’ı(n rızasını) arzulamak için çalışırlar ve Allah’ın dışındakilerden yüz çevirirler. Çok çalışarak, güzel sabrederek arzuladıkları amaçları için çalışırlar. Onları, ısrarla istedikleri taleplerine kavuştururuz. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “İnsan ancak

³²⁷ İsrâ, 17/71.

³²⁸ Zilzâl, 99/7-8.

³²⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 49a.

³³⁰ Nûr, 24/37.

çalıştığına erişir. Onun çalışması şüphesiz görülecektir.”³³¹ Kadınlara da gayretleri oranında kazandıklarından pay vardır.”³³²

Müfessir, Nisâ sûresi 32. âyetteki لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ ifadesinin manasını Nûr sûresi 37. âyetiyle izah etmektedir. Her iki âyette geçen لِلرِّجَالِ tabirini dikkate almakta ve نَصِيبٌ kelimesini işârî bir manada Nûr sûresi 37. âyetle açıklamakta ve buradaki nasibin “ticaretin ve alışverişin Allah’ı anmaktan alıkoymama” olduğunu söylemektedir.

İbn Korkmaz, Nisâ sûresinin "فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا." "Şeytanın dostlarıyla savaşın, esasen şeytanın hilesi zayıftır.”³³³ âyetini tefsir ederken كَيْد kelimesini başka âyette geçmekte olan “mekr” kelimesiyle şöyle açıklamaktadır:

ثم اخبر الله تعالى عن كيد الشيطان وضعفه بما نصه من وصفه اذ هو و جنوده يضعف مكرهم في جنب مكر رب العالمين. قال تعالى: "وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ."

“Yüce Allah sonra şeytanın hilesini; âlemlerin Rabbi olan Allah’ın mekri yanında onun ve ordusunun hilesinin güçsüzlüğünü vasfederek haber verdi. Ve şöyle buyurdu: “Fakat (inkârcılar) hile yaptılar. Allah da hile yaptı. Allah, hile yapanların cezasını en iyi verendir.”³³⁴⁺³³⁵

Müellif, bu âyette geçen كَيْد kelimesine مكر anlamını vererek kelimeyi eş anlamlısıyla açıklamıştır. Nisâ sûresi 76. âyette geçen bu kelimeyi izah ederken şeytan ve dostlarının ortak özelliği olan “tuzak kurma” huylarına dikkat çekmiş, كَيْد’in Âl-i İmrân sûresi 54. âyette geçen مكر manasında olduğunu belirtmiştir.

Müfessir, Mâide sûresinin "الْعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ." "İsrailoğullarından inkâr edenler, Dâvûd'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlenmişlerdi.”³³⁶ âyetini şöyle tefsir etmektedir:

³³¹ Necm, 53/39-40.

³³² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 180a-b.

³³³ Nisâ, 4/76.

³³⁴ Âl-i İmrân, 3/54.

³³⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 189b.

³³⁶ Mâide, 5/78.

اي الانبياء صلوات الله عليهم قبلهم قبول الحق و ردهم رد الحق، فمن لعنوه لعنه الحق. ومن صلوا عليه فقد صلي عليه الحق، كقوله لنبيه وحبيبه وصفيه: "وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ." وقال تعالي: "هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ." فعملنا بالخبر الصادق من الصادق ان الله يصلي علينا بما انزله الينا.

“Peygamberlerin kabulleri Allah’ın kabulü, onların reddi Allah’ın reddidir. Onların lanet ettiğine Allah da lanet eder. Onların duâ edip rahmet dilediklerine Allah da rahmet eder. Sevgili Peygamberi için buyurduğu şu sözü gibi: “Onlara duâ et; senin duân onlar için bir güvendir.”³³⁷ Allah yine şöyle buyuruyor: “Allah ve melekleri size rahmet ve istiğfar ederler.”³³⁸ Sadık olan Allah’tan gelen sadık haberle öğrendik ki “Allah bize indirdiğiyle bize rahmet etmektedir.”³³⁹

Müellif, bu örnekte olduğu gibi bazen bir âyeti mefhumu muhalifi olan başka bir âyetle açıklamaktadır. Burada “lanetlemeyi” izah ederken “peygamberlerin lanetlediklerini Allah’ın da lanetlediğini” söylemiştir. İfadesinine dayanak olarak “salât” (destekleme) ve “duâ” kelimelerinin geçtiği Tevbe sûresi 103. ile Ahzâb sûresi 43. âyetlerini serdetmektedir. Peygamber’in duâsının müminlere güven verdiği, Allah’ın ve meleklerin peygambere mağfiret dilediğinde affa uğradıkları gibi peygamberlerin bedduâsının ve lanetinin de Allah tarafından kabul gördüğünü söylemekte, buna delil olarak Tevbe sûresi 103. ile Ahzâb sûresi 43. âyetlerini nakletmektedir.

Müfessir, Enbiyâ sûresinin "وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي." "Süleymân'ın emriyle yürüyen şiddetli rüzgârı..."³⁴⁰ âyetinde geçmekte olan الرِّيح kelimesinin niteliğini başka bir âyetle şöyle izah etmektedir:

وقال في اية اخري: "فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً." اي لينا. قيل كانت بامرہ تشنت عند حالة الطلب وتلين بامرہ عند بلوغ الارب.

“Başka bir âyette: “Bunun üzerine biz rüzgârı onun emrine verdik. Onun emriyle yumuşacık akardı.”³⁴¹ Yumuşakça. Denildi ki: Süleymân’ın (a.s.) emriyle talep hâlinde sert, arzu edildiğinde de onun emriyle yumuşak eserdi.”³⁴²

³³⁷ Tevbe, 9/103.

³³⁸ Ahzâb, 33/43.

³³⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 235b.

³⁴⁰ Enbiyâ, 21/81.

³⁴¹ Sâd, 38/36.

³⁴² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 79a.

İbn Korkmaz, Enbiyâ sûresi 81. âyette geçen الرِّيح kelimesini Sâd sûresi 36. âyetle tafsilatlandırmıştır. Hz. Süleyman'a bahşedilen الرِّيح'in birinci âyette عَاصِفَةً sert estiği belirtilirken, diğer âyette رُخَاءً yumuşak estiği, duruma göre nitelik değiştirdiği ifade edilmektedir. Müfessir, Hz. Süleyman'a bahşedilen rüzgârın sert ve yumuşak eserek nitelik değiştirme özelliğine sahip olduğunu açıklamıştır.

İbn Korkmaz, Bakara sûresinin: "الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ. Onlar, gaybe inanırlar, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan yerli yerince sarf ederler."³⁴³ âyetindeki "namaz kılarlar" ifadesini açıklarken şöyle demektedir:

فمن شرائط الصلاة الطهارة الكاملة. ولا تكمل الا بغسل الاعضاء التي في قول الله داخلة. وما عداها سنة. فله الحمد والمنة. قال تعالى: " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ."

"Tam bir taharet namazın şartlarındandır. O da ancak Yüce Allah'ın sözünün kapsadığı organları yıkamakla tamamlanır. Onun dışındakiler sünnettir. Hamd ve minnet Allah'adır. Yüce Allah buyuruyor ki: "Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız, başlarınızı meshediniz ve topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayınız."³⁴⁴³⁴⁵

İbn Korkmaz, bazen tefsir ettiği âyetle bağlantılı bir hususu anlattıktan sonra ifadesini desteklemek için bir veya birkaç âyet yazmıştır. Bu örnekte "namazı kılarlar" ifadesini tefsir ederken namazın şartlarını açıklamış ve Mâide sûresi 6. âyetini nakletmiştir.

"وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَزَّعْتُمْ فِي الْأَمْرِ" Müfessir, Âl-i İmrân sûresinin "And olsun ki, Allah, size verdiği sözde durdu. Onun izniyle kâfirleri kırıp biçiyordunuz, ama Allah size arzuladığınız zaferi gösterdikten sonra gevşeyip bu hususta çekiştiniz ve isyan ettiniz..."³⁴⁶ âyetini şöyle tefsir etmektedir:

اخبر عن صدق الوعد حين اظهركم عليهم وجعل الهزيمة فيهم وتمكنكم من قتلهم و اراقة دمهم. تنازعتم وتركتهم امر رسول الله. وامره من امر الله. قال تعالى: "مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ." قال تعالى: "إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ." فكان السبب في خذلانكم تنازعكم وعصيانكم.

³⁴³ Bakara, 2/3.

³⁴⁴ Mâide, 5/6.

³⁴⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 12b.

³⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/152.

“Allah, sözünü yerine getirmiş olduğunu haber verdi. (Zira) O, müşriklere karşı size destek verdi. Hezimetini onlara musallat kıldı. Size de onları öldürme ve kanlarını akıtma imkânı bahsetti. Siz çekişmeye düştünüz, Allah Resulünün emrini terk ettiniz. (Hâlbuki) Onun emri Allah’ın emrindedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Peygamber’e itaat eden, Allah’a itaat etmiş olur.”³⁴⁷ Yüce Allah yine şöyle buyuruyor: “Şüphesiz sana baş eğerek ellerini verenler (biat edenler), Allah’a baş eğip el vermiş sayılırlar.”³⁴⁸ Sizin başarısızlığınızın sebebi aranızda çekişmeniz ve isyanınızdır.”³⁴⁹

Bu örnekte müfessir, وَعَصَيْتُمْ kelimesini odak noktası olarak ele almaktadır. İtaatsizlik ile niza ve çekişmenin yenilgiye sebep olduğunu belirten Âl-i İmrân 3/152. âyetini açıklarken “Peygamber’e itaatin Allah’a itaat, ona (s.a.v.) isyanın Allah’a isyan olduğunu, bunun da Allah’ın desteğini çekmesine yol açacağını, ayrılığa ve yenilgiye sürükleyeceğini belirtmekte, buna delil olarak da Nisâ 4/80. âyeti ile Fetih 48/10. âyetlerini nakletmektedir.

Müellif, Bakara sûresinin " فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ. " “Artık Beni anın, Ben de sizi anayım; Bana şükredin, nankörlük etmeyin.”³⁵⁰ âyetinde bahsedilen cennet nimetlerini başka bir âyetle şöyle detaylandırmaktadır:

فجعل جزائهم يوم الميقات، "جَنَّاتٍ عَدْنٍ مَّفْتَحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ،" صبروا علي ما حملوا من الحزن والبأس، وهجروا الطيبات وفتحوا بادي طعم واخشن لباس، كابدوا الجوع والعطش ليأمنوا اذا فزع الناس، ويحلوا دارا مطهرة من سائر الادناس، "يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ، وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ أَثْرَابٌ."

“Onların yaptıklarının karşılığını buluşma gününe bırakmıştır. “Kapıları onlara açılmış Adn cennetleri vardır.”³⁵¹ Yüklendikleri hüznün ve sıkıntılara karşı sabrettiler. Güzel nimetlerden kaçındılar ve yiyeceklerin en düşüklerine ve giyeceklerin en sertine kanaat getirdiler. İnsanların korkuya kapıldığı günden emin olmak için açlığa ve susuzluğa katlandılar. Diğer kirlilerden arınmış olan yurtla süslendiler. “Orada tahtlara yaslanmış

³⁴⁷ Nisâ, 4/80.

³⁴⁸ Fetih, 48/10.

³⁴⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 161a.

³⁵⁰ Bakara, 2/152.

³⁵¹ Sâd, 38/50.

olarak türlü meyveler ve içecekler isterler. Yanlarında, gözlerini eşlerine dikmiş yaşıt güzeller vardır.^{352,353}

Müfessir, burada âyetler arasında sebep sonuç ilişkisi kurmaktadır. Yapılan ibadetin karşılığında verilecek nimetleri açıklamak için başka bir âyet nakletmektedir. Müfessir bazen de tefsir ettiği âyetle bağlantılı bir hususu anlattıktan sonra kendi sözlerini desteklemek için başka bir âyeti yazmıştır.³⁵⁴

2.2.2. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsiri

Müfessirler Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir ettikten sonra Hz. Peygamber'in sünnetine başvurmuşlardır.³⁵⁵ Çünkü Kur'ân, Hz. Peygamber'i tebliğ ve tebyîn ile vazifelendirmekte,³⁵⁶ bunun bir gereği olarak Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) de ifade ettiği gibi sünnet kitabı tefsir ve tebyîn etmektedir.³⁵⁷ Zira Cebrâil bazen Peygamber'e (s.a.v.) Kur'ân-ı tefsir eden bilgiler de vahyetmekteydi.³⁵⁸ Hz. Peygamber'in "Bana Kur'ân ve onun benzeri verildi."³⁵⁹ ifadesi bunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle Hz. Peygamber sahabenin anlayamadıkları hususları açıklamıştır. O'nun (s.a.v.) sünneti, Kur'ân'ın umum ve hususunu, mutlak ve mukayyedini, nâsîh ve mensûhunu ve diğer hususlarını izah etmekte; mücmelini beyân, ammını tahsis, mutlakını takyid, müşkilini tavzih etmekte; kelimenin Arap dilindeki anlamını teyid, şahısların durumunu ve o zamanki edebi sanatlarını açıklamakta; Kur'ân'da hakkında hüküm bulunmayan veya Kur'ân'ın sükût ettiği bir meselede hüküm tesis etmektedir. Mesela sünnetin, namaz vakitlerini, rekâtların adedini, zekâtın miktarını, vaktini ve çeşitlerini ve hac menâsikini açıklaması bunun örneklerini oluşturmaktadır.³⁶⁰

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri, Kur'ân'ın hayata tatbikiyle ilgili söyledikleri ve bizzat hayatında uyguladıkları sünnet olarak tanımlanmaktadır. Onun (s.a.v.) sünneti

³⁵² Sâd, 38/51-52.

³⁵³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 71a.

³⁵⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 6b; I, 20b; I, 21a; I, 25a,b; I, 130a; I, 176b; I, 216a; I, 227b; II, 20a.

³⁵⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 213.

³⁵⁶ Nahl, 16/44.

³⁵⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sûrukî-İbrahim Hamdi el-Medenî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Mekke, ts., s. 14; el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (I-XX), thk. Ahmed el-Berdûnî, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1964, I, 39.

³⁵⁸ Bağdâdî, 15.

³⁵⁹ Ebû Dâvud, *Sünnet*, 5.

³⁶⁰ Zehebî, I, 54-57; Kattân, 334-336; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 67-68; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 231-233.

hadis kitaplarında nakledilmektedir. Ayrıca Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875) ve Tirmizî (ö. 279/892) gibi hadisçiler Hz. Peygamber’den doğrudan âyetlerin tefsiriyle ilgili gelen rivâyetleri kitaplarında müstakil bir bölüm hâlinde nakletmişlerdir.³⁶¹

Müfessirlerin bazıları âyetleri tefsir ederken Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsirden sonra ikinci kaynak olarak sünnete müracaat etmişlerdir. İbn Korkmaz da bu yöntemi *Nesru’l-Cumân*’da uygulamıştır.

Müfessir, özellikle tefsirin ilk iki cildinde bol miktarda hadis nakletmiştir.³⁶² Bu hadislerin geneli Buhârî, Müslim ve Tirmizî’nin *Sahihi*; Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce’nin (ö. 273/887) *Sünen*’i ile Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsned*’i ve Malik b. Enes’in (ö. 179/795) *Muvatta*’nda rivâyet edilmiş hadislerdir. Müfessir kaynak belirtmeden hadis nakletmiştir. Sadece bir yerde hadisin Müslim’den alındığını zikretmiştir.³⁶³

Hadisin sıhhatiyle ilgili nadiren açıklama yapmıştır.³⁶⁴ Bu tür açıklamalardan biri “kenz-i mahfî”³⁶⁵ olarak bilinen kutsi hadisle ilgilidir ki İbn Korkmaz onu sahih olarak nitelemiştir.³⁶⁶ Müfessir birkaç yerde de zayıf hadis nakletmiştir.³⁶⁷

İbn Korkmaz, hadisleri naklederken genellikle râvisini zikretmemiştir. Sadece bazı yerlerde sahabeden Hz. Ömer,³⁶⁸ Hz. Ali (ö. 40/661),³⁶⁹ Hz. Abbâs,³⁷⁰ Ebû Hureyre (ö. 58/678),³⁷¹ İbn Ömer (ö. 73/692),³⁷² Enes b. Mâlik (ö. 93/711-712),³⁷³ Selmân (ö.

³⁶¹ Bk: Buhârî, *Kitâbu’t-Tefsîr*; Müslim, *Kitâbu’t-Tefsîr*; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân* bölümleri.

³⁶² İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 9a, I, 12a; I, 24a; I, 30b; I, 31b; I, 32b; I, 37b; I, 38b; I, 40a; I, 41b; I, 46a; I, 48b; I, 49a; I, 50a; I, 53b; I, 62a; I, 63b; I, 64a; I, 67b; I, 68a; I, 69a; I, 70b; I, 71b; I, 72a-b; I, 74a; I, 78b; I, 79a; I, 82a; I, 83b; I, 91a; I, 92a; I, 94b; I, 95a; I, 98b; I, 105a; I, 108b; I, 111a-b; I, 118a; I, b; I, 119a; I, 120a; I, 124a; I, 129b; I, 131b; I, 132b; I, 135b; I, 136b; I, 139a; I, 146b; I, 150b; I, 152a; I, 157a; I, 167a; I, 168b; I, 172b; I, 175a; I, 180a; I, 181a; I, 182b; I, 201a; I, 207b; I, 215b; I, 230a-b; I, 241b; I, 244a; I, 249b; I, 251b; I, 263b; I, 264b; I, 301a; I, 308b; I, 310a; I, 313a; I, 321a; I, 323b; I, 348a; I, 349a; I, 351b; I, 360a; I, 379a; II, 72/1a; II, 143b; II, 186b; II, 210b; II, 211a; II, 247a; II, 298b; II, 363a; II, 401a; II, 402b.

³⁶³ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 9a.

³⁶⁴ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 48b; I, 70b; I, 136b.

³⁶⁵ Bk. Aydın, İbrahim Hakkı, “Kenz-i Mahfî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, Ankara, 2002.

³⁶⁶ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 136b.

³⁶⁷ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 263b; I, 301a; I, 308b; I, 349a.

³⁶⁸ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 12a.

³⁶⁹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 363a.

³⁷⁰ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 323b. Bu rivâyetin içinde “Abbas” yerine sehven “İbn Abbas” adı yazılmıştır.

³⁷¹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 9a; I, 48b.

³⁷² İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 94b; II, 232b.

³⁷³ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 72/1a.

36/656)³⁷⁴ ve Câbir el-Ensârî'nin (ö. 78/697)³⁷⁵ (r.anhm) adını yazarak hadis nakli yapmıştır. İbn Korkmaz'ın naklettiği hadisler şunlar örnek verilebilir:

Müfessir, Âl-i İmrân sûresinin وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهِ النَّهَارِ وَمُفَسِّرِ، "Ehl-i kitaptan bir gurup şöyle dedi: "Müminlere indirilmiş olana sabahleyin (görünüşte) inanıp akşamleyin inkâr edin. Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler."³⁷⁶ âyetini tefsir ederken hasetten bahsetmekte ve hasetle ilgili hadis nakletmektedir.

الحسد مركز في جبلة الانسان، و له اختصاص بحزب الشيطان، قال صلي الله عليه وسلم: "لا حسد الا في اثنين، رجل اتاه الله مالا فسلط علي هلكته في حق الله، و رجل اتاه الله حكمة فهو يقضي بها ويعلمها لوجه الله." واحبار اليهود حسدوا النبي من غير هذا القيل. فقال الرؤساء للاتباع: "آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهِ النَّهَارِ وَآكْفُرُوا آخِرَهُ." حسدا و مكرا، و خداعا و كفرا.

“Haset, insanın fitratında vardır. Şeytanın taraftarlarında daha etkindir. Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki: “Başkalarına haset etmek yoktur, sadece iki kişiye gıpta edilebilir: Allah'ın kendisine mal verip de onu en uygun yerlerde harcama imkânı ve yetkisi verdiği kimseye; bir de Allah'ın kendisine hikmet verip de onu hayatına tatbik eden ve başkalarına öğreten kimseye.”³⁷⁷ Yahudi hahamları Resulullah'ı bu sözün hilafına kıskanıyorlardı. Liderleri kıskançlık, hile, aldatma ve küfürleri sebebiyle halka: “İnananlara indirilene günün başında inanın, sonunda inkâr edin.”³⁷⁸ diyorlardı.”³⁷⁹

Müfessir, Yahudi bilginlerin Hz. Peygamber'i kıskandıkları için iman etmediklerini söylemektedir. “Malını hayra sarf eden zengin ile ilmiyle amel eden âlime gıpta edilebileceğine” dair hadisi nakletmekte ve Yahudi bilginlerin kıskançlığının gıpta kapsamına girmediğini söylemektedir.

³⁷⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 9a.

³⁷⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201a.

³⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/72.

³⁷⁷ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, İlm 15, Zekât 5, Ahkâm 3, İ'tisâm 13; Müslim, Ebu'l-Hüseyin, b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Salâtü'l-Müsâfirîn 268; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Zühhd, 22; Nesâî, Ebû Abdurrahmân, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, İlm, 2.

³⁷⁸ Âl-i İmrân, 3/72.

³⁷⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 146b.

İbn Korkmaz, Fâtiha sûresi الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ “O Rahman ve Rahim'dir.”³⁸⁰ âyetinin tefsirinde Allah'ın rahmetinden bahsetmekte ve konuyla ilgili hadis naklederek şöyle demektedir:

... فهو الرحمن وهو الرحيم، الذي عمنا برحمته وامننا بفضلته العميم. وفي حديث أبي هريرة رضي الله عنه و امده بروح منه: "إِنَّ لِلَّهِ مِائَةَ رَحْمَةٍ أَنْزَلَ مِنْهَا رَحْمَةً وَاحِدَةً بَيْنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ وَالْبَهَائِمِ ، فَبِهَا يَتَغَاطَفُونَ، وَبِهَا يَتَرَاخَمُونَ، وَأَخَرَ اللَّهُ تَسْعًا وَتِسْعِينَ رَحْمَةً، يَرْحَمُ بِهَا عِبَادَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ." و في صحيح مسلم من حديث سلمان رضي الله عنه و امده بروح منه: "إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِائَةَ رَحْمَةٍ كُلُّ رَحْمَةٍ طِبَاقٌ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَجَعَلَ مِنْهَا فِي الْأَرْضِ رَحْمَةً، فَبِهَا تَغْطِفُ الْوَالِدَةُ عَلَى وَلَدِهَا، وَالْوَحْشُ وَالطَّيْرُ بَعْضُهُمَا عَلَى بَعْضٍ." اعلم ان هذه الرحمة الدنياوية واحدة، ورحماته المدخرة للاخرة متعددة.

“... O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. Öyle ki O, engin lütfuyla bizi destekledi, rahmetiyle kuşattı. Ebû Hureyre'nin (Allah ondan razı olsun ve onu ruhuyla desteklesin) hadisinde şöyle denilmektedir: “Allah Teâlâ'nın yüz rahmeti vardır. Bunlardan birini insanlar, cinler ve hayvanlar arasına indirmiştir. Onlar bu sebeple birbirlerini sever ve birbirlerine acırlar. Allah, doksan dokuz rahmeti de kıyâmet günü kullarına merhamet etmek için yanında alıkoymuştur.”³⁸¹ Sahihi Müslim'de nakledilen Selmân'ın (Allah ondan razı olsun ve onu ruhuyla desteklesin) hadisinde de şöyle denilmektedir: “Allah, gökleri ve yeri yarattığı gün, yüz rahmet yaratmıştır. Her bir rahmet göklerle yer arasını dolduracak enginliğe sahiptir. Bunlardan sadece bir rahmeti yeryüzüne indirmiştir. İşte anne yavrusuna bu sâyede şefkat gösterir. Yabani hayvanlar ve kuşlar bunun sonucu olarak birbirlerine merhamet ederler.”³⁸² Bil ki bu rahmet dünyevîdir ve bir tanedir. Ahiret için beklettiği rahmetleri ise çok sayıdadır.”³⁸³

Müfessir “rahmân ve rahîm” kavramlarını tefsir ederken Allah'ın sınırsız rahmetinin mahiyetine ve kapsamına dair hadisler nakletmiştir.

İbn Korkmaz, Bakara sûresi 148. âyetini tefsir ederken وَلِكُلِّ وُجْهَةٍ هُوَ مُوَلِّيٰهَا “Herkesin yöneldiği bir yön vardır.”³⁸⁴ kısmıyla ilgili şu hadisi şahid getirmektedir:

هذا تحقيق قوله عليه الصلاة والسلام: "اعملوا فكل ميسر لما خلق له."

³⁸⁰ Fâtiha, 1/3.

³⁸¹ Buhârî, Edeb 19; Müslim, Tevbe 17, 19; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. Sevre, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Daavât 99; İbni Mâce, Zühd 35.

³⁸² Müslim, Tevbe, 21.

³⁸³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 9a.

³⁸⁴ Bakara, 2/148.

“Bu, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şu sözünün onayıdır: “Sizler çalışıp amel ediniz. Çünkü herkes ne için yaratılmış ise o kendisine kolaylaştırılmıştır.”³⁸⁵³⁸⁶

İbn Korkmaz, âyette bahsedilen “fıtrata yerleştirilmiş eğilimi” açıklarken onun izahı mahiyetinde bir hadisi şerifi nakletmekte, âyet ile hadis arasında bağlantı kurmakta ve yaratılıştaki mizaca uygun olan şeylerin kişiye kolaylaştırıldığını söylemektedir.

Müfessir, bazen bir hadisi birkaç yerde farklı âyetlerin tefsirinde nakletmiştir. Onun Kutsi hadisleri de “Rabbânî Hadis” olarak tanımlayıp aktardığı ifadeleri şöyledir:

"فَأَذْكُرُنِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ." ... وهذه حقيقة القول في الحديث الرباني: " فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي." وهذا هو الذكر الحقيقي الذي يجعل الذاكر مذكورا و المذکور ذاکرا. وهذا تحقيق قوله: "وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ: كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا." حديث صحيح رباني.

“Artık Beni anın, Ben de sizi anayım.”³⁸⁷ Bu, şu Rabbânî hadisteki sözünün hakikatidir: “Kul beni kendi nefsinde zikrederse, ben onu kendi nefsimde zikrederim.”³⁸⁸ Bu, zikredeni zikredilen, zikredileni zikreden kılan hakiki zikirdir. Bu, Allah’ın şu sözünün gerçekleşmesidir: “Kulum bana nafil ibadetlerle de yaklaşmaya devam eder. Nihâyet ben onu severim. Ben kulumu sevince de artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli mesabesinde olurum.”³⁸⁹ Sahih, Rabbânî (kutsi) bir hadistir.”³⁹⁰

İbn Korkmaz bu hadisi birkaç defa nakletmiştir.³⁹¹ Bakara sûresi مِنْ شَعَائِرِ النَّصَفَا وَالْمَرْوَةِ مَنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ النَّبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ “Şüphesiz Safa ile Merve Allah’ın nişanelerindedir. Kim Kâbe’yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde bir beis yoktur. Kim gönülden iyilik yaparsa, karşılığını görür. Doğrusu Allah şükürün karşılığını verendir ve bilendir.”³⁹² âyetini tefsir ederken kulların

³⁸⁵ Buhârî, Kader, 4; Tefsir, 347-349; Müslim, Kader, 6; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Kader, 16; Tirmizî, Kader, 3; Tefsir, 81; İbn Mâce, Mukaddime, 78.

³⁸⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 69a.

³⁸⁷ Bakara, 2/152.

³⁸⁸ Buhârî, Tevhid, 15; Müslim, Zikir, 17; Tirmizî, Duâ, 132; İbn Mâce, Edeb, 58.

³⁸⁹ Buhârî, Rikâk, 38.

³⁹⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 70a.

³⁹¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 70a; I, 74a; I, 118b; I, 230a.

³⁹² Bakara, 2/158.

itaat ve hayırları sebebiyle Allah'a yaklaşıcağını ifade etmekte ve biraz önceki hadisin başka bir kısmını naklederek şöyle demektedir:

واما التقرب الي الله فليأخذ بالحديث الرباني قول رسول الله عليه صلوات الله: "مَنْ تَقَرَّبَ مِنِّي شِبْرًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ ذِرَاعًا. وَمَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا. وَمَنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرَوَلَةً."

“Allah’a yaklaşma ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şu Rabbânî hadisinden alınmaktadır: “Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. Kim bana bir kulaç yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim.”³⁹³394

Müfessir, Mâide sûresi يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ “Ey İnananlar! Aranızda dininden kim dönerse bilsin ki, Allah, sevdiği ve onların O’nu sevdiği, inananlara karşı alçak gönüllü, inkârcılara karşı güçlü, Allah yolunda cihad eden, yerinin yermesinden korkmayan bir millet getirir. Bu, Allah’ın dilediğine verdiği bol nimetidir. Allah her şeyi kaplar ve bilir.”³⁹⁵ âyetini tefsir ederken de hadisin bir kısmını şöyle nakletmektedir.

فمحببة الله لعبده وصف نفسه بالقرب لقوله: "مَنْ تَقَرَّبَ مِنِّي شِبْرًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ ذِرَاعًا. وَمَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا."

Yüce Allah şu sözünden ötürü kuluna olan sevgisi sebebiyle kendisini kuluna yakın olmakla nitelendirmiştir: “O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O bana bir kulaç yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum.”³⁹⁶397

Bakara sûresi 152. âyet zikirle ilgili iken Mâide sûresi 54. âyeti muhabbetle ilgilidir. Müfessir her iki âyeti tefsir ederken de nafîle ibadetlerle Allah’a yaklaşmayı ifade eden kutsi hadisi aktarmaktadır. Ancak hadisin tamamını nakletmemekte, ilgili âyetle alakalı olan kısmını yazmakla yetinmektedir.

İbn Korkmaz’ın âyette geçen bir kelimeyi izah etmek için naklettiği hadislere de şunu örnek verebiliriz:

³⁹³ Buhârî, Tevhid, 15; Müslim, Zikir, 17; Tirmizî, Duâ, 132; İbn Mâce, Edeb, 58.

³⁹⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 74a.

³⁹⁵ Mâide, 5/54.

³⁹⁶ Tirmizî, Duâ, 132.

³⁹⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 230a.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً." وفي هذه الآية معني خاص ومعني عام. فالمعني العام خطاب لمن امن بالله في الظاهر، وباطنه لظاهره كالمحاور. فاورد الله تعالى الامر بالاعلام: ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً. اي في جميع شرائط الاسلام. كما قال عليه الصلاة و السلام: "المسلم من سلم الناس من لسانه ويده." و هذا تصريح عن الالتباس. وقال في المؤمن: "من امنه الناس."

"Ey İnananlar! Hep birden barışa girin."³⁹⁸ Bu âyette genel ve özel bir mana vardır. Genel olan manada zâhirde Allah'a iman edenlere hitap vardır. Bâtını, zâhirî için eksen gibidir. Allah, emir kipini: "Hep birden barışa girin." diyerek i'lâmla (duyurmak) sevketmiştir. Yani, İslâm'ın bütün şartlarına. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğu gibi: "Müslüman, insanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir."³⁹⁹ Bu, karışıklığı gideren bir açıklamadır. Yine mü'min hakkında: "İnsanların kendisine güvendiği kimse."⁴⁰⁰ diye buyurmuştur.⁴⁰¹

İbn Korkmaz, âyette geçen السِّلْمِ kelimesini açıklarken hadisten yararlanmakta, kelimedeki kastın İslâm'ın bütün şartları olduğunu söylemektedir. Müslümanın elinden ve dilinden başkalarının emin olduğu kişi, mü'minin ise insanların güvendiği kişi olduğunu ifade eden hadisleri nakletmektedir.

Müfessir, birinci hadisi; "وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ" "Kadınları boşadığınızda, müddetleri sona ererken, onları güzellikle tutun."⁴⁰² âyetin tefsirinde de nakletmiştir.⁴⁰³ Kişinin diğer insanlara iyi davranması gerektiği gibi boşadığı karısına karşı da iyi davranması, eline ve diline sahip çıkması gerektiğini ifade ederek hadisi şerifi aktarmıştır.

İbn Korkmaz, Bakara sûresi وَالْمَيْسِرِ وَالْخَمْرِ عَنِ الْخَمْرِ "Sana içki ve kumarı sorarlar."⁴⁰⁴ âyetindeki الخمر kavramını açıklarken sözünü desteklemek için şu hadisi yazmaktadır:

اعلم ان الخمر الظاهر متخذ من العنب والزبيب والتمر. واما ما يتخذ من الحنطة والشعير والدرّة والعسل فملحق بالخمير. وهو ابو الكبائر وام الاثام. وقد ورد الخبر عن ابن عمر رضي الله عنهما: "كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ."

³⁹⁸ Bakara, 2/208.

³⁹⁹ Buhârî, İmân, 3, 4; Müslim, İmân, 64; Ebu Dâvûd, Cihâd, 2; Tirmizî, İmân, 12; Nesâî, İmân; 8, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (I- XLV), Müessesetü'r-Risâle, 2001, XI, 66, 411.

⁴⁰⁰ Nesâî, İmân, 11; Ahmed, XIV, 499; XXIV, 397.

⁴⁰¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 91a.

⁴⁰² Bakara, 2/231.

⁴⁰³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 98b.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/219.

“Bil ki zâhir hamr, yaş üzüm, kuru üzüm ve meyveden yapılır. Buğday, arpa, mısır ve baldan üretilen de hamr kapsamına girmektedir. O, büyük günahların babası ve kötülüklerin anasıdır. İbn Ömer’den (r.a.) şu haber nakledilmiştir: “Her sarhoşluk veren şey haramdır.”⁴⁰⁵”⁴⁰⁶

Müfessir âyette geçen الخمر kelimesini açıklarken şarabın üretildiği maddeleri tek tek saymakta ve hadisi şerif naklederek şarabın üretildiği ürüne bakmadan sarhoşluk veren herşeyin haram olduğunu belirtmektedir.

İbn Korkmaz, En’âm sûresi 118. âyetini tefsir ederken ذَكَرَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ “Allah’ın adı üzerinde anılmış olan şeyden...”⁴⁰⁷ ifadesini hadisle şöyle açıklamaktadır:

من امارات الايمان اكل الطعام بحكم الشرع لا علي وفق الطبع. وتبدؤه بذكر الله، كما قال رسول الله صلي الله عليه وسلم وشرف وكرم: "كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ، لَا يُبْدَأُ بِاسْمِ اللَّهِ فَهُوَ ابْتِر. " وجاء: فهو اجدم، وجاء: فهو أَقْطَعُ. "

“Tabiatın arzularına göre değil de şeriatın hükümlerine uygun olarak yiyecek yemek imanın alametlerindendir. Ona Allah’ın zikriyle başlanır. Resulullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu gibi: “Besmele ile başlanmayan her önemli işin sonu kesiktir.”⁴⁰⁸ “ebter” yerine aynı anlama gelen “ekta’ ve ecdem” şeklinde de rivâyet edilmiştir.”⁴⁰⁹

İbn Korkmaz, âyette geçen ذَكَرَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ “üzerine Allah’ın adının anıldığı” tabirini besmeleyle açıklamakta ve besmeleyle başlamayan her şeyin ebter olduğuna dair hadisi nakletmektedir.

İbn Korkmaz, Enfâl sûresi 1. âyetini tefsir ederken “peygambere çok soru sormanın mahzurlarını” bir hadisle şöyle ifade etmektedir:

اعلم ان كثرة السؤال توجب الملل، قال صلي الله عليه وسلم وشرف وكرم: "ذروني وما تركتم. فانه اهلك من كان قبلكم كثرة السؤال علي انبيائهم."

⁴⁰⁵ Buhârî, Eşribe, 1; Megâzî, 60; Cihâd, 164; Edeb, 80; Ahkâm, 22; Müslim, Eşribe, 73; Cihâd, 7; Eşribe, 70; Ebû Dâvûd, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 1; Nesâî, Eşribe, 22, 23, 24, 46; Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Eşribe, 11, (2, 846), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992; Ahmed, VIII, 268; IX, 464.

⁴⁰⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 94b.

⁴⁰⁷ En’âm, 6/118.

⁴⁰⁸ es-Suyûtî, Celâleddîn, *el-Câmiu's-Sağîr*, (I-VI), Dâru'l-Marife, Beyrut, ts., V, 13. Münâvî, bu rivâyetin zayıf olduğunu fakat “Hamdele/salvele ile başlamayan her işin sonu kesiktir.” şeklindeki rivâyetlerin sahih olduğunu belirtir. (el-Münâvî, Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr*, (I-VI), Dâru'l-Marife, Beyrut, ts., V, 13.) Ayrıca bk: Ebû Dâvûd, Edeb, 18; İbn Mâce, Nikâh, 19.

⁴⁰⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 263b.

“Bil ki çok soru sormak can sıkıntısıdır. Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Ben sizi bıraktığım müddetçe siz de beni bırakın. Sizden önceki kavimler ancak çok soru sormaları ve peygamberleri hakkında ihtilâfa düşmeleri sebebiyle helak olmuşlardır.”⁴¹⁰411

Müfessir, يَسْأَلُونَكَ “sana soruyorlar” tabirini açıklarken çok soru sormanın bıkkınlık verdiğini söylemekte ve Hz. Peygamber’in sahabeyi çok soru sormaktan men ettiğine dair hadis nakletmektedir. Müfessir burada bir olguyu hadisle izah etmektedir.

İbn Korkmaz, Sâd sûresi 32. âyetin tefsiriyle ilgili açıklama yaparken ‘الْخَيْرِ’ın attan kinaye olduğunu söylemekte ve kendi yorumunu desteklemek için şu hadisi nakletmektedir:

و قوله: "إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ" كناية عن الخيل، وذلك قول النبي عليه الصلاة والسلام و التحية والاكرام: "الخيال معقود بنواصيها الخير."

“Süleyman: “Gerçekten ben mal sevgisini, Rabbimi anmak için istedim,” dedi.”⁴¹² “Mal sevgisi attan kinayedir. Bu, Resulullah’ın (s.a.v.) şu sözüdür: “Atların alınlarında hayır vardır.”⁴¹³414

Müellif, Sâd sûresi 32. âyette geçen الْخَيْرِ kelimesinin “at”tan kinaye olduğunu belirtmekte, kavramı açıklarken Hz. Peygamber’in “atların alnında hayır vardır” hadisini açıklamasına delil olarak nakletmektedir.

İbn Korkmaz, Kamer sûresi 1-2. âyetlerinde bahsedilen “kıyâmetin yaklaşması” olgusunu hadis naklederek şöyle açıklamaktadır:

"اَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْتَشَقَّ الْقَمَرُ." اخبر الله عن اقتراب الساعة التي كانت قريشا يجهلونها و يكذبونها ولا يصدقونها. وجعل علامة اقترابها انشقاق القمر للرسول. وايد ذلك بما اخبر به النبي من المقول: "بُعِثْتُ وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ." وَأَشَارَ عَلِي قَرِبَهَا بِاصْبُعَيْهِ.

“Kıyâmet saati yaklaştı, ay yarıldı.”⁴¹⁵ “Allah, Kureyş’in bilmezden geldiği, yalanladığı ve tasdik etmediği kıyâmet saatinin yaklaştığını haber verdi. Resulullah için ayın yarılmasını da onun yakınlık alameti kıldı. Resulullah’ın haber verdiği şu ifadesi bunun

⁴¹⁰ Buhârî, İtisâm, 4; Müslim, Hac, 73; Fedâil, 130; İbn Mâce, Mukaddime, 1; Nesâî, Hac, 1.

⁴¹¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 313a.

⁴¹² Sâd, 38/32.

⁴¹³ Buhârî, Cihâd, 43; Menâkıb, 28; Müslim, İmâre, 96-99; Zek3at, 25; Ebû Dâvûd, Cihâd, 41; İbn Mâce, Cihâd, 14, Ticâret, 29; Nesâî, Atlar, 3505-3506.

⁴¹⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 210b.

⁴¹⁵ Kamer, 54/1-2.

teyidir: “Ben kıyâmet şöyle yakın olduğu halde gönderildim!” buyurdular ve iki parmağıyla onun yakınlığını gösterdiler.”^{416,417}

Müfessir, Kamer sûresi 1-2. âyetlerini açıklarken Hz. Muhammed’in peygamber olarak gelişini ve ona mucize olarak verilen Ay’ın yarılması hadisesini kıyâmetin habercisi olarak izah etmektedir. Buna delil olarak da peygamberimizin iki parmağıyla işaret ederek peygamberliğinin kıyâmet vaktinin habercisi olduğuna dair yukarıdaki hadisini nakletmektedir.

Örneklerden de anlaşıldığı gibi İbn Korkmaz, bazen âyette geçen bir kelimeyi, bazen bir olguyu veya âyetin manasını açıklamak, bazen de söylediklerini desteklemek maksadıyla hadis nakletmiştir. Hadislerin senedini yazmamıştır. Nadiren sahabeden olan râvinin adını vermekle yetinmiştir. Hadisin sıhhatiyle ilgili de nadiren bilgi vermiştir. Müfessir bazen hadisi farklı yerlerde bölerek aktarmış, tefsir ettiği âyete uygun olan kısmını sadece ilgili yerde nakletmiştir.⁴¹⁸ Bazen de bir hadisi birkaç âyetin tefsirinde aktarmıştır.⁴¹⁹

2.2.3. Sahâbe ve Tâbiîn Sözüleriyle Tefsiri

Hz. Peygamberden sonra tefsir sahasında en mühim rolü sahabe almıştır. Peygamberin muhatabı olan sahabenin sarsılmaz imanları, hâdise ve sebepleri müşahede edip, hâdiselerle hükümler arasında münâsebet kurabilme melekelerinin gelişmiş olması, Arap dil ve edebiyatına vakıf olmaları⁴²⁰ onları Kur’ân naslarını tefsir konusunda Resulullah’tan sonra en güvenilir konuma getirmiştir.⁴²¹

Sahabeden Hz. Ebûbekir (ö. 13/634), Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes’ud, Ubey b. Ka’b, Abdullah b. Abbâs, Ebû Musa el-Eş’arî (ö. 44/644), Zeyd b. Sabit (ö. 45/665), Abdullah b. Zübeyr, Hz. Âişe (ö. 58/678) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/712) gibi güzide sahabiler tefsir ilminde öne çıkmışlardır.⁴²²

⁴¹⁶ Buhârî, Rikâk, 39; Tefsir, Nâziat, 1; Talak 25; Müslim, Fiten, 132.

⁴¹⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 298b.

⁴¹⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 9a; I, 69a; I, 70a; I, 74a; I, 118b; I, 230a.

⁴¹⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 98b; I, 230a.

⁴²⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 72; Turgut, 225.

⁴²¹ Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2008, s.81; Yıldız, 46-47.

⁴²² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 90; Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri-İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi-*, Doktora Tezi, Ankara, 2001, s. 122.

Sahabenin, Kur'ân'ın doğrudan muhatabı; tabiîn'in de onların hem öğrencileri hem de halefleri ve vahiy ortamına yakın olmanın avantajına sahip olmaları dolayısıyla ilmî bir yöntem olarak Kur'ân konusundaki yorumları önemlidir.⁴²³ Tabiîler tefsiri, sahabeden semaen nakletmiş, sema olmayan hususta da içtihatlarına müracaat etmişlerdir.⁴²⁴ Onların devrinde kendi re'yleriyle tefsir etme hareketi daha açık bir şekilde görülmektedir. Onların re'y ile tefsirlerinde takip ettikleri yol, kendi fikirlerinin yanında buldukları cemiyetin tasavvurlarını aksettirmeleridir.⁴²⁵

Tabiîn döneminde Said b Cübeyr (ö. 94/713), İbrahim en-Nehâî (ö. 95/713-714), Mücâhid (ö. 103/721), Tavûs, (ö. 106/724), İkrime (ö. 107/725), el-Hasen el-Basrî (ö. 110/728), Atâ b. Ebi Rabah (ö. 115/733), Nâfi (ö. 117/735), Yahya b. Kesîr (ö. 129/746-747) ve Zeyd b. Eslem (ö. 182/798) gibi büyük müfessirler yetişmiştir.⁴²⁶

İbn Korkmaz, hem dirâyet hem de rivâyet tefsiri özelliği taşıyan *Fethu'r-Rahmân*'da sahabe⁴²⁷ veya tabiînden⁴²⁸ neredeyse her varakta nakiller yapmıştır. Ancak *Nesru'l-Cumân*'da sahabeden Hz. Ebû Bekir,⁴²⁹ Hz. Ali,⁴³⁰ Hz. Osman,⁴³¹ Hz. Abbâs,⁴³² İbn Abbâs,⁴³³ İbn Mes'ûd,⁴³⁴ ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693-94)⁴³⁵ az sayıda nakilde bulunmuştur. Tabiînden Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652-653),⁴³⁶ Vehb b. Münebbih (ö.

⁴²³ Ertuğrul, Resul, *Kutbeddîn eş-Şirâzî ve Tefsiri*, Doktora Tezi, Ankara, 2011, s.255.

⁴²⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 115.

⁴²⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 115.

⁴²⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 114-115; Turgut, 229-230.

⁴²⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 6b; I, 11a, b; I, 13b; I, 14b; I, 15a, b; I, 19b; III, 20a; III, 28a, b; III, 30a, b; III, 31a; III, 32a, b; III, 32b; III, 34a; III, 36b; III, 37a; III, 38b; III, 40b; III, 41a; III, 42a,b; III, 43a, b; III, 44a; III, 46b; III, 47b; III, 48b; III, 49a; III, 50a, b; III, 54a; III, 57b; III, 59b; III, 66b; III, 68a; III, 69a; III, 70b; III, 73a; III, 79a, b; III, 80a, b. (Not: Nakillerin çokluğu nedeniyle fikir vermesi açısından bu kadarla yetinilmiştir.)

⁴²⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 12a; I, 13b; I, 16a; I, 19b; I, 20a; III, 30a, b; III, 32b; III, 33b; III, 34a; III, 36b; III, 37b; III, 38b; III, 40b; III, 41a; 43a, b; III, 44a; III, 46a, b; III, 48b; III, 49a; III, 50a, b; III, 56b; III, 62b; III, 63b; III, 64a; III, 66b; III, 70b; III, 71b; III, 72a; III, 73b; III, 75a; III, 76b; III, 77a; III, 78b; III, 79b; III, 80a, b.

⁴²⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 125b-126a.

⁴³⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 11b.

⁴³¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 11b.

⁴³² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 323b.

⁴³³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, I, 176a; I, 201b; I, 202b; I, 323b; II, 20b, II, 72/1a.

⁴³⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 176a.

⁴³⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 72/1a.

⁴³⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201b.

114/732)⁴³⁷ ve Mücâhid'ten;⁴³⁸ tebeu't-tabîin'den ise Dahhâk'tan (ö.105/723)⁴³⁹ az miktarda nakil yapmıştır. Bu nakillerine şunlar misal verilebilir:

Nisâ sûresi 11. âyetini sahabe sözüyle şöyle tefsir etmektedir:

"فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ." ولما بين الله حق ما فوق البنيتين ولم يبين ما للثنتين. فما نقل عن ابن عباس ان لهما النصف. وعن ابن مسعود و عامة الصحابة الثلثين.

“Eğer kadınlar ikinin üstünde ise, bırakılanın üçte ikisi onlarındır.”⁴⁴⁰ “Yüce Allah iki kızdaki fazla olanın hakkını açıkladığında iki kızınkini açıklamadı. İbn Abbâs’tan “iki kıza terekenin yarısı vardır” görüşü; İbn Mes’ûd ve sahabenin genelinden ise “üçte ikisi vardır” görüşü nakledildi.”⁴⁴¹

Müellif, miras paylarını açıklayan Nisâ sûresi 11. âyetini tefsir ederken bir ayrıntıya dikkat çekmektedir. İkidenden fazla olan kızların mirastan alacakları hissenin âyette açıkça belirtildiğini ancak iki olan kızın durumunun saraheten zikredilmediğini ifade etmekte ve bu husustaki hükmün İbn Abbâs’a göre terekenin yarısı, İbn Mes’ûd’a göre üçte ikisi olduğuna dair görüş nakletmektedir.

Müfessir, Hicr sûresi 87. âyetindeki المَثَانِي kavramını İbn Abbâs’ın sözüyle şöyle açıklamaktadır:

"وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ." وقال ابن عباس: المراد القرآن الكريم.

“And olsun ki, sana daima tekrarlanan yedi'yi ve Kur’ân-ı Azîm’i verdik.”⁴⁴² “İbn Abbâs dedi ki: Kast edilen Kur’ân-ı Kerim’dir.”⁴⁴³

Müfessir, âyette geçen “Seb’i’l-Mesâni” den kastın İbn Abbâs’a (r.anhumâ) göre Kur’ân-ı Kerim olduğunu söylemektedir.

Müellif, Meryem sûresi 57. âyetindeki رَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا tabirini ashaptan gelen rivâyetlerle şöyle açıklamaktadır:

⁴³⁷İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201a; II, 72/1a.

⁴³⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201a; II, 72/1a.

⁴³⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201a; II, 72/1a.

⁴⁴⁰ Nisâ, 4/11.

⁴⁴¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 176a.

⁴⁴² Hicr, 15/87.

⁴⁴³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 20b.

"وَأَذْكَرُ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ، وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا." روي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، عن النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انه راي إِدْرِيسَ فِي السَّمَاءِ الرَّابِعَةِ." وقال كعب ومجاهد وابو سعيد الخدري وابن عباس والضحاك: في السماء السادس.

“Kitap'da İdris'i de zikret, çünkü o dosdoğru bir peygamberdi. Biz onu yüce bir yere yükselttik.”⁴⁴⁴ “Enes b. Mâlik (r.a.), Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktardığına göre: “(Hz. Peygamber) Mirâc'a çıktığında İdris peygamberi dördüncü kat semâ'da gördü.”⁴⁴⁵ “Ka'b, Mücâhid, Ebû Sa'îd el-Hudrî, İbn Abbâs ve Dahhâk; “6. gökte” dediler.”⁴⁴⁶

İbn Korkmaz, Meryem sûresi 57. âyette geçen رَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا tabiriyle ilgili önce Tirmizî ve Nesâî'nin Enes b. Mâlik'ten (r.a.) naklettiği hadisi aktarmakta, İdris'in (a.s.) 4. kata yükseltildiğini belirtmektedir. Daha sonra sahabe ve tabiinden İbn Abbâs, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Ka'b, Mücâhid ve Dahhâk'tan yükseltilen yerin göğün 6. katı olduğunu nakletmektedir. Burada önceliği Enes'in (r.a.) rivâyetine verdiği görülmektedir.

Müellif, İbn Abbâs'tan (r.anhumâ) şöyle nakillerde bulunmaktadır:

قال ابن عباس رضي الله عنهما: والله ملائكة سارون في الهواء يجتمعون علي حلق الذكر في الارض عند دعاء المؤمنين يؤمون علي دعائهم لا يعلم عددهم الا الله تعالى.

“İbn Abbâs (r.anhmâ) dedi ki: Allah'ın gece havada dolaşan melekleri vardır. Yerdeki zikir halkalarında toplanırlar, mü'minler duâ ettiklerinde de onların duâlarına “âmin” derler. Onların sayısını Yüce Allah'tan başkası bilmez.”⁴⁴⁷

قال ابن عباس و فوق الحجب ملائكة قد خرقت اقدمهم السموات السبع والارضين السبع وجاوزتها بخمس مائة عام.

“İbn Abbâs (r.anhmâ) dedi ki: “Perdelerin üstünde melekler vardır. Ayakları yedi gök ve yedi yer kadar uzundur, hatta onları beş yüz yıllık (mesafe kadar) aşılıyor.”⁴⁴⁸

Müfessir, Nisâ sûresi 126. âyeti açıklarken “göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır” kısmıyla ilgili bilgiler vermekte, İsrâîliyyâtla ilgili açıklamalar yapmakta ve İbn Abbâs ile Ka'bu'l-Ahbâr'dan farklı nakillerde bulunmaktadır. Tasavvuf çevrelerinde dillendirilen 4. örnekteki rivâyeti naklederek de hem zikir halkalarına dikkat çekmekte,

⁴⁴⁴ Meryem, 19/56-57.

⁴⁴⁵ Tirmizî, Tefsir, 20; Nesâî, Salat, 27.

⁴⁴⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 72/1a.

⁴⁴⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201b.

⁴⁴⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201b.

hem de Allah'ın özellikle göklerde pek çok amaç için farklı varlıklar yarattığını yazmaktadır.

Örneklerde görüldüğü gibi müfessir âyeti açıklarken bazen sahabeden bazı kimselerin görüşlerini aktarmıştır. Bazen bir hususta sahabeden farklı görüşler varsa onları da nakletmiştir. Tabiiinden ise çoğu İsrâiliyâtan olan çok az sayıda nakilde bulunmuştur.

2.2.4. Siyer ve Megâzî'den Yararlanması

Siyer, sözlükte “davranış, hâl, yol, âdet, bir kimsenin ahlâkı, seciyesi ve hayat hikâyesi” gibi anlamlara gelen sîret kelimesinin çoğuludur. Sîret ve siyer Hz. Peygamber'in hayatı, onun hayatını konu edinen bilim dalı ve bu dalda yazılan eserler için terim olarak kullanılmıştır. “Savaş yeri, savaş ve savaş hikâyeleri” anlamındaki mağzât kelimesinin çoğulu olan megâzî ise Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) gazve ve seriyyelerinin tarihine ve bu konuda yazılan kitaplara isim olmuş, siyer kelimesinin eş anlamlısı halinde, hem kendi başına hem siyerle birlikte kullanılmıştır.⁴⁴⁹ Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşamış olduğu çağ, onun hayatı ve savaşlarıyla ilgili bilgiler ile Kur'ân'ın nâzil olduğu zaman diliminde mevcut bulunan Arap örf ve âdetleriyle ilgili bilgiler de içermektedir.⁴⁵⁰

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*'da sîretle ilgili de bilgiler aktarmıştır. Bu hususta naklettiklerinin bir kısmı Hz. Peygamber'in savaşlarıyla,⁴⁵¹ bir kısmı Hz. Peygamber ile sahabenin yaşantısıyla bir kısmı da onların müşriklerle, münafıklarla ve Ehli Kitap'la olan mücadeleleriyle ilgilidir.⁴⁵² Bu konudaki açıklamalarına şunlar örnek verilebilir:

Müfessir, Nûr sûresi 48. âyetini siyer bilgisiyle şöyle açıklamaktadır:

"وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ." "تخاصم يهودي مع منافق في حق. قال اليهودي: نتحاكم الي محمد بن عبد الله. قال المنافق: نتحاكم الي كعب بن الاشرف يحكم بيننا بكتاب الله لان محمدا يحييف علينا في الاحكام. و قد مضت قصتهما في سورة النساء علي التمام.

“Bir yahudi bir münafıkla bir konuda anlaşmazlığa düştü. Yahudi: “Hüküm vermesi için Abdullah oğlu Muhammed’e gidelim.” dedi. Münafık: “Aramızda Allah’ın kitabıyla

⁴⁴⁹ Fayda, Mustafa, “Siyer ve Meğâzî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM, İstanbul, 2009, XXXVII, 319; Yıldız, 71.

⁴⁵⁰ Yıldız, 72.

⁴⁵¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 215b; I, 244a; I, 323b; II, 152a; II, 329b.

⁴⁵² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 11b; I, 123b; I, 348a; II, 111a; II, 206b; II, 298b; II, 318a-b; II, 335b; II, 342b; II, 367b; II, 368a; II, 381a-b; II, 399b.

hükmetmesi için Ka'b b. Eşref'e gidelim. Çünkü Muhammed hüküm vermede bize zulmediyor." dedi.⁴⁵³ Bu iki kişinin hikâyesinin tamamı Nisâ sûresinde geçti."⁴⁵⁴

İbn Korkmaz, Nûr 48. âyeti tefsir ederken Nisâ sûresine atıfta bulunmuştur. Ancak tağut'a müracaat etmek isteyen münafıkları eleştiren Nisâ sûresi 60-61. âyetlerin tefsirinde bu hususta herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır. Muhtemelen bu kıssayı *Fethu'r-Rahmân*'da anlatmıştır. Müellif Nûr sûresi 48. âyette geçen إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرَضُونَ ifadesini açıklarken yüzçevirenlerin "münafıklar" olduğunu belirtmekte ve bunu siyer bilgisiyle açıklamaktadır.

Müellif, Enfâl sûresi "فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ" "Sizin sabırlı yüz kişiniz onlardan iki yüz kişiyi yener; sizin bin kişiniz, Allah'ın izniyle, iki bin kişiyi yener."⁴⁵⁵ âyetini tefsir ederken Hüneyn gazasıyla ilgili Hz. Abbâs'ın (r.a.) anlattığı bilgileri şöyle nakletmektedir:

قَالَ عَبَّاسٌ: شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ حُنَيْنٍ، فَلَزِمْتُ أَنَا وَأَبُو سُفْيَانَ بْنِ الْخَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ نُفَارِقْهُ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى بَغْلَةٍ لَهُ بِيضَاءَ أَهْدَاهَا لَهُ قَرْوَةً بِنُ نَفَاتَةَ الْجُدَامِيِّ، فَلَمَّا التَّقَى الْمُسْلِمُونَ وَالْكَفَّارُ وَلَّى الْمُسْلِمُونَ مُدْبِرِينَ، فَطَفِقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْكُضُ بَغْلَتَهُ قِبَلَ الْكُفَّارِ، قَالَ عَبَّاسٌ: وَأَنَا آخِذٌ بِلِجَامِ بَغْلَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْفُهَا إِرَادَةً أَنْ لَا تُسْرِعَ، وَأَبُو سُفْيَانَ آخِذٌ بِرِكَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَصَابِرَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقَوْمَ وَمَنْ مَعَهُ وَلَمْ يَفِرُوا.

"Abbâs (r.a.) şunları söyledi: Resulullah (s.a.v.) ile birlikte Huneyn harbinde bulundum. Ebû Süfyân b. Hâris ile ben Resulullah'ın (s.a.v.) peşine takılarak ondan ayrılmadık. Resulullah (s.a.v.) beyaz katırımın üzerinde idi. Onu kendisine Ferve b. Nüfâsete'l-Cüzâmî hediye etmişti. Müslümanlarla küffâr karşılaşınca Müslümanlar dönüp gerilediler. Resulullah (s.a.v.) ise katırımı kâfirlere doğru mahmuzlamaya başladı. Ben Resulullah'ın (s.a.v.) katırımın geminden tutuyor; onu kopup gitmesin diye engelliyordum. Ebû Süfyân

⁴⁵³ Makrîzî, Takiyuddîn Ahmed b. Ali, *İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li-Nebiyyi mine'l-Ehvâl ve'l-Emvâl ve'l-Hefedetü ve'l-Metâ'*, (I-XV), (thk. Muhammed Abdulhamîd el-Nemîsî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, birinci baskı, Beyrut, 1999, XIV, 351; İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 111a.

⁴⁵⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 111a.

⁴⁵⁵ Enfâl, 8/66.

da Resulullah'ın (s.a.v.) üzengisinden tutuyordu.”⁴⁵⁶ Resulullah (s.a.v.) ve beraberindekiler direndiler ve kaçmadılar.”⁴⁵⁷

Müfessir, Enfâl sûresi 66. âyette geçen, “Allah yolunda cihad eden sabırlı yüz kişinin ikiyüz kişilik düşmanı yeneceği” ifadesini tefsir ederken Hz. Peygamber'in Huneyn savaşında gösterdiği cesareti ve sabrı megâzi ve siyer bilgisiyle açıklamakta, olayın tanığı olan Hz. Abbâs'tan rivâyet nakletmektedir. Peygamberimizin tavrını ayrıntılı olarak aktarmaktadır.

İbn Korkmaz, Kamer sûresi أَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْتَقَى الْقَمَرُ “Kıyamet saati yaklaşır, ay yarılr.”⁴⁵⁸ âyetiyle ilgili siyer bilgisini şöyle aktarmaktadır:

... ان قريشا طلبوا من النبي صلي الله عليه وسلم أية يعتمدون عليها، ولا يرون شكا فيها، و وعدوا علي رؤيتها بالايمان، ونفي الكفر و الطغيان. فاراهم الله أية سماوية، ليس للبشر عليها قدرة، اجلالا لنبيه و تعظيما، و تشريفا و تكريما، حيث أشار إلى القمر فانفلق فلقطين، وانقسم بنصفين، وافترق الشطرين، افتراقا بينا، شهده الحاضر والبادي شهودا معلنا، و شاهدوه اهل سائر البلدان، و سارت باخباره الركبان، و تعجب من ذلك التعجب البليغ، الذي ما خفي عن شريف ولا وضيع. وهذه اعظم الايات، و اجل المعجزات. ومع ذلك طغت قريش رسولهم واخلفوا مقولهم، و مردوا علي الكفر، و نسبوا المعجز الظاهر للسحر.

“Kureyş, Resulullah'tan (s.a.v.) itimat edecekleri ve içinde şüphe olamayan bir mucize talep etti. Ve onu gördüklerine iman edeceklerine, küfür ve azgınlığı terk edeceklerine söz verdi. Allah, peygamberini yüceltmek ve ona tazim etmek, onu saygın kılmak ve şerefliendirmek için onlara, hiçbir beşerin kudretinin yetmeyeceği semavî bir mucize gösterdi. O, parmağıyla Ay'a işaret ettiğinde o iki kısma ayrıldı. Apaçık bir şekilde iki yarıya, iki parçaya bölündü. Oradakiler de, uzaktakiler de onun yarılmasını açıkça gördüler. Başka ülkelerin halkı da gördü. Yolcular onun haberiyle yürüdü. Soyluya da, soysuza da gizli kalmayan Ay'ın bu yarılmasından açıkça hayrette kaldılar. Bu en büyük ve en üstün mucizeydi. Buna rağmen Kureyşliler peygamberlerine karşı azdı ve sözlerinden döndü, küfre devam etti, açık mucizeyi sihre nisbet etti.”⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Müslim, Cihad, 76; Nesâî, Ebû Abdîrahmân, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (I-X), (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001), VIII, 41; Makrîzî, V, 67; VII, 217; İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 323b.

⁴⁵⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 323b.

⁴⁵⁸ Kamer, 54/1.

⁴⁵⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 298b.

İbn Korkmaz, Kamer sûresi 1. âyeti açıklarken “Ay’ın ikiye yarılması” hadisesini aktarmakta, bunun Peygamberimiz hayattayken, müşriklerin mucize istemesi sonucu gerçekleştiğini yazmaktadır. Âyetin nüzul sebebinin de bu talep olduğunu belirtmektedir. Burada aktardığı siyer bilgisiyle Ay’ın ikiye yarılması hadisesinin nübüvvet asrında gerçekleştiği, bu yarılmanın kıyâmet zamanında vuku bulacak hadislerden olmadığı kanaatinde olduğunu göstermektedir.

İbn Korkmaz, Mücâdele sûresi 1. âyetini tefsir ederken zihârla ilgili yaşanan bir hâdiseyi şöyle aktarmaktadır:

"قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا. " اي سمع الله شكوي من أيسر من كشف ضررها من غير الله ورفع قصتها لله حالة تضرعها الي الله. وبت غصتها بين يدي الله. فنظر اليها بعين الرحمة. وانزال ما في قلبها من الغصة. وانزل الله في شأنها: " قَدْ سَمِعَ اللَّهُ " و صارت واقعتها فرجا و رخصة للمؤمنين في مثلة الظهار الي يوم الدين.

“Kocası hakkında seninle tartışan kadının sözünü Allah işitmiştir.”⁴⁶⁰ “Yani Allah, Allah’tan başka darlığını giderecek kimselerden umudunu kesen ve kıssasını Allah’a havale eden, yakarış hâlini Allah’a sunan, sıkıntısını Allah’ın önüne bırakan kadının şikâyetini duydu. Ona rahmet nazarıyla baktı ve kalbindeki sıkıntısını gidermek için onun hakkında: “Allah sözünü işitti” âyetini indirdi.⁴⁶¹ Onun bu vakası, zihâr azabından kurtulmak için kıyâmet gününe kadar müminlere bir rahatlama ve ruhsat oldu.”⁴⁶²

İbn Korkmaz, Mücâdele sûresinin indirilişi hakkında ayrıntıya girmeden şikâyetçi olan Havle (veya Huveyle) bint Sa‘lebe’nin sıkıntısından bahsetmektedir. Onun çektiği acıyı Allah’ın gördüğünde ona ve bütün kadınlara merhamet ederek zihârı kaldırdığını söylemektedir. Burada siyer kitaplarında genişçe anlatılan hâdisenin ayrıntılarına girmeden kısaca değinmektedir.

Müellif, Tahrîm sûresi 3. âyetini tefsir ederken şöyle demektedir:

ثم اخبر تعالى عن إسرار النبي صلي الله عليه وسلم وشرف وكرم لزوجته حفصة وافشاء ما سره لها لعائشة فاطمه الله علي فعلها وانباه بما كان من قولها. فلما انبأها به واعرض عن بقيته خشية افشائه في صحابته قالت: "قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا." ظنا منها ان عائشة اخبرته بالقول. "قَالَ نَبَأَنِي الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ."

⁴⁶⁰ Mücâdele, 58/1.

⁴⁶¹ Taberî, XXIII, 219-220; İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 318a-b.

⁴⁶² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 318a-b.

“Allah sonra Hz. Peygamber’in (s.a.v.) eşi Hz. Hafsa’ya (r.ahâ) verdiği sırrı, onun da Hz. Âişe’ye (r.ahâ) ifşa etmesini haber verdi. Allah, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) onun bu fiiline muttali kıldı ve onun sözünü kendisine bildirdi. Hz. Peygamber bunu eşine sorduğunda ve kalan kısmından da vazgeçtiğinde Hz. Hafsa, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bunu sahabeye ifşa etmesinden çekinerek: “Bunu sana kim haber verdi?” demiş, o da: “Bana, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah haber verdi” demişti.”^{463,464}

Müfessir, âyeti Peygamberimizle eşleri arasında yaşanan bir vakıyyla açıklamaktadır.

Müellif, Müddessir sûresi 30-31. âyetleri tefsir ederken müşriklerin bu âyetlerin nüzulünden sonra gösterdikleri tepkileri şöyle haber vermektedir:

اي وما جعلنا خزان النار الا ملائكة غلاظا شدادا، وجعل لهم قوة بالغة واعدادا. وكان كَلْدَةَ بِنُ أُسَيْدٍ وقد تقدم ذكره. وله من القوة ما وصفنا امره. اذا وضع رجله على جلد البقرة، وتجاوزته عشرة اقوياء من جهة واحدة فيتمزق الجلد ولا يتزحزح قدمه بقدر نملة. قَالَ: يَا مَعْشَرَ قُرَيْشِ، اكْفُونِي انتم بجمعكم اثْنَيْنِ من الزبانية بهلكهم وَأَنَا أَكْفِيكُمْ سَبْعَةَ عَشَرَ بقتله. فالحظ هذه الجهل منه.

“Yani cehennem bekçilerini güçlü ve kuvvetli meleklerden kıldık. Onlara üstün bir kuvvet ve belli bir sayı verdik. Kelde b. Üseyd ki, daha önce adı geçti. Anlattığımız gibi büyük bir gücü vardı. Ayağını sığır derisine koyduğunda, derinin öbür tarafından on güçlü adam onu çekince ayağı bir karınca boyu kadar bile yerinden oynamaz ve deri yırtılırdı. İbn Üseyd dedi ki: “Ey Kureyş topluluğu, siz onlardan (o on dokuz melekten) ikisini alt edin, ben de on yedisini alt edeyim.”⁴⁶⁵ Bu adamdaki cehaleti düşünün!”⁴⁶⁶

İbn Korkmaz, Müddessir sûresi 31. âyetini açıklarken şöyle demektedir:

اي الذين مرضت قلوبهم هم المنافقون، واليهود و النصارى هم الكافرون، ثم ان الكافرين وطائفة المشركين لما سمعوا قول الله عن التسعة عشر قالوا ليس هذا منزل، و قالوا فيه قولا معلا و ليس من عند الله منزلا، و سموه مثلا.

⁴⁶³ Tahrîm, 66/3.

⁴⁶⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, (I-V), (thk. Abdullah Mahmud Şahate), Beyrut, 1423, IV, 371; Taberî, XXIII, 23; Nisâbüri, VI, 319; İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 342b.

⁴⁶⁵ Sa'lebî, Ebû İshak, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'ân*, (I-X), (thk. Ebû Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002, X, 207; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ân 'i'l-Azîm*, (I-VIII), (thk. Sâmî b. Muhammed Selâme), Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1999, VIII, 269; İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 367a-b.

⁴⁶⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 367a-b.

“Yani kalplerinde hastalık olanlar münafıklar, Yahudiler ve Hristiyanlardır ki onlar kâfirdirler. Sonra kâfirler ve bir grup müşrik “on dokuz”⁴⁶⁷ rakamıyla ilgili âyeti duyunca dediler ki: “Bu indirilmiş değildir. Onda sakat bir söz vardır. Allah katından indirilmiş değildir. Onu “mesel” olarak isimlendirdiler.”⁴⁶⁸

Bu iki örnekte müfessir, Müddessir sûresi 30-31. âyetlerde bahsi geçen cehennemdeki 19 melek hakkında müşriklerden Kelde b. Üseyd’in cüreatkar sözlerini nakletmekte ve âyetin müşrikler için nasıl bir imtihana dönüştüğünü siyret bilgisiyle izah etmektedir. Ayrıca onların Kur’ân’ı “mesel” olarak nitelediklerini söylemektedir.

İbn Korkmaz, Abese sûresi 1-4. âyetlerini şu siyer bilgisini vererek tefsir etmektedir:

عاتب الله صفيه وحببيه ونبيه عن مجئ بن ام مكتوم الاعمي للتعليم. وكان مقصده التفقه في الدين القويم. واشتغال الرسول بمن استغني بدنياه طالبا لهداه. ولم يصبر ابن ام مكتوم بل الح في السؤال. والنبي صلي الله عليه و سلم مشغول بذاك الحال فعبس عليه النبي صلي الله عليه و سلم وتولي عنه. فعاتبه الله بما صدر منه. لانه سعي اليه وقلبه ممتلى من خشية الله لطلب تعليم كلام الله وسماه بالتذكرة، و انزل في الصحف المكرمة، بايدي الملائكة الكرام البررة، فكيف لا يرغب فيه ابن ام مكتوم ويسعي اليه والحاحه في السؤال لفقد صبره عليه.

“Allah, öğrenmek için gelen âmâ İbn Ümmi Mektûm sebebiyle sevgili peygamberini tenkit etti. Onun amacı dost doğru olan dini öğrenmekti. Resulullah hidâyetini arzu ettiği, dünyasıyla meşgul olan müstağni adamla meşguldü. İbn Ümmi Mektûm sabretmedi ve soru sormada ısrar etti. Hz. Peygamber bu hâlde meşgul idi ve yüzünü buruşturdu ve ondan çevirdi.⁴⁶⁹ Hz. Peygamberden meydana gelen bu hâl nedeniyle Allah onu eleştirdi. Zira İbn Ümmi Mektûm Allah korkusuyla kalbi dolu olduğu hâlde Allah’ın kelâmını öğrenmek için gelmişti. Allah onun bu hâlini “ibret alma” diye isimlendirdi ve değerli meleklerin eliyle mükerrem sayfalarda inzal buyurdu. Resulullah nasıl olur da onunla ilgilenmezdi. Çünkü İbn Ümmi Mektûm ona koşarak gelmiş, sabrının kalmamasından dolayı ısrarla soru sormuştu.”⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Müddessir, 74/30.

⁴⁶⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 368a.

⁴⁶⁹ Taberî, XXIV, 218; Sa’lebî, X, 130; Zemahşerî, IV, 700-701; el-Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi’ li Ahkâmi'l-Kur’ân*, (I-XX), Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1964, XIX, 211; Beydâvî, V, 286; İbn Kesîr, VIII, 319; İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 381a-b.

⁴⁷⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 381a-b.

İbn Korkmaz, Abese sûresi 1-4. âyetlerin İbn Ümmi Mektûm ile Peygamberimiz arasında geçen bir diyalog üzerine nazil olduğunu belirtmekte, İbn Ümmi Mektûm'un Allah sevgisini ve takvasını anlatmaktadır.

Müfessir, Fîl sûresini tefsir ederken şu tarih ve siyer bilgisini vermektedir:

اعلم ان في هذه السورة اعتبار جليل باهلاك الله لاصحاب الفيل. وكان ملك الحبشة يدعي ابرهة. وكانت السورة تذكير لقريش حيث حما الله تعالى حرمهم من دخول الحبشة له و قبل دخولهم اليه قتلهم. وهو خطاب للرسول صلي الله عليه وسلم يذكره نعمه عليهم فيما تقدم. لان هلاكهم العنيد كان عام مولده السعيد... وتقدم ان الحبشة ملكهم كان يدعي ابرهة. ظلهم الله بالطير الذي ورد عليهم كالغمام لما قصدوا تخريب بيت الحرام. ارسل عليهم طيرا تقال لها الابابيل. رمتهم بحجارة من سجيل. ونفذ فيهم حكم القادر المقدر حيث صاروا كالهشيم المختصر. ورجع ملكهم مجذوب الي بلاده. وتساقط من البلاء انامله. وهلك بانصداع صدره عن فواده.

“Bil ki Fil sûresinde Allah’ın fil halkını helak etmesinden ötürü büyük ibret vardır. Habeş kralına Ebrehe denirdi. Sûre Kureyş için bir hatırlatmadır. Zira Allah, Habeşlilerin oraya girmesine karşı haremlerini korudu ve oraya girmeden Habeşlileri öldürdü. Bu, Allah’ın Kureyş’e geçmişte verdiği nimetlerini hatırlatması için Resulullah’a (s.a.v.) bir hitabıdır. Zira Allah’ın inatçı Habeşlileri helak ettiği sene Hz. Peygamber’in doğum yılıydı. Daha önce geçtiği gibi Habeş kralına Ebrehe denirdi. Onlar, Beytullah’ı yıkmayı amaçladıkları zaman Allah üstlerine bulut gibi akan kuşlarla onları gölgeledi. Ebâbil denilen kuşları üzerlerine sürdü. Kuşlar onlara siccîlden taşlar attılar. Kâdir ve Muktedir olan Allah’ın hükmünü icra ettiler ve biçilmiş ot gibi oldular. Melikleri ülkelerine delirmiş olarak döndü. Bu beladan ötürü parmak uçları döküldü. Kalbinden dolayı göğsü çatladı.”⁴⁷¹

Müfessir, Fîl sûresinde bahsedilen hadiseyi tarih ve siyer bilgisiyle açıklamakta, vakıadan kısaca bahsetmektedir. Olayın Kureyşliler üzerindeki etkisinden bahsetmekte, Ebrehe ile ordusunun başına gelen felaketi nakletmektedir.

Müellif, Kevser sûresinde geçen “ebter” kavramını açıklarken siyer bilgisini şöyle aktarmaktadır:

⁴⁷¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 398/2a-b. Bk. İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed, *es-Sîre*, (thk. Süheyl Zekkar), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1978, s. 65.

ثم اخبر عن حاسده ومزدريه ومن بالمقت يؤذيه حيث سمي الرسول بالابتر بعد موت ولده. قال تعالى: "إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ." لأنه صار بعد دعاء الله عليه من الكلب احقر، بعد شرفه و سيادته و عزته وفخامته. وهو العاص بن وائل اكفر الكفار و افجر الفجار. وهذا ممن طغي وزاد و قابل الحق بالعناد بمعاداته الرسول و رب العباد.

“Allah sonra, Resulullah karşısında hakir düşen, onu kıskanan, nefretinden ötürü ona eziyet eden adamı haber verdi. Nitekim o, Resulullah’ın oğlunun vefatından sonra ona “ebter” ismi vermişti. Yüce Allah buyurdu ki: “Doğrusu adı sanı ortadan kalkacak (ebter) olan, sana kin tutan kimsedir.”⁴⁷² Adam, Allah’ın bedduâsıyla, şerefinden, liderliğinden, izzetinden ve ihtişamından sonra köpekten daha hakir bir hâle döndü. O, fâcirlerin en fâciri, kâfirlerin en kâfiri Âs b. Vâil’di. Bu kişi, azan, şımaran; kulların Rabbine ve Resulullah’a düşmanlıkla ve hakka da inatla karşı çıkan adamlardanı.”⁴⁷³

Son örnekte de görüldüğü gibi müfessirin siyer ve megâzî konusunda naklettikleri daha çok peygamberimizin müşriklerle, münafıklarla ve ehli kitapla olan mücadelelerini kapsamaktadır. Bazen peygamberimizin eşleriyle ve sahabeyle olan ilişkilerini ihtiva eden hususlarda da bilgiler aktarmıştır. Müfessir burada naklettiği hadiselerin kaynaklarını da vermemiştir. Onun, bazı rivâyet tefsirlerinin, rivâyetleri senetleriyle birlikte aktarma usulüne de uymadığı görülmektedir. Genellikle tarihi vakıayı kendi ifadeleriyle kısaca aktarmayı tercih etmiştir.

2.2.5. İsrâiliyyâtı Kullanması

“İsrâiliyyât” kelimesi “isrâiliyye” kelimesinin çoğuludur.⁴⁷⁴ İstilah olarak İsrâilî kaynaktan rivâyet edilen kıssa veya hâdiseye denir.⁴⁷⁵ Bu tarife “eski Fars ve Yakın Doğu kültür havzalarına ait efsanevi ve dinî literatürü”⁴⁷⁶ ve “kadim Sami kültürüne ait olan ve Orta Çağ Arap aklına uyarlanarak Kur’ân tefsirinde kullanılan bilgileri” ekleyenler de vardır.⁴⁷⁷ “İslâm’a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine gerekse de aleyhine uydurulup Hz. Peygamber’e, sahabeye ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber isrâiliyyât kelimesinin manası

⁴⁷² Kevser, 108/3.

⁴⁷³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 399b.

⁴⁷⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 120; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 244; Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyat*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 29.

⁴⁷⁵ Zehebî, I, 61; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 120; Aydemir, 29.

⁴⁷⁶ Büyük, Enes *Tefsirde İsrâiliyyât’ın Arap Kültürüyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, ss. XIV, 91 -107, Samsun, 2014, XIV, 94.

⁴⁷⁷ Büyük, XIV, 93.

içine girer.”⁴⁷⁸ Daha genel olarak tefsirlerde bulunan tüm yabancı unsurlar,⁴⁷⁹ Yahudi, Hristiyan veya diğer kültürlerden İslâmiyet'e giren rivâyetlerin hepsine İsrâiliyyât denilmektedir.⁴⁸⁰ İslâm kültürüne diğer kültürlerden geçen bilgilerin yine Yahudiler kanalıyla girmesi sebebiyle bunların da İsrâiliyyât kapsamında değerlendirilmesi gerektiği görüşü de dile getirilmiştir.⁴⁸¹

Peygamber kıssaları (kısasü'l-enbiyâ), özellikle de Kitab-ı Mukaddes'te zikri geçen peygamberlerle ilgili bilgiler, İsrâiliyyât içinde önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁸² Yahudilerin Müslümanlarla birbirine karışmaları, ticaret ve kültür alışverişi yapmaları İsrâiliyyâtın İslâm kültürüne girmesine sebep olmuştur. Yahudi ve Hristiyan kültürünün, daha doğrusu bu iki din erbabına ait hurafe ve safsataların tefsirde müessir oluşunun diğer bir nedeni de mukaddes kitabımız Kur'ân'ın bu milletlere ve mensup oldukları dinin kitaplarına sık sık atıfta bulunmasıdır.⁴⁸³ Müslümanlar, kitaplarının veciz ve özlü oluşundan dolayı, onun tefsir ve açıklanmasında, diğer dinlerin tafsilatlı haberlerini almışlardır.⁴⁸⁴ İsrâilî rivâyetler çoğunlukla Abdullah b. Selâm (ö.43/663), Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652-653), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150/767) üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁴⁸⁵

İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân* tefsirinde bol miktarda isrâiliyyât kaynaklı bilgilere yer verirken⁴⁸⁶ *Nesru'l-Cumân*'da daha az yer vermiştir. O, bu tefsirinde Vehb b. Münebbih'ten ve Ka'bu'l-Ahbâr'dan varlıkların yaratılışıyla ilgili (ileride örneklerde aktarılacak olan) garip üç rivâyet nakletmiştir.⁴⁸⁷ Bunların dışında İsrâiliyyât kabilinden yazdıkları genellikle şahıs ve mekân isimlerinden oluşmaktadır. Abartılı olan birkaç ifade dışında kıssalara dalıp gitmekten kaçınmıştır. Hz. Âdem'den, onun çocuklarından

⁴⁷⁸ Aydemir, 29.

⁴⁷⁹ Kaya, Mesut, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyyat'a Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, Doktora Tezi, Konya, 2013, s. 64; Büyük, XIV, 94.

⁴⁸⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 120.

⁴⁸¹ Kaya, s. 66.

⁴⁸² Kaya, s. 65.

⁴⁸³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 121-122; Aydemir, 29.

⁴⁸⁴ Zehebî, I, 61; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 122.

⁴⁸⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 128; Turgut, 229.

⁴⁸⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 18b; I, 19b; I, 20a; III, 20b; III, 73b; III, 77a-b; III, 78a, b; III, 79b; III, 80a, b; III, 81a, b; III, 82a, b; III, 83a, b; III, 84a; III, 87a; III, 94a-b; III, 99a; III, 101a, b; III, 102b; III, 171a, b; III, 173a, b; III, 174b; III, 176b; III, 180a; III, 183b; III, 184a; III, 185a-b; III, 187a; III, 190b.

⁴⁸⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201a; I, 201a-b; I, 201b-202a.

bahsetmiş;⁴⁸⁸ Nemrut'un ölümüne sebep olan sineğin,⁴⁸⁹ Hz. Sâlih'in devesinin,⁴⁹⁰ Hz. Mûsâ'nın asasının niteliklerini tavsif etmiş,⁴⁹¹ Hz. Yûsuf'a zina teklifinde bulunan kadının adının Zeliha;⁴⁹² Hz. Yûsuf'un zindan arkadaşlarından birinin krala şarap sunan sâkî, diğerinin aşçıbaşı⁴⁹³ ve yanında alıkoyduğu ana-baba bir kardeşinin Bünyamin olduğunu yazmıştır.⁴⁹⁴ Zülkarneyn'in İskender olduğunu iddia etmiş,⁴⁹⁵ Hz. Meryem'in meleklerle karşılaşmasından bahsetmiş,⁴⁹⁶ İsrâiloğullarının bir günde üç yüz peygamberi öldürdüğünü aktarmış⁴⁹⁷ ve tarihi şahsiyetler hakkında açıklamalar yapmıştır.⁴⁹⁸

İbn Korkmaz, peygamberlerden ve kavimlerinden bahsederken de İsrailiyyâtta yararlanmıştır. Müddessir sûresi 30-31. âyetleri tefsir ederken meleklerin gücünden bahsetmekte ve Lût'un (a.s.) kavminin helâkını örnek vermektedir. Cebrâil'in (a.s.) o zaman tek başına Lût'un (a.s.) diyarını meşakkatsiz bir şekilde yerinden söküp bir kanadına koyduğunu, sonra onu göğe kaldırdığını ve gökteki meleklerin Lût'un (a.s.) kavminin horozlarının sesini duyduğunu yazmıştır.⁴⁹⁹

İbn Korkmaz'ın İsrâiliyyâtla ilgili yazdıklarına bazı örnekler verilebilir. O, Bakara sûresi 26. âyetin tefsirinde şöyle demektedir: "Rubûbiyet iddiasında bulunan azgın Nemrût'un kıssası üzerinde durmuşlar. Büyük ve Kakhâr olan Allah, ona felçli, total bir sivrisinek musallat etti. Burnundan girip başına doğru yükseldi. Bu da Nemrût'un mezara girmesine sebep oldu. En seçkin adamları helak oluncaya kadar kafasına gürzle vurdular."⁵⁰⁰ Müfessir, Kur'ân ve sünnette olmayan Nemrut'la ilgili bu bilgiyi İsrâiliyyâtta yararlanarak vermektedir.

⁴⁸⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 26a; I, 224a-b;

⁴⁸⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 21a; I, 58b; II, 76b; II, 77a-b; II, 78a-b-79a.

⁴⁹⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 289a; II, 20a.

⁴⁹¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 294b; I, 300b; II, 122a-b.

⁴⁹² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 381b.

⁴⁹³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 382b.

⁴⁹⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 385b.

⁴⁹⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 65/1a-66/1a.

⁴⁹⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 142a; II, 344b.

⁴⁹⁷ Necmeddîn, I, 169; İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 34b,

⁴⁹⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 26a; I, 71b; I, 104a-b; I, 114a; I, 142a; I, 183b; I, 201a-b; I, 202a-b; I, 242b; I, 294b; I, 374a-b; I, 380a; II, 69/1a; II, 71/1a-b; II, 72/1a; II, 61/2b; II, 62/2a-b; II, 63/2a-b, II, 64/2a-b, II, 65/2a; II, 76b; II, 77a-b; II, 78a-b-79a; II, 111a; II, 122a-b; II, 123a; II, 147a-b; II, 149b; II, 152a; II, 192b; II, 203a; II, 206b; II, 210a-b; II, 211a; II, 298b; II, 318a-b; II, 329b; II, 335b; II, 342b; II, 367b; II, 368a; II, 381a-b; II, 398/2a-b; II, 399b.

⁴⁹⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 367b.

⁵⁰⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 21b.

İbn Korkmaz, gökteki varlıklarla ilgili Vehb b. Münebbih'ten şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “Vehb dedi ki: Yedi göğün üstünde perdeler vardır. Perdelerde melekler vardır. Sayılarının çokluğundan birbirlerini tanımazlar. Çeşitli dillerde Allah'ı tesbih ederler. Sesleri gök gürültüsü ve patlama sesi gibidir. Yedinci göğün üstünde, tutan hendekleri, taşıyan tabanı olmayan hayvanlar denizi vardır. Onun üstünde denizin engin yeri vardır. Onun da üstünde davarlar (dört ayaklı otlayan hayvanlar) denizi vardır. Bütün bunlar kudretle tutulmaktadır. Azametle kuşatılmaktadır. Onların üstüne perdeler, perdelerin üstünde Rakku'l-Menşûr, onun üstünde Nûru'l-Mestûr, onun da üstünde Bahru'l-Mescûr vardır. Onun üstünde nurdan yetmiş bin perde vardır. Onun da üstünde sayılamayacak kadar hicâb vardır.”⁵⁰¹ Müellifin naklettiği bu bilgilerin naslarla te'lif edilmesi mümkün gözükmemektedir.

İbn Korkmaz, Ka'bu'l-Ahbâr'dan da şunu nakletmektedir: “Yeryüzü yürüyüp geçiyordu. Yaratılış hâli gemi gibiydi. Allah kuvvet ve büyüklüğün son haddinde olan bir meleği ona indirdi. Yerleri kenarlarından kavradı ve onları omuzunda tuttu. Fakat ayaklarının basacağı bir yer yoktu. Allah yeşil yakuttan dörtgen bir kaya yarattı. Onun ortasında da yedi bin parlak yıldız yarattı. Yıldızların her birinde bir deniz var etti ve Allah'tan başka hiç kimse onlardaki mahlûkatın niteliklerini bilmez. Meleğin ayakları bu kayada durmaya muktedir oldu. Ancak kaya yerinde duramadı. Allah onun için kırk dört bin boyunu, bu kadar da burnu, ağzı, dili, boynuzları ve ayakları olan büyük bir öküz yarattı. Her iki ayağının arasındaki uzaklık beş yüz yıllık yolculuk mesafesindedir. Allah, öküze bu kayayı sırtına ve boynuna almasını emretti. Bu öküzün önceki kitaplardaki adı Lev mân'dır. Sonra bu öküzün ayaklarının sağlam basacağı bir yer olmadı. Allah, heybetinden kendisine bakılamayacak kadar büyük bir balık yarattı. Hatta anlatılır ki, bütün denizler onun burun deliklerinden birine konulacak olsa çöldeki bir hardal gibi olacaklar. Allah balığa emretti ve öküzün ayakları için karargâh oldu. Bu balığın adı “Behmût”tur. Bu balığın da üstüne yerleşip sabit kalacağı bir yer olmadı. Allah onun karar kılıp duracağı yeri deniz yaptı. Denizin altında hava vardır. Havanın da altında karanlık vardır. Yaratılmış mahlûkatın ilmi bu karanlıklarda sona ermektedir.”⁵⁰² Müfessir'in

⁵⁰¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201a-b.

⁵⁰² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201b-202a.

aktardığı bu bilgiler, kendisinden önceki bazı müfessirlerce de tefsirlerine alınan dönemin varlık anlayışıyla ilgili İsrâliyyâât kaynaklı şâz görüşlerdir.⁵⁰³

İbn Korkmaz, Hz. İbrahim (a.s.) ve Nemrût'la ilgili de şöyle bilgiler aktarmaktadır: “Mahrumiyet halkı Hz. İbrahim’e bir ateş yakma binası inşa etti. Binayı muhkem yaptılar. Temellerini geniş kazdılar, duvarlarını yükselttiler. Nemrût odun toplanması için seslendi. Halk hayvanların sırtında odun toplamakla meşgul oldu. Binanın uzunluğu altmış zirâ’ oldu. Temel direklerinden birinden ötekine kadar olan mesafe yetmiş kulaç oldu. Tabanına taş döşediler. Kapılarını kapattılar. Kırk gün ciddiyetle ve özenle odun taşımaya gittiler. Hatta kadın hastalandığında derdi ki: “Eğer iyileşirsem kesinlikle İbrahim için odun toplayacağım.” Böyle adak adardı. Ve ateşi yaktılar. Alev alev yandı. Toz ve duman şehirlerini ve etrafındaki yerleri örtecek kadar yükseldi. Hararetli yanışından ve uçuşan kıvılcımlardan dolayı ateşten, demirin demire çarpması gibi sesler duyuldu. Onun alev titreşimleri ve homurtuları bir gecelik yürüyüş mesafesinde duyuldu. Onları karanlık örttü, gam kuşattı. Çok yüksekte bile bir kuş oradan uçarak geçseydi, düşer ve şiddetli hararetinden tutuşup yanardı.”⁵⁰⁴ Müellifin yazdığı bu ifadeler akla uygun görünmeyen abartılar içermektedir.

Müfessir, Cebrâil’in (a.s.) Hz. Meryem’in gömleğinin yakasına üflediğini şöyle ifade etmektedir: “Meryem bir gün ailesinden ayrıldı. Cebrâil onun bulunduğu yerde ona göründü. Meryem: “Senden Rahmân'a sığınırım.”⁵⁰⁵ diyerek sığınağa sığındı. Cebrâil: “Ben Allah’tan sana gönderilmiş elçiyim.” dedi. Ve Meryem’in gömleğinin yakasına üfledi. O da doğal hamileliğe değil de kudret hamline gebe kaldı. Vaktine kadar hamileliği devam etti.”⁵⁰⁶ Bu bilgilerin de naslara dayanmadığı, İsrâliyyât kaynaklı olduğu görülmektedir.

Müfessir, birkaç yerde Vehb b. Münebbih ve Ka’bu’l-Ahbâr’dan isim vererek nakilde bulunmuştur.⁵⁰⁷ İsrâliyyât kabilinden yazdıkları daha çok şahıs ve mekân isimlerinden oluşmaktadır. Burada önemli olan diğer bir husus onun kıssalara dalıp gitmekten

⁵⁰³ Bk. Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd, *Me’âlimü’l-Tenzil fi Tefsiri’l-Kur’ân*, (I-V), (thk. Abdurrezzek el-Mehdî), Dâru İhyâi Tûrâsi’l-Arabî, Beyrut, 1420, V, 129; el-Makdisî, el-Mutahhir b. Tâhir, *el-Bed’u ve’t-Târîh*, (I-VI), Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, Bûr Saîd, ts., II, 47-48.

⁵⁰⁴ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 77a-b.

⁵⁰⁵ Meryem, 19/18.

⁵⁰⁶ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 142a.

⁵⁰⁷ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 201a; I, 201a-b; I, 201b-202a.

kaçınmış olmasıdır. Ayrıntılı olarak yazdığı abartılı bazı bilgilerin Kur'ân'ın ibret alma gayesine uygun düştüğü söylenemez.

2.3. Dirâyet Açısından Özellikleri

2.3.1. Arap Dilinden Yararlanma

Müslüman âlimler, Kur'ân'ın doğru anlaşılması için lafızların anlamlarını tespit etmeye yönelik pek çok çaba sergilemişlerdir. Sahabeden özellikle İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'un Kur'ân'daki bazı lafızların lügat manası üzerinde durduğu nakledilmektedir.⁵⁰⁸ Tabiîn dönemi ile sonraki devirlerde âlimlerden kimi çöldeki Arap kabilelerine giderek,⁵⁰⁹ kimi Arap şiirine başvurarak kelimelerin anlamını öğrenmeye çalışmıştır.⁵¹⁰ Tedvin döneminden bu yana sarf, nahiv ve lügatle ilgili pek çok kitap yazılmıştır. Bazıları kelimelerin lügat anlamlarını izah etmeye gayret etmiş,⁵¹¹ bazıları da doğrudan Kur'ân'la ilişkili olarak “Me‘âni'l-Kur'ân”, “Müşkilü'l-Kur'ân”, “İ'râbu'l-Kur'ân”, “Garîbu'l-Kur'ân” ve “Vücûh ve Nezâir” ilimlerine yönelik eser yazmıştır.⁵¹² Kur'ân'ın edebi üstünlüğüyle ilgili “İ'câzü'l-Kur'ân” türünde kitaplar telif etmişlerdir.⁵¹³

Tefsir yazan âlimler, İbn Haldûn'un dil ilimleri olarak saydığı lügat, nahiv, beyân ve edebiyattan yararlanmışlardır. Dilbilimsel tahliller kimi tefsirde yoğun, kiminde seyrek olsa da hemen hemen hiçbir müfessir bu tür izahlardan uzak duramamıştır. Zira bir metni anlamak için önce o metnin ait olduğu dili iyi anlamak gerekmektedir. Konu Arapça olan Kur'ân metnini tahlil ve tefsir etmek ise o zaman dilin unsurları olan lügat, sarf ile nahiv ilimlerinden yararlanma zarureti doğmaktadır.⁵¹⁴ İ'câz açısından bunlara meânî, beyân ve bedî ilimlerini de eklemek gerekmektedir. Bu nedenle bazı müfessirler sarf ve nahiv ilimlerinden yararlanarak âyetleri tefsir etmiş,⁵¹⁵ Taberî gibi bazıları kelimelerin manası

⁵⁰⁸ Bz.: Küçükkalay, 187-190.

⁵⁰⁹ Aydın, İsmail, *Filolojik Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2010, s. 135; Aydın, İsmail, Kur'ân'la İlgili İlk Filolojik Çalışmaların Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 11, sy. 1, ss. 37 -63, 2011, 40.

⁵¹⁰ Aydın, *Filolojik Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi*, 144-150.

⁵¹¹ Bk. Aydın, *Filolojik Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi*, 134-141.

⁵¹² Bk. Karagöz, Mustafa, Dilbilimsel Tefsir ve Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010, 148-217; Aydın, *Filolojik Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi*, 116-133; Aydın, Kur'ân'la İlgili İlk Filolojik Çalışmaların Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi, 44-54.

⁵¹³ Bk. Yavuz, Yusuf Şevki, “İ'câzü'l-Kur'ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2000, XXI, 403-406.

⁵¹⁴ Karagöz, 228-237.

⁵¹⁵ Bk. Aydın, *Filolojik Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi*, 151-155.

üzerinde durmuş, Arapların kelimeyi istimaline örnekler vermiş, şiirden şahitler getirmiştir.⁵¹⁶ Zemaşerî ve Ebüssuûd gibi bazıları ise âyetlerin i'câzını öne çıkarmaya çalışmıştır.⁵¹⁷

Ayrıca Arapça'nın zenginliği, müşterek lafızları (çok anlamlı, eş anlamlı ve zıt anlamlı lafızları) barındırmış olması ayrı ilimlerin ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Tedvin döneminden itibaren Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Kutrub (ö. 210/825), Asmaî ö. 216/831) ve Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 410/1009) gibi bazı âlimler bu alanlarda müstakil kitaplar telif etmişlerdir.⁵¹⁸ Ulûmu'l-Kur'ân kitaplarında da müşterek lafızlar ve ezdâd kelimelerle ilgili bölümler yazmışlardır.

İbn Korkmaz, kelimelerin kökeni ve manası üzerinde uzun uzun tahliller yaptığı ve kavramlaşmış ıstılahları geniş bir şekilde açıkladığı *Fethu'r-Rahmân*'ın⁵¹⁹ aksine *Nesru'l-Cumân*'da kelimelerin lügat manasıyla, sarf veya nahivle ilgili nadir olarak tahliller yapmıştır. Âyetlerin üslûbuyla ilgili yazdığı özel seci'ler dışında Kur'ân'ın üslûbu ve belâgat hakkında da az miktarda açıklama yapmıştır.

2.3.1.1. Kelimelerin Lügat Anlamları

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*'da sınırlı sayıda kelimeyi lügat açısından ele almıştır. Anlamını izah ettiği kelimelerin manalarını da kısaca açıklamaya çalışmıştır.⁵²⁰ Bazen de kelimelerin anlamını karşılaştırmalı olarak vermiş ve onu âyetlerle izah etmiştir.⁵²¹ Bu husustaki yöntemine şunlar örnek verilebilir:

⁵¹⁶ Karagöz, 97.

⁵¹⁷ el-Cüveynî, Mustafa ed-Dâvî, *Menhecu'z-Zemaşerî fî Tefsîri'l-Kur'ân ve Beyâni İ'câzihi*, 2. Baskı, Dâru'l-Meârif, Kahire, ts., s. 216-264; Yerinde, Âdem, Dil ve Belâgat Yönünden Ebüssuûd Efendi'nin Tefsiri İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm, *Usûl İslam Araştırmaları*, sy. 26, ss. 241-276, Temmuz-Aralık 2016, 243-244.

⁵¹⁸ Karagöz, 268.

⁵¹⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 2b; 3b; III, 4a; III, 5a; III, 8a; III, 9b; III, 10a,b; III, 12a; III, 13b; III, 14a; III, 17a-b; III, 18a; III, 20b; III, 21a; III, 27a; III, 30a; III, 31a-b; III, 32b; III, 37a,b; III, 40a; III, 47a-b; III, 48a; III, 49a; III, 51a; III, 52a; III, 55a; III, 59b; III, 60b; III, 61a; III, 65b; III, 70b; III, 71a; III, 75b; III, 80a; III, 82b; III, 83a; III, 86b; III, 91a; III, 92a; III, 96b; III, 97a; III, 102b; III, 110a,b; III, 113a-b; III, 114a,b; III, 117b; III, 119a; III,

⁵²⁰ Bk: İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 8b; I, 13a; I, 73a; I, 94b; I, 205b; I, 212a; I, 227a; I, 233a; I, 237a; I, 264b; I, 267b; I, 268a; I, 275a; I, 280a; I, 284a; I, 295a; I, 298a; I, 344b; I, 381a; II, 7a; II, 38a; II, 39b; II, 59/1a; II, 65/2b; II, 66/2a; II, 66/2a; II, 70/2b; II, 75a; II, 76a; II, 81a; II, 170b; II, 183a; II, 211b; II, 218b; II, 249a; II, 341a; II, 346a; II, 361b; II, 395/2a.

⁵²¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 118a; I, 243b; II, 93b; II, 343b; II, 379a-b.

A'râf sûresi 143. âyette geçene التوبة kelimesini, “tevbe, daha önce işlemiş olduğu cürümden dolayı pişman olmak ve üzüntü duymaktır.”⁵²² şeklinde açıklamıştır. Nisâ sûresi 17. âyette geçen kelimeye “Tâib: Kapıya geri döndür. “Allah tevbe edenlerin tevbesini kabul etmeyi üzerine almıştır.”⁵²³ Yani Allah’ın kabul edeceği tevbe, gûnahtan rüçû‘da samimi olan, Allah’a dönen ve kapısına geri gelenin tevbesidir.”⁵²⁴ anlamını vermektedir. İbn Korkmaz Tahrim sûresi 8. âyetteki kelimeyi de şöyle açıklamaktadır:

“İnâbe tevbeden üstündür. Tevbenin hakikati işlemekte olduğu gûnahtan geri dönmektir. İnâbe ise kalben geri dönmektir. Rab, kapıya döneni kabul edendir, tevbeyi kabul eden icabet edendir. İnâbe, kapıdan reddedilmeme sebebi ve cayılmayan pişmanlığın gerekçesidir. Çünkü o, kalbin gaflet uykusundan uyanışıdır.”⁵²⁵

İbn Korkmaz, A'râf sûresi 143., Nisâ sûresi 17. ve Tahrim sûresi 8. âyetlerde geçen “tevbe” kelimesinin lügat anlamını izah etmiş, bazen de onu yakın anlamlısı olan “inâbe” kelimesiyle karşılaştırarak açıklamıştır.

Müfessir, Nisâ sûresi 176. âyette geçen الكلالة kelimesini şöyle açıklamaktadır: “Kelâle iki tarafı kesik olan ve akrabalarının varis olduğu kimsedir. O, gözetecek kimsesi olmayan, anne-baba ve çocukları bulunmayan kişidir.”⁵²⁶ A'râf sûresi 42. âyetinde geçen وَسِعَ kelimesine “İnsanın darlık ve sıkıntıda değil de kolaylık ve bollukta gücünün yettiği şeydir.”⁵²⁷ manasını vermektedir. A'râf sûresi 55. âyetindeki الاعتداء kelimesinin sözlük anlamını şöyle açıklamıştır: “İ'tidâ: Bir şeyi olması gereken yerin dışına koymak ve mevkesinin dışında tutmaktır.”⁵²⁸ Tevbe sûresi 1. âyetteki الاذان kelimesinin “duyuru ve ilan.”⁵²⁹ anlamında olduğunu belirtmektedir.

İbn Korkmaz, kelimelerin lügat manasını kısaca açıklamıştır. Özellikle kavramlaşan kelimeler üzerinde durmuştur. Bazen kelimenin lügat manasını bir cümleyle bazen de bir veya iki kelimeyle açıklamıştır. *Fethu'r-Rahmân*'ın aksine burada geniş izahata

⁵²² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 298a.

⁵²³ Nisâ, 4/17.

⁵²⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 176b.

⁵²⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 343b.

⁵²⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 216a.

⁵²⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 282a.

⁵²⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 285b. Başka örnekler için bk: II, 71/2b; II, 79a; II, 93b; II, 367a; II, 379a-b.

⁵²⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 326a. Başka örnekler için bk. I, 91b; I, 284a; II, 97b-98a.

yönelmemiştir. Kelimenin anlamıyla ilgili herhangi bir âlimden aktarımda da bulunmamıştır.

2.3.1.2. Sarf ve Nahiv Yönünden Gramer Tahlilleri

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*'da sarf yönünden gramer tahlillerinde bulunmamıştır. Nahiv yönünden ise az miktarda açıklama yapmıştır.⁵³⁰ “Ma‘rife” ve “nekra”, zamir, istifham bahsiyle ilgili izahlarda bulunmuştur. Bu husustaki ifadelerine şu örnekler verilebilir: “Mevcudât isimlerinin başına genellikle ta‘rif ve istiğrâk için elif ve lâm gelmektedir.”⁵³¹ Başka bir yerde ise elif ve lâmin sadece “istiğrâk” için geldiğini ifade etmektedir.⁵³²

İbn Korkmaz, Zümer sûresi *هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ* “Şöyle de: “Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının; bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır.”⁵³³ âyetinde geçen *حَسَنَةٌ* kelimesiyle ilgili şöyle demektedir: “Hasene kelimesinin nekra oluşu tazim içindir.”⁵³⁴ Bakara sûresi *ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ* “Bu, doğruluğu şüphe götürmeyen Kitap'dır.”⁵³⁵ âyetinde geçen *ذَلِكَ* kelimesini tahlil ederken şöyle demektedir: “Zâlike ismi işaretir. Ondaki zâ ve lâm uzaklık, kâf ise hitap içindir.”⁵³⁶

Müfessir, Bakara sûresi *وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَغْرُوفِ* “Anaların yiyecek ve giyeceğini uygun bir şekilde sağlamak çocuk kendisinin olan babaya borçtur.”⁵³⁷ âyetinde geçen *وَ* (hû) zâmirinin raci olduğu yeri şöyle izah etmiştir: “Anaların yiyeceğini sağlamak, çocuğun kendisine ait olduğu babaya borçtur.”⁵³⁸ *وَ* daki zamir *وَالدَّ* kelimesine dönmektedir.⁵³⁸

Enbiyâ sûresi *قُلْ مَنْ يَكْفُرْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* “De ki: “Geceleyin ve gündüzün sizi Rahman'dan kim koruyabilir?”⁵³⁹ âyetinde geçen *مَنْ* edatının soru anlamında değil,

⁵³⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 5b; I, 11a; I, 26a; I, 99b; I, 176b; I, 252a; II, 75a; II, 76a; II, 101b; II, 144a; II, 155b; II, 210a; II, 217b; II, 265a; II, 347a; II, 374a; II, 394/3a; II, 395/2a.

⁵³¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 5b.

⁵³² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 26a.

⁵³³ Zümer, 39/10.

⁵³⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 217b.

⁵³⁵ Bakara, 2/2.

⁵³⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 11a.

⁵³⁷ Bakara, 2/233.

⁵³⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 99b.

⁵³⁹ Enbiyâ, 21/42.

azarlama manasında olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Buradaki “مَنْ” inkâr ve tevbih (azarlama) anlamında soru edatıdır.”⁵⁴⁰

İbn Korkmaz, çok az sayıda gramer tahlili yapmakla yetinmiştir. Bir dilci ve edebiyatçı olmasına rağmen sarf ve nahiv konularında ayrıntıya girmekten ve geniş bilgiler vermekten kaçınmıştır. Gramer tahlillerini daha çok manayı berraklaştırmak maksadıyla yapmıştır. Birçok yerde, 5. örnekte olduğu gibi soru edatının inkâr,⁵⁴¹ tevbih,⁵⁴² te’kit⁵⁴³ veya inkâr ve tevbih⁵⁴⁴ anlamına geldiğini yazmıştır.

2.3.2. Şiirle İstişatları

Aynı zamanda bir şair olan İbn Korkmaz *Fethu’r-Rahmân* tefsirinde şiiirden bol miktarda istifade etmiştir.⁵⁴⁵ Bazen şair ismi zikretmeden bazen de Hasan b. Sâbit,⁵⁴⁶ Zuheyr,⁵⁴⁷ A‘şâ,⁵⁴⁸ Nâbîga,⁵⁴⁹ Ferazdak,⁵⁵⁰ İbn Rûmî,⁵⁵¹ Ebû Müslim⁵⁵² ve İbnü’l-Arabî⁵⁵³ gibi ünlü şairlerin ismini belirterek şiirlerini aktarmıştır. Nadiren de kendi şiirlerinden beyitler yazmıştır.⁵⁵⁴

⁵⁴⁰ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 75a.

⁵⁴¹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 144a.

⁵⁴² İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 101b; II, 347a.

⁵⁴³ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 374a.

⁵⁴⁴ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 70/2b, II, 76a; II, 144a; II, 155b; II, 210a; II, 265a; II, 374a.

⁵⁴⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 2a; I, 6b; I, 7a, b; I, 10a; I, 16a; I, 17b; I, 19b; I, 22a; I, 25b; I, 36a; I, 44a; I, 48a, b; I, 53a; I, 54a; I, 55a, b; I, 56a, b; I, 57a, b; I, 58a; I, 64b; I, 67a; I, 77a, b; I, 82a; I, 94b; I, 96b; I, 97a; I, 109a; I, 110a; I, 114b; I, 121b; I, 136a; III, 8b; III, 14b; III, 15a; III, 17a; III, 19b; III, 20a; III, 22a; III, 26a; III, 27a; III, 28a; III, 29a; III, 34b; III, 37b; III, 41b; III, 42a; III, 57b; III, 58a; III, 59a; III, 60a; III, 88a; III, 102b; III, 108b; III, 110a-b; III, 113b; III, 119b; III, 134a; III, 135b; III, 148a; III, 151b; III, 155b; III, 156a; III, 158b; III, 163a; III, 170a-b; III, 117a-b; III, 134a, b; III, 135b; III, 151b; III, 156a; III, 158b; III, 163a; III, 170a, b; III, 177a; III, 187a.

⁵⁴⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 91b.

⁵⁴⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 25b; I, 57a.

⁵⁴⁸ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 4b; I, III, 15a; III, 27a; I, 35b; III, 42a; III, 119b.

⁵⁴⁹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 109a; I, 111b; I, 136b; III, 14b; III, 50a.

⁵⁵⁰ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 113a; III, 15a.

⁵⁵¹ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, III, 88a.

⁵⁵² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, III, 113b.

⁵⁵³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 78b;

⁵⁵⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 56b; III, 134b; VI, 32a.

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*'da da şiirden yararlanmıştı. Sözüni desteklemek,⁵⁵⁵ tasavvufî ifadelerini güçlendirmek, ibret alınmasını sağlamak,⁵⁵⁶ Allah'ın vasıflarını tavsif etmek⁵⁵⁷ ve âyetlerde geçen kelimelerin lügat manasını açıklamak maksadıyla şiirden istifade etmiştir.⁵⁵⁸ Bir yerde de Kudüs'ü öven iki beyit nakletmiştir.⁵⁵⁹

Müfessir, başka şairlerden çok sayıda, kendi şiirlerinden ise nadiren beyitler aktarmıştır. Şiirini naklettiği şairin adını pek az zikretmiştir. Sadece Cafer es-Sâdık,⁵⁶⁰ Râbiatü'l-Adeviyye,⁵⁶¹ İmam Şafî,⁵⁶² Ebû Sâid el-Harrâz,⁵⁶³ İbnü'l-Enbârî,⁵⁶⁴ Ebü't-Tayyib el-Mütenebbî⁵⁶⁵ ve İbn Asâkir'in⁵⁶⁶ adlarını yazmıştır. Bir yerde şair el-Melsân'dan iki beyit nakletmiştir. Ancak Muhammed Kürd Ali, bu beyitlerin Beni Kureyza kabilesinden Samuel'e ait olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶⁷ Bazen de beytin alındığı eserin adını yazmıştır. İsim vererek şiir naklettiği tek eser *Buğyetü'l-Murâd*'dır.⁵⁶⁸ Dâye'nin naklettiği şiirler varsa çoğunlukla onları da kaynak belirtmeden aynı şekilde iktibas etmiştir.⁵⁶⁹ İki yerde de kendi şiirlerinden birer beyit aktarmıştır.⁵⁷⁰ Tefsirinde şiirden istifade etme yöntemine şunlar örnek verilebilir:

İbn Korkmaz, Bakara sûresi *قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* “De ki, “Eğer ahiret yurdu Allah katında başkalarına değil de yalnız size mahsus ise ve eğer doğru sözlü iseniz, ölümü dilesenize!”⁵⁷¹ âyetini tefsir ederken İsrailoğullarının âhiret azabı korkusundan ölümü temenni edemeyeceklerini ancak necât

⁵⁵⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 2b; I, 5b; I, 8a-b; I, 18a; I, 58a; I, 84b; I, 347a; I, 353a; I, 382a; II, 48b-49a; II, 79a; II, 187a; II, 188a; II, 208b-209a; II, 262a; II, 269b; II, 283a; II, 323b; II, 326b; II, 342a; II, 370b.

⁵⁵⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 37b; I, 64b; I, 71a; I, 79a; I, 82a,b; I, 83b; I, 108a-b; I, 109a; I, 110b; I, 135b; I, 136a-b; I, 137a-b; I, 138a-b; I, 237a; I, 252a; I, 256a; I, 213b; I, 278a; I, 285a-b; I, 288b; I, 311b; I, 316b-317a; I, 332b; I, 346a; II, 65/1b; II, 162b; II, 314b; II, 315b; II, 316b; II, 325b; II, 384a-b; II, 397a.

⁵⁵⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 103b; I, 111a; I, 273a-b; I, 348b.

⁵⁵⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 183a; II, 367a.

⁵⁵⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 188a.

⁵⁶⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 344a-b.

⁵⁶¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 136a; İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 170a.

⁵⁶² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 74a; II, 168b.

⁵⁶³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 108a.

⁵⁶⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 183a.

⁵⁶⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 135b; İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 170a.

⁵⁶⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 361a.

⁵⁶⁷ Muhammed Kürd Ali, *Mecelletü'l-Muktebes*, sayı, 19, ts. s. 34-36.

⁵⁶⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 258b.

⁵⁶⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 37b; I, 46b; I, 79a; I, 82a; I, 114a.

⁵⁷⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 8a-b; II, 110a.

⁵⁷¹ Bakara, 2/94.

ehli sadık olan sâlikin, gerçek âşığın ölümü temenni edebileceğini söylemekte ve şu mısraları yazmaktadır:

اقتلوني يا ثقاتي ... إن في قتلي حياتي
فماتني في حياتي ... وحياتي في مماتي.

“Dostlarım beni öldürün zira hayatım ölümümde. Ölümüm hayatımda, hayatım ölümümde.”⁵⁷² İbn Acîbe (ö. 1224/1809), bu beyitleri Hallâc’a nisbet etmektedir.⁵⁷³

İbn Korkmaz, Allah’a iman eden O’nun azabından kurtulur ve sevgililerinin arasına katılır derken İbn Asâkir’in “Târihu Dımaşk” eserinden şu beyitleri nakleder:

قال سمعت بعض الجن وأنا في منزلي بالليل ينشد:
قلوب براها الحب حتى تعلقت ... مذاهبا في كل غرب وشارق
فهامت بحب الله والله ربه ... معلقة بالله دون الخلائق.

“Bir gece evimde otururken bir cinin şöyle şiir söylediğini duydum: “Sevginin arındırdığı kalplere doğudaki ve batıdaki bütün mezhepler bağlanmıştır. Rableri olan Allah’ın sevgisini arzulamışlar. Mahlûkata değil sırf Allah’a bağlanmışlar.”⁵⁷⁴

Müellif şair ismi vermeden şu beyti yazmıştır:

شربت الحب كأسا بعد كأس ... فما نفذ الشراب وما رويت.

“Kâse kâse sevgi içtim. Ne şarap bitti ne de ben kandım.”⁵⁷⁵

İbn Korkmaz, Cafer es-Sâdık’a ait olan şu beyitleri nakletmiştir:⁵⁷⁶

قال من ترنم بهذا المقال ذو المعالي و الحقائق جَعْفَر الصَّادِق:
أُتَامِنُ بِالنَّفْسِ النَّفِيسَةِ رَبِّهَا ... فَلَيْسَ لَهَا فِي الْخَلْقِ كُلِّهِمْ تَمُنُّ

⁵⁷² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 46b; Necmeddîn, I, 190; I, 295; en-Nisâbü'rî, Nizâmuddîn, *Garâibü'l-Kurân ve Regâibü'l-Furkân*, (I-VI) (thk. Eş-Şeyh Zekeriya Umeyrât), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1416, I, 314; Bursevî, I, 286.

⁵⁷³ İbn Acîbe, Ahmed, eş-Şâzelî, *el-Bahrü'l-Medîd fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (I-VII), (thk. Ahmed Abdullah el-Kureşi, Neşreden: Hasan Abbâs Zekî), Kahire, 1419, I, 107.

⁵⁷⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 361a; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, (I- XVI), (thk. Amr b. Garâme el-Amravî), Dâru'l-Fikr, 1995, XVI, 243.

⁵⁷⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 114a; Necmeddîn, I, 340; Nisâbü'rî, II, 32, IV, 284, V, 85; Bursevî, V, 50; VIII, 257; VIII, 507.

⁵⁷⁶ İbn Allân, Muhammed, *Delîlü'l-Fâlihîn li Turuki Riyâzi's-Sâlihîn*, (I-VIII), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004, IV, 403;

بِهَا أُشْتَرِي الْجَنَّاتِ إِنَّ أَنَا بِعُثْهَا ... بِشَيْءٍ سِوَاهَا إِنَّ ذَلِكَمْ عَيْنٌ.

“Bu sözü terennüm eden yücelik ve hakikat sahibi Cafer es-Sâdık der ki: “Güzel nefsin fiyatını Rabbine bırakıyorum. Halkın hiçbirinde onun ederi bulunmaz. Onunla cennetler satın alırım. Eğer onu cennetler dışında bir şeyle satarsam, bu ahmaklık olur.”⁵⁷⁷

Müfessir, İmam Şâfiî’den isim vererek şu mısraı nakletmektedir:

إِنَّ امْرَأَ رُزْقِ الْيَسَارِ وَلَمْ يَنْلِ ... حَمْدًا وَلَا أَجْرًا لَعَيْرٌ مُوقَفٌ.

“Kolay rızka erişen ve teşekkür veya karşılık görmeyen başarılı değildir.”⁵⁷⁸

Bu beyit, başka kaynaklarda şu şekilde geçmektedir:⁵⁷⁹

إِنَّ الَّذِي رُزِقَ الْيَسَارَ فَلَمْ يُصِْبْ ... حَمْدًا وَلَا أَجْرًا لَعَيْرٌ مُوقَفٌ.

İbn Korkmaz, İmam Şâfiî’ye ait olan şu beyitleri ise isim vermeden yazmaktadır.⁵⁸⁰

وما هي إلا جيفة مستحيلة ... عليها كلاب همهن اجتذابها
فإن تجتنبها كنت سلما لاهلها ... وإن تجتنبها نازعتك كلابها.

“O ancak imkânsız bir leştir. Üzerinde onu talan etmek isteyen köpekler vardır. Eğer ondan uzaklaşırsan onun ehlinden korunursun. Eğer cezbesine kapılırsan köpekleri sana saldırır.”⁵⁸¹

İbn Korkmaz’ın kendi şiirinden aktardığı bir kesit şöyledir:

تلق الانشاد فانه عين الرشاد، واسمع ما أقول و ترنم بهذا المقول:
امرتك فانظر في الحوادث كلها ... فما العلم الا في التماس وجوده
تري العالم العلوي في ظلمة الدجي ... كعقد جمان من بديع عقوده
وتخبرك الارض التي انت فوقها ... بما قدحوت من ملكه وجنوده
فسبحان من دلت بدائع صنعه ... عليه ومن عم الوجود بجوده.

⁵⁷⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 344a-b.

⁵⁷⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 168b.

⁵⁷⁹ Mâverdî, Ebu'l-Hasen, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, s.192-191; İbn Asâkir, LI, 418.

⁵⁸⁰ İbn Allân, Muhammed, *Delilü'l-Fâlihîn li Turuki Riyâzi's-Sâlihîn*, (I-VIII), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004, IV, 403;

⁵⁸¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 79a; Necmeddîn, I, 248; II, 401; İbn Receb, *Câmi'u'l-'Ulûm ve'l-Hikem*, (I-III), (thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr), Dâru's-Selâm li't-Tıba'a, 2004, II, 893; Bursevî, II, 114.

“Şiirden ders al çünkü o doğruluğun ta kendisidir. Dediğimi dinle ve bu sözü terennüm et: Sana emrettim ve sen de olayların hepsine bak. İlim ancak ilmin varlığını dilemekle olur. Yüksek âlemi gece karanlığında görürsün. Parlak gerdanlığında sanki inci gerdanı gibidir. Allah’ın mülkünden ve ordularından derlediklerini üstünde olduğun arz da sana haber verir. Sanatının güzelliklerinin delalet ettiği kimse ile cömertliğiyle varlıkları yayan Sübhân’dır.”⁵⁸²

Müfessir, bazen âyette geçen kelimenin manasını açıklarken şiirden şahit getirmiştir. Sebe sûresi *بَعِيدٍ مِنْ مَكَانٍ يَتَنَاطَشُونَ* (İş işten geçtikten sonra:) “Ona inandık” demişlerdir, ama uzak yerden (dünya hayatı gelip geçtikten sonra) imana kavuşmak onlar için nasıl mümkün olur?⁵⁸³ âyetinde geçen *تَتَنَاطَشُونَ* kelimesini “dönüşü olmama” anlamında açıklamış ve İbnü’l-Enbârî’den şu beyti aktarmıştır:

تمني لن يؤب الي مي ... وليس الي تناوشها سييلا.

“Mey’in⁵⁸⁴ bana dönmeyeceğini arzu etti. Hâlbuki onun dönüşü için hiç bir yol yoktur.”⁵⁸⁵

Müfessir abdestle ilgili de şu beyitleri nakletmiştir:

عجبت من غسل كفي و هي طاهرة ... مما غسلت وهذا الطهر موجود
فقال قلبي هو الشرع الذي ظهرت ... آياته فهو عند الفعل مقصود.
و قيل في غسل اليدين الي المرفقين:
غسل الذراعين مشروع رعايته ... الي المرافق فاشرع فيه وانتظر
مواهب الحق فيه انه علم ... علي سرائر عين النفع والضرر.⁵⁸⁶

“Avucum temiz olduğu halde onu yıkamakta hayrete düştüm. Hâlbuki bu temizlik mevcuttur. Kalbim dedi ki: Bu şeriattır ki belirtileri açığa çıkmıştır. Fiil esnasında asıl olan amaçtır.”⁵⁸⁷ Elleri dirseklere kadar yıkamakla ilgili de şöyle denilmiştir: “İki kolu

⁵⁸² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 110a.

⁵⁸³ Sebe, 34/52.

⁵⁸⁴ Mey: Şiire özgü bir terimdir, “kadın” anlamında kullanılır. Bk. ez-Zebîdî, Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (I-XL), Dâru'l-Hidâye, ts., XXXIX, 581.

⁵⁸⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 183a.

⁵⁸⁶ Eserin başka bir yerinde *الضرر* kelimesinin yerine *الظفر* yazmıştır. (bk: *Nesru'l-Cumân*, I, 220a.)

⁵⁸⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 12b.

dirseklere kadar yıkamak uyulması gereken şeriattır. Ona başla ve Hakk'ın ondaki bağışlarını bekle. Bu, fayda ve zararın kendisidir, sırların sancağıdır.”⁵⁸⁸

Aynı mısraların devamında başı mesh etmekle ilgili de şöyle demektedir:

مسحت رأسي بماء بالمنوط يدي ... شعري الذي هو بالانوار محفوف
فاعجب لماء من الانوار منبعث ... فيه الدلالة ان الماء موقوف.

“Elimin içindeki suyla başımı, nurlarla sarılmış saçımı mesh ettim; suya hayret et ki nurlardan çıkar. Bunda da onun durdurulduğuna delil vardır.”⁵⁸⁹

İbn Korkmaz, sözünün anlamını güçlendirmek için beyitler nakletmekte, Tevbe sûresi *وَإِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ أَنْصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ* “Bir sure inince, "Sizi bir kimse görüyor mu?" diye birbirlerine bakarlar, sonra dönüp giderler. Anlamaz bir grup olmalarına karşılık Allah onların kalblerini imandan döndürmüştür.”⁵⁹⁰ âyetini tefsir ederken şöyle demektedir:

فالمؤمنون زادتهم السورة إيقانا، وأوضحت لهم دلائل وبرهانا، فمعاني بيانهم، ظاهرة من انوارهم، وشموس عرفانهم،
طالعة لاوج اسرارهم، واجاد من قال، وابدي هذا المقال:
فلما استنار الصبح ادرج ضوء ... باشعاره انوار ضوء الكواكب.

“Bu sûre mü’minlerin yakînlerini arttırdı. Onlara deliller ve burhanlar açıkladı. Onların beyanlarının manaları nurlarından ortaya çıkmaktadır. İrfanlarının güneşleri sırlarının gizliliklerinden doğmaktadır. Söyleyen güzel demiş ve şu sözü ifade etmiştir: “Sabah aydınlanınca ışıklarının ziyası yıldızların ışığını gizledi.”⁵⁹¹

Müfessir, tefsirinde naklettiği şiirleri daha çok irşad amacıyla yazmıştır. Onun yazdığı bazı beyitler başka bazı işârî tefsirlerde de nakledilmiştir. Bazen âyette geçen bir kelimenin manasını açıklarken şiirden şahit getirmiştir. Bazen sözünün gücünü arttırmak için beyitler yazdığı görülmektedir. Abdestle ilgili naklettiği beyitler, ibadetlerin kolay öğrenilmesini sağlamak ve medreselerde eğitim öğretimde şiirden yararlanma amacıyla yazılmış şiirlerdir.

⁵⁸⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 12b; I, 220a.

⁵⁸⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 12b.

⁵⁹⁰ Tevbe, 9/127.

⁵⁹¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 347a.

Müfessir, mısraları seci'li ifadelerinden ayırmak maksadıyla beyitlerin hemen başında şöyle ibareler yazmıştır:

"واجاد من قال، وترنم بهذا المقال."⁵⁹²
"وهذا الانشاد، عين الارشاد."⁵⁹³
"والحظ الانشاد، يا استاذ، فانه عين الارشاد."⁵⁹⁴
"تلق الانشاد يا استاذ، فانه عين الارشاد."⁵⁹⁵

2.3.3. Fıkhî Yorumları

İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*'da ibadet, muamelât, ukubât, münakehât ve mirasla ilgili âyetlerin tefsirinde geniş fikhî açıklamalar yapmıştır.⁵⁹⁶ Bazen bir âyetin tefsirinde dört mezhep imamının⁵⁹⁷ ve onların dışında İmam Evzâî,⁵⁹⁸ İmam Nehâî⁵⁹⁹ gibi bazı âlimlerin görüşlerini ayrı ayrı vermiş, bazen de mezheplerin kendi içindeki farklı görüşlerini aktarmıştır.⁶⁰⁰ Fıkıh ilmindeki vukufiyetini tefsirine yansıtmasıyla bu eserini adeta ahkâm tefsiri hüviyetine dönüştürmüştür. Hanefî mezhebi mensubu olan müfessir, kendi mezhebinin görüşünü söylerken de: "عند اصحابنا" veya "قال/قول اصحابنا" ifadesini kullanmıştır.⁶⁰¹

İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*'ın aksine *Nesru'l-Cumân*'da daha az fikhî açıklama yapmıştır. Mezhepler arasındaki görüş farklılıklarına dair bilgiler aktarmaktan ve ayrıntıya girmekten kaçınmıştır. Yaptığı açıklamaların kaynağını nadiren yazmıştır.

⁵⁹² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 5b; I, 12b; I, 58a; I, 64b; I, 71a; I, 82a; I, 83b; I, 84b; I, 138b; I, 237a; I, 252a; I, 256a; I, 278a; I, 288b; I, 316b; I, 332b; I, 346a; I, 347a; I, 348b; I, 353a; I, 382a; II, 48b; II, 65/1b; II, 79a; II, 162b; II, 168b; II, 187a; II, 208b; II, 283a; II, 315b; II, 316b; II, 367a; II, 370b; II, 384a; II, 397a.

⁵⁹³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 342b.

⁵⁹⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 138a; I, 311b; II, 325b; II, 262a; II, 269b.

⁵⁹⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 326b; I, 110b.

⁵⁹⁶ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 2b; I, 15a-b; III, 3a, b; III, 4a; III, 5a; III, 10b; III, 11a,b; III, 13a,b; III, 14a,b; III, 15a,b; III, 20a; III, 21a,b; III, 24b; III, 25b; III, 34a; III, 41a; III, 43b; III, 44a; III, 45a; III, 49a; III, b; III, 50a-b; III, 51a, b; III, 52a; III, 53b; III, 54a, b; III, 55b; III, 56a, b; III, 58a; III, 60b; III, 62a, b; III, 64a, b; III, 64a; III, 65a, b; III, 66b; III, 71a; III, 73a; III, 79a, b; III, 96a; III, 102a; III, 119a, b; III, 120b; III, 121ba,b; III, 122b; III, 123b; III, 124b; III, 125a, b; III, 126a, b; III, 127a, b; III, 128b; III, 129a-b; III, 173b.

⁵⁹⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 2b; I, 15a-b; I, 23b; III, 11a, b; III, 15a,b; III, 17b; III, 24b; III, 34a; III, 39b; III, 44a; III, 47b; III, 49a, b; III, 50a,b; III, 58a; III, 64a; III, 66a; III, 73a; III, 82a; III, 112b; III, 126a, b; III, 173b.

⁵⁹⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 15b; III, 46b; III, 50a,b.

⁵⁹⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 2b; III, 127b; III, 135b.

⁶⁰⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 2b; III, 46a,b; III, 126a, b; III, 127a, b.

⁶⁰¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 13a.

Sadece bir kaç yerde İmamı Azâm,⁶⁰² İmam Şafî,⁶⁰³ İmam Mâlik,⁶⁰⁴ İmam Ahmed b. Hanbel⁶⁰⁵ ve Kurtûbî'den⁶⁰⁶ fıkhi nakillerde bulunmuştur. Mezheplerin görüşlerini tercih veya tenkit etmemiştir. Onun fıkhi konularla ilgili tefsirlerini birkaç örnekle açıklamak mümkündür.

Müellifin ibadetlerle ilgili yaptığı sınırlı izahlarından biri Bakara sûresi 3. âyetin tefsiriyle ilgilidir. Orada namazın şartlarının “tam bir taharet” olduğunu belirttikten sonra onun da tamamlanmasının “azaların yıkanmasıyla” olabileceğini ifade etmekte ve Mâide sûresinin 6. âyetini nakletmektedir.⁶⁰⁷ Diğer bir açıklaması da Kevser sûresinin tefsiriyle ilgilidir. Orada ise ibadetleri gruplara ayırmakta ve şöyle demektedir:

وامره في مقابلة ما اعطاه الشكر لمن بالفضل والاه. وذلك بعبادتين جليلتين بهيتين شريفتين منيفتين، وهما الصلاة والنحر. فالاول عبادة بدنية و الثاني عبادة مالية.

“Verdiklerine ve onu dost edinme ihsanına karşılık yüce, üstün, şerefli ve muhteşem iki ibadetle şükretmesini ona (s.a.v.) emretti. Onlar da namaz ve kurbandır. Birincisi bedeni, ikincisi ise mali ibadettir.”⁶⁰⁸

İbn Korkmaz, Nisâ sûresi "وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ..." "Sizden, hür mümin kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimse..."⁶⁰⁹ âyetini fikhî açıdan şöyle tefsir etmektedir:

ثم رخص في نكاح الاماء عند عجزه عن النفقات. "فَمِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ..." شرط في نكاحهن الايمان لئلا يجتمع بين الاموة وخسة الاديان. رخص عند الضرورة توسعا منه و رحمة جواز نكاح الحرة الكتابية لا نكاح الكتابية الامة. " فَأَنْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَأَتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ." اي لا تملك عصمتها الا باذن سيدها واعطائها مهرهن.

“Sonra nafakaya güç yetmediği takdirde cariyeye ile nikâhlanmaya ruhsat verildi. “Ellerinizdeki mümin cariyelerinizden alsın...” Cariyelerle nikâh için iman şart koştu ki cariyelikle hür din mensuplarını aynı kefeye koymasın. Lütfundan bir rahmet ve kolaylık

⁶⁰² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 239b.

⁶⁰³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 74a; II, 168b; II, 239b.

⁶⁰⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 340a.

⁶⁰⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 94a; II, 340a.

⁶⁰⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 340a.

⁶⁰⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 12a-b-13a.

⁶⁰⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 399b.

⁶⁰⁹ Nisâ, 4/25.

olarak zaruret hâlinde hür olan ehli kitap mensubuyla nikâh kıymaya izin verdi fakat cariye olan ehli kitapla nikâha cevaz vermedi. “Velilerinin izniyle onlarla evlenin ve mehirlerini verin...” Yani efendisinin izni olmadan ve mehirlerini vermeden namuslarına sahip olmasınlar.⁶¹⁰

Müfessir, cariyelerle evliliğin hükmünü ve şartlarını özet bir şekilde açıklamıştır. Ayrıca Yüce Allah’ın peygamberimize ve mü’minlere cariyelerle nikâhlanmayı helal kıldığını tefsirin başka bir yerinde de yazmıştır.⁶¹¹

İbn Korkmaz, Talak sûresi "لَا تُخْرَجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ" “Onları, evlerinden çıkarmayın...”⁶¹² âyetini tefsir ederken boşanmış kadınlarla ilgili hükmü şöyle açıklamaktadır:

وامر تعالي بمنع اخراجهن من مساكنهن. والمعني في طلاقهن ان يطلقن في طهر اعتزل فيه مجامعين، ثم تمسكن في مسكن الطلاق لانقضاء عدتهن. فان شاء ردها الي نكاحه بالامساك المعروف. وان شاء فارقه بالفراق الموصوف. و هذه احكام الله علي العباد، فيجب التمسك بما حده لنا الي يوم التناد.

“Yüce Allah boşanmış kadınları evlerinden çıkarmayı (kovmayı) men etti. “Talaklarından” kasıt, temizlik döneminde boşanmaları, boşanma süresince cinsel birleşmeden kaçınılması ve iddet müddetleri bitinceye kadar boşanmanın gerçekleştiği evde kalmalarının sağlanmasıdır. Sonra tekrar nikâhına almak isterse örfte belirtildiği şekilde evinde tutar veya belirlenmiş şekilde karısından ayrılır. Bu, Allah’ın kullarına emrettiği hükümleridir. Kıyâmet gününe kadar bu kanunları yerine getirmek bize vaciptir.”⁶¹³

İbn Korkmaz, başka yerlerde ise nikâhta cinsel birleşme gerçekleşmeden boşanma olduğu takdirde iddet müddetini saymanın gerekmediğini⁶¹⁴ ve mehir vermenin farz olmadığını ancak mü’minin şerefi gereği zevcesine imkânı ölçüsünde iyilik ve ikram olmak üzere ödemedede bulunmasının gerekliliğini ifade etmektedir.⁶¹⁵ Yine adetten kesilenler ile henüz ay hâli görmemiş olanların iddet bekleme süresinin üç ay olduğunu, hamile olan kadının iddet müddetinin doğum ile tamamlanacağını, boşanma durumunda iddet süresince kadının kalmakta olduğu evden çıkartılmaması ve kocanın imkânı ölçüsünde nimetlerden

⁶¹⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 179a.

⁶¹¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 174a.

⁶¹² Talak, 65/1.

⁶¹³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 339a.

⁶¹⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 174b.

⁶¹⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 100b; II, 173b.

yararlandırması gerektiğini, kocası ölen hamile kadının nafakadan yararlandırılmaması fakat çocuğun süt emzirme maliyetlerinin karşılanması gerektiğini söylemektedir.⁶¹⁶

Müfessir, Talak sûresi " وَأَشْهَدُوا نَوِيَّ عَدْلٍ مِنْكُمْ، وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ " "İçinizden de iki adil şahit getirin; şahitliği Allah için yapın..."⁶¹⁷ âyetinde bahsedilen şahitlikle ilgili Hanefî, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebinin görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

امر الله بالشهادة علي الطلاق او الرجعة. وهذا عند الامام الاعظم والحبر المقدم مندوب في الرجعة وكذا في الفرقة. وعند الامام الشافعي رضي الله عنهما واجب في الرجعة، مندوب في الفرقة. والاشهاد عند الرجعة مندوب عند الجمهور. لاثبات ما لهن من المهور. وقول الامام الاعظم واصحابه اذا قبل او باشر او لامس بشهوة فهي رجعة. وكذا النظر الي الفرج رجعة. وقال الامام الشافعي و ابو ثور اذا تكلم بالرجعة فهي رجعة و وطئيه نوي الرجعة او لم ينوها مراجعة. وهو ايضا مذهب الامام احمد. و لهذا قيل العود احمد. ونقل القرطبي عن الامام المالك ان وطئها من غير نية فاسد غير مباح و ربما نسب الي سجاح.

"Allah, talaka veya ric'ate şahit tutulmasını emretti. Eski bilgin İmamı A'zam'a göre ric'atte ve ayrılmada şahit tutmak mendubtur. İmamı Şâfi'ye göre ric'atte vâcib, ayrılmada mendubtur. Cumhûr'a göre ise kadınlar için mehiri tespit etmek için ric'atte şahitlik mendubtur. İmamı A'zam'a ve arkadaşlarına göre, öptüğünde, cinsel temasta bulunduğu, şehvetle dokunduğunda veya ferce baktığında bu ric'attır. İmamı Şâfiî ve Ebû Sevr (ö. 240/854),⁶¹⁸ ric'at için konuştuğunda ve ric'ata niyetlense de niyetlenmese de cinsel birleşmede bulunduğu, bu ric'attır, demişlerdir. Bu, İmam Ahmed b. Hanbel'in de görüşüdür. Bunun için buna "Ahmed'in dönüşü" denilmiştir. Kurtûbî, İmam Mâlik'in: "ric'ate niyet etmeden cinsel ilişkiye girilmesi mübah değildir, fasittir; bu, zinaya bile nispet edilebilir." dediğini nakletmektedir."⁶¹⁹

İbn Korkmaz, muamelât, helal-haram ve tesettür gibi konularda da fikhî açıklamalarda bulunmuştur. Mümtehine sûresi 10. âyeti tefsir ederken; "bu âyetin şirk diyarından İslâm diyarına hicret etmeyi gerektirdiğini; ayrıca hicret eden mü'mine kadınları kâfirlere geri

⁶¹⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 340b.

⁶¹⁷ Talak, 65/2.

⁶¹⁸ İmam Şâfiî'nin talebelerindendir. Âlim, imam, hafız, hüccet, fakih ve muhaddistir. Bk: Hamidi, Muhammed, İmam Şafîî'nin Talebeleri, Mezhebini Yayan Âlimler ve Silsile Halinde Şafîî Fıkhı, ss.577-605, *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şâfiî*, Editör, M. Mahfuz Söylemez, Araştırma Yay, Ankara 2014, s.586.

⁶¹⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 339b-340a.

vermeyi⁶²⁰ ve müşrik kadınlarla evlenmeyi de haram kıldığını ifade etmektedir.”⁶²¹ Tesettürle ilgili Nûr sûresi 31. âyetin tefsirinde Allah’ın temiz ve iffetli kadınların halhallerini, bileziklerini, küpelerini ve gerdanlıklarını gizlemelerini, boyunlarını kapatmalarını emrettiğini söylemektedir.⁶²² Müfessir bu yorumuyla ziyneti, hem ziynetlerin takıldığı yer hem de ziynetin kendisi olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Hamr’ın yapıldığını ürünleri açıklamakta ve sarhoşluk veren şeylerin haram olduğunu yazmaktadır.⁶²³

Helal haram konusunda da açıklamalar yapan müfessir En‘âm sûresi وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ وَفَدَّ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ إِلَّا مَا اضْطُرُّتُمْ إِلَيْهِ “Allah size darda kalmanız dışında, haram olanları genişçe anlatmıştır...”⁶²⁴ âyetin tefsirinde şöyle demektedir:

هذا امر بالاكل من الحلال، بعد التفصيل لاهل الكمال. واعلم ان التفصيل وما حرم عليهم في حالة الاختيار، حل لهم في حالة الاضطرار.

“Bu, kemâl ehli için yaptığı geniş açıklamadan sonra helal olanından yenilmesi emridir. Bil ki ayrıntılı olan şudur: İhtiyarî olan hâllerde onlara haram olan şey, zaruret hâlinde helaldir.”⁶²⁵

Müfessir, ukubât alanına giren hususlarla ilgili de fikhî açıklamalar yapmıştır. Nisâ sûresi 92. âyeti tefsir ederken, suç olan fiile verilecek cezalarla ilgili şu bilgileri aktarmıştır:

"وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً." اي ليس لمؤمن ان يقتل اخيه المؤمن، لان قتله ليس بهين. لان قتل القصد يعقبه بالقود فيقتل حدا كيلا يتجرا بالعود. "وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٌ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ." اي يعطى الرقبة ويعطي اهله الدية. "إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا." اي الا ان يتركوا او يعطوا الفقراء والمساكين من اهل الدين. "فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٌ." اي فان كان المقتول خطاء من الاعداء وهو مؤمن فعتق رقبة مؤمنة. وهذا بين. "وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ." فالدية علي عاقلته لما صدر من فعلته. "فَمَنْ لَمْ يَجِدْ." اي رقبة مؤمنة يحررها. "فَصِيَامٌ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ." فصيام شهرين متتابعين من غير فطر يتخللها.

⁶²⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 329b-330a.

⁶²¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 330a.

⁶²² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 108a.

⁶²³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 94b.

⁶²⁴ En‘âm, 6/119.

⁶²⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 263b.

“Bir mü’minin diğer mü’mini yanlışlık dışında öldürmesi asla caiz değildir...” Yani bir mü’minin, mü’min kardeşini öldürmesi caiz değildir. Onu öldürmesi basit bir şey değildir. Zira kasten öldürmek, cinayet işlemeye tekrar teşebbüs etmemesi için had cezası olarak kısasla öldürülmeyi gerektirir. “Bir mü’mini yanlışlıkla öldürenin, bir mü’min köleyi azat etmesi ve ailesine diyet ödemesi gerekir...” Yani köle azat etmesi ve ailesine diyet ödemesi gerekir. “Öldürülenin ailesi bağışlamadıkça...” Yani maktûlün ailesi diyetten vazgeçmedikçe veya Müslüman olan fakir ve miskinlere tasaddukta bulunmadıkça, demektir. “Eğer o mü’min, size düşman bir topluluktan ise mü’min bir köleyi azat etmek gerekir...” Eğer kazayla öldürülen maktûl düşmanlarınızdan olan bir topluluktan ise fakat kendisi mü’min ise kâtilin mü’min bir köle azat etmesi gerekir. Bu açıktır. “Şayet aranızda anlaşma olan bir millettense, ailesine diyet ödemek ve mü’min bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak gerekir...” Fiilinden doğan sonuçtan ötürü akrabalarına (âkilesine) diyet ödemesi gerekir. “Bulamayana...” Yani azat edecek bir mü’min köle bulamayana “ard arda iki ay oruç tutmak gerekir.”⁶²⁶ Araya, oruçsuz geçirerek boşluk koymadan iki ay peş peşe oruç tutmak gerekir.”⁶²⁷

Müellif, Nûr sûresi 2. âyeti tefsir ederken şöyle demektedir:

ثم ذكر الزانية و الزاني و حكمهما و كيفية حدهما. لكل منهما مائة جلدة مولمة مفرقة علي الاعضاء بالعدة، و غلظ عليهما لنفي الرأفة و ذلك التخليط لدين الله.

“Sonra zina eden kadın ve erkeğin hükmü ile uygulanacak haddin keyfiyetini açıkladı. Onlardan her birine uygulanmak üzere, azalarının ayrı yerlerine vurulmak üzere, acıtacak şekilde yüz adet celde vurulur. Acıma duygusunu yok etmek için de onlara kaba davranılır. Bu kabalık Allah’ın dini içindir.”⁶²⁸

İbn Korkmaz, zina haddiyle ilgili yaptığı bu açıklamalardan sonra zina iftirasında bulunanlara uygulanacak haddi de şöyle açıklamıştır:

لما ذكر الله تعالى حكم من زني من المؤمنين شرع في حكم المحصنات المقذوفين. يجلدوا علي ظهورهم ثمانين ان لم يأتوا باربع من شهداء المسلمين. و من الشهادة يمتنعوا فلا يقبلوا بعدها ولا يسمعوا.

⁶²⁶ Nisâ, 4/92.

⁶²⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 193b.

⁶²⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 103b.

“Yüce Allah, mü’minlerden zina eden kimsenin hükmünü haber verdikten sonra iffetli evli kadınlara atılan iftiranın hükmünü açıklamaya başladı. Eğer iftira atan kişiler Müslümanlardan dört şahit getirmezlerse sırtlarına seksen celde vurulur; şahitlik etmekten men edilirler ve ondan sonra da şahitlikleri kabul edilmez ve sözleri dinlenmez.”⁶²⁹

Müfessir, Mücâdele sûresi وَالَّذِينَ يُضَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا دَلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ. فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاطْعَامَ فَكَارِهُنَّ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ. “Karılarını zihar yoluyla boşamak isteyip, sonra sözlerinden dönenlerin, ailesiyle temas etmeden bir köle azad etmeleri gerekir. Size bu hususta böylece öğüt verilmektedir. Allah, işlediklerinizden haberdardır. Azad edecek köle bulamayanın, ailesiyle temastan önce iki ay birbiri peşinden oruç tutması gerekir. Buna gücü yetmeyen, altmış düşkünü doyurur. Bu kolaylık, Allah'a ve Peygamberine inanmış olmanızdan ötürüdür; bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır; inkâr edenler için can yakıcı azap vardır.”⁶³⁰ âyetlerini tefsir ederken şöyle demektedir:

ثم اخبر عن المظاهرة والعود اليها بما حكم من الرخصة والكفارة فيها ان يعتق رقبة قبل مسها. فان عجز عنها فصوم شهرين متتابعين من قبل لمسها. فمن لم يستطع الصيام لمرض او حدوث عرض فاطعام ستين من الفقراء المساكين.

“Sonra zihâr yapmaktan bahsetti. Hükmettiği ruhsatı ve zevcesine dokunmadan önce köle azat etme kefaretiyle hanımına dönebilmeyi haber verdi. Köle azat etmeye gücü yetmezse hanımına dokunmadan önce peş peşe iki ay oruç tutması gerekir. Kim herhangi bir hastalık veya başka bir özür sebebiyle bu orucu tutamazsa miskin fakirlerden altmış kişiyi doyurması gerekir.”⁶³¹

İbn Korkmaz, mirasla ilgili açıklamalar da yapmıştır. Nisâ sûresi يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ الْوَالِدُ لِلْأُنثَىٰ نِصْفَ مَا تَرَكَ إِذَا تَرَكَ وَاٰلِهٖٓ وَسَلَّمَ. “Allah çocuklarınız hakkında, erkeğe iki dişinin hissesi kadar tavsiye eder.”⁶³² âyetini açıklarken şöyle demektedir:

ودلت القسمة علي فضل الذكور علي الاناث بما فرضه لها من الميراث. لان الولد يجوز المال كله مع عدم الاخوات. وهذا مما علمنا جل وعلا بالايات. والبنت لا تترث مع عدم الاخ غير نصف المال. وهذا حكم الله في حقيقة الحال.

⁶²⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 103b-104a.

⁶³⁰ Mücâdele, 58/3-4.

⁶³¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 318b.

⁶³² Nisâ, 4/11.

وللفروض المذكورة في القرآن ستة: النصف، والرابع، والثلث، والثلث و السدس و الثلثان. ثم بين قسمة هذه الفروض علي اربابها بيانا شافيا للاعتناء بها. فازاح الشك والارتياب.

“Yüce Allah’ın kadına farz kıldığı mirastaki bu taksimat, erkeğin kadından üstün olduğuna delalet eder. Çünkü erkek çocuk kardeşleri olmadığına malın tamamını alır. Bu, Yüce Allah’ın âyetlerle bize öğrettiğidir. Kız, erkek kardeşi olmadığına malın yarısından fazlasına varis olamaz. Bu, Yüce Allah’ın gerçek hükmüdür. Kur’ân’da zikredilen miras payları 6’dır: Yarısı, dörde biri, sekizde biri, üçte biri, altıda biri ve üçte ikisi. Sonra Yüce Allah mirastaki taksimata özen gösterenler için farz olan taksimatla ilgili erbabına yetecek açıklamayı yaptı. Şek ve şüpheyi giderdi.”⁶³³

İbn Korkmaz’ın fikhî konulardaki açıklamaları daha çok aile hukuku (münakehât) kapsamındaki meselelerle ilgilidir. Evlenme, mehir, boşanma, iddet ve cariyelerin hükümleriyle ilgili geniş sayılabilecek izahlar yapmıştır. Miras, muamelât, helal-haram ve tesettür gibi konularda; ukubât alanına giren hususlar ile suç olan fiillere verilecek cezalar hakkında da bilgiler aktarmıştır. Zina ve kazif haddiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Yaptığı fikhî açıklamalarda nadiren dört imamın görüşünü nakletmiştir.

2.3.4. Kelâmî Yorumları

İbn Korkmaz, daha önce de geçtiği gibi kelâm konusunda müstakil eserler yazan bir âlimdir. Daha hacimli olan *Fethu’r-Rahmân*’da kelâmî konularla ilgili geniş açıklamalar yapmış,⁶³⁴ bazen Mu’tezile’ye bazen de başka mezheplere cevaplar vermiştir.⁶³⁵ Bazen İmam Mâturîdî’den ve İmam Eş’ârî’den isim belirterek nakiller yapmıştır.⁶³⁶ *Nesru’l-Cumân*’da ise kelâmîla ilgili konularda kısa izahlarda bulunmuştur. Bu nedenle ayrıntılı

⁶³³ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 175b.

⁶³⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 6a; I, 7b; I, 9a,b; I, 10b; I, 11a, b; I, 12a, b; I, 17a; I, 20b; I, 22a; I, 25a; III, 7b; III, 15a; III, 23b; III, 27b; III, 31a-b; III, 35a; III, 39a-b; III, 45b; III, 74b; III, 75a; III, 89b; III, 91a; III, 93a-b; III, 94a-b; III, 95a; III, 107b; III, 114b; III, 121a; III, 122b; III, 123b; III, 126a; III, 133a, b; III, 134b; III, 147a; III, 155b; III, 156a-b; III, 157b; III, 158a; III, 164a; III, 167b; III, 175a; III, 176a; III, 178a; III, 183a; III, 186a; III, 189b.

⁶³⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 7b; I, 9a,b; I, 10b; I, 11a, b; I, 12a, b; I, 20b; I, III, 35a; III, 39a-b; III, 74b; III, 75a; III, 89b; III, 96a-b; III, 107b; III, 114b; III, 121a; III, 123b; III, 126a; III, 129a; III, 131b; III, 132b; III, 133a; III, 134b; III, 147a; III, 155b; III, 164a; III, 167b; III, 175a; III, 176a; III, 189b; III, 196b.

⁶³⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 12a; III, 128a; III, 178a.

bilgi için bazen *Fethu'r-Rahmân*'ı adres göstermiştir. Mesela imanın artması ve eksilmesiyle ilgili Âl-i İmrân sûresi 173. âyetin tefsirine bakılmasını önermiştir.⁶³⁷

Nesru'l-Cumân özet olmasına rağmen yine de âyetleri tefsir ederken ele aldığı konuya dair bazen ayrıntılı sayılabilecek bilgilere yer vermiştir. Özellikle Allah'ın birliği ve sıfatlarıyla ilgili geniş açıklamalar yapmış, Allah sevgisini kalplerde tesis edecek şekilde etkili ve edebi ifadeler kullanmıştır. Özellikle Mu'tezile'ye karşı deliller sunmada özel bir gayret sarf etmiş, tefsirin daha başında mu'tezililerle olan mücadelesinden uzunca bahsetmiştir. İmanın tarifi ve iman amel ilişkisi, kulların fiilleri, adalet, hüsn-kubh, kıyâmetin alametleri, ru'yetullah, cennet ve cehennem ebediliği, istivâ, şefaât, kabir azabı ve şeytanın etkileme gücü gibi kelâmî konuları Ehli Sünnet'in kabulleri çerçevesinde izah etmiştir. Bazen Ehli Sünnet dışındaki mezhep ve fırkalara cevaplar vermiş ve tenkitlerde bulunmuştur. Müellifin kelâmla ilgili düşüncelerini birkaç örnekle izah etmeye çalışalım.

Müfessir, pek çok yerde Allah'ın birliğiyle ilgili açıklamalar yapmıştır. İşte onlardan örnekler: “Tanrınız bir tek Tanrı'dır. O merhamet eden, merhametli olandan başka Tanrı yoktur.”⁶³⁸ Allah ulûhiyeti mukaddes zâtına izafe etti. Kulağa tenzihi yerleştirmek için ikilik ve üçlükten (teslis) kendisini soyutlayarak zâtına birliği izafe etti. O, birdir, tektir. O'nun iki olduğunu söyleyen inkârcıdır. Onu üçleyen kimse sapıtmışlardır, âlemleri vücuda getirene karşı haddini aşanlardır. Sonra tevhidi şu sözüyle tekit etti: “O'ndan başka ilâh yoktur.” Mülk ve melekûtu O'ndan başka icad eten yoktur. Bir tek O'na ibadet edilmektedir. Zira “lâ ilâhe illallah” sözüyle yer ve gökler ayakta durmaktadır. Diğer mahlûkat da onun için yaratılmıştır. Allah onun için peygamberlerini göndermiş, kitaplarını indirmiş, şeriatlarını koymuştur. Onun için divanlar kurulmuş, mizanlar düzenlenmiş, cennet ve cehennem pazarları kurulmuştur. İnsanlar onunla mü'min-kâfir, ebrâr- fücâr olarak kısımlara ayrılmıştır.⁶³⁹

Müfessir, Âl-i İmrân sûresi 62. âyetini, Allah'ın vasıflarını açıklayan ve Mu'tezile'ye cevap olan ifadelerle şöyle tefsir etmiştir: “Yer ve gökler ile ikisindekilerin ve ikisinin arasındaki mahlûkatın yaratıcısından başka ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısı olan Allah'tır. Her şeye kudreti yetendir. Hiçbir şey onu aciz bırakamaz. Allah o ki izzetiyle

⁶³⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 313b.

⁶³⁸ Bakara, 2/163.

⁶³⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 75a-b.

zıddı olmaktan beri olan Ulu'dur. Dengi olmaktan yücedir. Yarattıklarında ve hükmettiklerinde hikmetlidir. Yarattıklarında kusur, fiillerinde abes yoktur. Adaletinde haksızlık yoktur.”⁶⁴⁰

Allah'ın sıfatlarını geniş bir şekilde açıklamaya çalışan İbn Korkmaz bazen şiirlerle de bu ifadelerini desteklemiştir. Şimdi böyle açıklamalarından bir örnek verelim:

يا من هو الله العلي وانه... اعلا واعلم بالعباد وارحم
يا من علا فدنا برحمته فلا... قرب ولا بعد لمن يتوسم
انت الاله ولا اله سواك لا... والله ارغاما لمن لا يسلم
فارحم وداركني بلطفك انني... لجلال عزك مسلم ومسلم
فالفريرج عن جمالك قاصرا... علما بانك فوق ما يتوهم.

الهي انت العلي الاعلي المتعال، ذو العظمة والكبرياء والبهاء والعز والجلال. تعاليت عن تصور الاوهام، وتباركت عما تحدّه الافهام، لا تصل العقول الي ادراك صفات كمالك، ولا تحيط بغاية من معرفة جلالك. كيف يحيط بك عقل تحير في بدائع عجاب مصنوعاتك، ام كيف يدركك وهم وهو لا يدرك دقائق مقدوراتك. سبحانك، سبحانك، سبحانك. ما اعز شانك واعظم سلطانك، واوضح برهانك، و اتم بيانك، فاننت الظاهر بالدليل، وانت الباطن مع بيان السبيل.

“Ey yüce olan, kullarını bilen ve merhamet eden yüce Allah,

Ey yüce olan, rahmetiyle yaklaşan, kendisine yaklaşmak isteyeneye yakınlık ve uzaklığı olmayan,

Sen ilâhsın, senden başka ilâh yoktur, yemin ederim ki teslim olmayanın burnunu sürtensin,

Merhamet et, bana idrak ver, zira ben izzetinin celâli için teslim olmuş Müslümanım,

Fikir senin cemâlini kavramakta sınırlıdır, bilir ki Sen, hayal edilenlerden de pek üstünsün.

İlâhî, Sen yücelerden yüce Müteâl'sin. Azamet, kibriyâ, kıymet, şeref ve celâl sahibisin. Zihinlerin tahayyül ettiklerinden yücesin. Anlayışların sınırlarından üstünsün. Kemâl sıfatlarını idrak etmeye, celâlinin bilgisini kavramaya akılların gücü yetmez. Sanat eserlerin olan harikalar karşısında hayretlere düşen akıl Seni nasıl ihata edebilsin! Kudretinin inceliklerini idrak edemeyen vehimler Seni nasıl idrak edebilsin! Sübhâneke, sübhâneke, sübhâneke. Şanın ne üstündür, saltanatın ne büyüktür, delillerin ne kadar

⁶⁴⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 145a.

açıktır, beyânın ne kadar tamdır. Sen delillerle açıksın, yolu beyân etmekle beraber Sen ne kadar gizlisin.”⁶⁴¹

İbn Korkmaz, Tâhâ sûresi الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى. “Rahmân arşa (istivâ etmekte) hükmetmektedir.”⁶⁴² âyetinde geçmekte olan اسْتَوَى kavramını da Ehl-i Sünnet’e uygun bir şekilde dört mezhep imamının görüşlerini de naklederek şöyle açıklamaktadır: “İmam Ahmed b. Hanbel’e istivâ sorulduğunda: “O, Allah zü’l-Celâl’in haber verdiği gibidir.” demiştir. İmam Şâfi’ye sorulduğunda herhangi bir tahlilde bulunmamış fakat: “Manası yoktur, temsilsiz iman ettim.” demiştir. İmam Mâlik’e istivâ hakkında sorulduğunda: “İstivâ malumdur, keyfiyeti meçhuldür, ona iman etmek vaciptir, ondan sual etmek bid’attır.” demiştir.⁶⁴³ İmamı Âzâm Ebû Hanife’ye sorulduğunda: “Onun manası yoktur. Ancak kim: “Allah yerde midir yoksa gökte midir, bunu bilmiyorum” derse kâfir olur, sözünde haddini aşar ve zorbalık etmiş olur. Bu, Allah’u Teâlâ’yi bir mekânın ihata ettiği vehmini uyandıran bir sözdür. Bu da Rahmân olan Allah’ın zâtı için muhâldir. Onu iddia eden sıratı müstakimden çıkmış olan zındık bir müşebbihedir.” (İstivâ ile ilgili) bu açıklamalar, İslâm’ın minarelerini diken dört büyük imamın görüşleridir.”⁶⁴⁴

İmanın ve şirkin tarifleriyle ilgili pek çok açıklamasına şu cümlesi örnek verilebilir:

الايمن نطق باللسان و عمل بالاركان و اخلاص بالقلب.

“İman, dil ile söylemek, organlarla amel etmek ve kalp ile ihlastır.”⁶⁴⁵

İbn Korkmaz başka bir yerde ise “iman dil ile ikrar, kalp ile tasdik, işlenen ameller ve Resûl’e ittihadır.”⁶⁴⁶ demekte ve taklidi imanı geçerli görmemektedir.⁶⁴⁷ İmanın ihtiyari bir şey olduğunu, baskı altında yapılan imanın kabul edilmeyeceğini ifade etmektedir.⁶⁴⁸ Münafığın dil ile ikrar ettiği hâlde kalp ile inkâr etmesi nedeniyle cehennem en alt

⁶⁴¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 110b. Başka örnekler için bk: I, 5b; I, 108b; I, 109b; I, 111a; I, 125b; I, 197b; I, 198b; I, 234a-b; I, 261b-261a; I, 263b; I, 284a; I, 306a-b; I, 330a-b; I, 331a; I, 338a; II, 3a; II, 64/2b; II, 129a; II, 159b; II, 314a; II, 370a-b; II, 371b.

⁶⁴² Tâhâ, 20/5.

⁶⁴³ İmam Mâlik’in bu sözünün ayrıntısı için bk: İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz*, (I-VI), (thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422, IV, 37; İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 284a.

⁶⁴⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 55/2a-56/2b. İstivâyıla ilgili başka örnek için bk: *Nesru'l-Cumân*, I, 350b.

⁶⁴⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 11b. Benzer ifadeler için bk: I, 94a; I, 112a; I, 120b; I, 188a.

⁶⁴⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 12a; II, 282b-283a.

⁶⁴⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 159b.

⁶⁴⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 206a, II, 237a.

tabakasına atılacağını belirtmektedir.⁶⁴⁹ Şirk ise ona göre üç kısma ayrılmaktadır: Celi (açık), hafî (gizli) ve ahfâ (en gizli). Ahfâ'yi kişinin kendisinde enâniyet görmesi olarak izah etmektedir.⁶⁵⁰ Burada onun imanın tarifi konusunda Eş'ârî mezhebinin görüşünü benimsediği görülmektedir.

İbn Korkmaz, Nisâ sûresi 136. âyetini açıklarken iman edilecekleri şöyle saymaktadır: “Allah, iman ehline imanın keyfiyetini öğretti. Lütfuyla onlara yolunu açıkladı ki kalp, dil, organ ve erkanlarıyla Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şerriyle kadere, yeniden dirilişe, neşre, sırata, mizana, cennet ve cehenneme ve Allah'ın kabirde olanları dirilteceğine iman etsinler.”⁶⁵¹

Müfessir, Bakara sûresi 97. âyeti tefsir ederken şöyle demektedir: “Bu mücrimlerin, bu büyük cüretine bak. Zira onların bu meleklere düşmanlığı Allah'ın kendilerine düşmanlığıyla sonuçlanır. Mü'minlerin onları Allah için sevmesi ise Allah'ın mü'minleri sevmesiyle sonuçlanır. Bu olumlu haslet Yüce Allah'ın: “Allah'ın sevdiği ve onların O'nu sevdiği...”⁶⁵² buyurduğu sonucu doğurur. Çünkü Allah'ın sıfatları kadîm, kulların sıfatları ise sonradan yaratılmıştır. Allah kâfirlerin zerrelere kahr ve celâl sıfatlarıyla baktığında şöyle buyurdu: “Bunlar cehennemliktir, aldırmam.” Bu nazar onların cehennemlik olma şeceresidir. Onların düşmanlıkları yüzünden kötü bir meyve verdi. Allah mü'minlerin zerrelere cemâl, rahmet ve kemâl nazarıyla bakınca da: “Bunlar cennettedir, aldırmam.” buyurdu. Bu nazar onların mutluluk ağacını yeşertti. Bu da onların muhabbeti için güzel bir meyve verdi.”⁶⁵³ İbn Korkmaz “cebr” anlayışını çağrıştıran bu ifadeleri Dâye'den nakletmiş fakat kaynak belirtmemiştir.⁶⁵⁴

Müfessir, kişinin cennet veya cehennemi kendi tercihi ve amelleri sonucunda hak ettiğini belirtmekte ve bu fikrini âyetlerle desteklemektedir.⁶⁵⁵ Onun başka yerde de “Kim kâfir olarak mühürlenmişse Allah'ı açıkça görse de iman etmez; kimin de kalbi mü'min olarak mühürlenmişse o, bütün peygamberleri görmemiş olsa da mü'min olur”⁶⁵⁶ veya “kime

⁶⁴⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 209a.

⁶⁵⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 184b.

⁶⁵¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 207a.

⁶⁵² Mâide, 5/54.

⁶⁵³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 48a.

⁶⁵⁴ Necmeddîn, I, 191.

⁶⁵⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 14b.

⁶⁵⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 210b.

ezeli hikmet cenneti takdir etmişse kitabı sağ elinden, kime de ezeli hikmet cehennemi takdir etmişse o da amel defterini solundan veya arkasından alır ve bu Allah'ın kararlaştırdığı kaderdir.”⁶⁵⁷ ifadeleri Ehli Sünnet'in iman ve kader anlayışı açısından sakıncalı görünmektedir. Ancak bir sonraki iki örnek bu tereddütleri izale etmektedir. Onun bu kanaati yukarıdaki metinde de geçtiği gibi şu rivâyetlere dayanmaktadır:

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَخَذَ ذُرِّيَّةَ آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ، ثُمَّ أَشْهَدُهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ، ثُمَّ أَفَاضَ بِهِمْ فِي كَفِّهِ" ثُمَّ قَالَ: "هَؤُلَاءِ فِي الْجَنَّةِ وَهَؤُلَاءِ فِي النَّارِ، فَأَهْلُ الْجَنَّةِ مُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَأَهْلُ النَّارِ مُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ".

“Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuş: Muhakkak ki Allah Teâlâ Âdem'in zürriyyetini onların sırtlarından (sulblerinden) çıkarmış ve sonra onları kendilerine şahid tutmuş, sonra da onları yayararak: Şunlar cennette, şunlar da cehennemdedir, buyurmuştur. Cennet ehline cennetliklerin ameli; cehennem ehline de cehennemliklerin ameli kolaylaştırılmıştır.”⁶⁵⁸ Benzer bir rivâyet ise şöyle nakledilmektedir:

وروى سعيد بن جبیر عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال: لما خلق الله تعالى آدم أخرج ذريته من ظهره مثل الذر، فقال لأصحاب اليمين: هؤلاء في الجنة، ولا أبالي، وهؤلاء في النار ولا أبالي.

“Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs'tan (r.ahmâ) şunu rivâyet etmektedir: “Allah Teâlâ Âdem'in zürriyyetini onların sırtlarından (sulblerinden) zerrelere gibi çıkardığında sağ taraftakiler için: Bunlar cennettedirler, aldırmiyorum; (sol taraftakiler için de:) şunlar da cehennemdedirler, aldırmiyorum.” buyurmuştur.”⁶⁵⁹ Taberî'yi tahkik eden A. Muhammed Şakir birinci rivâyetin senedinin sorunlu olduğunu belirtmektedir.⁶⁶⁰

İbn Korkmaz birkaç yerde Mutezile'ye, Cebriyye'ye ve Kaderiyye'ye cevap vermiş, kulun kendi kesbiyle cehennemlik olacağını,⁶⁶¹ Allah'ın kelâm sıfatının kadîm ve ezeli olduğunu,⁶⁶² Allah'ın adaletli olduğunu⁶⁶³ ve cehennemlikleri adaletiyle cezalandırdığını

⁶⁵⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 40b-41a.

⁶⁵⁸ Taberî, XIII, 244; İbn Kesir, III, 504.

⁶⁵⁹ Semerkandî, Ebu'l-Leys, *Bahru'l-Ulûm*, (I-III), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 564, I, 194, I, 511; Sa'lebî, IX, 201; X, 77; Begavî, V, 5; Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, (I-XXXII), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420, XV, 398; Kurtûbî, XVII, 198.

⁶⁶⁰ Taberî, XIII, 244.

⁶⁶¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 3b-4b; I, 10a; I, 50b; I, 166b; II, 32b; II, 140b.

⁶⁶² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 216a; I, 263a.

⁶⁶³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 168a. Bk. Necmeddîn, II, 100.

ifade etmiştir.⁶⁶⁴ Aşağıdaki örnekte olduğu gibi İbn Korkmaz’ın Mutezile, Cebriyye ve Kaderiyye’ye vermiş olduğu cevapların bir kısmı da yine Dâye’den alınmadır. Müfessir bir yerde de batıl ve sapık mezhep ve fırkaları uzun uzun sayarak onların Allah’ın dinini parçalara ayırdığını söylemiştir.⁶⁶⁵ Bu tarz izahlarına Âl-i İmrân sûresi 176. âyeti tefsir ederken yazdığı şu cümleleri örnek verilebilir:

“Âyet, hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna delalet eder. Kul meşietiyile Allah’ın meşietinin boyunduruğundadır. Bu, Kaderiyye’ye reddiye için kesin kanıttır. Yüce Allah’ın: “Şurası muhakkak ki, imanı verip inkârı alanlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler.”⁶⁶⁶ buyruğu Cebriyye’ye reddiyedir.⁶⁶⁷ Zira kesb etmede ve zarar etmede özgürlüklerinin var olduğunu ispatlar. Bu da Yüce Allah’ın onları: “İmanı inkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz mühletin, sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz onlara ancak, günahları çoğalsın diye mühlet veriyoruz. Küçültücü azap onlarıdır.”⁶⁶⁸ buyruğunda belirttiği imtihan içindir. Allah onlara mühlet verir fakat onları ihmal etmez. İmanı satın küfür ve tuğyanı satın aldıkları için onlara acıklı bir azap vardır. Onlar ahirette Allah’ın lütuf ve kereminden mahrumdurlar. Adaletin baskısı altına gireceklerdir. Yaptıklarının karşılıkları fiillerine göre olacaktır.”⁶⁶⁹

Müellif, Müddessir sûresi 38. âyeti Eş’ârî mezhebine göre şöyle açıklamaktadır: “Bu delili düşün ve muhabbet yoluna gir. Bu delil kesbi ispatladı ve istibdadı yok etti. Fiillerinin yaratılışının kulların kudretinde olduğu (iddiasını) çürüttü. Kulun kesbi şek ve şüphesiz Kitap’la sabittir. “Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.”⁶⁷⁰ (âyeti buna delildir.)⁶⁷¹

Kesb: İhtiyari fiillerin meydana gelişinde kulun etkisini ifade eden bir terimdir.⁶⁷² Kur’ân-ı Kerim’de insanların gerçekleştirdiği fiiller ve bu fiillerin gerçekleştirilmesiyle ortaya

⁶⁶⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 374b.

⁶⁶⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 271b.

⁶⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/177.

⁶⁶⁷ Bu ifade için bk. Necmeddîn, II, 96.

⁶⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/178.

⁶⁶⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 166b.

⁶⁷⁰ Zilzâl, 99/7-8.

⁶⁷¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 291b. Bu husustaki başka açıklamaları için bk: *Nesru'l-Cumân*, I, 126b; I, 192b; II, 33b; II, 57b; II, 138a.

⁶⁷² el-Bâkillânî, Ebû Bekr, *Temhîdu'l-Evâil fî Telhîsi'd-Delâil*, thk. İmâduddîn Ahmed Haydar, Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfeti, Lübnan, 1987, I, 347; Yavuz, Yusuf Şevki, “Kesb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2002, XXV, 304.

çıkın şeyleri ifade etmek için kullanılmaktadır.⁶⁷³ Ehl-i sünnet'e mensup kelâmcılar tarafından savunulan kesb teorisiyle Mu'tezile ve Şiâ âlimlerine eleştiriler yöneltilmiştir.⁶⁷⁴

Müfessir, Vâkıa sûresinin başında kıyâmet alametlerini şöyle sıralamaktadır: "Bil ki kıyâmet alametlerinin sırlarından en garip olanı şudur: Güneşin batıdan doğması, Dâbbetu'l-Arz'ın çıkması, ülkelerin harap olması, Kur'an'ın kalkması, öldürme olaylarının çoğalması, helak edici rüzgârın çıkması, Deccâl'in ortaya çıkması, kadınların kadınlarla, erkeklerin erkeklerle yetinmesi, insanların yerin dibine batırılması, yağmurların kesilmesi, depremlerin çoğalması, sürgünlerin artması, tâun (vebâ) hastalığının yaygınlaşması, açlığın yaygınlaşması, yeryüzünde mü'minlerin kalmaması, gökten dumanın çıkması, gafletin umursamayan kalpleri istila etmesi, Deccâl'in tanrılık davasında bulunması, güneş herhangi bir yöne bükülüp sapmadan istivâ çizgisine kapaklandığında güneyden şiddetli bir yangının çıkması ve yakın ve uzak bütün ülkeleri sarması, insanları (Şam diyarındaki) mahşere doğru sürüklemesi, yeryüzünde farz ve sünneti yerine getirecek ve "lâ ilâhe illallah" diyecek kimsenin kalmamasıdır. Sonra Allah'ın va'di gelecek ve sûra üflenecektir."⁶⁷⁵

İbn Korkmaz, bunların dışında ahiret konusu kapsamına girecek olan hususlarla ilgili de açıklamalar yapmıştır. Kabir azabının hak olduğunu, Firavun ve ailesinin kıyâmetten önce sabah akşam kabir azabına maruz kalacağını,⁶⁷⁶ cennet ve cehennem ebedi olacağını söylemiştir.⁶⁷⁷ Günahkâr mü'minlere şefaât edileceğini, Tâhâ sûresi 109. âyetin bunun delili olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷⁸

İbn Korkmaz tevhid ve Allah'ın sıfatları konusunda Ehli Sünnet'in kabulleri çerçevesinde izahlar yapmıştır. Mu'tezile'ye karşı deliller sunmada özel bir gayret sarf etmiş, tefsirin başından itibaren Mu'tezile'ye cevaplar vermeye çalışmıştır. Fıkıhta Hanefî olan müfessirin Kelâmî konularda Eş'ârî mezhebinin görüşlerini benimsediği anlaşılmaktadır.

⁶⁷³ Görgün, Tahsin, *İslâm Medeniyetinin Temel Kavramı ve Terimi Olarak Kesb*, Uluslararası Serahsî Sempozyumu, ss. 75-80, DİB Yay., 2013, s.75.

⁶⁷⁴ Bâkîllânî, I, 345-348 ; Yavuz, XXV, 304.

⁶⁷⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 306b; Benzer ifadeler için bk: İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 9b-10a, I, 308a, I, 211b; II, 66/1b; II, 80b.

⁶⁷⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 232b.

⁶⁷⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 98b.

⁶⁷⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 66/2a-b.

2.3.5. İlmî Yorumları

İlmî Tefsir, Kur'ân ibarelerindeki ilmî ıstılahları açıklamaya ve onlardan çeşitli ilmî ve felsefî görüşler çıkarmaya çalışan bir tefsir çeşididir.⁶⁷⁹ İlmî tefsirde aklın yanında sağlam duyulardan elde edilen bilgilerden yararlanılmaktadır. Gözlem ve deney metodu ile elde edilen bilgiler vahye dayalı bilgilerin yorumunda kullanılmaktadır.⁶⁸⁰ Bilimsel (ilmî) tefsirle, genellikle modern bilimsel görüşlerle Kur'ân'da verilen ifadelerin uygunluk arz ettiği yönünde yapılan yorumlar kast edilmektedir.⁶⁸¹ Bu tefsire, “geçmiş asırlarda deneye, gezi ve gözleme dayanan, bugün pozitif bilimler kategorisinde sayılan bilimlerle yapılan yorumlar” demek daha doğru gibi görünmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de iman, ibadet, muamelât, ukubât ve ahlakın dışında peygamberlerle (Kısâs-ı Enbiyâ ve Siyer-i Nebî), tıp, fizik, kimya, biyoloji, zooloji ve astronomi bilimleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır.⁶⁸² Tarihi süreç içerisinde âyetleri bu ilimlerin verileriyle tefsir eden âlimler olmuştur. Kur'ân'da pek çok ilim olduğunu ifade eden Gazzâlî *Cevâhiru'l-Kur'ân* eserinde pozitif bilimlerden yararlanarak açıklamalar yapmıştır. Sonraki asırlarda Râzî (ö. 606/1210), Mursî (ö. 695/1257) ve Suyûtî bu çizgiyi sürdürmüştür.⁶⁸³

Müfessirin âyetleri tefsir ederken sahip olduğu ilmî birikimini yansıtmaması kaçınılmazdır. Ancak bazı âlimler bu konuda özel bir çaba içerisinde bulunarak bilgi sahibi oldukları tıp, nücûm, astronomi, hayvanat, teşrih, sihir, tılsımlara ait ilimler, Güneş ve Ay'ın menzilleri, gece ve gündüzün oluşumu, semâvât ve arzın terkibi gibi hususları tefsirlerinde ele almışlardır.⁶⁸⁴ Çağımızda İslam dünyasında Tantavî Cevherî, Mevdudî, Vehbe Zuhayli ile ülkemizde Elmalı'lı, Süleyman Ateş, Celal Yıldırım gibi bazı müfessirlerin tefsirlerinde bu tür yorumları görmek mümkündür.⁶⁸⁵

⁶⁷⁹ Zehebî, II, 349; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 303; Turgut, 304; Gezer, Süleyman, *Kur'ân'ın Bilimsel Yorumu- Bir Zihniyet Tahlili*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2009, s. 24.

⁶⁸⁰ Kırca, Celal, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, 5. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul, ts., s. 79.

⁶⁸¹ Gezer, 26.

⁶⁸² Kırca, 58.

⁶⁸³ Zehebî, II, 349-356; Kırca, 69; Gezer, 30, 32.

⁶⁸⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 304-305.

⁶⁸⁵ Gezer, 36.

Şâtıbî (ö. 790/1388) ilmî yorumlama çabalarını eleştirmiştir.⁶⁸⁶ Ona göre Kur’ân’da tabîî ilimler, mantık ve huruf ilmine dair bilgiler aramak zorlamadır.⁶⁸⁷ Çünkü Kur’ân, indiği çağdaki ümmî toplumu ve o toplumun ilmî seviyesini esas almıştır. Binâenaleyh bu seviyeyi korumak ve gözetmek gerekir. Dolayısıyla daha sonra ortaya çıkan yeni yeni bilgileri Kur’ân’da aramak veya bu bilgileri Kur’ân’a yüklemek, Kur’ân’ın ilk muhatabı olan insanlar için “teklîf-i mâ lâ yutak” bir iş olur.⁶⁸⁸ Şâtıbî’nin görüşlerini nakleden Zehebî de ona katıldığını belirtmektedir.⁶⁸⁹

Kırca, bu eleştirileri tenkit etmekte ve “Kur’ân’ın içerdiği bilgileri nâzil olduğu ilk muhatapların ilmî seviyetleriyle sınırlandırmak Kur’ân’ın yerel veya tarihsel olduğunu, dolayısıyla evrensel bir nitelik taşımadığını ortaya koyar ki, bu Kur’ân için büyük bir iddia olur.” Ayrıca o dönemde Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf ilimleri de bulunmamaktaydı.⁶⁹⁰ Ancak âyetlerin, daha sonra sistemleşen bu ilimlerin verileriyle tefsir edildiği bir vakıdır.

İbn Korkmaz da tefsirinde bazı ilimlerden istifade etmiştir. Özellikle varlıklar, astronomi, yeryüzü, rüzgâr, hayvanlar, tarih ve coğrafya ile ilgili bazı hususlarda çağının ilmi verilerinden yararlanmıştı. Bu bilgileri aktarırken çoğunlukla ibret alınma gayesini gütmüştür.⁶⁹¹ Onun bu konularda söylediklerini bazı örnekler üzerinde incelemek mümkündür.

İbn Korkmaz varlıklar ve yeryüzüyle ilgili bilgiler vermektedir. Varlıklarla ilgili bazen sınıflandırma yapmakta, bazen de onları sayarak, onların yaratıcısı olan Allah’ın ilim ve kudretinden ders çıkartmayı önermektedir. Âl-i İmrân sûresi 33. âyetini tefsir ederken Allah’ın âlemi “cansızlar, madenler, bitkiler, hayvanlar, nefisler, akıllar ve ruhlar” olarak yedi türde yarattığını söylemektedir.⁶⁹² Yerin ve göklerin 6 günde yaratıldığını belirten Yûnus sûresi 3. âyetin tefsirinde varlıkları altı türe ayırmakta ve şöyle demektedir: “Bilsinler ki o ikisini (yeri ve gökleri) yaratan insanların Rabbi, mürebbisi, ihsan ve

⁶⁸⁶ Kırca, 69.

⁶⁸⁷ Şâtıbî, II, 126-128, 137; IV, 144; Zehebî, II, 356-358.

⁶⁸⁸ Kırca, 69.

⁶⁸⁹ Zehebî, II, 359-362.

⁶⁹⁰ Kırca, 71.

⁶⁹¹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 201a-204a; I, 285b; I, 351b; II, 17a; II, 23b; II, 40b; II, 73/2b; II, 118b-119a; II, 186a.

⁶⁹² İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 139a. Bk. Necmeddîn, II, 29.

ikramda bulunandır. O yeri ve gökleri altı nevide yaratmıştır: Felekler, yıldızlar, hayvanlar, bitkiler, cansızlar ve çeşitli unsurlar. Sonra da Arş'a istivâ etmiştir.”⁶⁹³

İbn Korkmaz, Meâric sûresinin 3-4. âyetlerini tefsir ederken şöyle açıklamalar yapmaktadır: “Sırrınla yerden suya yüksel. Sonra su âleminden havaya, sonra havadan eser âlemine, oradan aydınlatıcı Ay’a, oradan Utarid (Merkür) feleğine, sonra Sa’adu’z-Zâid feleğine, sonra Büyük Parlak feleğe, oradan Kırmızı feleğe, sonra hayvanlar feleğine, oradan kîvân feleğine, oradan burçlar feleğine, sonra oradan Kürsî’ye, oradan da büyük Levhi Mahfûz’a yüksel.”⁶⁹⁴

İbn Korkmaz’ın varlıklarla ilgili bu anlattıklarının Kur’ân veya sünnette bir delili yoktur. Bu ifadelerinin dönemin bazı telakkilerine dayanan faraziyeler olduğu anlaşılmaktadır.

Müfessir yeryüzünü anlatırken kara ve denizleri ve bunlardaki yapıları ve varlıkları bazı ilmi verilerle açıklamaya çalışmakta, bazen İsrâiliyyât kaynaklı bilgiler de aktarmaktadır.⁶⁹⁵ Dönemin ilmî verilerine dayanarak yeryüzünün sabit ve hareketsiz olduğunu belirtmektedir.

Nisâ sûresi “وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا” “Göklerde olanlar da, yerde olanlar da Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatır.”⁶⁹⁶ âyetini tefsir ederken, “Yerin Yaratılışındaki Büyük Hikmet” diye bir başlık açmış ve şu âyeti yazmıştır: “وَالْأَرْضَ وَفَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ” “Yeryüzünü biz yayıp döşedik: Ne güzel döşeyiciyiz!”⁶⁹⁷ Daha sonra ise şu açıklamayı yapmıştır:

“Yüce Allah’ın hikmetiyle yeri nasıl döşek yaptığını düşün. O, içinde yetişen bitkiler ve üstünde gezinenler için durağan ve sabittir. Allah onu canlılar için barınak ve korunak, kokusu rahatsızlık verenlere de defîn yeri kıldı. Yüce Allah şöyle buyurduğu gibi: “Biz yeryüzünü, dirilerin ve ölülerin toplantı yeri yapmadık mı?”⁶⁹⁸ Sonra ihtiyaçları için mahlûkat orada yürüsün diye yolları serdik. Orayı bitkilere mekân kıldı. Yüce Allah bunu şöyle haber vermektedir: “Suyunu ondan çıkarmış ve otlak yer meydana getirmiştir.

⁶⁹³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 350b.

⁶⁹⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 354b.

⁶⁹⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 201b-203b.

⁶⁹⁶ Nisâ, 4/126.

⁶⁹⁷ Zâriyât, 51/48.

⁶⁹⁸ Mürselât, 77/25.

Dağları yerleştirmiştir. Bunları sizin ve hayvanlarınızın geçinmesi için yapmıştır.”⁶⁹⁹ Böylece varlıklara ihtiyaçlarını gidermek için yürüme, istirahatleri için oturma, dinlenmeleri uyku ve çalışmaları için işlerini güzel yapma imkânı verdi. Eğer dünya hareketli, kararsız olsaydı ve sakin olmasaydı insanlar orada köşkler, gezinti yerleri ve evler bina edemezlerdi. Meslekleri ve sanatları icra edemez, ibadete imkân bulamaz ve hayattan tat alamazlardı. Yer, altlarında titreyip dururdu. Bu yüzden Allah onu dağlarla sabitledi ki onlara itinalı olsun. Eğer insanlar olur olmaz şekilde sarsıntılara maruz kalsalardı ya da kötülük ve fuhuştan kaçınınsınlar, kötü işlere yeltenmeyi, zulmetmeyi bıraksınlar ve Allah’tan korksunlar diye onları bunaltsaydı ne olurdu bir düşün?

Sonra yeryüzü soğuk ve kurudur. Bu sebeple, hayvanların hayatta kalmasını sağlayan bitkilerin yetişmesine uygun olur. Bir kısmı da üzerine evlerin yapılması, köşkerlerin dikilmesi için serttir... Onun sert kısmından binalar yapmak için taşlar kesilir, toprağından kerpiçler yapılır.

Hikmetiyle yerde, güney rüzgârından daha yüksek olan kuzey rüzgârını estirdi ki onunla tohumları saçtıktan sonra yeryüzünden su alıp başka yere taşınsın. Eğer suyu yerin yüzeyinde hapsedseydi ondan yararlanmak mümkün olmazdı ve bu sebeple yollar ve güzergâhlar inkıtaa uğrardı.

Allah’ın dünyanın dağlarında yarattığı madenlere, ağaçlara; onların yarılmalarına ve onlardan ırmaklar fişkırmasına; insanların yararlanması için onlardan çeşitli renklerde altın, gümüş, demir, bakır, çinko, kurşun, cıva gibi madenler çıkartılmasına bak. İnsanların menfaati için dağlardan yakut, zümrüt, elmas gibi taşlar; kibrit, arsenik, çinko, mermer, alçıtaşı, petrol ve daha başka şeyler çıkartmasına bak.”⁷⁰⁰

İbn Korkmaz bu ifadelerin devamında denizlerin yaratılışından, içindeki cevherlerden, ziynetlerden ve insanlara faydalı şeyler barındırmalarından bahsetmiştir.⁷⁰¹

İbn Korkmaz, Nahl sûresi وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تُمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ. وَعَلَامَاتٍ “Yeryüzünde, sarsılmayasınız diye, sabit dağlar, nehirler ve belki yolunuzu bulursunuz diye yollar ve işaretler meydana getirmiştir. Onlar yıldızla da yollarını

⁶⁹⁹ Nâziât, 79/31-33.

⁷⁰⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 203a-b.

⁷⁰¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 203b.

bulurlar.”⁷⁰² âyetlerini tefsir ederken şöyle demektedir: “Allah, sabit durması için yeryüzüne dağları; yolları ve işaretleri yerleştirdi. İçindekileri sarsmaması, üstündeki her şeyi yuvarlamaması, tuzlu deniz suyunun diğer tatlı su nehirlerini istila etmemesi, bütün hayvanların helak olmaması ve yeryüzündeki her şeyin ölüye dönmemesi için hikmetiyle yere dağları yerleştirdi. Allah, üstünde yaşayanlara bol nimet bahşetmek için yerin sabit durmasını arzu etti. Onda yetişecek bitkilere uygun olmasını ve üstünde barındırdıklarının yürümesine imkân sunmasını istedi.”⁷⁰³ Müellifin, dağların yaratılış hikmetlerini anlatırken söyledikleri günümüz bilimsel verileriyle örtüşmektedir.⁷⁰⁴

Müfessir dağların yaratılışıyla ilgili de şunları söylemektedir: “Sonra yarattıklarından inşa ettiği dağları; içinde çeşitli nimet ve lütufları, “dağlarda da beyaz, kırmızı, siyah ve türlü renkte yolları” yarattığını; sığınaklarını, eteklerini aslanlara, saçılan böceklere, yırtıcı kuşlara barınak kıldığını; onlardaki meşhur yedi maden⁷⁰⁵ nimetini var ettiğini zikretti. Dağlarda insanlar için daha bilinmeyen faydalar da vardır. Onlarda faydalı bitkiler, ağaçlar yetişmekte; çatlaklarından pınarlar, yarıklarından ırmaklar fışkırmaktadır. Astronomi bilginleri denizlerde onlarla isteklerini ve amaçlarını gerçekleştirmekte ve yollarını belirlemektedir. Önceki toplumlar onlarda sağlam kaleler, muhkem köşkler inşa etmişlerdir. Dağlarda fındık, badem, keçiboynuzu, ceviz, zeytin ağaçları ve daha pek çok ağaç yetişmektedir...”⁷⁰⁶

İbn Korkmaz, bazen Astronomiyle ilgili bilgiler aktarmaktadır. Kimi yerde göğün yaratılışına, oradaki mükemmel düzene nazarları yönlendirirken kimi yerde yıldızlara, gökten yere doğru akan şihaba ve gök gürültüsüne dikkat çekmektedir.⁷⁰⁷ Bazen de Güneş’in, Ay’ın ve yıldızların düzenli hareketlerini, konumlarını ve yörüngelerinde bir tur dönme sürelerini anlatmaya çalışmaktadır.⁷⁰⁸ Güneş’in Ay’dan farklı olduğunu, Ay gibi menzilleri olmadığını; Güneş’in ve Ay’ın bitkilere fayda sağladığını, onların

⁷⁰² Nahl, 16/15-16.

⁷⁰³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 23b.

⁷⁰⁴ Bk. Ateş, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*, (I-VI), Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988, III, 1449; Karaman, Hayrettin- Çağrıncı, Mustafa- Dönmez, İbrahim Kafi- Gümüş, Sadrettin, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (I-V), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, III, 383-384.

⁷⁰⁵ Yedi maden: Altın, gümüş, demir, bakır, kurşun, kalay ve cıvaya denir. Bunlara yedi taş da denilmektedir. Bk: Denton, Michael, *Sâniü'n-Nâr*, (trc. Rehif Zeydân), 1. Baskı, Merkezü Berâhîn li'l-Ebhâs ve'd-Dirâsât, Londra, 2017, s. 51.

⁷⁰⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 187a-b.

⁷⁰⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 345b, II, 354b, II, 356b.

⁷⁰⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 284b; II, 356b.

olmaması hâlinde bitkilerin büyümeden kuruyacaklarını yazmaktadır.⁷⁰⁹ Ayrıca feleğin 48 sureti olduğunu, bunların da bilinen burçlar ve menziller olduğunu ifade etmektedir.⁷¹⁰

Bu husustaki açıklamalarına aşağıdaki birkaç örneği verebiliriz:

Müellif, İsrâ sûresi *وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّيَتَّبَعُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ* ve *وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّأْنَاهُ تَفْصِيلًا* “Gece ve gündüzü varlığımıza birer delil kıldık. Bir delil olan geceyi kaldırıp yine bir delil olan gündüzü Rabbinizin bol nimetini aramanız, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aydınlık kıldık. Her şeyi uzun uzadıya açıkladık.”⁷¹¹ âyetini açıklarken Ay ve Güneş’in hicri takvime göre yörüngelerindeki bir devir dönme sürelerini şöyle vermektedir: “Allah geceyi istirahatimiz için örtü kıldı. Nitekim gecede bizi uyku bürümekte ve örtmektedir. Onda feleki (yörüngesini) 30 günde veya 29 günde kat eden gecenin yıldızı olan Ay vardır. Gündüzde ise feleki (yörüngesini) 360 günde kat eden Güneş vardır.”⁷¹²

İbn Korkmaz, Enbiyâ sûresi 30-33. âyetlerin tefsirinde şöyle demektedir: “Onlardaki bütün felekler kürevidir, yuvarlaktır. Herhangi bir döndüren olmadan dönerler. Parlak cevherlerdir. Her yıldız alçaldığında ve yükseldiğinde bizi yüzüyle karşılamaktadır. Doğuş, istivâ, ufka yaklaşma ve batış ölçüleri (boyutları) birdir. Konumları değişince değişmezler aksine doğduğu ve battığı boyuttadırlar. Bütün bunlar hikmetli, yöneten ve bilen Allah’ın takdiriyledir.”⁷¹³

İbn Korkmaz’ın bu anlattıkları günümüz verileriyle kısmen örtüşmektedir. Gezegen ve yıldızların kürevi olduklarını, boyutlarının değişmediğini söylemesi önemlidir.

Müfessir, Furkân sûresi *تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا* “Gökte burçlar vareden, orada ışık saçan güneş ve aydınlatan ayı yaratan Allah, yücelerin yücesidir.”⁷¹⁴ âyetini tefsir ederken burçlarla ilgili ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Burada yazdıklarının aynısını *Fethu’r-Rahmân*’da yazmıştır:

“Bil ki burçlar 12’dir. Allah kudretiyle onları semboller kılmış, yüce hikmetiyle onları kısımlara ayırmıştır. 1. Kısım rebî’î (ilkbahar), 2. Kısım sayfî (yaz), 3. Kısım harîfî

⁷⁰⁹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 351b.

⁷¹⁰ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 284b.

⁷¹¹ İsrâ, 17/12.

⁷¹² İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 40b.

⁷¹³ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 73/2b.

⁷¹⁴ Furkân, 25/61.

(sonbahar) ve 4. Kısım şitâî (kış)'dir. Burada sana, sanatkâr, yaratıcı, hikmetli, kudretli, bitişiren, takdir edip birbirinden ayırmanın kudretinden biraz anlatacağım. Bil ki bu yıldızlı burçların dünyasında 22.000 kevkeb, 48 sûret vardır. Bunların hepsi sabit, felekleri tayin edilmiş yıldızlardır. Toplandıkları felekler, tespit edilemeyen küçükler hariç 6'dır. Birinci Felek 22 yıldız, ikinci Felek 45 sâkib⁷¹⁵, üçüncü Felek 208 necm, dördüncüsü 474 recm, beşincisi 217 kevkeb, altıncısı 61 sehabiyyetândır...⁷¹⁶

Çağının ilmî tasavvurlarına göre açıklamalar yazan müfessir bu bilgileri verdikten sonra onların büyüklüklerine ve dünyaya uzaklıklarına dair bilgiler aktarmıştır. İbn Korkmaz, Fâtır sûresi 12. âyetin tefsirinde ise şöyle demektedir: “Güneş ve Ay’ın insanın hizmetine sunulması büyük nimetlerdendir. İkisi de istikrarsız yüzmektedir. Onlar, hareketleri ve yörüngeleri farklı olan 7 yüzen yıldızdan ikisidir. Hareketlerinde, çok bilgili olan Allah’ın takdir ettiği kurallar ve sağlamlık vardır. “Ay’a erişmek Güneş’e düşmez. Gece de gündüzü geçemez.”⁷¹⁷ 7 feleğin⁷¹⁸ hareketleri devir daim yapan feleğin hareketleriyle sınırlandırılmıştır. Felek ne zaman durursa onlar dağılır, yok olur, saçılırlar.”⁷¹⁹

İbn Korkmaz’ın Güneş’in istikrarsız hareket ettiğini söylemesi günümüz verileriyle çelişmektedir. Müfessir, Ay’ın menzilleri ve burçlarla ilgili de dönemin Astronomi bilgilerine göre şöyle açıklamalar yapmaktadır: “Ay’ın menzilleri 28’dir. Bir yolcunun bir konak mesafesini kat etmesi gibi Ay da bir gün ve gecesinde bir menzili kat eder. Menziller: eş-Şeretân “koçun boynuzları”; el-butayn “koçun karnı”; es-süreyyâ “süreyya”; ed-deberân “el-deberân”; el-hak’a “Orionis’in başındaki üç küçük yıldız”; el-hen’a ez-zir ve el-maysan yıldızları; ez-zirâ “arşın pençesi”; en-nesre “arşının burun yarığı veya yemlik ile eşik”; et-tarf “arşının gözü”; el-cebhe “arşının alını”; ez-zübne “arşının yelesi”; es-sarfe “hava değişikliği”; el-avvâ “havlayanlar” (veya köpekler); es-simâk “yüksek” veya es-simâkü’l-a’zel “silâhsız simak”; el-gafr “örtü”; ez-zübânâ “akrebin kısıkağı”; el-iklîl “taç”; el-kalb “akrebin kalbi”; eş-şevle “akrebin kuyruğu”; en-naâim “deve kuşları” (kavis burcundaki sekiz yıldız); el-belde “şehir” (yay burcunda

⁷¹⁵ Sâkib: Parlak yıldız demektir. Bk. İbn Manzûr, I, 240.

⁷¹⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, VIII, 277b; İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 118b.

⁷¹⁷ Yâsin, 36/40.

⁷¹⁸ Yedi Felek: Kamer, Utarit, Zühre, Şems, Merih, Müşteri, Zuhal. Bk: Kazvîni, Zekerîya b. Muhammed, *Acâibü’l-Mahlûkât ve Garâibü’l-Mevcûdât*, (I-II), Gottingen, 1848, I, 22; Kut, Günay “Acaibü’l-Mahlûkât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1988, I, 315.

⁷¹⁹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 185b-186a.

yıldızsız bir alan), ez-zâbih “kurban kesenin saadeti”; bula’ “yutanın saadeti”; es-suûd “en yüksek saadet”; el-ahbiyye “çadırlar saadeti”; el-mukaddem “kovanın ön deliği”; el-muahhar “kovanın art deliği”; er-raşâ/ batnü'l-hût “balığın karnı”. Bunlar ayın menzilleridir. Bunlar da ayrıca 12 burca ayrılmaktadır.”⁷²⁰

A'râf sûresi 55. âyeti açıklarken Güneş, Ay, felekler ve feleklerin keyfiyetleri, kemmiyetleri, sûretleri ve menzilleriyle ilgili bilgiler vermekte sonra da burçların isimlerini ve özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

“Mütekaddimîn âlimleri burçların ilkinin Koç (Hamel) olduğunda ittifak etmiştir. Sonraki burçlar, Boğa (Sevr), İkizler (Cevzâ), Yengeç (Seretan), Aslan (Esed), Başak (Sünbüle), Terazî (Mîzan), Akrep (Akreb), Yay (Kavs), Oğlak (Cedî), Kova (Delv), Balık (Hût)'tır. Yine onların cumhuru burçların dört tane üçlüden oluştuğunda icma' etmişlerdir. Burçların bazısı müzekker, bazısı müennestir. Koç, Aslan ve Yay ateş; Boğa, Başak ve Oğlak toprak; İkizler, Terazî ve Kova hava; Yengeç, Akrep ve Balık su grubundandır. Koç'tan Mizan'a kadar olanlar kuzeyli, Mizan'dan Koç'a kadar olanlar ise güneylidir. Koç, Boğa ve İkizler sonbahar, Yengeç, Aslan ve Başak yaz, Terazî, Akrep ve Yay sonbahar, Oğlak, Kova ve Balık ise kış burçlarıdır.”⁷²¹

Müfessirin yazdığı burç isimleri ve sıralaması günümüzde de aynen benimsenmektedir.⁷²² Burçların özellikleriyle ilgili söyledikleri İhvân-ı Safâ tarafından dile getirilenlerle aynıdır.⁷²³ Burçlarla ilgili bu söylediklerinden onun burçların insan mizacı üzerinde etkili olduğu görüşüne katıldığı izlenimi edinilmektedir. Önemli olan diğer bir husus ise İbn Korkmaz'ın, gökte var olduğunu düşündüğü varlıklar hakkında bilgi verirken, astronomik veya asrolojik bir bilgi aktarımında bulunma gayesi gütmemesidir. Onun gökler, yıldızlar, felekler ve burçlarla ilgili bilgi vermedeki asıl maksadı Allah'ın sonsuz kudretini ve sınırsız ilmini okuyucunun dikkatine sunmaktır. Nitekim bu amacı bazı ifadelerinde açıkça görülmektedir.

⁷²⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 351a. Ayın menzilleriyle ilgili bk: Dizer, Muammer, “Ay”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1991, IV, 186.

⁷²¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 284b-285a; Benzer ifadeler için bk: İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 164b.

⁷²² Ateş, *Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, VI, 3004; Kutluer, İlhan, “Burç”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1192, VI, 422.

⁷²³ Kutluer, VI, 422-423.

İbn Korkmaz, hayvanların ve insanların biyolojik bazı özellikleri hakkında da bilgiler vermektedir. Mesela sineğin kabak bitkisine konmadığını,⁷²⁴ sivrisineğin zayıf olmasına rağmen iri cüsseli fil sûretinde yaratıldığını, cıvızlığına rağmen file musallat olup onu korkuttuğunu, sokarak ona zarar verebildiği hâlde filin onu kendisinden savamadığını,⁷²⁵ kuşların yavrularına karşı kalplerinde taşıdıkları sevgi sebebiyle yuvalarına yiyecek taşıdıklarını yazmaktadır.⁷²⁶

İrkların ve renklerin farklılığından, coğrafik yapının renklere etkisinden bahsetmekte ve Fâtır sûresi 28. âyetteki “وَمِنَ النَّاسِ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ” kısmını tefsir ederken şöyle demektedir:

“Üstünlüklerinden ve Allah’ın ihsanından dolayı Allah insanı, deve, sığır ve diğer hayvanları zikretti. Bunların her bir türünün renkleri farklıdır. Allah’ın takdiriyle insan cinsinin rengi ülkelerin tabiatına göre değişmektedir. Kimi beyaz kimi siyahtır. Baba ve yavrusu rengini koruyarak nesilden nesile intikal ettirmektedir ve rengi başka renge de dönüşmemektedir. Onların derilerini araştırman gerekir. Kuzeyliler beyaz, güneyliler siyahtır. Kuzey ve güney arasında kalan ülkeler kızıl renklidir. Bunların tamamı beşerdir ancak milletleri, fikirleri ve inançları farklıdır. Kimi Rum, kimi İranlı, kimi Gürcü gibi beyazdır. Kimi Habeş, Senegalli, kimi zenci gibi siyahidir. Her biri kendi dinine inanmakta, dininden ayrılmamakta ve onun gereklerini yapmaktadır. Direklerini diken, çadırlarını kuran Kızıl Araplara gelince onlar çöllerde göçebedirler, verimli topraklarda ve meralarda somurtmaktadırlar.”⁷²⁷ Onun, iklimin ırklar ve renkler üzerindeki etkilerine dair söyledikleri önemli tespitlerdir.

İbn Korkmaz, âyetleri tefsir ederken İsrailiyyât ve geçmiş kavimler hakkında bilgiler aktarmanın dışında nadiren de olsa Tarih ve Coğrafya konuları kapsamına giren hususlarda bilgiler yazmıştır. Bu bağlamda tarihle ilgili verdiği bilgiler Kur’ân’ın nüzulünden sonraki dönemlere aittir.

Hz. Osman’ın (r.a.) Kur’ân-ı Kerim’i toplamasıyla ilgili verdiği şu tarihi bilgiler bu kabildendir: “Hz. Osman (r.a.) kendisini Kur’ân-ı Kerim’i toplamaya (çoğaltmaya) adadı

⁷²⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 203b.

⁷²⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, 21a-b.

⁷²⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 140b.

⁷²⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 188a-b.

ve 7 nüsha yazdı. O mushaflardan 3'ü Kûfe'de, biri şimdi Mısır'ımızdadır ve Hz. Osman mushafı olarak meşhurdur. Bir mushaf Medine'de, diğer biri Mekke'dedir. Yazılan mushaflardan biri de Şam'dadır. Yedisi de "Yedi Harf" üzeredir. Onları (yedi harfi) 7 âlim kayda almıştır. Onları koruyup kaydetmekle bayraklar gibi şöhret buldular. Sonra âlemlerde imam oldular. Mü'minlerden büyük bir kitle onları okudu."⁷²⁸

Müfessir, İsrâ sûresi 58. âyeti tefsir ederken bazı şehirlerin helak edilişlerini, helak edilme sebeplerini ve şekillerini tarih zikretmeden ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatmaktadır: "Yani kıyâmet gününden önce bütün şehirler mutlaka azaba maruz kalır... Şehirlerin başkenti olan Mekke'yi Habeşliler tahrip etmiştir ki bu onun maruz kaldığı azaptır. Medine ise açlıkla cezalandırılmıştır. Basra'nın helaki da boğulmadır. Kûfe ise Türklerin eliyle harabeye uğramıştır ki bu da onun fidesidir. Horasan ise çeşitli felaketlerle tahrip edilmiştir ki bu, musibetlerin en büyüğüdür. Belh ise suya gömülmüş, içindekiler suyla helak olmuştur. Sicistân ise onu harabeye çeviren kavimlerin saldırısına uğramıştır. İğrenç kokudan sanki ölü bir merkebin içine dönüşmüş ve halkı orayı terk etmiştir. Calem şehrinin ise altı üstüne gelmiştir. Tadmîr tâûn ile yerle bir edilmiş ve içindekilerin hepsi ölmüştür. Sanâ ise hızlı bir ölümlle öldürülmüştür. Fergâna, Şâş, İsticâb ve Hârezm ise feci bir şekilde helak olmuştur. Zorbaların yeri olan Buhâra ise suda boğulmuştur. Taiz şehri ise kumla mağlup edilmiş, içindeki köle ve âlimler kumla helak olmuştur. Herât'a yılanlar yağdırılmış, onları fena bir şekilde yemiş ve öldürmüştür. Nişâbûr halkına gök gürültüsü ve yıldırım isabet etmiş ve onlara darbe indirmiştir. Helak olmuşlar ve bu onlara ceza olmuştur. Re'y'i ise Taberiyeliler mağlup etmiştir. Kimi zaman Deylemîlerden topladıkları bir toplulukla, başka bir zaman başka bir toplulukla saldırmışlar, yenmiş ve öldürmüşler. İrminiye ve Azerbaycân atların toynakları altında helak olmuşlar. Hemedân ve Deylem halkları ise ok temrenleriyle birbirlerini öldürmüş. Sicistân halkına şiddetli fırtına isabet etmiş, insanlar ölümlle yere kapaklanmış. Fâris, Kirmân ve İsfahân'a ise düşman saldırmış, düşmanları onlara yaklaştıklarında attıkları naralardan kalpleri parçalanmış ve bedenleri ölmüştür."⁷²⁹ İbn Korkmaz, her bir şehrin başına gelen felaketi açıklayarak bütün şehirlerin kıyâmetten önce helak edileceğine delil göstermiştir.

⁷²⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 149b.

⁷²⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 46a-b.

Müfessir, tefsirin bir yerinde gezilecek tarihi ve turistik bazı dağ ve vadi isimlerini, peygamber kabirlerini, önemli bazı tarihi ve coğrafik yer isimlerini vermektedir. Uzun olan metnin bir kısmı şöyledir:

“Eğer dağlarda gezilecek yerleri görmek, tarihi eserleri izlemek istersen en güzel azığı edin ve Cibâlı Mukaddes’e yönel. Vadinin başına çık. Asel vadisini ziyaretinle Meşhedî’t-Tayr’le (kuşları izlemekle) zafere eriş. Meşhedî’l-Ubbâdî’l-Evvel’i, Yûsuf Kuyusu’nu, Beytû’l-Ahzân’ı, Esbât çayırını, Kenân kabrini; İsâ, Sıddîk ve Şît şehitliğini, Ebniyet dağında Yûsuf’un çocuklarını bir tur ziyaret et. Mahacceti Yâkûk’taki Habkûk Peygamber’in kabrini, sonra Şûtâ ve Rûbîn’i, Hittîn yakınlarındaki Şuaybu’r-Resûl’ü, Sekinetü’l-Kübra şehitliğini, Hz. Hasan’ın kızı biricik küçüğü, öncelikle Hz. Hasan’ın oğlu Abbâs’ı, Taberiye topraklarında el-Müceddidu’l-Hasan’ı, Ümmü Mûsa’yı, Meryem’in tandırını, İsâ’nın pınarını ziyaret et. Makama erişen Mesîh’in sıçrayışını (Kafazâtî’l-Mesîh), Tâbiga’daki mağarasını da gez. Süleymân Meşhedini ve Küfri Âkîb ve Tehûm (sınır) arasındaki Aynu’s-Sa‘âde ve Ümmi’l-Bahr’deki şehadet sandığını, aynı yerdeki İrmiyâ’yı, Câlût’un topraklarında Duhayya’yı, Tâlût’un topraklarında Ebû Ubeyde’yi, Lâviye’de Lâvîn’nin kabrini, Irfit’te Seb’in kabrini ziyaret et. Sonra Yahyâ ve babası Zekeriyâ’yı, Hz. İsâ’nın halasını ve havarileri, Deyr Sıbtıyye’deki Meryemu’l-Hâtiyye’yi, Râhel’i, Meryem Kabrini, Mevlid-i İsâ’yı, denizin birleştiği yeri (Mecmeu’l-Bahreyn), makamı Halil ile Zityâ arasındaki Dâvûd b. Metâ’nın türbesini, Halîl’in babasının kabrini, Halil’in oğlu İshâk’ı yani İsrâil’i, Yûsuf-u Sıddîk’ı, Sâra’nın cariyesini ziyaret et. Mağara kapısında dilediğince duâ et. Yâkîn’de Lût’u, Üç Sıddıkların kabrini, sefil olma, Erihâ’da Allah’ın nebisi Mûsâ’nın kabrini, Kafrîn topraklarında İlyâs’ı, Zülkarneyn İskender’in kabrini ziyaret et. Sonra Mevte’de Menâhe şehitliğini, Şuhedâ köyünde Cafer, İdrîs ve İbn Revâha’nın mezarlarını ziyaret et.”⁷³⁰ Müellif, bu ifadelerin devamında da ilkbaharda güneşin doğuşunu izlemeyi ve Kudüs’ü gezmeyi tavsiye etmektedir.⁷³¹

⁷³⁰ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 187b-188a.

⁷³¹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 188a.

Müfessir'in, yeryüzündeki kara parçalarının denizlerle kuşatıldığına dair söylediği şu cümle çok önemlidir: “Karada ve yeryüzünün farklı yerlerindeki dağlardan keşfedilenlerin tamamı, denizlerin kuşattığı küçük bir tepe gibidir.”⁷³²

İbn Korkmaz, rüzgârı tarif etmekte ve onun bazı özelliklerini ve meziyetlerini açıklamaktadır.⁷³³ Yüce Allah'ın bulutları sürüklemek için rüzgâr estirdiğini,⁷³⁴ onunla dilediği yere yağmur yağdırarak topraktaki ölüleri dirilttiğini,⁷³⁵ bitkileri geliştirdiğini, hayvanları yavrulattığını ve meyve vermesi için ağaçları aşıladığını,⁷³⁶ gemileri yürüttüğünü, kuşların uçmasını sağladığını belirtmektedir.⁷³⁷

İbn Korkmaz, rüzgârın bazı özelliklerini ve faydalarını da açıklamaktadır. Fâtır sûresi 9. âyette Allah'ın rüzgârları gönderip onunla bulutları yürüttüğü anlatılmaktadır. Müfessir bu âyeti açıklarken şöyle demektedir:

“Yüce Allah kullarının maslahatı için rüzgârı iradesi ve kudretiyle yarattı. Çünkü o, insanın bedenine ferahlık vermekte, bitkilere ve hayvanlara yarar sağlamakta, meyve vermesi için ağaçların çiçeğini aşılamaktadır. Rüzgârların bazıları nemlendirici, bazıları soğuktur. Bazıları şiddetli fırtına ve kasırgadır, Allah onunla eski ümmetleri helak etmiş ve onlardan geriye bir şey bırakmamıştır. Sarsar (bora) emre amadedir, aşırı soğuk ve şiddetlidir. İ'sâr (kasırğa) ülkeleri tahrip eder, oturanlarını helak, eserlerini yok eder; ağaçları ve kayaları yerlerinden söküp yuvarlar. Âsıf (fırtına) bütün kocamış erkek develeri sarsar, onları helak etmek ister. Nesîm (meltem) ise seherlerde ılık ılık düz eser. Rüzgârların farklı oluşu kudretli ve hikmetli Allah'ı simgeler.”⁷³⁸

İbn Korkmaz'ın tarih ve coğrafyayla ilgili yazdıkları bilgilerin bir kısmı Kur'an'ın nüzulünden sonra meydana gelen hadiselerdir. Mesela Kur'an'ın çoğaltılmasıyla ilgili yazdıkları âyetin tefsirinden ziyade Kur'an tarihiyle ilgili şeylerdir. Şehirlerin helâkiyle ilgili söyledikleri daha çok ibret almaya dönüktür. Gezilmesini istediği tarihi ve turistik mekânlar da, rüzgârları tek tek tarif etmesi de yine bu amaca matuftur.

⁷³² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 203b.

⁷³³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 76a.

⁷³⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 185a.

⁷³⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 17a.

⁷³⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 17a.

⁷³⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 204a.

⁷³⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 17a.

İbn Korkmaz'ın tıbla ve kimya ile ilgili bir tek Enbiyâ sûresi 98. âyetini tefsir ederken açıklama yaptığını tespit ettik. Orada da kibritin derilere yapışma özelliği olduğunu belirerek şöyle demektedir: “H-s-b” kelimesinin aslı “remy” (atmak)’tır. Yüce Allah (bu manada) şöyle buyuruyor: “Biz de üzerlerine taş yağdıran bir rüzgâr gönderdik.”⁷³⁹ Yani taş fırlatan bir rüzgâr. Cehennemde de böyle olacaklar. Onlara kibrit taşları atılacak. Çünkü o, derilere daha kolay yapışır ve daha çabuk tutuşur.”⁷⁴⁰

Burada cehennemın ateşli taşlarının, müfessirin yaşadığı çağın ateş yakmada önemli bir aracı olan kibrit taşı olacağı ifade ediliyor. Ancak bu anlam, cehennemın yakıt taşlarını sınırlandırmaktadır.

İbn Korkmaz, âyetleri açıklarken bazen yaşadığı dönemin ilmi anlayışları çerçevesinde bilgiler aktarmakta, bunları Allah'ın kudretine delil olarak sunmakta ve ibret alınmasını öğütlemektedir. O, varlıklar, yeryüzü, gökler, gök cisimleri, rüzgâr, hayvanlar, tarih, coğrafya ve tıp ile ilgili konularda çağın ilmi verilerinden yararlanmıştı. Onun aktardığı bazı bilgiler İsrâiliyyât kaynaklı iken, astronomi, asronoloji, yeryüzü, ırk farklılıkları ve rüzgârların etkileri gibi bazı bilgiler günümüzün bilimsel verileriyle örtüşmektedir. Yeryüzünün sabit ve hareketsiz olduğuna dair görüşleri ise günümüz verileriyle çelişmektedir.

2.4. Kur'ân İlimleri Açısından Özellikleri

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*'da Kur'ân ilimleriyle ilgili bazı konularda açıklamalar yapmıştır. Muhkem-Müteşabih, Mübhemâtü'l-Kur'ân, Fedâilü'l-Kur'ân hususlarında herhangi bir bilgi aktarmamıştır. Ele aldığı hususları şu birkaç başlık altında incelemek gerekmektedir.

2.4.1. Mekkî ve Medenî İlmi

Mekkî ve Medenî'nin tarifinde ulema ihtilaf etmiştir. Bazıları vahyin nazil olduğu mekânı dikkate alarak taksim yapmakta ve Mekke'de nazil olan âyetleri “Mekkî”, Medine'de nazil olanları ise “Medenî” olarak tanımlamaktadır. Buna göre Mekke'nin civarı olan Minâ, Arafât ve Hüdeybiye gibi yerlerde nazil olanlar Mekkî, Bedir ve Uhud gibi

⁷³⁹ Kamer, 54/34.

⁷⁴⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 81a.

Medine'ye yakın olan bölgelerde nazil olanlar ise Medenî addedilir. Bazı âlimler hicreti nazarı itibara alarak taksim yapmakta ve hicretten önce nazil olan vahiyleri Mekkî, hicretten sonrakileri de Medenî saymaktadır. Meşhur olan bu görüşe göre hicretten sonra Mekke'de nazil olan âyetler de Medenî sayılmıştır. Üçüncü bir görüş ise muhatapları nazarı dikkate alarak taksim yapmaktadır. Buna göre Mekkelilere hitap eden âyetler, "Mekkî", Medinelilere hitap eden âyetler de "Medenî"dir.⁷⁴¹

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*'da Mekkî ve Medenî'nin tarifıyla ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ancak sûrelerin başında çoğunlukla onun Mekkî veya Medenî olduğuna dair kısa bir bilgi vermekle yetinmiştir. Bazı sûrelerin başında Mekkî veya Medenî olduğuyla ilgili herhangi bir açıklama yapmazken çoğunluğun başında ise "Mekkîdir" veya "Medenîdir" açıklamasını getirmiştir.

Sûrenin başında onun Mekkî olduğunu söylediği şunlardır: Hûd, Ra'd, İbrahim, Hicr, Nahl, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Hac, Mü'minûn, Şuârâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Sebe, Fatır, Yâsîn, Saffât, Fussilet (Secde), Şûrâ, Câsiye, Ahkâf, Muhammed, Fetih, Kâf, Zâriyât, Tûr, Kamer, Rahmân, Vakia, Hadid, Mülk, Kalem, Hakka, Meâric, Nûh, Müzzemmil, Müddessir, Kıyâmet, İnsân, Mürselât, Nebe, Naziât, Abese, Tekvîr, İnfîtâr, Mutaffifin, İnşikâk, Burûc, Târik, A'lâ, Ğâşiye, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Alak, Kadîr, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Asr, Kevser, Kafirûn, İhlâs, Felak.⁷⁴²

İbn Korkmaz, Tevbe, Nûr, Ahzab, Hucurât, Mücadele, Haşr, Mümtehine, Saf, Cuma, Münafikûn, Teğabûn, Talak, Fil, Kureyş, Nasr sûrelerinin başında ise bunların Medenî olduğunu yazmıştır.⁷⁴³

⁷⁴¹ ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddîn, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (I-IV), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1957, I, 187; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 36-38; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 56-57.

⁷⁴² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*; I, 365a, 2/2a, 9/b, II, 15b, II, 21b, II, 38a, II, 54/1b, II, 68/1b, II, 55/2b, II, 69/2b, II, 82b, II, 93b, II, 119b, II, 128b, II, 135a, II, 144a, II, 151b, II, 158b, II, 163a, II, 177a, II, 183b, II, 191b, II, 198a, II, 237a, II, 244b, II, 261a, II, 265a, II, 269b, II, 274b, II, 283b, II, 287a, II, 290b, II, 298a, II, 301b, II, 306a, II, 311a, II, 345a, II, 348a, II, 351a, II, 354a, II, 357a, II, 362b, II, 365b, II, 369a, II, 371b, II, 374a, II, 376a, II, 378b, II, 381a, II, 382b, II, 383b, II, 385a, II, 386a, II, 387a, II, 388b, II, 389b, II, 390b, II, 393a, II, 394a, II, 395a, II, 396a, II, 396b, II, 398a, II, 393/2a, II, 394/3a, II, 394/3b, II, 395/2b, II, 397a, II, 399b, II, 400a, II, 401b, II, 402b.

⁷⁴³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 325a, II, 103a, II, 166a, II, 280a, II, 318a, II, 321b, II, 327b, II, 331a, II, 333a, II, 334b, II, 336a, II, 339a, II, 398/2a, II, 398/2b, II, 400b.

İbn Korkmaz, Fâtiha, Bakara, Âli İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl, Yûnus, Yûsuf, Furkân, Sâd, Zümer, Mü'min, Zuhuf, Dûhân, Necm, Tahrim, Cin, Fecr, Tin, Beyyine, Tekâsür, Hümeze, Mâûn, Mesed, Nas sûrelerinin başında sûrenin Mekkî veya Medenî oluşu konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ahkâmla ilgili pek çok âyetin bulunduğu ve Medine'de indiklerinde ihtilaf olmayan Bakara, Âli İmrân, Nisâ, Mâide ve Enfâl gibi sûreler hakkında açıklama yapmaması dikkate değer görünmektedir.

İbn Korkmaz'ın Mekkî ve Medenî olarak nitelendirdiği sûreler Zerkeşî'nin listesiyle karşılaştırıldığında bazı farklılıklar görülmektedir. Zerkeşî, 85 sûrenin Mekkî, 29 sûrenin Medenî;⁷⁴⁴ Suyûtî, 20'sinin Medenî, 12'sinin ihtilafı, kalan 82 sûrenin de Mekkî olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁵ İbn Korkmaz Fâtiha, Bakara, Âli İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl, Yûnus, Yûsuf, Furkân, Sâd, Zümer, Mü'min, Zuhuf, Dûhân, Necm, Tahrim, Cin, Fecr, Tin, Beyyine, Tekâsür, Hümeze, Mâûn, Mesed, Nas sûreleri hakkında herhangi bir açıklama yapmamış iken Zerkeşî bütün bu sûreler hakkında bilgi vermiştir. Zerkeşî'nin Mekkî saydığı Fil ve Kureyş sûrelerini İbn Korkmaz Medenî saymıştır. Ra'd, Hac, Muhammed, Fetih, Rahmân, Hadîd, İnsân ve Zilzâl sûrelerini Zerkeşî, Medenî olarak listelerken İbn Korkmaz Mekkî saymıştır. Yine Zerkeşî, Fâtiha ve Mutaffîfin sûrelerinde ihtilaf olduğunu ifade ederken İbn Korkmaz Mutaffîfin'i Mekkî olarak kabul etmiş, Fâtiha hakkında ise görüş belirtmemiştir.⁷⁴⁶

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*'da âyetlerin Mekkî veya Medenî olduğuna dair bir değerlendirme yapmamıştır. Âyetlerin nüzûl yeri hakkında ise bir tek Bakara sûresinin son iki âyetinin Mi'rac gecesinde vahyedildiğini belirtmiştir.⁷⁴⁷ Ancak *Fethu'r-Rahmân*'da farklı bir tutum sergilemiştir. Orada sûrelerin Mekkî veya Medenî oluşunu açıklarken hangi âyetlerin veya kaç âyetin farklı olduğunu da yazmıştır.⁷⁴⁸ Örneğin Mâide sûresinin başında yaptığı açıklamada: "Bugün, size dininizi bütünledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım."⁷⁴⁹ âyeti haricinde bütün sûrenin Medenî olduğunu, bu âyetin

⁷⁴⁴ Zerkeşî, I, 194.

⁷⁴⁵ Suyûtî, I, 44; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 59.

⁷⁴⁶ Zerkeşî, I, 193-194.

⁷⁴⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 123b.

⁷⁴⁸ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 139a; VI, 33a; VI, 125a; X, 27a.

⁷⁴⁹ Mâide, 5/3.

Arafât'ta nazil olduğunu söylemiştir.⁷⁵⁰ İbn Korkmaz'ın bu açıklaması onun Mekkî ve Medenî'de hicreti değil nüzûl mekânını esas aldığını göstermektedir.

2.4.2. Hurûfu Mukatta'a ve Tefsiri

Bazı sûrelerin başında bir veya bir kaç harfin birleşmesinden meydana gelen harflere Hurûfu-Mukatta'a denir.⁷⁵¹ Bazı müfessirler buna “evâilu's-suver” demektedir. Bazılarına göre müteşabihattan addedilen Hurûfu Mukatta'a'nın delalet ettiği manalar hususunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır.⁷⁵² Ebû Bekir es-Sıddık'ın: “Her kitabın bir sırrı vardı, Allah'ın Kur'ân'daki sırrı da evâili's-süverdir.” dediği nakledilmektedir.⁷⁵³ İbn Mes'ûd'dan da şu haber nakledilir: “Bu harfler gizli bir ilim ve kapalı bir sırdır, Allah onları bilmeyi kendine mahsus kılmıştır.”⁷⁵⁴ İbn Abbâs'ın “الم”deki “elif” “ا” “Allah Taâla'ya”, “lâm” “ل” “Latîf'e”, “mim” “م” “Mecîd'e” işaret eder, dediği nakledilmiştir.⁷⁵⁵

İbn Korkmaz, bu harfleri ele almada farklı bir tutum sergilemiştir. Kimi yerde Hz. Ebû Bekir'in tarzını benimsemiş, kimi zaman onları müteşabihâttan sayarak yorum yapmanın doğru olmadığını belirterek İbn Mes'ûd'un çizgisini takip etmiş, kimi yerde ise İbn Abbâs'ın görüşünü nakletmiştir. Bazen onları tasavvufçular veya kelâmcılar gibi te'vîl etmiştir. Bazen de onları te'vîl etmeyi eleştirmiştir. Bazı yerlerde ise ilgili harfler hakkında daha önceki açıklamalarına atıfta bulunmakla yetinmiştir.⁷⁵⁶

İbn Korkmaz, her iki tefsirinde de Hurûfu Mukatta'a ile ilgili geniş açıklamalar yapmıştır. Hurûf ilmine vakıf olan İbn Korkmaz tefsirlerinde harflerle ilgili de bilgi aktarmıştır.⁷⁵⁷ İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) çizgisinde harflere anlamlar yüklemiştir.⁷⁵⁸ *Fethu'r-Rahmân*'da Bakara sûresinin başında da bu harflerle ilgil kısa bilgiler vermiştir.⁷⁵⁹ Âl-i

⁷⁵⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, VI, 33a.

⁷⁵¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 134; Turgut, 155.

⁷⁵² Zerkeşi, I, 172-178; Suyûtî, *el-İkân*, III, 30-34; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 130.

⁷⁵³ Zerkeşi, I, 173; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 132.

⁷⁵⁴ Zerkeşi, I, 173; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 132-133.

⁷⁵⁵ Zerkeşi, I, 173; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 135.

⁷⁵⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 68a; II, 120a.

⁷⁵⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 10a-11b; *Nesru'l-Cumân*, I, 5b-6a.

⁷⁵⁸ İbn Arabî'nin *Futûhât-ı Mekkiyye* kitabının, İkinci Bölümü “Harflerin ve Harekelerin Bilgisi” bölümü Hurûf ilmiyle ilgilidir. Bk. İbn Arabî, *Futûhâtı Mekkiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır, ts., 51-91.

⁷⁵⁹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 45b.

İmrân sûresindeki ilgili âyeti açıklarken yazdıklarını da aynen *Nesru'l-Cumân*'a nakletmiştir.⁷⁶⁰ Onun bu konudaki görüşleri şöyle maddeleştirilebilir:

- a) Bu harfler müteşâbihâttandır. Hz. Peygamber ile Yüce Allah arasındaki sırlardır. Bu sırlara Cebrâil dâhil diğer melekler muttali olmamışlardır. Bunlar Yüce Allah'ın sevgili peygamberine bildirdiği özel işaretlerdir.⁷⁶¹
- b) İbn Korkmaz, bu harflerin Esmâ-i Hüsnâ'ya işaret ettiğini ifade ederek mutasavvıfların bu manadaki görüşlerini nakletmiştir.⁷⁶²
- c) Hurûfu Mukatta'a ile yemin edilmekte, kitabın ve onu vahyedenin şanı yüceltilmektedir.⁷⁶³
- d) İbn Korkmaz, Hurûfu Mukatta'a ile ilgili te'viller yapmış olmasına rağmen müfessirlerin yorum yapmalarını eleştirmiştir. Müfessirlerin bu konuda akıllarının karıştığını ifade etmiştir.⁷⁶⁴

2.4.3. Esbâbı Nüzûl

Esbâbı nüzûl ilmi bazı âyet ve sûrelerin ne gibi sebeplerle indirildiğini bildiren ilimdir.⁷⁶⁵ Âyetler bu yönden iki kısma ayrılabilir. Birincisi, Kur'ân'ın ekseriyetini teşkil eden ve Cenâb-ı Hak tarafından bir sebebe bağlayamadığımız veya doğrudan doğruya indirildiğini söylediğimiz âyetlerdir. İkincisi bir sebebe bağlayabildiğimiz âyetlerdir. Hz. Peygamber'e sorulan bir soru veya bir hâdise dolayısıyla birkaç âyetin veyahut bir sûrenin tamamının nâzil olmasına âmil olan şeye "sebeb-i nüzul" denilmektedir.⁷⁶⁶

İbn Korkmaz, âyetlerin nüzûl sebebiyle ilgili *Fethu'r-Rahmân*'da geniş bir şekilde yer vermiştir. Hatta bazen bir âyetle ilgili birden fazla rivâyet aktarmıştır.⁷⁶⁷ Ancak *Nesru'l-*

⁷⁶⁰ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 141b-142a; *Nesru'l-Cumân*, I, 125b-126a.

⁷⁶¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 10b-11a; I, 125b-126a; I, 349b-350a; II, 15b; II, 144b; II, 191b.

⁷⁶² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 125b-126a; II, 120a; II, 348b; *Fethu'r-Rahmân*, I, 46b. Bk. Nîsâbü'rî, II, 114.

⁷⁶³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 15b; II, 144b.

⁷⁶⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 349b-350a; II, 191b; II, 348b.

⁷⁶⁵ Turgut, 135.

⁷⁶⁶ Zürcânî, I, 106-107; Kattân, 77-78; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 115; Turgut, 135.

⁷⁶⁷ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 2a-b; III, 3b; III, 4a; III, 6b; III, 7a; III, 8a; III, 9a; III, 10a; III, 11b; III, 13a; III, 19a; III, 20a; III, 22a; III, 26a-b; III, 29b; III, 32b; III, 35b; III, 36; III, 37a; III, 38a; III, 40a-b; III, 42b; III, 43b; III, 44a; III, 46a; III, 47a; III, 48b; III, 50a; III, 53b; III, 54a; III, 56a-b; III, 57a-b; III, 59a; III, 64b; III, 68b; III, 69b; III, 72a; III, 76a; III, 96a; III, 97b; III, 107a-b; III, 115b; III, 116a-b; III, 118a.

Cumân'da bu konuda pek az açıklama yapmıştır.⁷⁶⁸ Esbâbı nüzûlle ilgili verdiği bilgilerin kaynağını belirtmemiştir. Naklettiği sebab-i nüzûlün sahabeden veya tabiinden herhangi bir râvisinin ismini de vermemiştir. Müfessirin esbâb-ı nüzûlle ilgili yöntemine şu örnekler verilebilir:

Ashab-ı kiram Bedir savaşında ganimetlerin taksimiyle ilgili Hz. Peygambere (s.a.v.) bazı sorular sormuşlardı. Bunun üzerine Enfâl sûresi nazil olmuştu ve 1. âyette: *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ* "Sana ganimetleri soruyorlar. Ganimetlerin Allah'a ve Resûlü'ne ait olduğunu söyle!" buyrulurak hüküm verilmişti.⁷⁶⁹ İbn Korkmaz, bu âyetin sebebi nüzûlüyle ilgili şöyle demektedir: "Ashab ganimetlerle ilgili çokça soru sorunca Allah onlara ganimeti haram kıldı. Mal, Allah ve Resulü için nüzûl sebebiyle onlardan alındı. Allah ganimet konusunda onların arzularının aksine hükmünü indirdi."⁷⁷⁰

Müfessir, Hac sûresi 25. âyetin tefsirinde şöyle ifadeler yazmaktadır: "Bu âyet, Ebû Süfyan ve küfür ve tuğyan ehli olan taraftarları hakkında, onlar Resulullah'ı (s.a.v.) Beytullah'tan alıkoyduklarında ve Resulullah onlarla savaşmaktan hoşlanmadığında nazil oldu. Hâlbuki ashap ihramlarını giyinmişlerdi. Sonra bir dahaki yıl gelip Mekke'de üç günlüğüne kalmak üzere sulh yapıldı."⁷⁷¹

İbn Korkmaz, Hac sûresi 60. âyetin sebebi nüzûlüyle ilgili Tâberî ve başkalarının da naklettiği⁷⁷² şu olayı aktarmaktadır: "Bu âyet bir grup müşrik hakkında nazil oldu. Onlar, haram ayın bitmesine iki gün kala Müslümanlardan bir gruba (saldırmak için) gelmişlerdi. Müslümanlar, haram ayda savaşı kerîh görerek müşriklerden kendileriyle haram ay bitinceye kadar savaşmamalarını istedi. Fakat müşrikler, Müslümanların bu teklifini kabul etmeyerek saldırdı. Bu onların azgınlığıdır. Müslümanlar yerlerinde sebat ederek saldırıya karşılık verdiler ve Allah onları muzaffer kıldı, affetti ve bağışladı."⁷⁷³

İbn Korkmaz, Kasas sûresi 56. âyetin sebebi nüzûlü hakkında şunları yazmaktadır: "Bu âyet Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Ebu Talib hakkında nazil oldu. Kendisi imandan

⁷⁶⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 313a; II, 86b; II, 91a; II, 111a; II, 140a; II, 298b; II, 342b.

⁷⁶⁹ Vâkidî, Ebû Abdillâh, *el-Megâzi*, (I-III), (thk. Marsden Jones), Dâru'l-E'lemî, Beyrut, 1989, I, 98; İbn Hişâm, Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (I-II) (thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Enbârî ve Abdülhâfiz eş-Şiblî), Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bânî el-Halebî ve Evlâdihi, Mısır, 1955, I, 666.

⁷⁷⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 313a.

⁷⁷¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 86b.

⁷⁷² Tâberî, XVIII, 675; Sa'lebî, VII, 32-33; Beğavî, III, 349; Râzî, XXIII, 244.

⁷⁷³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 91a.

kaçındığı ve dalaletinden dönmediği hâlde insanlara peygambere tabi olmalarını emrederdi. Nitekim şekâveti ve yüz çevirmesi sebebiyle atalarının dini üzere vefat etti.”⁷⁷⁴

Müfessir, Tahrim sûresi 1. âyetin sebebi nüzûlüyle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “Azarlama azatlı bir köle için indi. Hz. Peygamber cariyesini kendisine haram kılmıştı. Bu tenkit, Mâriye el-Kıbtıyye sebebiyleydi ki Allah, onun zikrini Kur’ân’da inzâl buyurdu.”⁷⁷⁵

İbn Korkmaz, az sayıda bilgi verdiği esbâb-ı nüzûlle ilgili açıklamaları, نَزَلَ-نَزَلْتُ-أَنْزَلَ-أَنْزَلْتُ ifadelerinden birisini kullanarak aktarmıştır. Bazen vuku bulan olayı kısaca açıkladıktan sonra bunun âyetin nüzûlüne sebep olduğunu yazmıştır. Bazen de doğrudan yukarıdaki lafızlardan birisini kullanarak bilgi vermiştir. Bu tefsirinde bu konuda çok fazla ayrıntıya girmemiş olması onunla *Fethu’r-Rahmân* arasındaki önemli farklardan biridir.

2.4.4. Münâsebetü’l-Kur’ân

Münâsebet veya tenâsüb sözlükte, yakınlık, benzerlik ve uygunluk manasına gelir. Buna irtibat veya alaka demek de mümkündür. Terim olarak âyetler arasında birbirine yakın ve benzer manalar bulmaya denir. Bazı müfessirler; âyetler arasındaki münâsebet yanında, sûreler arasında da bir münâsebet olduğunu kabul etmişler.⁷⁷⁶

Âyetler çeşitli zamanlarda ve çeşitli sebeplere binaen nâzil olmakla beraber, aralarında öyle bir irtibat vardır ki, onlardan birini yerinden oynatmak mümkün değildir.⁷⁷⁷ Âyetlerin arasındaki bu münâsebet açıkça anlaşılabilirdiği gibi hükümde ortak olan diğer bir âyete atfedilerek de anlaşılmaktadır. Bazen de belağat ilminden yararlanılarak, müdadde, istitrad, tanzir, tehallus ve üslûbu’l-Hakîm gibi edebi sanatların yardımı ile âyetlerin manaca birbirine yakınlığı veya zıtlığı, konu benzerliği ya da zıtların karşılaştırılması gibi karinelerle kurulmaktadır.⁷⁷⁸

Sûrelerin ve âyetlerin tevkifi olduğu kanaatinde olan bazı müfessirler “tenâsüb ilmi” üzerine dikkatle eğilmişlerdir. Ebû Bekir en-Nisâbûrî (ö. 324/936), Zemahşerî, İbnü’l-

⁷⁷⁴ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 140a.

⁷⁷⁵ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 342b.

⁷⁷⁶ Zerkeşî, I, 35; Suyûtî, *el-İtkân*, III, 371.

⁷⁷⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 204.

⁷⁷⁸ Zerkeşî, I, 40-50; Suyûtî, *el-İtkân*, III, 372-379; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 200-203.

Arabî, Fahrüddin Razî, Ebû Hayyân, Zerkeşî, Bikâî (ö. 885/1480), Suyûtî, Âlûsî ve Elmalılı gibi bazı müfessirler münâsebetin varlığını savunmuşlardır.⁷⁷⁹ Şevkanî (ö. 1250/1834) ise âyetler arasında münâsebet bulma gayretinin lüzumsuz olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁰

Râzî tefsirinde, “Kur’ân’ın inceliklerinin ekserisi, âyetlerdeki tertiplere ve rabitalara tevdi edilmiştir.” demek suretiyle bu işin önemine işaret etmektedir. İbnü’l-Arabî de, “Kur’ân âyetlerinin bazısının bazısına irtibatı, manaları birbirine kenetlenmiş tek kelime gibi oluşudur.” demektedir.⁷⁸¹

İbn Korkmaz, münâsebet bahsinde *Fethu’r-Rahmân*’da çokça bilgi aktarmıştır.⁷⁸² Eserin bu yönüyle özellikle incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira bu husustaki geniş açıklamaları *Fethu’r-Rahmân*’ın dirâyet açısından ayırıcı özelliklerinden biridir. Eserde âyetin tefsirine başlarken sebebi nüzül varsa hemen ondan sonra münâsebetle ilgili “münâsebetü hâzihi’l-âyeti”⁷⁸³ veya “münâsebetühâ limâ kablehâ”⁷⁸⁴ diyerek müstakil başlık açmış, onun önceki âyetle münâsebetini açıklamıştır.⁷⁸⁵ Âyetin içinde bulunduğu âyet grupları için de aynı şeyi yapmıştır. Grubun önceki âyet grubuyla münâsebetini izah etmeye geniş yer ayırmış, bunun için yine “münâsebâtü’l-âyât”⁷⁸⁶ adıyla bir başlık açmış ve ayrıntılı bilgiler yazmıştır.⁷⁸⁷

Müfessir, sûrelerin arasında münâsebet olduğu hususunda *Nesru’l-Cumân*’da herhangi bir açıklama yapmamışken âyetler arasında münâsebet olduğu görüşündedir. Eserin özet olması nedeniyle bu konuda geniş bilgi vermekten kaçınmışsa da âyet gruplarının birbirinin devamı olduğunu, aralarında bağ bulunduğunu hissettirmek için âyet grupları

⁷⁷⁹ Zerkeşî, I, 36-50; Suyûtî, *el-İtkân*, III, 369-370; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 200, 203.

⁷⁸⁰ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü’l-Kadîr*, (I-VI), Dâru İbn Kesîr, Dımaşk, 1414, I, 85-86.

⁷⁸¹ Zerkeşî, I, 36; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 204.

⁷⁸² İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, III, 2a; III, 5a-b; III, 6a-b; III, 15b; III, 16a-b; III, 23b; III, 24a; III, 26b; III, 28a; III, 30a; III, 32b; III, 33a; III, 35b; III, 36b; III, 40b; III, 43b; III, 47a-b; III, 48b; III, 50a; III, 51a; III, 54b; III, 59a; III, 61b; III, 62a; III, 64b; III, 65b; III, 67b; III, 68a; III, 73b; III, 77a; III, 86a; III, 90a; III, 96b; III, 98a; III, 103b; III, 106a; III, 109b-110a; III, 111a; III, 112a; III, 115b; III, 116b; III, 119a.

⁷⁸³ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, III, 2a; III, 6b; III, 26b; III, 28a; III, 51a; III, 54b; III, 59a; III, 68a; III, 73b; III, 77a; III, 86a; III, 90a; III, 98a; III, 103b; III, 106a; III, 109b-110a; III, 111a; III, 112a; III, 116b; III, 119a.

⁷⁸⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, III, 64b; III, 100a.

⁷⁸⁵ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, III, 2a; III, 5a-b; III, 6a-b; III, 15b; III, 16a-b; III, 26b; III, 28a; III, 30a; III, 96b; III, 115b.

⁷⁸⁶ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, III, 5a; III, 15b; III, 23b; III, 61b.

⁷⁸⁷ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, III, 23b-24a; III, 30a-b; III, 67b-68a.

arasında geçiş cümlesi, bağlaç bir kelime veya bir bağlantı edatı yazmayı ihmal etmemiştir. Bu yöntemi üslûbuna da yansıtmıştır. O, *Fethu'r-Rahmân*'da bazen âyetleri tek tek, bazen de iki veya ikiden fazla âyeti birlikte ele alıp açıklarken *Nesru'l-Cumân*'da âyetleri grup olarak tefsir etmiştir. Bu da münâsebet açısından önemli bir farklılığı beraberinde getirmiştir. Ancak âyet grupları arasında münâsebet olduğunu ihsas ettirmek için *Fethu'r-Rahmân*'da da genellikle yaptığı gibi mutlaka bir bağlantı cümlesi kurmuştur. Bu cümlenin başında da *ثم قال*⁷⁸⁸, *ثم قال*⁷⁸⁹, *لهذا قال*⁷⁹⁰, *فاخبر*⁷⁹¹ gibi bağlantıyı ifade edecek bir kelime kullanmıştır. Âyetlerin üslûbunu belirtmek için yazdığı seci'lerde de münâsebet bazen dikkat çekmiştir.⁷⁹² Nadiren âyetler arasındaki münâsebeti açık bir şekilde izah etmiştir. Bu husustaki açıklamalarına şunlar örnek verilebilir:

İbn Korkmaz'a göre Fâtiha sûresi ile Bakara sûresi arasında münâsebet bulunmaktadır. Kendi ifadesiyle,

اعلم ان جميع ما ذكرته من تفسير الفاتحة منوط بالبقرة وهو علي وجه المناسبة من طلب الهداية للخلاص من ظلمات الوجود.

“Bil ki varlığın karanlıklarından kurtulmak maksadıyla hidâyet talebi için Fâtiha sûresinin tefsiriyle ilgili söylediğim her şey münâsebet açısından Bakara sûresiyle bağlantılıdır.”⁷⁹³ diyerek Fâtiha sûresindeki *اهْدِنَا* ifadesiyle hidâyet istenmesinin akabinde Bakara sûresinin hemen başında *ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ* “bu kitap müttakilere hidâyettir” buyrulurak bağlantı kurulduğunu ifade etmektedir.

Müfessir, Bakara sûresi 21-22. âyetleri tefsir ederken münâsebetle ilgili şöyle demektedir:

"يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ. الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ." ... وهذه قدرة من اوجدنا من غير مثال لانه واجب الوجود. وانزل من السماء ماء طهورا فاخرج به من كل الثمرات رزقا مباركا كثيرا... فقد ظهر من نظم الايات العجائب المتعددة و حكم غير متجددة و لا متحددة و تعلموا انه الخالق للسموات و الارض و الشمس و

⁷⁸⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 13b, 14a.

⁷⁸⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 15a; I, 15b; I, 16a-b; I, 17a-b; I, 18a-b; I, 19a; I, 20a; I, 21a-b; I, 22a; I, 25b; I, 27a; I, 28a-b; I, 29a-b; I, 30a-b; I, 31b; I, 32b; I, 33a-b; I, 34a; II, 2b; II, 3a-b; II, 4a-b; II, 6a; II, 7b; II, 8a-b; II, 11a-b; II, 12b; II, 13a.

⁷⁹⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 14a; I, 19b; I, 58a; I, 59a.

⁷⁹¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 26a; I, 44b.

⁷⁹² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 62b.

⁷⁹³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 11a.

القمر و النجوم و قد عرفتم انها كلها مربوبات فلا تبطلوا حقكم من خالقها الحي القيوم. و اخبر ان كتابه المنزل علي عبده ما فيه من ريب ولا قدرة لاحد ان يأتي بسورة من مثله او يرده نقص او عيب و لهذا قال الكبير المتعال ذو الجلال: "وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ"

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, O'na karşı gelmekten korunmuş olabilesiniz. O, yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere ürünler meydana getirdi; artık Allah'a, bile bile eş koşmayın.”⁷⁹⁴ ...Bu, bizi örneksiz yaratanın kudretidir. Çünkü O, vâcibü'l-vücûd'tur. Gökten temiz su indirdi ve onunla bütün meyvelerden bolca temiz rızık çıkardı... Âyetlerin nazımından sayısız mucizeler, tekrarlanmayan ve sınırlanmayan hikmetler ortaya çıkmıştı. Biliyorsunuz ki O, göklerin, yerin, Güneş'in, Ay'ın ve yıldızların yaratıcısıdır. Bunların hepsinin birbiriyle bağlantılı olduğunu bilmişsiniz. Onun Hayy ve Kayyûm olan yaratıcısı katındaki hakkınızı iptal etmeyin. Kuluna indirdiği kitabında herhangi bir şüphenin olmadığını, sûrelerinden birinin benzerini getirmeye hiç kimsenin gücünün yetmediğini, o kitaba noksanlık veya kusur isnat edilemeyeceğini haber verdi. Bunun için Büyük, Yüce ve Celâl sahibi olan Allah şöyle buyurdu:⁷⁹⁵ “Kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'dan şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sûre meydana getirin; eğer doğru sözlü iseniz, Allah'tan başka, güvendiklerinizi de yardıma çağırın.”⁷⁹⁶

İbn Korkmaz, buradaki âyetler arasında “kudret” kavramıyla münâsebet kurmaktadır. Hiçbir varlığın güç yettiremeyeceği yere, göğe, Güneş'e, Ay'a ve yıldızlara kudretiyle hükmeden, sonra gökten yağmur yağdırıp yeryüzünde onunla rızık yaratan Allah, sahip olduğu bu muhteşem kudreti ve hikmetiyle, insan ve cinlerin bir sûresinin bile benzerini getirmekten aciz kaldığı Kur'ân'ı Hz. Muhammed'e indirmiştir.

Müfessir, Nisâ sûresi 122-125. âyetlerini kastederek, *لما عبر عن مقامات الرجال في البقاء والفناء،* “Erkeklerin bekâ ve fenâ makamlarını açıklayınca kadınlar hakkında fetva sorulmasını haber verdi ve: "Kadınlar hakkında fetvayı size Allah

⁷⁹⁴ Bakara, 2/21-22.

⁷⁹⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 19a-b.

⁷⁹⁶ Bakara, 2/23.

veriyor.”⁷⁹⁷ buyurdu.”⁷⁹⁸ demektedir ve erkekler ile kadınlar hakkında peş peşe açıklama yapılmasını münâsebet olarak değerlendirmektedir.

Müellif, En’âm sûresi 34 ile 35. âyetleri arasında münâsebet kurarken, *وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيٍّ الْمُرْسَلِينَ. مَا فِيهِ تَحْقِيقُ الْيَقِينِ ثُمَّ أَخْبَرَ عَنْ أَعْرَاضِ أَهْلِ الْإِعْتِرَاضِ بِقَوْلِهِ تَعَالَى: وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ. “And olsun ki peygamberlerin haberi sana da geldi.”⁷⁹⁹ Burada olan kesin bilgidir. Yüce Allah daha sonra da: “Onların yüz çevirmesi sana ağır gelince...”⁸⁰⁰ buyurarak itiraz ehlinin yüz çevirmelerinden bahsetti.”⁸⁰¹ ...ثم اخبر عن... tabirini kullanmıştır. Yüce Allah, peygamberimizden yüz çeviren kavminin ağır tavrından bahsetmeden önce, daha önceki peygamberlerin kavimlerinin de peygamberlerinden yüz çevirdiklerini haber vermiştir. Böylece yüz çevirmedeki ortak paydada kurulan bağlantıyla Yüce Allah’ın peygamberimizi teselli ettiğini söylemektedir. Burada âyetler arasındaki bağlantı “kavimlerin yüz çevirmeleridir.”*

Müfessir, Tevbe sûresi 111. âyeti açıklarken,

بدأ الله السورة بالبراءة من الكافرين ثم امر بقتال المشركين ثم حث علي الخروج الي الغزو واخبر عن اختلاف احوال المنافقين و ذم فيه المتخلفين و مدح في هذه الاية المجاهدين لانهم لما اصدقوا نياتهم و افعالهم اشترى الله من المؤمنين انفسهم و أموالهم.

“Yüce Allah Tevbe sûresine “kâfirlerden beri olduğunu” beyan ederek başladı. Sonra müşriklerle savaşmayı emretti. Daha sonra ise gazaya çıkmaya teşvik etti ve münafıkların hâllerindeki ihtilafı haber verdi. Gazaya çıkmayıp geride kalanları yerdirdi ve bu âyette ise mücahitleri övdü. Çünkü onlar niyetleri ve eylemleriyle ne zamanki sadakat gösterdiler, Allah da onların canlarını ve mallarını satın aldı.”⁸⁰² Diyerek “müminlerin cihada katılması ile münafıkların cihada katılmaması” arasında münâsebet kurmakta, cihada çıkma konusundaki farklı tutumların âyetlerin bağlantı noktası olduğunu izah etmeye çalışmaktadır.

Müfessir, bazen ortak bir olguyu esas alarak münâsebet kurmaktadır. Mesela,

⁷⁹⁷ Nisâ, 4/127.

⁷⁹⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 204b.

⁷⁹⁹ En’am, 6/34.

⁸⁰⁰ En’am, 6/35.

⁸⁰¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 249b.

⁸⁰² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 344a.

لما اخبر الله تعالى عن النشر و جمعهم للحشر جزاء من اعرض عن اياته حشره اعمي لتوليته عن بيناته و اواعد من اسرف و لم يؤمن باياته العذاب و ذلك اعظم مصاب مؤبد عليه لا يحول و عنه لا يزول شرع في هذه الاية بتوبيخ المشركين وتذكرهم بمن تقدمهم من الامم السابقين كيف استأصلهم بما كذبوا به رسلهم و اهلكهم و قریش يمرون بديارهم.

“Yüce Allah, insanları neşretmeyi ve Allah’ın delillerine yüz çevirenleri, arkalarını döndükleri için ceza olmak üzere kör olarak haşretmeyi, âyetlerine inanmayanlara ve kendilerine yazık edenlere azap etmeyi vaad ettikten sonra bu âyetle müşrikleri azarlamaya; kendilerinden önceki ümmetleri nasıl helak ettiğini, onların peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle nasıl yok ettiğini hatırlatmaya başladı.”⁸⁰³ ifadelerinde “müşriklerin başına gelenlerden bahsedilmesinin” âyetler arasındaki münâsebeti oluşturduğunu söylemektedir.

İbn Korkmaz, Nûr sûresi 3. âyetin tefsirini tamamlayıp 4. âyetin tefsirine geçerken şöyle yazmaktadır: “Erkek ve Erkek ve” “و لما فرغ من حكم من زني من الذكور والاناث شرع في حكم من قزف المحصنات.”⁸⁰⁴ Müfessir, burada zina eden erkekler ile zina eden kadınlara uygulanacak hüküm ile zina iftirası hakkındaki hükmün açıklanması arasında münâsebet kurmaktadır.

İbn Korkmaz, münâsebet yönünü bazen açıkça şöyle ifade etmektedir:

فان قلت ما وجه المناسبة باتباع قصة موسى هذه القصة؟ قلت: بين الله لنبيه ما ابتلي به موسى فصبر و في هذه ما اتاه الله لسليمان من الملك فحمد و شكر و ذلك لاقتداء النبي بموسى عليه السلام في الصبر و بداود و سليمان بالحمد و الشكر ليجمع بين خصال المصطفين لانه جاء بختم الانبياء وهو خاتم المرسلين.

“Hz. Mûsâ’nın kıssasını bu kıssanın takip etmesindeki münâsebet yönü nedir dersin; derim ki: Yüce Allah, (orada) peygamberine, Hz. Mûsâ’nın imtihan edildiği şeyi ve onun sabretmesini; burada ise Hz. Süleymân’a verdiği saltanat ile onun hamd ve şükretmesini beyan etti. Böylece resullerin sonuncusu olan ve nebileri sonlandırmakla gelen Hz. Peygamber’in bütün peygamberlerin hasletlerini şahsında toplamasını; sabır konusunda Hz. Mûsâ’ya, hamd ve şükür konusunda da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleymân’a uymasını

⁸⁰³ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 68/2b.

⁸⁰⁴ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 103b.

istedi.”⁸⁰⁵ Bu örnekte münâsebeti açıkça ifade ederek izah etmiştir. Odak noktanın da sabır ve şükür kavramları olduğunu söylemiştir.

İbn Korkmaz, Zümer sûresi 19-22. âyetleri bir grup olarak ele alıp tefsir ettikten sonra şöyle demektedir:

ولا يستوي من شرح الله صدره للاسلام، و من قسا قلبه بالكفر واقبح الاثام. "فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ" و قد حجبا بالضلال المبين عن الايمان بالله، ثم اخبر عن انزاله الكتاب انه احسن الحديث لاولي الالباب بقوله: "اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابِي تَقْشَعُرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضَلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ."

“Allah’ın göğsünü İslâm’a açtığı kimseyle en çirkin günah ve küfürle kalbi katılaştan kimse bir değildir. “Kalpleri Allah’ı anmak hususunda katılaştırmış olanlara yazıklar olsun!”⁸⁰⁶ Apaçık bir sapıklıkla Allah’a iman etmekten perdelendiler. Yüce Allah sonra akıl sahipleri için sözün en güzeli olan kitabı indirdiğini şu sözle haber verdi⁸⁰⁷: “Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitap’ı sözlerin en güzeli olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların, bu Kitap’tan tüyleri ürperir, sonra hem derileri ve hem de kalpleri Allah’ın zikrine yumuşar ve yatıştır. İşte bu Kitap, Allah’ın doğruluk rehberidir, onunla istediğini doğru yola erdirtir. Allah, kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren bulunmaz.”⁸⁰⁸

Müfessir, bu iki örnekte hidâyete erenler ile kâfirler arasında “zıtlık” odağında münâsebet kurmaktadır. Her iki kesimin âhirette karşılaşacakları zıt akibetin, bu dünyadaki zıt davranışlarına karşılık olarak verileceğini belirtmektedir.

Örneklerden de anlaşıldığı üzere müfessir bazen sûrelerin birbiriyle bağlantılı olduğunu açıkça yazmaktadır. O, bu bağın Kur’ân’ın i‘câz yönlerinden biri olduğu kanaatindedir. Âyetler arasında, bazen bahsedilen konu, bazen âyetlerde geçen ortak bir kelime, bazen de Allah’ın kudretine delalet etmesi cihetiyle münâsebet kurmaktadır. Bazen iki âyet veya âyet grupları arasında doğrudan veya dolaylı olan açık veya gizli bir bağı ya da herhangi bir ilintiyi münâsebet olarak kabul etmektedir. Bazen âyetlerin odağındaki bir kavram

⁸⁰⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 129b.

⁸⁰⁶ Zümer, 39/22.

⁸⁰⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 219a.

⁸⁰⁸ Zümer, 39/23.

veya olguyla (sabır ve şükür), bazen de birbirinin zıddı olan (iman - küfür, hidâyet - dalâlet) olguların karşıtlıkları arasında münâsebet kurmaktadır.

2.4.5. Nâsîh ve Mensûh

Nesh kelimesi lugâtte izâle etmek,⁸⁰⁹ gidermek, yok etmek, değiştirmek, tebdil, tahvil⁸¹⁰ ve nakletmek⁸¹¹ manalarına gelir.⁸¹² İstilahta ise bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nas ile kaldırmaktır, başka bir ifadeyle şer'î bir hükmün başka bir şer'î delil ile kaldırılması⁸¹³ veya mukaddem tarihli bir nassın hükmünü muahhar tarihli bir nas ile değiştirmektir.⁸¹⁴

İbn Korkmaz, nesh olgusunu kabul etmektedir. Kur'ân'ın kendisinden önceki kitapları neshettiğini ifade etmekte, ayrıca Kur'ân'da da nesh uygulamasının var olduğunu söylemektedir. *Fethu'r-Rahmân*'da neshe geniş yer veren müfessir⁸¹⁵ *Nesru'l-Cumân*'da pek az âyetin tefsirinde neshle ilgili açıklama yapmaktadır.⁸¹⁶ Onun bu husustaki açıklamaları aşağıdaki ifadelerden ibarettir:

وشاهد الإفضلية كتابه القرآن، الناسخ لسائر الكتب بالحكم و البيان.

“Hz. Muhammed'in (diğer peygamberlere) üstünlüğünün delili onun kitabı olan Kur'ân'ın hikmeti ve beyânıyla diğer kitapları neshetmiş olmasıdır.”⁸¹⁷

Müfessir “يا محمد بما نسخ شرعهم”⁸¹⁸ âyetini tefsir ederken şöyle demektedir: “Ey Muhammed, onların şariatlarını neshedenle (Kur'ân'la) onları Rabbine davet et!”⁸¹⁹

⁸⁰⁹ Hacc, 22/52.

⁸¹⁰ Nahl, 16/101.

⁸¹¹ Câsiye, 45/28-29, istinsah, başka bir yere aktarmak, yazmak.

⁸¹² Kattân, 232; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 115; Turgut, 140.

⁸¹³ el-Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf, *Ta'rifât, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1983, s.240; Zürcânî, I, 176; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 122; Turgut, 140.

⁸¹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 122.

⁸¹⁵ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 5b; III, 7b; III, 8a-b; III, 9a; III, 37a; III, 38b; III, 40b; III, 43b; III, 62b; III, 63a; III, 64b; III, 68b; III, 69a; III, 70a; III, 71b; III, 72a-b; III, 88b; III, 96a.

⁸¹⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 69b; I, 82a; II, 45b; II, 92a; II, 195a; II, 326; II, 329b; II, 330a.

⁸¹⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 45b.

⁸¹⁸ Hac, 22/67.

⁸¹⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 92a.

İbn Korkmaz, sonra inen kitabın önceki kitabı, sonraki şeriatın önceki şeriatı neshedebileceği görüşündedir. Bu iki örnekte Kur'ân'ın önceki kitapları ve Hz. Peygamber'in şeriatının da önceki şeriatları neshettiğini açıkça söylemektedir.

Yüce Allah'ın Mescid-i Aksa'a yönelerek namaz kılma uygulamasını değiştirip Kâbe'ye yönelmeyi emreden âyetler nazil olmuştu. İbn Korkmaz: *وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ* “Her nereden yola çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir.”⁸²⁰ âyetinin tefsirinde şöyle demektedir: “فهذه القبلة ناسخة لما قبلها.” “Bu kible, daha önceki kibleyi neshetmiştir.”⁸²¹

Müfessir, bu örnekte nesh olgusunu “ناسخة لما قبلها” ifadesiyle açıkça yazmaktadır.

İbn Korkmaz, *وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ* “Onlara: “Allah'ın size verdiği rızıktan sarfedin” denince.”⁸²² âyetini tefsir ederken: *وكان ذلك بمكة قبل نزول آيات القتال* (Müslümanlarla müşrikler arasında geçen) bu tartışma Mekke'de, kıtâl âyetleri inmeden önceydi.”⁸²³ demektedir. Bu diyalogun kıtâl âyetiyle nesh edildiğini ifade etmesi neshin çerçevesini geniş tuttuğunu göstermektedir.

Müslümanlarla müşrikler arasında Hüdeybiye antlaşması imzalanınca Mekke'den Medine'ye hicret edenlerin müşriklere iade edilmesi hükme bağlanmıştı. Ancak daha sonra Mümtehine sûresi nâzil olmuş, 10. âyette hicret eden mü'mine kadınların imtihan edilerek iade edilmemesiyle ilgili hükmü te'sis etmişti.⁸²⁴ İbn Korkmaz bu âyeti tefsir ederken şunları yazmaktadır:

لان العهد جري بين رسول الله صلى الله عليه وسلم وبين المشركين في صلح الحديبية و ابطال الله ذلك الشرط في النساء اذا جنن مسلمات لا يرددن اليهم.

“Resulullah (s.a.v.) ile müşrikler arasında yapılan Hüdeybiye Antlaşmasındaki sulh uygulamadaydı. Yüce Allah kadınlarla ilgili bu şartı iptal etti ve kadınların Müslüman olup gelmeleri hâlinde iade edilmemelerini emretti.”⁸²⁵

⁸²⁰ Bakara, 2/149.

⁸²¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 69b.

⁸²² Yâsîn, 36/47.

⁸²³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 195a.

⁸²⁴ Vâkidî, II, 631; İbn Hişâm, II, 326.

⁸²⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 329b.

İbn Korkmaz, bu örnekte ise “ابطل الله” tabirini kullanarak sonraki hükmün öncekini yürürlükten kaldırdığını açıkça yazmaktadır.

İbn Korkmaz’ın Tevbe sûresindeki kıtâl âyetinin, hükmünü uygulamadan kaldırdığını söylediği başka bir âyet te Mümtehine sûresi 11. âyetidir. İfadeleri şöyledir:

و كانت هذه الاحكام قبل نزول سورة براءة و قطع العهود. فلما نزلت براءة صار كل عهد بين المسلمين و المشركين منبؤذ.

“Bu hükümler Berâe sûresinin nüzûlünden önceydi sonra anlaşmalar sona erdi. Berâe sûresi nazil olunca Müslümanlarla müşrikler arasındaki bütün antlaşmalar geçersiz oldu.”⁸²⁶

İbn Korkmaz, bir olgu olarak neshin varlığını kabul etmekte ve onun Kur’ân’da bulunduğu kanaatindedir. Müfessir şeriatların birbirini neshi ve Kur’ân’ın bazı âyetlerinin bazı âyetlerini neshi olmak üzere onu iki gruba ayırmaktadır. Müellif bu tefsirinde nesh konusunda az sayıda açıklama yapmıştır. Bu durum, kitabın muhtasar olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

2.5. İşârî Açıdan Özellikleri

2.5.1. Genel Olarak İşârî Te’vîl

“İşârî” lafzının türediği “işâret” kelimesi sözlükte “bir nesneyi gösterme; îmâ etme, bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinâyeli bir sözle anlatma” gibi manalara gelir.⁸²⁷ “İşâret” ise söz kendisi kastedilerek söylenmediği hâlde sözün sıygasında bulunan manadır.⁸²⁸ Kur’ân okunduğunda kalbe doğan manalar kast edilmektedir.⁸²⁹

“E-v-l” (ل-و-ل) kökünün “tef’îl” babına sokulmasıyla elde edilen “te’vîl”, rucu‘ etmek, aslına dönmek;⁸³⁰ kendi lafzının dışında açıklanması mümkün olan bir kelâmın yorumu

⁸²⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 330a.

⁸²⁷ İbn Manzûr, IV, 436-437; Ay, Mahmut, *Ahmed b. Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından “el-Bahru'l-Medîd”*, Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 97; Gördük, *İşârî Tefsir*, 34.

⁸²⁸ Cürcânî, 27.

⁸²⁹ Zerkeşî, II, 170.

⁸³⁰ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (I-VI), (thk. Ahmed Abdulgaffûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, IV, 1627-1628; İbn Manzûr, 11, 33; Doğan, Hüseyin, *Tefsir-Te’vil Ayrımı ve Te’vilin Dinî Nasslarda İfade Ettiği Anlam Dünyası, İslâm ve Yorum-*

(tefsiri); bir şeyin dönüp varacağı yerin açıklanması,⁸³¹ varılacak ve ulaşılabilecek yer; müşkil ve kapalı olan bir lafzın daha açık bir lafızla izahı, kişinin işlerini derleyip toparlaması, kaybettiği şeyin geri gelmesi, rüyanın yorumlanması,⁸³² açıklamak, keşfetmek⁸³³ ve bir lafzın, kanıtı dayanılarak zahiren ifade ettiği asli ve ilk anlamından başka bir manaya hamledilmesi gibi farklı anlamlara gelmektedir.⁸³⁴

“Te’vîl” terim olarak, açıklama, beyan etme⁸³⁵ ve söz konusu herhangi bir olayı ya da olguyu onu oluşturan ilk illetine ve temel sebebine hamletme faaliyetine denir.⁸³⁶ Sa’lebî’ye göre te’vîl, âyeti muhtemel manalardan birisine döndürmektir.⁸³⁷ “Lafzın delâletini, hakîki delâletinden çıkarıp mecâzi delâletine kaydırmak” şeklinde açıklayanlar da vardır.⁸³⁸ Zerkeşî’ye göre ise tefsir kesinliği, te’vîl ise bir delile dayanılarak yapılan yorumu veya muhtemel manalardan birisini tercih etmeyi ifade eden bir kavramdır ve “tefsir, rivâyete; te’vîl ise dirâyete dayanmaktadır.”⁸³⁹

Tâberî ve Mâturîdî (ö. 333/944) gibi ilk dönem müfessirlerinin tefsir eserlerine “te’vîl” adını koymuş olmaları onların “te’vîl” ve “tefsir” kavramlarına farklı anlamlar yüklediğini göstermektedir. Mesela Mâturîdî’nin tefsir-te’vîl ikilisinde; tefsir, Kur’ân hitabından kastedilen murâd-ı ilâhî’yi kat’î bir şekilde bilmeyi ifade ederken; te’vîl, ihtimalli yorumların adı olmaktadır.⁸⁴⁰ Kâfiyecî’ye (ö. 879/1474) göre tefsir ancak nakil yoluyla, şifâhen veya nüzûl sebepleri gibi hadiselerin bizzat müşahedesiyle elde edilen bilgilerle yapılabilirken, te’vîl Arapça dil kaideleri ışığında idraki mümkün olan çıkarımlardır.⁸⁴¹ Suyûtî de te’vîli, Allah’ın maksadının hakikatini haber verme; tefsiri Allah’ın muradının delilini söyleme şeklinde açıklamakta ve tefsirin rivâyete, te’vîlin

Temel Tartışmalar, İmkanlar ve Sorunlar, I, ss. 389- 408; Yayına Hazırlayan: Fikret Karaman, Malatya İlahiyat Vakfı, Malatya, 2017, I, 392.

⁸³¹ Doğan, I, 390.

⁸³² İbn Manzûr, 11, 33, 34.

⁸³³ Zerkeşî, II, 5.

⁸³⁴ Doğan, I, 390.

⁸³⁵ Zerkeşî, II, 5.

⁸³⁶ Doğan, I, 392.

⁸³⁷ Sa’lebî, I, 87.

⁸³⁸ Gördük, *İşârî Tefsir*, 32.

⁸³⁹ Zerkeşî, II, 5.

⁸⁴⁰ el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Tefsîru’l-Mâturîdî (Te’vilâtu Ehli’s-Sünne)*, (I-X), thk. Mecdî Baslom, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, 1:349; Ağbal, Davud, İbnü’l-Arabî’nin İşârî Tefsir Anlayışının Fikrî Arka Planı, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8, ss. 221-271, Amasya, 2017, s. 228.

⁸⁴¹ el-Kâfiyecî, Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman, *et-Teysîr fî Kavâidi İlmi’t-Tefsîr*, (thk. Nâsî b. Muhammed el-Matrûdî), Dâru’l-Kalem, Dımaşk, 1990, s. 132-133.

dirâyete dayandığını söylemektedir.⁸⁴² Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere işârî yorumları da te'vîl türünde değerlendirmek mümkündür.

İşârî te'vîl tasavvufta bir duygu ve düşüneyi üstü kapalı ifadelerle, îmâ ve remizlerle aktarma,⁸⁴³ maksadı söz aracılığı olmadan başkasına haber verme;⁸⁴⁴ ibâreyle anlatılamayan, yalnızca ilhâm, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan mana şeklinde tanımlanmıştır.⁸⁴⁵ İlk anda akla gelmeyen, fakat tefekkürle âyetin işâretinden kalbe doğan manalar kast edilmektedir.⁸⁴⁶ “İşârî tefsir”, “seyr u sülûk ve tasavvuf erbabına görünen ve zâhirî mana ile uyumlu olan gizli bir işâret sebebiyle, Kur'ân'ı zâhirî manasından başka bir mana ile te'vîl etmektir.”⁸⁴⁷ İşârî te'vîl (tefsir), keşf ve ilhâmı Kur'ân âyetlerinin bir kısmının veya tamamının yorumlandığı tefsirlere denir.⁸⁴⁸ Bu ıstılah, sûfilerin yapmış olduğu yorumları diğerlerinden ayırmaktadır.⁸⁴⁹

Mahmut Ay kavrama şöyle bir itiraz yöneltmektedir: “İşârî tefsir ile tefekkürle âyetin işâretinden kalbe doğan manalar kast edilmektedir” şeklinde tanımlandığında, eldeki mevcut işârî tefsir örneklerinde yer alan işârî yorumların çoğunun, “ârifin gönlüne doğrudan Allah tarafından atılmış olma” şartı taşımadığı görülmektedir. Zira mevcut işârî tefsirlerde yer alan yorumların çoğu, önceki işârî tefsirlerden nakildir. Şu halde bir “işârî tefsir”, onu ilk dile getirene nispetle “işârî tefsir”dir; ama onu nakledene nispetle “işârî tefsir” olmayıp bir nakildir.⁸⁵⁰

Aslında sûfilere göre “işâret” ve “tefsir” farklı şeyler olduğu için “işârî tefsir” ifadesi de doğru değildir.⁸⁵¹ Ayrıca sûfiler “işârî tefsir” ifadesi yerine kendi yorumları için “işâret”

⁸⁴² Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 193.

⁸⁴³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 282; Ağbal, 228.

⁸⁴⁴ Uludağ, 282.

⁸⁴⁵ Ay, 97.

⁸⁴⁶ Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s. 19.

⁸⁴⁷ Zürkânî, I, 78.

⁸⁴⁸ Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2001, XXIV, 424.

⁸⁴⁹ Ağbal, 228.

⁸⁵⁰ Ay, *İşârî Tefsirde İ'tibâr*, II, 729.

⁸⁵¹ Gördük, Yunus Emre, İşârî Tefsirin Mahiyeti, Şer'î Temelleri ve Bâtınî Yorumdan Farkı, *Marife*, ss. 9-47, Yaz 2011, s. 13; Yıldırım, Ahmet, İslâm Düşünce Geleneğinde İşârî ve İrfânî Yorum, *İslâm ve Yorum-Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, (I-II), ss. I, 465-483, Yayına Hazırlayan: Fikret Karaman, Malatya İlahiyat Vakfı, Malatya, 2017, II, 472.

ya da “işârî mana” kavramını kullanmışlardır.⁸⁵² “İşârî tefsir” ile “işârî te’vîl” kavramları arasındaki ayırım kimi araştırmacılar tarafından dikkate alınmamış ve sûfiler tarafından yapılan bu faaliyet bazen “işârî tefsir” bazen de “işârî te’vîl” kavramlarıyla ifade edilmiştir.

İşârî tefsirlerde âyetlerin zâhir ve bâtın manaları olduğu ifade edilmektedir. “Zâhir” kelimesi, ظ-ه-ر kökünden türemiş bir ism-i fâil olup “apaçık ortaya çıkan, aşikâr, âyan beyân, açık, görünen, açığa kavuşan, üst kısım, dış kısım, galip gelen, üstün olan, güçlü, zirve, beş duyu organıyla algılanabilen” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁵³ Kavram, Kur’ân-ı Kerim’de ise “apaçık olan, açığa çıkan,⁸⁵⁴ farkına varan,⁸⁵⁵ diğerlerine galip gelen,⁸⁵⁶ bir şeyin üstüne çıkan,⁸⁵⁷ birine yardımcı ve destekçi olan,⁸⁵⁸ her şeyin en üst kısmı,⁸⁵⁹ güneşin zirvede olduğu vakit”,⁸⁶⁰ kötü akıbet ve bir şeye sırt çevirme”⁸⁶¹ gibi manalarda kullanılmaktadır.⁸⁶²

Fıkıh Usûlü âlimlerine göre “zâhir”, anlaşılması için hâricî bir karineye ihtiyaç duyurmayacak şekilde bu manaya açık olarak delâlet eden; “bâtın” ise te’vîl ve tahsis ihtimaline açık bulunan ve kendisinden çıkarılan hüküm, sözün asıl sevk sebebi olmayan lafızdır.⁸⁶³

“Bâtın” kelimesi ب-ط-ن kökünden türemiş bir ism-i fâil olup “gizli olan, bir şeyin içi, iç yüzü, karın, bir şeyin yer altında bulunup gizli kalması,⁸⁶⁴ beş duyuyu idrak edilemeyen” gibi anlamlara gelmektedir. “Kur’ân’ın zâhiri, apaçık bir Arapça ile nâzil olan, mücerred Arabî mefhumlardır. Kur’ân’ın bâtını ise âyetlerin zâhir lafız ve terkipleri ardında

⁸⁵² Yıldırım, II, 472.

⁸⁵³ el-İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur’ân*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1412, s. 541; İbn Manzûr, IV, 520-529; Uludağ, *age*, 582; Gördük, *İşârî Tefsir*, 35.

⁸⁵⁴ En’âm, 6/151; A’râf, 7/33; Mü’min, 40/26.

⁸⁵⁵ Nûr, 24/31; Cin, 72/26.

⁸⁵⁶ Tevbe, 9/33; Kehf, 18/20.

⁸⁵⁷ Lokman, 31/20; Zuhuf, 43/33.

⁸⁵⁸ İsrâ, 17/88; Mü’min, 40/29; Kasas, 28/17, 86.

⁸⁵⁹ Fâtır, 35/45; Şûrâ, 43/33.

⁸⁶⁰ Nûr, 24/58; Kehf, 18/97; Rûm, 30/18.

⁸⁶¹ Furkân, 25/55.

⁸⁶² Bk. Erbaş, Muammer, *Kur’ân-ı Kerim’in Zâhiri Anlamına Yaklaşımlar*, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008, s. 11-30.

⁸⁶³ eş-Şâtıbî, İbrahim b. Mûsâ, *el-Muvâfakât*, (I-VII), (thk. Ebû Ubeyde), Dâru İbn Affân, 1997, IV, 224-232; Hallâf, Abdulvahhâb, *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli'l-Fikh)*, (trc. Hüseyin Atay), Ankara Üniversitesi Yayınları, ts., s. 310-312; Ebû Zehra, Muhammed, *Usûlü'l-Fikh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts., s. 119-120; Ay, *age*, 102.

⁸⁶⁴ Taberî, XXIII, 62; Cevherî, V, 2079; İsfahânî, 130; İbn Manzûr, XII, 52.

bulunan ve bunlarla kast edilen murâd-i İlâhîdir.”⁸⁶⁵ Belli bir silsile ile Hz. Peygamber’den (s.a.v.) gelen veya özel bir yolla nasslardan çıkarılan bilgiler gibi ilhâm ve keşf yoluyla vasitasız olarak Allah’tan alınan bilgilere de “bâtın ilmi” denir.⁸⁶⁶

Tasavvufta “bâtın” ise, “iç, gizli, derûn, iç nihân, gizli âlem” manalarına gelmektedir.⁸⁶⁷ İbnü'n-Nakîb (ö. 698/1298), “âyetin zâhiri, zâhir ilim sahiplerine açılan manalarıdır. Bâtını da Allah'ın hakikat erbabına açtığı gizli manalarıdır.” demektedir.⁸⁶⁸

İşârî tefsirler açısından önemli olan kavramlardan biri de “i’tibâr”dır. İ’tibâr kavramı “-ع-ب-ر” kökünden türemiştir. عبر sözlükte “bir halden başka bir hale geçmek, suyun taşması, bir yoldan geçmek, görülenden yola çıkarak gizli bir şeyi açığa çıkarmak ve gözün yaşarması” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Aynı fiilden türeyen “ta’bîr/تَعْبِيرُ” ise “rüya yorumlamaya” denilmektedir.⁸⁶⁹ Zira onunla zahirden batına geçilmektedir. Yorumlamada “ta’bîr” kelimesi daha özel iken “te’vîl” kelimesi daha geneldir.⁸⁷⁰ İbret “hayret etmek, tefekkür etmek, incelemek, öğüt almak, yaşanmış şeylerden ders çıkartmak” manalarına gelmektedir.⁸⁷¹

İ’tibâr ise “bir şeyi, benzerinin bilinen özelliklerini dikkate alarak kavrama, ibretli sonuçlar çıkarma”,⁸⁷² “görünenin bilgisinden hareketle görünmeyene ulaşma”,⁸⁷³ “geçmişten ders çıkarma” anlamlarına gelmektedir.⁸⁷⁴ Nehhâs (ö. 338/950) kavramı “i’tibâr geçmişte olanla istidlalde bulunmak ve öğüt almaktır. O da ancak kalple olur.”⁸⁷⁵ şeklinde tarif ederken Cürçânî (ö. 816/1413), “i’tibâr, sâbit bir hükmün, hangi sebepten dolayı sâbit olduğunu düşünmek ve benzer bir hükmü ona dâhil etmektir.”⁸⁷⁶ demektedir. Elmalılı terimi şöyle açıklamaktadır: “İ’tibâr ibret almak, teaccüb ederek öğüt almaktır.

⁸⁶⁵ Şâtıbî, IV, 224-232; Gördük, *İşârî Tefsir*, 36.

⁸⁶⁶ Ay, age, 218.

⁸⁶⁷ Uludağ, age, 87; Yıldırım, II, 470.

⁸⁶⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 225; Zehebî, II, 262; Ateş, 31.

⁸⁶⁹ İsfahânî, 543; İbn Manzûr, IV, 529-531.

⁸⁷⁰ İsfahânî, 543.

⁸⁷¹ İbn Manzûr, IV, 531.

⁸⁷² “İ’tibâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2001, XXIII, 455; Ay, age, 104.

⁸⁷³ Eren, İsa, *Hadis'te İ'tibâr ve Sahihu'l-Buhârî'de İ'tibâr Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007, s. 1.

⁸⁷⁴ İbn Manzûr, IV, 531.

⁸⁷⁵ Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *İ'râbu'l-Kur'ân*, (I-V), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421, IV, 257.

⁸⁷⁶ Cürçânî, 30.

İbret, müşahede edileni kavramaktan, henüz müşahede edilmeyeni kavramaya vesile eden hâlete denir.”⁸⁷⁷

Arapça’da düşünmeyi ifade eden kelimelerin başında nazar, tefekkür, tedebbür, i’tibâr ve taakkul (akl) gelmektedir.⁸⁷⁸ İ’tibâr, Kur’ân-ı Kerim’de aklî muhâkemenin bir çeşidine delâlet etmektedir. “Düşünüp ibret alın ey basiret sahipleri!”⁸⁷⁹ meâlindeki âyette i’tibâr, “gözlenen ve bilinen bir olgu üzerinde fikren yoğunlaşıp oradan, gözlenmemiş olmakla birlikte, mukayese yoluyla ibret verici bir sonuca intikal etmek” anlamına gelmektedir.⁸⁸⁰ Yüce Allah, Kur’ân-ı Kerim’de misaller getirirken, geçmiş kavimlerden bahsederken ve kullara bahşedilen nimetleri sayarken ibret ve öğüt alınma gayesi gütmektedir. İşte bu yüzden bazı âlimler âyetlerden i’tibârî anlamlar çıkartmaya yönelmişlerdir.

Kelâmcılar i’tibâr kavramını delilden medlûle ulaşma olarak tanımlamışlardır. İbn Meserre (ö. 319/931) ve İbn Tufeyl (ö. 581/1185) gibi bazıları i’tibârı, Allah’ı ispatlamada başvurulması gereken bir yöntem olarak kullanmışlardır.⁸⁸¹ Fıkıh âlimleri aynı yöntem için i’tibâr kavramı yerine “kıyas”ı kullanmışlardır. Kıyasın hüccet oluşuna da Haşr sûresi 2. âyetteki “فَاعْتَبِرُوا” emrini delil olarak göstermişlerdir.⁸⁸² İbn Rüşd’e (ö. 595/1198) göre ise mezkûr âyette geçen i’tibâr, kıyas yoluyla bilinenden bilinmeyeni çıkarmaktır.⁸⁸³ Şâtıbî, Kur’ân’ın kalplere doğan bâtinî mülâhazaları (i’tibârât) olduğunu ifade eder.⁸⁸⁴ İbn Arabî’ye göre Allah’ın bâtındaki hitâbı, zâhirdeki hitâbından üstündür. “Zira hitâbdaki zâhir, onun hissî suretidir. Bu suretteki manevî ve ilâhî ruh, “bâtına i’tibâr” diye isimlendirdiğimiz şeydir.”⁸⁸⁵

İ’tibâr, mutasavvıfların Kur’ân’ı anlamada, hatta genel olarak bilgilerini üretmede başvurdukları bir yoldur.⁸⁸⁶ Onlar “iki şey arasındaki en basit benzerlikten hareketle

⁸⁷⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (I-X), Eser Neşriyat, İstanbul, ts., VII, 4815.

⁸⁷⁸ Kutluer, İlhan, “Düşünme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1994, X, 53.

⁸⁷⁹ Haşr 59/2.

⁸⁸⁰ Kutluer, X, 54.

⁸⁸¹ Bardakçı, M. Necmettin, Risaletü'l-İtibar-Muhammed İbn Meserre, *Arayışlar*, yıl: 1, sy. 1, ss. 251-261, 1999, 252.

⁸⁸² Elmalılı, VII, 4816.

⁸⁸³ İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Faşu'l-Makâl*, thk, Muhammed Amâre, 2.

Baskı, Dâru'l-Meârif, ts.

⁸⁸⁴ Şâtıbî, IV, 221.

⁸⁸⁵ İbnu'l-Arabî, *Futûhâtü Mekkiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır, ts., I, 551.

⁸⁸⁶ Ay, age, 105.

bunların başka yönlerden de benzerlikler gösterebileceklerini” düşünerek işârî yorumlar yapmışlardır.⁸⁸⁷

İşârî tefsirciler tarafından da kullanılan kavram daha çok “ibret alma ve ifadenin zâhirinden bâtinî manaya ulaşma” anlamlarında kullanılmıştır. Mutasavvıf müfessirler, kendilerine özgü kavram ve düşünceleri Kur’ân’ı tefsir etme faaliyetlerinde kullanarak Kur’ân’ın, burhân ve delil metodu ile ulaşılabilecek manalarının ötesine geçmeye çalışmışlar ve sadece ifadede zikredilenle yetinmemişlerdir.⁸⁸⁸

Müfessirimiz İbn Korkmaz, i’tibârın (ibretin) “sakınmak, kaçınmak, uzaklaşmak, dikkate almak ve ders çıkartmak” için bir vasıta olduğunu söylemektedir. Bakara sûresi 66. âyetteki “فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ” “çağdaşlarına ve sonradan geleceklere bir ceza örneği ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara öğüt olsun diye yaptık.” ifadesini tefsir ederken; “görenler için şöhret bulsun ve duyanlar için ibret olsun”, “zamanındakilere ve kıyâmete kadar kendilerinden sonra gelenlere ders ve öğüt alacakları bir ibret olsun” demektedir. Haşr sûresi 2. âyetindeki فَاَعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ ifadesini şahit getirerek nimet ve ihsanın kadrini bilmeyenin bela ve hüsrarla cezalandırılacağını ifade etmektedir.⁸⁸⁹

2.5.2. İşârî (İrfânî) Te’vîl Yaklaşımı

İşârî te’vîlin caiz olduğunu kabul edenler olduğu gibi reddedenler de olmuştur. Cevazını kabul edenler Kur’ân, sünnet ve sahabe sözlerinden bazı deliller getirerek fikirlerini savunmuşlardır. Kehf sûresinde anlatılan Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasında,⁸⁹⁰ insanların sahip olduğu zâhiri bilginin dışında, Allah’ın bazı kullarına lütfettiği ledünnî bir ilim olduğu; Hz. Yûsuf’un kokusunu Mısır’dan alan Hz. Yakub’un, kendisini ayıplayan çocuklarına, “Allah’tan ben sizin bilmediklerinizi bilirim”⁸⁹¹ demiş olması kendisinin sahip olduğu ayrı bir ilim olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹²

⁸⁸⁷ Denizler, Nurullah, İşârî Tefsirlerdeki Kıssa ve Mesel Yorumlarında İ’tibâr /Analoji Yöntemi: İsmail Hakkı Bursevî Örneği, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, sy: 11, ss. 92-114, 2017, 95.

⁸⁸⁸ Denizler, 94, 111.

⁸⁸⁹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 36b.

⁸⁹⁰ Kehf, 18/60-82.

⁸⁹¹ Yûsuf, 12/96.

⁸⁹² Ateş, 28; Demir, Abdullah, İşârî Tefsirin Delilleri, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, ss.1-7, 2015, s. 2.

İşârî te'vîlin caiz olduğunu söyleyenlerin delillerinden biri de İbn Abbâs'ın Nasr sûresiyle ilgili yaptığı yorumdur. "İbni Abbâs şöyle anlatıyor: "Ömer (r.a.) beni Bedir'e katılanların toplantısına alırdı. Onlardan bazıları içlerinden, "Niçin bunu meclisimize alırsın, bizim bunun kadar oğlumuz var?" derlerdi. Ömer (r.a.) de: "Siz öyle bilin!" derdi. Bir gün Ömer (r.a.) beni onların meclisine çağırırdı. Beni onlara göstermek için çağırıldığını sonradan anladım. Ömer (r.a.) onlara sordu: "Allah Teâla'nın "Allah'ın yardımı geldiği zaman..."⁸⁹³ âyeti hakkında ne dersiniz?" Kimi, Allah bize yardım ettiği ve fetih verdiği zaman O'na hamd ve istiğfar etmekle emrolduğumuzu ileri sürdü, kimi de sustu. Ömer (r.a.) bana, "Sen de mi böyle diyorsun ey İbni Abbâs?" dedi. Dedim ki: "Hayır, oradaki yardım ve fetih, Allah Resulü'nün eceline işârettir. Yani Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman bu, senin ömrünün bittiğine işârettir. Artık Rabbine hamdet, O'na istiğfar et, şüphesiz O, tevbeleri kabul edicidir." demektedir." Ömer (r.a.): "Ben de bunu senin bildiğin gibi biliyorum." dedi."⁸⁹⁴

Tasavvuf literatüründe bir metnin gizli (bâtın) anlamının açığa çıkarılması, yapılan yorumun serbestlik derecesine göre "istinbât, işâret, i'tibâr" gibi kelimelerle ifade edilmekte, bu metotla ulaşılan anlam için de "hakikat, latîfe, sır" vb. terimler kullanılmaktadır.⁸⁹⁵

Beyânî bilgi sisteminde, bilgiyi üreten aklî eylem lafızdan anlama yönelirken, irfânî bilgi sistemindeki mekanizma, bunun tersine bâtından zâhire yönelir. Gazzâlî şöyle demektedir: "Kendisine hakikatler keşfolunan, manaları asıl, lafızları tâbî kabul eder. Zayıf olan, bunun aksidir. O kişi, hakikatleri lafızda arar."⁸⁹⁶ İbn Arabî'ye göre Kur'ân'daki zâhir ve bâtın anlamın ikisi de Allah katındandır. Zâhir, ümmetlerinin diliyle "Kitabın, nebilere indirilmesidir." Bâtın ise "Allah'ın kitabının anlamının bazı mü'minlerin, yani âriflerin kalplerine indirilmesidir."⁸⁹⁷

⁸⁹³ Nasr, 110/1.

⁸⁹⁴ Buhârî, Tefsir, 360.

⁸⁹⁵ Uludağ, İşârî Tefsir, XXIII, 424.

⁸⁹⁶ Gazzâlî, Ebû Hâmid, *Mişkâtü'l-Envâr*, (thk. Semih Dugaym), Dâru'l-Fikri'l-Lübânî, Beyrut, 1994, s. 70; Ay, age, 104-105.

⁸⁹⁷ Ay, age, 104-105.

Sûfiler zâhiri ahkâma ters düşen bâtın ilmine itimat etmemişlerdir. Nitekim “zâhire uymayan her bâtın batıldır.”⁸⁹⁸ denilmiştir. İbn Arabî zâhir ile bâtın, işâre ile ibâre’yi birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak görür ve *el-Fütûhâtu’l-Mekkiyye*’de şöyle der:

“Allah, zâhiri bâtından, bâtını zâhirden ayırmamıştır. Şer’î hükümleri yalnız bir tarafından alıp onların bâtınî hükümlerinden gaflet etmeyenler, ancak Tanrı adamlarıdır. Şeriatın zâhir hükümlerini terk edip sırf bâtınını kabul eden bâtınîler sapmış ve sapıtılmışlardır. Keza sırf basit ve eksik bir anlayışla hükümlerin yalnız zâhirini anlayanlar da sapmışlardır. Ama yine de bunlar ötekilerden üstündürler, mutluluktan yoksun olmazlar. Tam mutluluğa erenler, ancak şunlardır ki zâhir ve bâtını cem ederler. Bunlar Allah' ı ve O'nun hükümlerini bilen, âlimlerdir.”⁸⁹⁹

Sûfilerin, Kur’ân kıssalarını sembolik bir şekilde yorumlamaları, bazı âlimlerin tepkisini çekmiştir. Sûfilerin bazı işârî yorumlarına müsâmaha ile bakan Şâtıbî, kıssalarda anlatılan olayların sûfiler tarafından sembolik olarak yorumlanmasını yanlış ve sakıncalı bulmakta ve ona göre, “kelâmda zâhiri ve bâtını mana vardır. Zâhir ile kast edilen Arapça ibareden anlaşılan şey, bâtın ile kast edilen ise Allah’ın sözündeki ve hitabındaki maksadıdır.”⁹⁰⁰

Zâhirî mezhebinin en önemli temsilcisi kabul edilen İbn Hazm (ö. 456/1064), Kur’ân’da zâhirin dışında herhangi bir bâtınî mana olmadığını, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şeriatın hiçbir şeyi gizlemediğini, her şeyi açıkça beyân ettiğini, dolayısıyla Kur’ân’da bâtınî manalar aramanın doğru olmadığını söylemektedir.⁹⁰¹ Tasavvufî tefsirlere en sert tepkiyi ise tefsir âlimi el-Vâhidî (ö. 468/1075) göstermiştir. Ona göre güvenilir sûfiler, Kur’ân’a dair açıklamalarının tefsir olduğunu söylememişlerdir. Bunun aksine kendi görüşlerini tefsir sayanlar, Bâtınîlerin yolunu tutmuş olur, demekte ve “Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 412/1021) *Hakâiku’t-Tefsîr* adlı bir eser yazmış. Şâyet o, bunun bir tefsir olduğuna inanıyorsa, şüphesiz kâfir olmuştur.”⁹⁰² ifadesini kullanmaktadır.

İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245), Zehebî (ö. 748/1347) ve Zerkeşî (ö. 794/1391) daha uzlaştırmacı bir yaklaşım içerisindedir. İbnü’s-Salâh, Vâhidî’nin mezkûr sözünü naklettikten sonra şöyle demektedir: “Kanaatimce sûfilerden güvenilir bir kişi, (Sülemî’nin tefsirindeki yorumlara benzer) bazı yorumlar yapar, ancak bunların tefsir

⁸⁹⁸ Affî, Ebu’l-Alâ, *et-Tasavvuf es-Sevretu’r-Rûhiyyeti fi’l-İslâm*, Dâru’s-Şa‘b, Beyrut, ts., 111.

⁸⁹⁹ İbn Arabî, 334-335; Ateş, 181.

⁹⁰⁰ Şâtıbî, IV, 210.

⁹⁰¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 11.

⁹⁰² Zerkeşî, II, 171.

olduğunu iddia etmez ve bu yorumları, Kur'ân'da zikredilen kelimelerin açıklama yöntemi olarak ortaya koymazsa kâfir olmaz. Ancak bunun aksini yaparsa o takdirde Bâtınîlerin tutumunu benimsemiş olur. Sûfîlerin tefsirleri, Kur'ân'da zikredilen herhangi bir lafzın bir benzerini ifade etmekten ibarettir. Zira benzer lafızlar, benzerleriyle anılırlar.⁹⁰³

Zerkeşî, sûfîlerin Kur'ân hakkındaki yorumların tefsir olmayıp, Kur'ân'ın tilâveti esnasında onların iç âlemlerinde zuhûr eden bir takım ilhâmlardan ibaret olduğunu söylemektedir.⁹⁰⁴ Bu yorum herhangi bir ithamdan uzak olduğu gibi işârî tefsirin mahiyeti ile ilgili daha gerçekçi bir bakış açısını sergilemektedir.⁹⁰⁵

İbn Teymiyye, umumiyetle işârî tefsirleri sakıncalı bulmamakla birlikte bazı tasavvufî yorumların, Bâtınîlerin te'vîllerine benzediğine dikkat çeker. Ona göre bâtın ilmi, iki çeşittir: Biri zâhire muhâlif olan bâtındır, ikincisi zâhire uygun bâtın. Birincisi bâtıdır. Zâhire muhâlif bâtın olduğunu iddia eden ya mülhîd, ya zındık, ya cahil veya sapıktır. İkincisine gelince bu, zâhir gibidir. Zâhire muhâlif olmayan bâtın da iki kısımdır: Biri Kur'ân'ın zâhirine uygundur. Kur'ân veya hadislerin lafızlarından o manalar çıkarılabilir. Fakat bu lafızlarla bizzat o mana kastedilmemiştir. Bunun için sûfîler buna "işârât" demişlerdir. "Bu lafızla sadece bu mana kastedilmiştir" demek, Allah'a iftiradır."⁹⁰⁶

Hem sûfîler hem de usûlcüler işârî tefsiri, tefsir olarak kabul etmemektedirler. Sûfîler, yaptıkları yorumları da içerisine dâhil ederek Kur'ân'dan istihrâc edilecek herhangi bir bâtınî mananın hakemi olarak nassın zâhirini belirlemektedirler. Bu da en azından onların zihninde de aslî ve değişmez olanla fer'î olan ayrımının bulunduğunu göstermektedir.⁹⁰⁷

2.5.3. İşârî Te'vîl Yöntemi

Zerkeşî, tefsirde âyetlerin zâhiri anlamıyla yetinmenin kâfi olmadığını, âyetlerin lafzî anlamının dışında gizli bazı hakikatler barındırdığını, onlara ulaşabilmek için mükâşefe

⁹⁰³ İbn Salâh, *Fetâvâ İbn Salâh*, (thk. Muvaffık b. Abdullah b. Abdulkâdir), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Beyrut, 1407, s. 197; Ay, age, 82.

⁹⁰⁴ Zerkeşî, II, 170.

⁹⁰⁵ Ağbal, 230.

⁹⁰⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, (I-XXXV), (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım), Mecme'u'l-Melik Fahd, Medine, 1995, XIII, 236-237.

⁹⁰⁷ Ağbal, 229-230.

denizine dalmak gerektiğini söylemektedir.⁹⁰⁸ Tasavvuf erbâbı da işârî te'vîli âyetlerin kast ettiği hakikâti anlamının önemli bir yöntemi olarak görmektedir. Onlara göre “âyetin zâhiri, ilim ehli için açık olan manalar; bâtını ise Yüce Allah’ın, hakikât ehlini muttali kıldığı manalardır.⁹⁰⁹ Zâhirî mana “hak”, bâtınî mana “hakikat”tir. Bu sebeple her iki manaya göre hareket etme mecburiyeti vardır.⁹¹⁰ İbn Mes’ûd: “Kur’ân yedi harf üzere indirildi. Her harfin zâhirî ve bâtını vardır. Ali b. Ebî Tâlib zâhir ve bâtın ilimleri bilmektedir.” demektedir.⁹¹¹

İmam Şâfiî, (ö. 204/820) bâtın anlama gitmek için Kur’ân, sünnet veya icmâ’dan ona götürecektir bir tür delâleti şart koşar ve Kur’ân lafzının söylediği zâhir anlamı önceler.⁹¹² Taberî de delil olmadan kelâmın zâhiri manasının terk edilerek bâtına hamletmenin caiz olmadığını söyler.⁹¹³ Gazzâlî ise bâtın ilmini biri “muamele”, diğeri “mükâşefe” olmak üzere ikiye ayırır. Birincisini eserlerinde geniş olarak açıkladığı halde ikincisinin kitaplara yazılmasının ve ifşâ edilmesinin câiz olmadığını ifade eder.⁹¹⁴

Gazzâlî, Râzî, Âmidî (ö. 631/1233) gibi müteahhir devir kelâmcıları, mutasavvıfların keşf, ilhâm, bâtın ilmi gibi deyimlerle ifade ettikleri bilgileri de bilgi kaynağı olarak kabul etmekle birlikte, bu tür subjektif bilgileri vehim ve kuruntulardan ayırabilmek için bunların Kitab ve Sünnet’e uygunluğunu esas almışlardır.⁹¹⁵ İbn Teymiyye de dinin zâhirî manalarının yanı sıra bâtınî manalarının da mevcut olduğunu kabul etmektedir.⁹¹⁶

İşârî te'vîllerin muteber olması için bazı şartlar belirlenmiştir. Müfessirin bağlı kalması gereken bu şartlar şunlardır:

- 1) Bâtın mananın, zahir manaya aykırı olmaması,
- 2) Başka bir yerde bu mananın doğruluğuna bir şer‘î şahit (delil) bulunması,
- 3) Bu manaya şer‘î ve aklî bir muârizın bulunmaması,

⁹⁰⁸ Zerkeşî, II, 155-156.

⁹⁰⁹ Okuyan, 23.

⁹¹⁰ Uludağ, Süleyman, “Bâtın İlmi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1992, V, 189; Ay, age, 102.

⁹¹¹ Suyûtî, *el-İtkân*, IV, 233; Zehebî, I, 68.

⁹¹² eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, (I-VIII), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1990, II, 144-145; IV, 241; Ağbal, 232.

⁹¹³ Taberî, II, 61; IX, 399; X, 12; Ağbal, 232.

⁹¹⁴ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (I-IV), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., I, 19-20.

⁹¹⁵ Ay, age, 218.

⁹¹⁶ İbn Teymiyye, *Zâhir ve Bâtın İlmine Dair Bir Risâle*, (çev. Mustafa Öztürk ve Ali Bolat), *Tasavvuf*, Yıl. 2, Sayı, 6, Mayıs 2001, s. 301.

- 4) Âyetin manasıyla arasında bir irtibat ve bağ bulunması,
- 5) Bâtın mananın, tek mana olduğunun ileri sürülmemesi,⁹¹⁷
- 6) Yapılan tefsirin Müslümanların zihnini karıştıracak şüpheler taşıması.⁹¹⁸

Şâtıbî ise bâtinî yorumlarla ilgili iki şart ileri sürer: 1) Arap dilinden gözetilen maksatlara uygun düşecek şekilde zâhire uygun düşmesi, 2) Başka bir yerde o mananın doğruluğunu gösterecek bir nass ya da zâhir bir delâlet şeklinin bulunması ve bir muârizın olmaması.⁹¹⁹

2.5.4. İşârî Te'vîl Kaynakları

Tasavvufî bir tefsir olan işârî te'vîlin kaynağı irfânî bilgidir. İşârî te'vîl tarihi süreç içerisinde tasavvufî muhitlerde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Tâbiûn ve tebeu't-tâbiîn devrinden sonra zühd hareketi gelişince işârî te'vîl de buna paralel olarak gelişmiştir. Bu aşamada tasavvufî te'vîlin gelişip sistemleşmesinde en büyük rol üç büyük mutasavvıfa aittir. Bunlar Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297/909), Ebû Bekir Muhammed b. Musa el-Vâsıtî'dir (ö. 331/942).⁹²⁰

Tasavvufî mahiyette tefsir yazan ilk kişinin İbn Atâ (ö. 309/922) olduğu kabul edilir. Ancak onun eseri zamanımıza ulaşmamıştır. Onun âyetlerin tefsirine dair görüşleri, işârî tefsirlerin temel kaynaklarından sayılan Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr*'inde geniş biçimde yer almıştır. Sülemî'nin tefsirinde dağınık halde bulunan bu görüşler Paul Nwyia tarafından derlenmiş ve *Nusûs Süfiyye Gayru Menşûre* adlı eser içinde yayımlanmıştır.⁹²¹

Tasavvufî tefsirin gelişmesinde önemli payı olanlardan biri de Ebû Bekir el-Vâsıtî'dir. Onun yazdığı tasavvufî tefsir de günümüze kadar gelmemiştir. Onun tasavvuf üzerinde derin bilgi sahibi olduğu, bu konuda onun kadar kimsenin konuşmadığı anlatılır. Tasavvufî tefsirde otoritedir.⁹²² İlk dönem kaynaklarından biri de Sehl b. Abdullah et-

⁹¹⁷ Zehebî, II, 377; Kattân, 357-358; Ateş, 21.

⁹¹⁸ Gördük, *İşârî Tefsir*, 130.

⁹¹⁹ Şâtıbî, IV: 231-232.

⁹²⁰ Ay, age, 111.

⁹²¹ Öngören, Reşat, "İbn Atâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1999, IXX, 336; Ay, age, 111.

⁹²² Ateş, 87.

Tüsterî'ye nispet edilen *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* tefsiridir. Her sûreden bir veya birkaç âyetin işârî tefsirini içerir.⁹²³

Dördüncü hicrî asrın sonuna doğru işârî tefsirde büyük bir gelişme görülür. Şifâhen nakledilen tefsirler, yerini müstakil tefsir kitaplarına bırakır. Bu çıkışı açan da Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin *Hakâik* adlı tefsiridir ve o işârî tefsir hakkında en önemli kaynaktır. Sülemî, burada mutasavvıfların tefsir ve te'vîllerini bir araya toplayıp, bunların kaybolmasını önleyerek sonraki nesillere aktarmıştır. Taberî'nin zâhirî tefsirde yaptığını Sülemî bâtinî tefsirde yapmıştır.⁹²⁴

Gazzâlî'nin, işârî tefsir alanında özel bir yeri vardır. Başta *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* olmak üzere çeşitli eserlerinde işârî tefsirler için teorik çerçeve çizen Gazzâlî, bu tür tefsirlerin lüzum ve faydasını savunmuş, birçok âyeti buna göre yorumlamış, sûfîlerin Kur'ân'la ilgili görüşlerini aktarmıştır. Gazzâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*'da Nûr sûresinin 35. âyeti başta olmak üzere bazı âyetlerin tasavvufî yorumunu yapmıştır.⁹²⁵ O, *Cevâhiru'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân'la alakalı iki disiplini, yani zâhirle ilgili ilimlerle öze ait ilimlerin arasını birbirinden ayırır.⁹²⁶

Tasavvufun bir amelî bir de nazarî kısmı vardır. Birincisinde öz önemliken ikincisi işin felsefî yönüyle meşguldür. Bunun tefsire yansıyan tarafı ise “nazarî sûfî tefsir”, tetkik ve felsefî görüşlere dayanırken, “işârî sûfî tefsir” ise seyr u sülûk erbabının bilebileceği bir takım anlam ve işaretlere göre yapılmıştır.⁹²⁷ Tarihi süreç içerisinde her iki kısmın görüşlerine uygun olarak “işârî sûfî tefsir” ve “nazarî sûfî tefsir” doğmuştur.⁹²⁸ İşârî sûfî tefsirlere Tüsterî'nin *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr*'i, Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-İşârât*'ı örnek gösterilebilir.⁹²⁹ Nazarî sûfî tefsirlere İbn Arabî'nin *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye* ve *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserlerinde bazı âyetler hakkında yaptığı nazarî yorumlarla Kâşânî'nin *et-Te'vîlât*'ı örnek gösterilmektedir.⁹³⁰

⁹²³ Öztürk, Mustafa, “Sehl et-Tüsterî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2009, XXXVI, 322; Ay, age, 111.

⁹²⁴ Ateş, 92; Cerrahoğlu; *Tefsir Tarihi*, II, 25.

⁹²⁵ Bk. Gazzâlî, *Mişkât*, 77-86.

⁹²⁶ Ay, age, 112.

⁹²⁷ Zehebî, II, 339; Ateş, 19; Turgut, 286.

⁹²⁸ Cerrahoğlu; *Tefsir Tarihi*, II, 8.

⁹²⁹ Zehebî, II, 245; Ateş, 19; Cerrahoğlu; *Tefsir Tarihi*, II, 9.

⁹³⁰ Zehebî, II, 245; Ateş, 19-20.

Yukarıda yazılanlardan başka işârî tefsirin doğuşundan günümüze kadar sûfiler tarafından çeşitli tefsirler kaleme alınmıştır. Bunların en önemlileri kronolojik sırayla şunlardır: Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân'ı*; Meybûdî'nin (ö. 520/1126) *Keşfu'l-Esrâr'ı*; İbn Bârrecân'ın (ö. 536/1141) *Tenbîhu'l-Efhem ilâ Tedebburi'l-Kitâbi ve Taarrufi'l-Âyâti ve'n-Nebei'l-Azîm'i*; Rûzbihân el-Baklî'nin (ö. 606/1209) *Arâisu'l-Beyân'ı*; Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) *Nuğbetu'l-Beyân fi Tefsîri'l Kur'ân'ı*; Necmeddîn Dâye'nin *Bahru'l-Hakâik'i*; Nahcivânî'nin (ö. 920/1514) *el-Fevâtihu'l-Îlâhiyye'si*; Aziz Mahmud Hüdâî'nin (ö. 1038/1628) *Nefâisu'l-Mecâlis'i*; İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*, Alûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-Me'ânî'si*⁹³¹ ve İbn Acîbe'nin, *el-Bahru'l-Medîd'i*.⁹³²

2.5.5. Nesru'l-Cumân'da Bazı İşârî Te'vîller

Bir mürcid olan İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân* tefsirinde işârî te'vîller yapmıştır.⁹³³ Fakat *Nesru'l-Cumân*'da buna ağırlık vermiştir. Bu nedenle tefsirde önemli miktarda işârî te'vîl bulunmaktadır. Tefsirin bu özelliği sayesinde onu işârî tefsir kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Müfessir âyetleri tefsir ederken ele aldığı âyet grubunun genellikle önce zâhirî anlamını açıklamaya çalışmıştır. Ancak bazen zâhirî tefsiri yapmadan doğrudan işârî te'vîle geçmiştir.⁹³⁴ İşârî te'vîllere özellikle birinci mücellette daha çok rastlanmaktadır. Tefsirin ikinci mücelledin baş taraflarında nadiren işârî te'vîllere rastlanırken ilerleyen sayfalarda yok denecek kadar azalmaktadır.

İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*'daki işârî yorumlarıyla ilgili, “bunu ganimet bil ve anla; kavra ve öğren ki bu manaları, apaçık olan işâretleri ve yapıları sağlam ibareleri başka bir kitapta bulamazsın”⁹³⁵ demektedir. Bu ifadeyle işârî yorumların ve güçlü ibarelerin kendisine ait olduğunu belirtmeye çalışmaktadır. Hayli iddialı olan bu cümle seci'li

⁹³¹ bk. Ateş, 65-252.

⁹³² Ay, age, 121.

⁹³³ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 11b; I, 24b; I, 25a; III, 19a; III, 43a; III, 59a; III, 79b; III, 81a; III, 86a; III, 90b; III, 97a; 101a; III 105a; III, 106a; III, 118b; III, 129a; III, 148b; III, 158b; III, 162b; III, 170a-b; III, 171b; III, 172a,b; III, 178b; III, 180a; III, 181b; III, 182a; III, 184b; III, 194b; X,205b; X, 210b; X, 244b.

⁹³⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 72b; I, 87b; I, 90b; I, 91a, b; I, 92a; I, 93a, b; I, 97b; I, 99a; I, 101a; I, 104b; I, 105a, b; I, 113b; I, 118a; I, 120a; I, 123a; I, 123b; I, 128b; I, 129a, b; I, 130b; I, 131a, b; I, 132b; I, 134b; I, 135b; I, 139a; I, 140b; I, 146b; I, 151a; I, 154a; I, 156a; I, 160b; I, 164b; I, 165a; I, 169b; I, 174b; I, 180b; I, 181b; I, 182b; I, 183b; I, 184a; I, 185b; I, 192a; I, 196b; I, 209b; I, 217b; I, 218b; I,219b; I, 221b; I, 228b; I, 230a; I, 238b; I, 247a; I, 249a; I, 258b; I, 261a; I, 263a; I, 265a; I, 271b; I, 278b; I, 286a; I, 301a; I, 310b; II, 8b; II, 21b-22a; II, 58a; II, 60b; II, 62a; II, 63a, b; II, 65a; II, 96b; II,124b; II, 145a.

⁹³⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 21a.

ifadeleri için geçerli olsa da işârî yorumları için abartılı sayılabilir. Zira daha önce de geçtiği gibi işârî açıklamalarının büyük bir kısmı Necmeddîn Dâye'nin *Bahrü'l-Hakâik*'ten (Te'vîlâtü Necmiyye) aktarmadır. Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât*'ından, Nîsâbü'rî'nin *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân* tefsirinden ve İbnü'l-Cevzî'nin *Sifetü's-Safve* eserinden de sınırlı sayıda alıntı yapılmıştır.

Nesru'l-Cumân'daki işârî yorumları âyetlerin zâhirî manasına uygundur. Müfessir, tasavvufî menkıbe nakletmemiştir. Sadece bir yerde İblis ile arasında geçen bir diyalogdan uzun uzun bahsetmiş⁹³⁶ ve bir yerde de Yûsuf b. Hüseyin'den Zinnûn el-Mısrî'yle ilgili bir menkıbe aktarmıştır.⁹³⁷ Mutasavvuflardan da herhangi bir nakilde bulunmamıştır.

Fethu'r-Rahmân'ın da işârî te'vîllerdeki en önemli kaynağı *Bahrü'l-Hakâik* tefsiridir.⁹³⁸ Müfessir, *Nesru'l-Cumân*'da eser veya müellif ismi zikretmeden birinci mücelleddeki hemen hemen her âyet grubunda *Bahrü'l-Hakâik*'ten nakilde bulunmuş veya ondan istifade ederek cümleler kurmuştur. Onun sadece işârî yorumlarını aktarmakla yetinmemiş bazen zâhirî tefsir mahiyetindeki açıklamalarını da aktarmıştır. Dâye'den bazen bir veya birkaç cümle naklelerken,⁹³⁹ bazen uzun pasajlar alıntı yapmıştır.⁹⁴⁰ Seci'i sağlamak için bazen onun ifadeleri üzerinde küçük tasarruflarda bulunmuş, bazen özetlemiş, bazen de kelimelerin siygalarında değişiklikler yapmakla yetinmiştir. Onun yaptığı bu alıntılardan bir kısmı iki tefsirdeki yerleri de belirtilerek aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak verilmiştir:

⁹³⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 105b-106a.

⁹³⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 137a.

⁹³⁸ Bk. İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 102a-b; I, 123a;

⁹³⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 27a; I, 32a; I, 37b; I, 42b; I, 59b; I, 60b; I, 62a; I, 64b; I, 71b; I, 76b; I, 82b; I, 85b; I, 86b; I, 87a, b; I, 88b; I, 90b; I, 91b; I, 92a-b; I, 99a; I, 120a, b; I, 121a; I, 126b; I, 127a, b; I, 128a, b; I, 140b; I, 141a, b; I, 143a-b; I, 144b; I, 145a, b; I, 146a; I, 149a; I, 151a, b; 153a-b; I, 154a, b; I, 155b; I, 157a; I, 160a, b; I, 161b; I, 164b; I, 168a, b; I, 169b; I, 176b; I, 177a; I, 183a, b; I, 185b; I, 188a; I, 194b; I, 197a, b; I, 207a; I, 209a, b; I, 219b; I, 220a, b; I, 229a; I, 230a; I, 240a; I, 241b; I, 249a; I, 250a, b; I, 251b; I, 252a; I, 256a, b; I, 258b; I, 260a, b; I, 263a, b; I, 268a; I, 279a, b; I, 278a, b; I, 280a; I, 293b; I, 301a, b; I, 306b; I, 310b; II, 8b-9a; II, 27a; II, 62a; II, 63a, b.

⁹⁴⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 22a, b; I, 24a, b; I, 27b; I, 28a; I, 34a, b; I, 46b; I, 48a; I, 54a, I, 55a; I, 56a-b; I, 57a-b; I, 61a-b; I, 63b; I, 65b; I, 69a; I, 70b; I, 72a, b; I, 73b; I, 74a; I, 75a; I, 77b; I, 79a; I, 82a; I, 83a,b; I, 84a, b; I, 91a; I, 93a, b; I, 94b; I, 97b; I, 98a; I, 100a; I, 101a, b; I, 102a, b; I, 103a, b; I, 104b; I, 105a, b; I, 106a; I, 107a; I, 108b; I, 113b; I, 114a, b; I, 115a; I, 117b; I, 118a-b; I, 119b; I, 123a-b; I, 124a-b; I, 125a; I, 129a, b; I, 130a, b; I, 131a, b; I, 132a, b; I, 134b; I, 135b; I, 136a, b; I, 137a; I, 138b-139a, b; I, 144a; I, 152a; I, 152a; I, 156a; I, 159b; I, 163a; I, 165a-b; I, 166b; I, 171b; I, 172b; I, 173a; I, 174b-175a; I, 180a-b; I, 181a, b; I, 182a, b; I, 184b; I, 188a; I, 217b; I, 218a; I, 224a; I, 228b; I, 231b; I, 232b-233a; I, 238a, b; I, 239a, b; I, 261a; I, 265a; I, 271b; I, 272a, b; I, 286b; II, 22a; II, 6b-7a.

Sıra No	Bahru'l-Hakâik	Nesru'l-Cumân	Alıntı yapılan metinden bir bölüm
1	I, 139	I, 22a	قوله تعالى: { كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ } خطاب التهديد للكافرين عموماً وخطاب التوحيد للمؤمنين خصوصاً وخطاب التشريف للأنبياء والأولياء اختصاصاً،
2	I, 162	I, 31a	والإشارة أن البحر هو الدنيا، ماؤها شهواتها، وزخارفها ولذاتها، وموسى هو القلب وقومه صفاته، وفرعون هو النفس الأمارة،
3	I, 166	I, 32a	فإن قتل النفس في الظاهر، تيسر للمؤمن والكافر، و قتل النفس في الباطن فانه حبسها، و التضيق عليها و زجرها، لا يتيسر إلا لخواص الحق، بسيف الصدق
4	I, 191	I, 48a	لأن صفات الله تعالى قديمة، وصفات الخلق حديثة، فلما نظر الله تعالى بنظر القهر والجلال، إلى ذرات الكافرين، قال: هؤلاء في النار ولا أبالي
5	I, 201	I, 55a	ولله في مشرق كل قلب ومغربه الشارق، وما يجري عليه من الطوارق، فالقلب من هواجس النفس يطرق بظلمات التمني، وغلبته هواه للتعني.
6	I, 247-248	I, 79a	فالإشارة بالميتة حيفة الدنيا، كما قال قائلهم عَلَيْهَا كِلَابٌ هَمُّهُنَّ اجْتِنَابُهَا وَمَا هِيَ إِلَّا جَيْفَةٌ مُسْتَحِيلَةٌ فَإِنْ تَجَنَّبَهَا كُنْتَ سَلِمًا لِأَهْلِهَا وَإِنْ تَجَنَّبَهَا نَارَ عَتَاكَ كِلَابُهَا والإشارة الي الدم الشهوات النفسانية.
7	I, 256	I, 82a	فمن مكارم الأخلاق أن يجعل المشارب مشرباً واحداً، والمحاب محبوباً واحداً، والمذاهب مذهباً واحداً، كما قال: وكلُّ له سؤالٌ ودينٌ ومذهبٌ ووصلكم مسئولي وديني هواكم وأنتم من الدنيا مناي وهمتي مناي مناكم واختياري رضاكم
8	II, 137-138	I, 180a-b	أن من فضل الله به تفضل بعض الإنسان على بعض وذلك من كمال الدين ومراتب اليقين فلا تحصل بمجرد التمني، بل بالجد و التعني، كما قال صلى الله عليه وسلم: " ليس الدين بالتمني، }
9	II, 245	I, 217	ومن أسمعه: " الرحمن الرحيم "؛ ادركه بلطف انوار جماله، ثم انه خاطب الأولياء وعاتبهم عتاب الأحياء، بقول: { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا } أي بالتوحيد ... { أَوْفُوا بِالْعُقُودِ } [المائدة: 1] التي جرت عليكم يوم الميثاق وحفظها ليوم التلاق،

10	II, 270-271	I, 224a	فالعجب في أن موسى وهارون - عليهما الصلاة والسلام - بقيا في التيه من السنين أربعين، و هذا من شؤم صحبة الفاسقين، وبنو إسرائيل ببركة كرامتهما ظللوا بالغمام، وأنزل عليهم المن والسلوى ببركة صحبة الصالحين،
----	-------------	---------	---

İbn Korkmaz, yaptığı alıntılarının dışında da bazen işârî te'vîller yapmış, tasavvufî hususlarda kısa bilgiler vermiş ve bazı tasavvufî kavramları izah etmiştir.⁹⁴¹ Çoğunlukla Tasavvufî bir bilgi aktarırken veya bu hususta bir açıklama yaparken herhangi bir ön bilgi vermemiştir. Bazen herhangi bir atıfta bulunmadan başka müfessirlerden işârî açıklamalar nakletmiştir. Bazen işârî te'vîlleri “اشارة” ifadesiyle belirterek tefsir ile işârî te'vîlleri birbirinden ayırmaya çalışmıştır.⁹⁴² Bazen de yorumlarını “ظاهر” ve “باطن” kavramlarını kullanarak aktarmıştır.⁹⁴³ Bazen zâhirî ve bâtinî amellere dikkat çekmiştir.⁹⁴⁴

Dâye'den yaptığı alıntılarının başında ise onun yaptığıının aksine nadiren “اشارة” ifadesini yazmıştır.⁹⁴⁵ Bazen onun zâhir ve bâtin yorumlarını “ظاهر” ve “باطن” kavramlarını kullanarak ya da bu ifadelerle cümleye başlayarak iki yorumu ayrı ayrı aktarmıştır.⁹⁴⁶

⁹⁴¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 11b; I, 12b; I, 13a; I, 16b; I, 20b; I, 21a; I, 34a; I, 41a, b; I, 42a; I, 44a; I, 49b; I, 69a, b; I, 71b; I, 72b; I, 73a, b; I, 82b; I, 89b; I, 100b; I, 112b, 115b; I, 135b; I, 137b; I, 162b; I, 174b; I, 178a; I, 183a; I, 184a; I, 188b; I, 212a, b; I, 218a, b; I, 220a; I, 225a; I, 230a-b; I, 245b; I, 257a; I, 259a; I, 260a; I, 266a; I, 273b; I, 280a; I, 299b; I, 300a; I, 310b; I, 311a, b; I, 316b; I, 328b; I, 335b-336a; I, 337b; I, 339a; I, 340a; I, 344b; I, 346a; I, 347a; I, 349a-b; I, 365b; I, 371a; II, 21b; II, 24a; II, 58a; II, 60a; II, 65a, b; II, 66a; II, 99a; II, 124a; II, 145a; II, 290a; II, 293a-b; II, 294a-b; II, 295a-b; II, 315a; II, 345b; II, 366a.

⁹⁴² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 10b; I, 12b; I, 13a, I, 31a; I, 34a; I, 37a, b; I, 40a; I, 41b; I, 49b; I, 59b; I, 62a; I, 63a; I, 64b; I, 69a; I, 73b; I, 77b; I, 79a; I, 87b; I, 99a; I, 102a, b; I, 105b; I, 110a; I, 118; I, 126a; I, 130b; I, 131b; I, 132a; I, 136a; I, 140b; I, 143b; I, 155a; I, 156a; I, 165a; I, 169b; I, 173a; I, 174b; I, 176a; I, 185b; I, 212b; I, 217b; I, 218b; I, 221b; I, 228b; I, 247a; I, 256b; I, 260b; I, 261a; I, 263a; I, 266a; I, 268a; I, 278b; I, 279b; I, 286a, b; I, 342b-343a; I, 365b; II, 60a; II, 236b; II, 294a, b; II, 321a; II, 393/2b.

⁹⁴³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 11b; I, 32a; I, 73a; I, 82a; I, 83a; I, 86b; I, 91a; I, 94b; I, 112a; I, 123a; I, 129a; I, 144a; I, 151a; I, 175a; I, 218b; I, 278b; I, 280a; I, 301a; II, 63b; II, 160b-161a.

⁹⁴⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 86b; I, 175a; I, 184a; II, 53b.

⁹⁴⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 22a, b; I, 24a, b; I, 27a, b; I, 34b.

⁹⁴⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 11b; I, 32a; I, 73a; I, 82a; I, 83a; I, 86b; I, 90b; I, 91a; I, 94b; I, 112a; I, 123a; I, 129a; I, 144a; I, 151a; I, 175a; I, 218b; I, 278b; I, 280a; I, 301a; II, 63b.

Nesru 'l-Cumân'da tasavvufî bazı kavramlar geçmektedir. Müfessir eserde tarîk/tarîkât'ı sık kullanmışken⁹⁴⁷ nadiren de şeyh-mürîd⁹⁴⁸ kavramlarını zikretmiştir. Bunların dışında kullandığı bazı kavramlar şunlardır:

Envâr,⁹⁴⁹ lütf/eltâf,⁹⁵⁰ makamât,⁹⁵¹ mücâhede,⁹⁵² müşâhedât,⁹⁵³ kurb,⁹⁵⁴ sabır,⁹⁵⁵ sıdk,⁹⁵⁶ ihlâs,⁹⁵⁷ muhsin,⁹⁵⁸ hâs/havâs,⁹⁵⁹ tevbe,⁹⁶⁰ sabır,⁹⁶¹ muhabbet,⁹⁶² kalp⁹⁶³ ve zikir.⁹⁶⁴ Bu kavramlar genellikle başka müfessirlerden yaptığı alıntı metinlerde geçmektedir.

İbn Korkmaz, mürîd-mürşid ilişkisine de değinmiştir. Mürîdin şeyhin varisi olduğunu,⁹⁶⁵ müridin ikinci doğumunun ruhânî babası olan şeyhin terbiyesiyle gerçekleşeceğini, söylemiştir.⁹⁶⁶ Müfessirin muhabbet, kalp ve zikir kavramlarını da sıkça kullanmıştır.

⁹⁴⁷ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 75a; I, 151b; I, 195b; I, 196b; I, 207a; I, 218a; I, 225a; I, 231b; I, 240b; I, 241a; I, 249b; I, 259a; I, 260a; I, 261b; I, 265a; I, 267b; I, 270a; I, 271a; I, 278b; I, 280a; I, 316b; I, 341b; I, 342a; I, 344b; I, 349b; I, 355b; I, 356b; I, 360a, b; I, 368a; I, 370b; I, 383a; II,6a; II, 8b; II, 10a, b; II, 12a; II, 13b; II, 26a; II, 31b; II, 32a, b; II, 37a; II, 44a, b; II, 45a; II, 49b; II, 51b; II, 62a, b; II, 63a; II, 70a; II, 93b; II, 121b; II, 161a; II, 219b; II, 232a; II, 237b; II, 239b; II, 291b; II, 310b; II, 332a; II, 349a; II, 361b; II, 365b.

⁹⁴⁸ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 20b; I, 174b; I, 175a; I, 316b; II, 63a, b.

⁹⁴⁹ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 8a; I, 13a; I, 107a; I, 165a; I, 128b; I, 256a; I, 260a; I, 300b; I, 328b.

⁹⁵⁰ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 13a; I, 72a; I, 161b; I, 217b; 251b; I, 261b; I, 265a; I, 300b.

⁹⁵¹ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 13a; I, 53b; I, 84a; I, 85b; I, 87a; I, 124a; I, 188a, b; I, 197a; I, 212a; I, 220a; I, 301a; I, 328b; II, 258b; II, 294a.

⁹⁵² İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 39a; I, 41a; I, 53b; I, 162b; I, 171b; I, 218b; II, 36b.

⁹⁵³ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 13b; I, 54a; I, 85b; I, 125a; I, 149a; I, 165a; I, 231b; I, 240a; I, 279a; II, 294b.

⁹⁵⁴ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 20b; I, 53b; I, 152a; I, 188b; I, 212a; I, 260b; I, 301b.

⁹⁵⁵ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 73a; I, 159a; I, 295a; II, 211b.

⁹⁵⁶ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 54a; I, 132b; I, 195b; I, 243b; II, 54a; II, 241b.

⁹⁵⁷ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 101a; I, 220a.

⁹⁵⁸ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 100b.

⁹⁵⁹ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 130a; I, 135b; I, 136a; 137a; I, 207a; I, 258b.

⁹⁶⁰ Tevbe ile ilgili açıklamaları "Kelimelerin Lügat Anlamlarını Vermesi" başlığı altında daha önce incelenmişti.

⁹⁶¹ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 73a.

⁹⁶² İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 20b; I, 113b; I, 124b; I, 135b-136a, b, 137-138, 139; I, 230a-b.

⁹⁶³ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 59b; I, 61a; I, 62a; I, 63b; I, 69a; I, 73b; I, 82b; I, 83b; I, 112a; I, 129a, b; I, 138a-b; I, 156a, b; I, 162b; I, 182b; I, 261a; I, 316b; I, 340a; I, 349a-b; II, 6b; II, 21b; II, 24a; II, 53a; II, 124a; II, 145a; II, 366a.

⁹⁶⁴ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 70b; I, 89b; I, 310b; I, 311a, b; II, 290a.

⁹⁶⁵ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 174b.

⁹⁶⁶ İbn Korkmaz, *Nesru 'l-Cumân*, I, 175a; II, 65a.

2.5.5.1. Muhabbet

Muhabbet (mahabbet) kelimesi hubb (ح-ب-ب) kökünden gelmekte, “sevgi” anlamında kullanılmaktadır.⁹⁶⁷ İnsanın kendisine uygun ve hoş gelen şeye meyletmesi,⁹⁶⁸ kalbin birisinin sevgisine kapılmasıdır. Meyletme manasında “irâde” ile eş anlamlıdır. Ancak irâdeden daha güçlü istek manasına gelmektedir.⁹⁶⁹ Literatürde muhabbet ve hub ile meveddet ve vüd (vüdd) yaygın biçimde “sevgi” anlamında kullanılmaktadır. Sevginin coşkulu şekli ise aşk kelimesiyle ifade edilmektedir.⁹⁷⁰

Tasavvuf'ta “muhabbet” bir şeye karşı gönülde hissedilen sıcak ilgi ve yakınlık duygusuna denir. Kalbin aydınlanma ve neşeyle sevgili olan Allah'a yaklaşmasıdır.⁹⁷¹ Mahbubu devamlı zikretmek, mahbuba özlem duymak; kalbin, Rabbin muradına uyum göstermesi ve O'nun sevdiklerini sevmesi, hoşlanmadıklarından hoşlanmamasıdır.⁹⁷² Kulun Allah'ı, Allah'ın kulunu sevmesidir.⁹⁷³

İrâde, istemek, yapmaktan hoşlanmaktır.⁹⁷⁴ İnsan tabiatının ve nefsin haz duyduğu şeyleri istemesidir.⁹⁷⁵ Tasavvuf'ta bu sevgi, nefsin kendi arzularından geçip Allah'ın emirlerine yönelmesi⁹⁷⁶ ve itiraz etmeksizin rıza göstermesi olarak tarif edilir.⁹⁷⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de muhabbet bir âyette,⁹⁷⁸ hub ise dokuz âyette geçmektedir. Yetmiş iki yerde ise aynı kökten gelen isim ve fiiller yer almaktadır.⁹⁷⁹ Bu âyetlerde sevginin hem Allah'a hem insana nisbet edildiği görülmektedir. Mâide sûresindeki “Allah onları, onlar da Allah'ı severler.”⁹⁸⁰ ifadesi Allah'la kullar arasındaki karşılıklı sevgiyi vurgulamaktadır.

⁹⁶⁷ İbn Manzûr, I, 289.

⁹⁶⁸ Gazzâlî, IV, 302, 303; Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl, *eş-Şifâ bi Ta'rifi Hukuki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, II, 29.

⁹⁶⁹ İsfahânî, 151.

⁹⁷⁰ Uludağ, Süleyman, “Muhabbet”, *TDV İslam Anasiklopedisi*, XXX, ss. 386-388, İSAM Yayınları, İstanbul, 2005, XXX, 386.

⁹⁷¹ el-Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb*, (I-II), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, II, 98; İsfahânî, 152.

⁹⁷² Kâdî İyâz, II, 29.

⁹⁷³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 341.

⁹⁷⁴ İsfahânî, 151.

⁹⁷⁵ Ebû Huzâm, Enver Fuâd, *Mu'cemu'l-Müstalahatü's-Sufiyye*, Mektebetü Lübnan Nâşırûn, 1993, s. 41.

⁹⁷⁶ Ebû Huzâm, 41.

⁹⁷⁷ Münâvî, I, 178.

⁹⁷⁸ Tâhâ, 20/39.

⁹⁷⁹ Uludağ, Muhabbet, XXX, 386.

⁹⁸⁰ Mâide, 5/54.

Muhabbet'in eş anlamlısı olan meveddet kelimesi de Kur'ân-ı Kerim'de daha çok gerçekleşmeyen şeylere karşı duyulan sevgi, hasret ve temenni,⁹⁸¹ bazen Allah'ın bir ismi "el-Vedud"⁹⁸² ve bazen de aşırı sevgi anlamında⁹⁸³ geçmektedir. Meveddet, kalbin en üst düzeyde özlem ve hasret duymasıdır.⁹⁸⁴ Bunda sevgilisine yaklaşma, sevgisinden faydalanma, kavuşmanın verdiği sıcaklıkla mest olma vardır. Fakat bu kavuşma, ansızın kesilince soğukluk meydana gelir. Birleşme sevinç; ayrılma ise elem vericidir.⁹⁸⁵

Kur'ân-ı Kerim'de Allah ile kullar arasındaki sevgi, "Allah'ın kullarını sevmesi", "kulların Allah'ı sevmesi" olmak üzere iki yönlü olarak geçmektedir. Sevginin Allah'a nispet edildiği yerlerde Allah'ın, kendi yolunda cihad edenleri,⁹⁸⁶ kendisine güvenenleri,⁹⁸⁷ sabredenleri,⁹⁸⁸ kendisinden korkanları,⁹⁸⁹ iyilik yapanları,⁹⁹⁰ âdil olanları,⁹⁹¹ tevbe edenleri ve temizlikte titiz davrananları⁹⁹² sevdiği belirtilmektedir. Allah'ın inkârcıları,⁹⁹³ küfür ve günaha ısrar edenleri,⁹⁹⁴ zulüm ve haksızlık yapanları,⁹⁹⁵ bozguncuları,⁹⁹⁶ böbürlenip övünenleri,⁹⁹⁷ hainleri,⁹⁹⁸ aşırılığa sapanları,⁹⁹⁹ israfçıları¹⁰⁰⁰ ve şımarıkları sevmediği bildirilmektedir.¹⁰⁰¹

Sevginin insana nisbet edildiği âyetlerde Allah sevgisi, iman sevgisi, müminler arasındaki sevgi gibi sevgi türlerinden övgüyle söz edilmekte, buna karşılık insanın dünyaya, mala mülke, geçici hazlara aşırı düşkünlüğü, hak etmediği halde övülmeyi ve çirkin olan şeyleri ifşa etmeyi sevmesi eleştirilmektedir.¹⁰⁰² Diğer bazı âyetlerde Allah sevgisinin

⁹⁸¹ Bk.Bakara, 2/96, 105, 109, 266; Nisâ, 4/42, 89, 102; Âl-i İmrân, 3/30, 69; Hicr, 15/2; Mearic, 70/11.

⁹⁸² Burûc, 85/14.

⁹⁸³ Bk.Meryem, 19/96.

⁹⁸⁴ Ebû Huzâm, 179.

⁹⁸⁵ İbrahim Hakkı, Erzurumlu, *Marifetnâme*, (Sadeleştiren: Turgut Ulusoy), İbrahim Hakkı Vakfı, İstanbul, 1994, I, 183.

⁹⁸⁶ Saf, 61/4; Mâide, 5/54-56.

⁹⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/159.

⁹⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/146.

⁹⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/76; Tevbe, 9/4, 7.

⁹⁹⁰ Bakara, 2/195; Âl-i İmrân, 3/134, 148; Mâide, 5/12, 93.

⁹⁹¹ Mâide, 5/42.

⁹⁹² Bakara, 2/222; Tevbe, 9/108.

⁹⁹³ Âl-i İmrân, 3/32; Rûm, 30/45.

⁹⁹⁴ Bakara, 2/276.

⁹⁹⁵ Kasas, 28/77.

⁹⁹⁶ Bakara, 2/205; Mâide, 5/64.

⁹⁹⁷ Lokmân, 31/18; Hadîd, 23; Nisâ, 4/36; Nahl, 16/23.

⁹⁹⁸ Enfâl, 8/58; Nisâ, 4/107; Hac, 22/38.

⁹⁹⁹ Bakara, 2/190; A'râf, 7/55; Âl-i İmrân, 3/140; Şûrâ, 42/40; Mâide, 5/87.

¹⁰⁰⁰ A'râf, 7/31.

¹⁰⁰¹ Kasas, 28/76.

¹⁰⁰² Uludağ, Muhabbet, XXX, 386.

bütün sevgilerden daha güçlü olması gerektiği,¹⁰⁰³ Allah'ı sevmenin başlıca alâmetinin Peygamber'e bağlılık ve onun yolunu izlemek olduğu¹⁰⁰⁴ bildirilmekte ve Allah'ı seven, Allah'ın da kendilerini sevdiği kulların, müminler karşısında alçak gönüllülüklerinden,¹⁰⁰⁵ inkârcılar karşısında onurlu duruşlarından övgüyle bahsedilmektedir.¹⁰⁰⁶

Tasavvuf'ta üç türlü muhabbetten söz edilmektedir. İlki kulun sırf Allah rızası için mü'minlere karşı, ikincisi Rasûlüllâh'a (s.a.v.) karşı, üçüncüsü Allah'a karşı beslenen muhabbettir.¹⁰⁰⁷ Tasavvuf'ta muhabbet, mertebelere ayrılmış ve her mertebe farklı bir isimle açıklanmıştır. Aynı zamanda sevgi türlerini de ifade eden bu mertebeleri şöyle sıralamak mümkündür: Meveddet, havâ (hevâ), muhabbet, hüllet, hüyâm, şevk, şağaf, valeh ve irâde.¹⁰⁰⁸

Tasavvuf erbâbı ilk dönemlerde Allah sevgisini ifade etmek için muhabbet kelimesini; daha sonraki dönemlerde ise onun yerine aşk kelimesini kullanmıştır.¹⁰⁰⁹ Aşk; Arapça aslı “ع-ش-ق/ع-ش-ق” olup sözlükte “şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması” anlamına gelir.¹⁰¹⁰ Gazzâlî aşkı, “aşırı baskın olan meyletmeye denir”¹⁰¹¹ şeklinde tarif ederken, Mevlâna, “Aşk sayıya sığmaz, ölçüye gelmez sevgidir.”¹⁰¹² demektedir.

Kur'ân-ı Kerim ve sahih hadislerde “aşk” kelimesi geçmez. Allah sevgisinden çok Allah korkusuna ağırlık veren ilk zahitler de aşktan söz etmemişlerdir.¹⁰¹³ Tasavvuf tarihinde “Allah sevgisi” yerine “Allah aşkı” tabirini ilk defa kullanan Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'dir

¹⁰⁰³ Bakara, 2/165.

¹⁰⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/31.

¹⁰⁰⁵ Mâide, 5/54.

¹⁰⁰⁶ Uludağ, Muhabbet, XXX, 386.

¹⁰⁰⁷ Özçelik, Mevlüt, *İmam Gazzâlî'de Nefsin Tezkiyesi ve Kalbin Tasfiyesi*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018, s. 183-184.

¹⁰⁰⁸ Bk. Yalçın, Selami, *Allah Hangi Kullarını Sever*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 18-21.

¹⁰⁰⁹ Türk, İdris, Bâyezîd-i Bistâmî'nin Muhabbetullah Anlayışı, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5, ss. 2005-2020, Spring 2014, s. 2008.

¹⁰¹⁰ Cevherî, IV, 1525; İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Mursî, *el-Muhassas*, (I-V), (thk. Halil İbrahim Cefâl), Dâru İhyaî Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1996, I, 378-379; İbn Manzûr, X, 251; Uludağ, IV, 11.

¹⁰¹¹ Gazzâlî, IV, 302.

¹⁰¹² er-Rûmî, Mevlâna Celeleddîn, *Mesnevî*, (I-VI), (trc. Veled İzbudak), MEB. Yayınları, İstanbul, 1991, II, VII.

¹⁰¹³ Uludağ, Süleyman, “Aşk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1991, IV, 11.

(ö. 295/908).¹⁰¹⁴ Tasavvuf'ta aşk, ilâhî ve beşerî olmak üzere iki anlamda kullanılmış; ilâhî aşka genellikle “hakikî aşk”, beşerî aşka da “mecazî aşk” denilmiştir.¹⁰¹⁵

Tasavvuf'ta mânevî hâl olarak kabul edilen muhabbetin üç çeşidinden bahsedilir. Bunların ilki halkın muhabbetidir. Sevenin sevdiğini gönlünde tutup ona itaat etmesi bu tür muhabbetin şartıdır. İkincisi hakikat ehli müminlerin muhabbetidir. Bu türdeki muhabbet ehli, arzu ve heveslerinden arınarak sevdiğinin iradesine göre hareket etmeyi esas alır. Üçüncüsü sıddıklar ve âriflerin muhabbetidir.¹⁰¹⁶

Serrâc (ö. 378/988), muhabbet ehlini üç gruba ayırmaktadır. Halk lütuf ve ihsanına; sıdk ve tahkik ehli O'nun yüce sıfatlarına ve azametine; sıddîk ve ârifler ise Hakk'ın ezelde hiçbir sebep yokken kendilerini sevmiş olmasına bakarak Allah'ı zâtı için severler.¹⁰¹⁷ Kelâbâzî (ö. 380/990) ve Kuşeyrî, muhabbeti, “muvafakât” ve “tercih etmek” olarak açıklamışlardır.¹⁰¹⁸ Kelâbâzî, muhabbet, kişiyi sevgiliden başkasına karşı kör ve sağır eder. Başkasına alıcı gözüyle baktırmaz, demekte ve Hz. Peygamber'in “Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder.”¹⁰¹⁹ sözünü delil göstermektedir.¹⁰²⁰ Hucvirî (ö. 465/1072), muhabbete bu ismin, (tıpkı çimlenen tohumun her şeyini filizlenme esnasında feda etmesi gibi) kalpte sevgiliden başka ne varsa hepsini silip yok etmesinden ötürü verildiğini söylemiştir.¹⁰²¹

Gazzâlî sevginin ön şartının tanımak ve bilmek olduğunu söylemekte¹⁰²² ve: “İnsan tabiatının haz aldığı şeye duyduğu ilgiye muhabbet”; “bu ilginin en güçlü derecesine ise aşk denir.” şeklinde tarif etmektedir.¹⁰²³ Ona göre ancak bilinebilen, algılanabilen şeyler sevilir. İnsan önce kendini ve kendi varlığının devam edip gelişmesine, yetkinleşmesine

¹⁰¹⁴ Kara, Mustafa, “Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1994, X, 329.

¹⁰¹⁵ Uludağ, Aşk, IV, 11.

¹⁰¹⁶ Uludağ, Muhabbet, XXX, 386-387.

¹⁰¹⁷ Serrâc, Ebû Nasr, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalim Mahmud, Dâru'l-Kutubi'l-Hedîse, Mısır, 1960, s. 86-88; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 341.

¹⁰¹⁸ Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed, *et-Te'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 109; Kuşeyrî, I, 46.

¹⁰¹⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 115-116.

¹⁰²⁰ Kelâbâzî, I, 110.

¹⁰²¹ Kuşeyrî, II, 487; el-Hucvirî, Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcûb*, (trc. Mahmud Ahmed Mâdî), Cemiyetü Uli'l-Azm ed-Dîniyye, Kahire, 1974. s. 257; Çelik, Fırat, *Sadreddin Konevî'de Muhabbet*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s. 53.

¹⁰²² Gazzâlî, IV, 274.

¹⁰²³ Gazzâlî, IV, 275.

katkıda bulunan şeyleri sever.¹⁰²⁴ Gazzâlî'ye göre, Allah sevgisinin artması veya azalmasının sebebi Allah'ı tanımaktır. Kişinin Allah'ı tanınması, bilmesi ve bu bilginin gönülde kapladığı yer oranında sevgisi de artar veya azalır. Bilgisi arttıkça sevgisi; sevgisi artınca haz alması da artar. Bu da ancak Allah'ı saf bir tefekkür ile düşünme, devamlı zikir, Allah'ı ve Allah'ın sıfatlarını, yerde ve göklerdeki varlıklar üzerindeki esrarını, sürekli inceleme ve araştırma hususunda ciddi bir gayret göstermekle; gönlü dünyalık sevgilerden temizlemek, dünyalık meşguliyetlerden arındırmakla gerçekleşebilir.¹⁰²⁵

Sühreverdî'ye göre ise muhabbetin birçok yönleri vardır. İnsanda muhabbeti harekete geçiren şeyler çeşitlidir. Ruhun muhabbeti, kalbin muhabbeti, nefsin ve aklın muhabbeti bunlara dâhildir.¹⁰²⁶ İbnü'l-Arabî sevgiyi hub, vüd, aşk ve hevâ olmak üzere dörde ayırır.¹⁰²⁷ Ayrıca tabiî, ruhanî ve ilâhî sevgiden bahseder. Tabiî sevgi hem insanlarda hem hayvanlarda görülür; canlıların yavrularını sevmeleri böyledir. Tabiî sevgide âşik, sevgilisini kendi nefsi için sever.¹⁰²⁸ Ruhanî sevgide hem sevgili için hem de kendisi için sever.¹⁰²⁹ Ruhanî sevginin gayesi birleşmedir; yani sevgilinin zatıyla sevenin zatının aynı olmasıdır.¹⁰³⁰ Allah'ın kulunu, kulun Allah'ı sevmesi ise ilâhî sevgidir.¹⁰³¹

İbn Korkmaz da muhabbeti, Gazzâlî gibi biri "Allah'ın kulunu sevmesi" diğeri de "kulun Allah'ı sevmesi" olmak üzere iki yönlü olarak ele almıştır. Allah'ın hem "muhib" hem de "mahbûb" olduğunu söylemiştir.¹⁰³² O, kuldaki muhabbet ateşinin nefsin hazlarını yakıldığını;¹⁰³³ kulun Allah'ı sevmesi oranında onun Resulullah'a tabi olacağını;¹⁰³⁴ Hz. Peygamber'e tabi olmanın ise Allah'ın kula muhabbetini celp ettireceğini ifade etmiştir.¹⁰³⁵ Âl-i İmrân sûresi 31. âyetini tefsir ederken muhabbetle ilgili *Bahru'l-*

¹⁰²⁴ Gazzâlî, IV, 275-284; Kutluer, İlhan, "Muhabbet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2005, XXX, 389.

¹⁰²⁵ Gazzâlî, IV, 293.

¹⁰²⁶ Çelik, 67.

¹⁰²⁷ İbn Arabî, *İlâhî Aşk*, (trc. Mahmut Kanık), İnsan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 71-72.

¹⁰²⁸ İbn Arabî, 66.

¹⁰²⁹ İbn Arabî, 57.

¹⁰³⁰ İbn Arabî, 63; Çelik, 77.

¹⁰³¹ İbn Arabî, 38-39; Uludağ, XXX, 387.

¹⁰³² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 138b.

¹⁰³³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 20b.

¹⁰³⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 135b.

¹⁰³⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 124b.

Hakâik'ten uzun bir alıntı yapmış, avâmın, havâssın ve havâssu'l-havâssın muhabbetini ayrı ayrı açıklamıştır.¹⁰³⁶

Müfessir, Allah'ın kulunu sevmesinin, Allah'ın kuluna yakınlaşmasını doğuracağını; kulun Allah'ı sevmesinin ise ruhu sevgiliye müştak kılacağını ve matlûba kavuşmak için vecde sevk edeceğini, ârifin muhabbet derecelerine yükselmesinin tedrici olacağını ve bol egzersizle gerçekleşeceğini belirtmiştir.¹⁰³⁷ Farz ve sünnetleri yerine getirenin, muhabbetinde samimi olan kulun kalbine Allah'ın tecelli edeceğini; tecelli nurlarının kulun üstüne akacağını; kulun nurları arttıkça yakarılarının da artacağını ve bu sayede kulun kalbinin, sırrının, kuvvelerinin, nefsinin, duyularının ve bütün varlığının Allah'a teslim olacağını; kulun bir olan ilâha boyun eğeceğini ve ibadete koyulacağını dile getirmiştir.¹⁰³⁸ Allah'ı seven kulun bazı hâllerinin olacağını ve kulun bunları ehil olmayanlardan gizlemesi gerektiğini,¹⁰³⁹ muhabbetin nihayetinde kulun inâyetle kuşatılacağını ve velâyete erişeceğini ifade etmiştir.¹⁰⁴⁰

Tasavvufçulara göre kalp için muhabbet, yenilir ve içilir bir gıda gibidir. Bir gönülde sevgi bulunmazsa, o gönül harap olur.¹⁰⁴¹ İbn Korkmaz da bu anlayıştan hareketle tefsirinde kalble ilgili açıklamalarda bulunmuştur.

2.5.5.2. Kalp

Sözlükte “bir şeyin içini dışına çıkarmak, ters çevirmek, altını üstüne getirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁴² Kalp, göğsün sol yanında bulunan, vücutta kan dolaşımını sağlayan organın adıdır.¹⁰⁴³ Kalbin hâlinin çokça değişmesinden dolayı ona bu isim verilmiştir.¹⁰⁴⁴ Kalp, insanın ruh, ilim, şecaat, vicdan ve akıl gibi maddi ve manevi varlığının özünü oluşturmaktadır.¹⁰⁴⁵ İnsanoğlunun

¹⁰³⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 135b-139a.

¹⁰³⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 230a.

¹⁰³⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 63b- 64a.

¹⁰³⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 230b.

¹⁰⁴⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 230b.

¹⁰⁴¹ Çelik, 55.

¹⁰⁴² Cevherî, I, 204-205; İsfahânî, 620-621; İbn Manzûr, I, 685-686; Uludağ, Süleyman, “Kalb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2001, XXIV, 229; Karadağ, Ahmet, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Kalbin Nitelikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2011, s. 4.

¹⁰⁴³ İbn Manzûr, I, 687; Cürcânî, I, 178; Uludağ, Kalb, XXIV, 230.

¹⁰⁴⁴ et-Tirmizî, Hakîm, *Beyânü'l-Fark Beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fu'âd ve'l-Lüb*, (nşr. Yusuf Velid Mer'â, Müessesetü Âl-i'l-Beyt, Ürdün, 2009, s. 23; İsfahânî, 620; İbn Manzûr, I, 687; Uludağ, Kalb, XXIV, 230; Karadağ, 4.

¹⁰⁴⁵ İsfahânî, 620; Karadağ, 4.

bâtini ve derûni idraklerinin tamamını ihata eden ilhamlar, anlamlar ve semboller kaynağıdır.¹⁰⁴⁶ Kur'ân'da kelime fiil olarak dönmek,¹⁰⁴⁷ ters çevirmek, alt üst etmek¹⁰⁴⁸ manalarında kullanılmıştır.

Gazzâlî ve Elmalılı kalbi iki manada kullanmışlardır. Birincisi göğsün sol tarafında, sol memenin altına doğru konulmuş bir nevi çam kozalağı şekline benzer bir surette ve bedendeki etlerin hiç birine benzemeyen, hem damar ve hem kaslardan oluşan et parçasıdır. Bu insanlarda ve hayvanlarda, hatta ölülerde bile bulunan, tıbbın ilgi alanına giren bir organdır. Buna yürek de denilir. İkincisi, ruhanî bir lâtifei Rabbanî olan ve bütün şuur, vicdan, his, idrak ve akli melekelerimizin kaynağı olan lâmekân kalbidir. Muhatap olan, sorumlu olan, ödül ve cezaya tabi tutulan, yani insanın hakikati olan bu kalbidir. Cismânî kalple de ilişkilidir.¹⁰⁴⁹

“Kalp, rüzgârların çölde bir sağa, bir sola savurduğu kuş tüyü gibi şekilden şekle girer.”¹⁰⁵⁰ hadîs-i şerîfi, kalbin sürekli olarak değişip duran bir varlık olduğunu açıkça ifâde etmektedir. Bu değişkenlik, duygu, düşünce ve inanç konusunda kendisini gösterir. Kalpteki bu değişkenliğin tehlikesinden dolayı bir hadîs-i şerifte “Ey kalpleri değiştiren, evirip çeviren Allah! Kalbimi, dînin ve itâatin üzerine sâbit kıl.”¹⁰⁵¹ buyrulmuştur.

Kalbin İslâm'daki büyük önemi iman ve inkâr mahalli olmasındandır. Bütün İslâm âlimleri imanın aslî şartının kalbin tasdiki olduğu hususunda ittifak etmiştir. İman gibi inkâr ve red de kalbin bir fiilidir.¹⁰⁵² İslâm'da vahyin mahalli de kalbidir. Cebrâil Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in kalbine indirmiştir.¹⁰⁵³ Resûl-i Ekrem'in gördüğü rüyalar ve aldığı ilham kalble ilgilidir. Sûfîlerin büyük değer verdikleri keşif ve mârifetin kaynağı da kalbidir.¹⁰⁵⁴

Kalp, dinî ve tasavvufî bağlamda bilgi ve düşüncenin kaynağı veya aracıdır. Bir et parçasından ibaret olan kalble bir ilişkisi olmakla birlikte ondan ayrı olan bu anlamdaki

¹⁰⁴⁶ Görmez, Mehmet, *Kalbin Erbaini*, 2. Baskı, Otto, Ankara, 2014, s. 11.

¹⁰⁴⁷ Yûsuf, 12/62; Mutaffifîn, 83/31; Ankebût, 29/21.

¹⁰⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/174; A'râf, 7/119.

¹⁰⁴⁹ Gazzâlî, III, 6; Elmalılı, I, 209-210.

¹⁰⁵⁰ İbni Mâce, Mukaddime, 10; Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, XXXII, 431.

¹⁰⁵¹ Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, IXX, 160; XXI, 260; İbn Mâce, Duâ, 2; Tirmizî, Da'avât, 90, 125.

¹⁰⁵² Uludağ, Kalb, XXIV, 230.

¹⁰⁵³ Bakara, 2/97; Şuarâ, 26/193-194.

¹⁰⁵⁴ Uludağ, Kalb, XXIV, 230.

kalbe “Rabbânî latife” ve “ilâhî cevher” de denir.¹⁰⁵⁵ Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî ve Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) eserlerinde kalple ilgili olan sadr, kalb, fuâd ve lüb kavramlarını ayrı ayrı incelemişlerdir.¹⁰⁵⁶ Tirmizî, İslâm'ın yerleştiği yerin sadr, imanın kalb, marifetin fuâd, tevhidin ise lüb olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁵⁷ Onların dıştan içe doğru sıralandığını; sadrın bademin yeşil dış kabuğu, kalbin bademin sert olan iç kabuğu, fuâdın bademin yenilen çekirdeği, lübbün ise çekirdeğin içindeki yağ ve gıda mesabesinde olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁵⁸ Gazzâlî ise kalp, ruh, akıl ve nefsi yakın anlamları olan kelimeler olarak değerlendirerek herbirisini ayrı ayrı açıklamaktadır.¹⁰⁵⁹ İbn Manzûr, kalbin fuâd ve akıl manasında kullanıldığını söylemektedir.¹⁰⁶⁰

Kur'ân-ı Kerim'de kalp kelimesi, idrak etme manasında kullanılmaktadır. Bu anlamda onunla yakın anlam taşıyan kelimeler vardır. Özellikle sadr, fuâd, akıl, lüb ve nühâ kelimeleri “sezme, anlama ve bir şeyin mahiyetini kavrama gücü” anlamına gelmektedirler ve daha çok insanın derunî, vicdanî âlemine ve gönül dünyasına hitap etmek maksadıyla kullanılmışlardır.¹⁰⁶¹ Kalbin duygu yönünü ifade etmede ona yakın olan kelimeler ise “zer‘ ve nefis”dir.

Kur'ân'da kalbin mahiyeti ve tarifi üzerinde değil işlevleri ve nitelikleri üzerinde durulmuştur. Dinî ve insanî hayatın merkezinin kalp olduğu Kur'ân'da açıkça ifade edilmiştir. “Kalbleri var ama onunla bir şey anlamıyorlar”¹⁰⁶²; “Akletmek için onlarda kalp yok mu?”¹⁰⁶³; “Kalbi olanlar için bunda öğüt vardır.”¹⁰⁶⁴ meâlindeki âyetler kalbin idrak, ilim, mârifet ve düşünme aracı olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁶⁵ Temiz kalp çok önemlidir.¹⁰⁶⁶ Dinde önemli bir yeri bulunan takvânın mahalli kalbdır.¹⁰⁶⁷ Kalblere

¹⁰⁵⁵ Uludağ, Kalb, XXIV, 230.

¹⁰⁵⁶ Tirmizî, 3-31.

¹⁰⁵⁷ Tirmizî, 32.

¹⁰⁵⁸ Tirmizî, 4.

¹⁰⁵⁹ Gazzâlî, III, 6-7.

¹⁰⁶⁰ İbn Manzûr, I, 687.

¹⁰⁶¹ Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1989, II, 239; Uludağ, Kalb, XXIV, 230.

¹⁰⁶² A'râf, 7/179.

¹⁰⁶³ Hac, 22/46.

¹⁰⁶⁴ Kâf, 50/37.

¹⁰⁶⁵ Uludağ, Kalb, XXIV, 230.

¹⁰⁶⁶ Mâide, 5/41; Ahzâb, 33/53

¹⁰⁶⁷ Hac 22/32.

hidâyet, sekînet, itminan, sebat ve huzur veren Allah olduğu gibi¹⁰⁶⁸ kalbleri kaynaştıran, merhametli, şefkatli, insafılı kılan¹⁰⁶⁹ ve nurlandıran da Allah'tır.¹⁰⁷⁰

Kalbin değişken olması renkten renge girmesi, duygu, düşünce ve inançların değişmesini beraberinde getirir. Kur'ân'da ve hadislerde Allah'ın kalbleri değiştirdiği ve yönlendirdiği bildirilmektedir.¹⁰⁷¹

Kalp duygu, düşünce ve inanç bakımından çok çeşitli renklere girmeye ve şekiller almaya elverişlidir. İmanın mahalli kalbdır;¹⁰⁷² samimi bir şekilde kalp ile tasdik ederek kelime-i tevhid getiren kişi müslüman olur.¹⁰⁷³ İman kalbin tasdikidir.

Kur'ân-ı Kerim'de kalbin olumlu ve olumsuz niteliklerinden bahsedilmektedir. Kur'ân'da övülen olumlu nitelikleri “şüphelerden arınıp tam bir şekilde teslim olan selim kalp,¹⁰⁷⁴ huzur bulan mutmaîn¹⁰⁷⁵ kalp,¹⁰⁷⁶ tevbe ederek Allah'a yönelen munîb kalp,¹⁰⁷⁷ boyun eğen,¹⁰⁷⁸ yumuşak (yufka)¹⁰⁷⁹ ve Allah korkusundan titreyen kalp”¹⁰⁸⁰ olarak sayılmaktadır. Takvanın,¹⁰⁸¹ sekînenin kalpte olduğu,¹⁰⁸² kalbin imtihan edildiği,¹⁰⁸³ ürperdiği,¹⁰⁸⁴ arındırıldığı,¹⁰⁸⁵ kavradığı/kavramadığı¹⁰⁸⁶ ifade edilmektedir.

Kur'ân'da kalbin olumsuz niteliklerinden de söz edilmiştir. Onun olumsuz yönde de değiştiğinden ve türlü hâllere büründüğünden, kalp körlüğünden,¹⁰⁸⁷ katılaştıran ve taşlaşan

¹⁰⁶⁸ Bakara, 2/260; Âl-i İmrân, 3/126; Mâide, 5/113; Enfâl, 8/10; Ra'd, 13/28; Feth, 48/4, 18.

¹⁰⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/103; Hadîd, 57/27; Tegâbün, 64/11.

¹⁰⁷⁰ Buhârî, Da'avât, 9; Müslim, Müsâfirîn, 181.

¹⁰⁷¹ En'âm, 6/110; Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, IXX, 160; XXI, 260; İbn Mâce, Duâ, 2; Tirmizî, Da'avât, 90, 125.

¹⁰⁷² Hucurât, 49/7, 14; Mücâdile, 58/22.

¹⁰⁷³ Buhârî, İlim, 33, 39.

¹⁰⁷⁴ Şuarâ, 26/89; Saffât, 37/84. Kalbi selimle ilgili geniş bilgi için bk. Ünal, Necdet, Kur'ân'ı Kerim'de Geçen Kalb-i Selim Üzerine Bir Araştırma, *SOBİDER- Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science* / Yıl: 4, Sayı 13, s. 123-135, Ağustos, 2017, 130-133.

¹⁰⁷⁵ İtminân: Telaş ve endişeden sonra sükûnet bulma, inanma, gönlün tatmin olup kanması demektir. (İsfahânî, 458.)

¹⁰⁷⁶ Ra'd, 13/28.

¹⁰⁷⁷ Kâf, 50/32, 33.

¹⁰⁷⁸ Hac, 22/54.

¹⁰⁷⁹ Zümer, 39/23.

¹⁰⁸⁰ Hadîd, 57/16.

¹⁰⁸¹ Fetih, 48/26.

¹⁰⁸² Fetih, 48/4, 18.

¹⁰⁸³ Hucurât, 49/3; Âl-i İmrân, 3/154.

¹⁰⁸⁴ Mü'minûn, 23/60.

¹⁰⁸⁵ Mâide, 5/41.

¹⁰⁸⁶ A'râf, 7/179.

¹⁰⁸⁷ Hac, 22/46.

yüreklerden;¹⁰⁸⁸ kilitlemiş ve üstüne perde çekilmiş olanlardan,¹⁰⁸⁹ Allah yolundan sapanlardan,¹⁰⁹⁰ gafil¹⁰⁹¹ ve günahkâr¹⁰⁹² olanlardan; 12 yerde ise *فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ* tabiriyle hastalıklı kalplerden söz edilmiştir.¹⁰⁹³ Bu mecazi tabirle, kalpteki şüphe, keder, karanlık ve ikiyüzlülük ifade edilmiştir.¹⁰⁹⁴ Kur'ân'da en çok da *خَتَمَ* ve *طَبَعَ* fiilleriyle ifade edilen mühürlenmiş kalplerden¹⁰⁹⁵ bahsedilmiştir.¹⁰⁹⁶ Kâfir ve münafığın kalbinin şirk, tereddüt,¹⁰⁹⁷ nifâk,¹⁰⁹⁸ inkâr¹⁰⁹⁹ ve hastalık taşıdığı;¹¹⁰⁰ ayrıca kalbin kararıp körelebileceği haber verilmiştir.¹¹⁰¹

İşlenen her günah ve yapılan her kötü hareket, kalbi katılaştırır ve kararmasına yolaçar.¹¹⁰² Kalplere mühür vurulmasının anlamı, kalbin hiçbir öğütten etkilenmemesi, körleşen aklın pek çok delile ve şahsi müşahedeye rağmen kendi doğrularında inat etmesidir. Bakan her ne kadar göz, işiten her ne kadar kulak olsa da hakiki gören ve işiten, imanın etkinliği ile organize olan kalptir. Basiret gözün değil kalbin eylemdir.¹¹⁰³ “Gözler değil göğüslerin içinde bulunan kalpler kör olur.”¹¹⁰⁴ âyeti bunu ifade etmektedir. “Şunu iyi bilin ki insan vücudunda küçük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur, bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir.”¹¹⁰⁵ Hadisi şerifi kalbin şahsiyet ve davranışlar üzerindeki etkisini ifade etmektedir.

¹⁰⁸⁸ Bakara, 2/74; Âl-i İmrân, 3/159; Mâide, 5/13; En'âm, 6/43; Hac, 22/53; Zümer, 39/22; Hadîd, 57/16.

¹⁰⁸⁹ Bakara, 2/88; Nisâ, 4/155; En'âm, 6/25; İsrâ, 17/46; Fussilet, 41/5; Muhammed, 47/24; Mutaffifîn, 83/14.

¹⁰⁹⁰ Saf, 61/5.

¹⁰⁹¹ Kehf, 18/28; Mü'minûn, 23/63; Enbiyâ, 21/1-3.

¹⁰⁹² Bakara, 2/283.

¹⁰⁹³ Bakara, 2/10; Mâide, 5/52; Enfâl, 8/49; Tevbe, 9/125; Hac, 22/53; Nûr, 24/50; Ahzâb, 33/12, 60; Muhammed, 47/20, 29; Müddessir, 74/31.

¹⁰⁹⁴ Karadağ, 39.

¹⁰⁹⁵ Bakara, 2/7; En'âm, 6/46; Yâsîn, 36/65; Şûrâ, 42/24; Câsiye, 45/23; Nisâ, 4/155; A'râf, 7/101, 101; Tevbe, 9/87, 93; Yûnus, 10/74; Nahl, 16/108; Rûm, 30/59; Mü'min, 40/35; Muhammed, 47/16; Münâfikûn, 63/3.

¹⁰⁹⁶ Kalbin olumlu ve olumsuz nitelikleri için bk. Karadağ, 20-52.

¹⁰⁹⁷ Tevbe, 9/47.

¹⁰⁹⁸ Bakara, 2/10-14.

¹⁰⁹⁹ Nahl, 16/22.

¹¹⁰⁰ Hac, 22/53.

¹¹⁰¹ Hac, 22/46. Ayrıca bk. Enfâl, 18/21, Yûnus 10/42-43.

¹¹⁰² Tirmizî, Zühd, 2, 61; Ebû Dâvud, Edeb, 52; İbn Mâce, Zühd, 24.

¹¹⁰³ Karadağ, 49.

¹¹⁰⁴ Hac, 22/46.

¹¹⁰⁵ Buhârî, İman, 39; Müslim, Müsâkât, 107, 108; İbn Mâce, Fiten, 14.

Tasavvuf'ta "kalb, kalbin kirlenmesi ve temizlenmesi" meseleleri önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle pek çok mutasavvıf kalbin mahiyeti ve temizlenmesi hususunu ele almıştır. Kuşeyrî, bedenlerin temizliği yağmur suyuyla olurken, kalplerin temizliği önce pişmanlık ve mahcubiyet sonra da hayâ ve korku suyuyla gerçekleşir, demektedir.¹¹⁰⁶ Sûfîlerin ilgi alanı kalp ve kalbin tasfiyesi olduğundan tasavvufa ilmü'l-kulûb, ma'rifetü'l-kulûb; sûfîlere de ehlü'l-kulûb, ashâbü'l-kulûb, erbâbü'l-kulûb ve ehl-i dil gibi isimler verilmiştir.¹¹⁰⁷

Sûfîlere göre Allah tarafından insanlara rehber olarak gönderilen peygamberlerin görev amaçlarından biri kendilerine inananların kalplerini her türlü şirk, nifak, kötülük, vesvese gibi kirlere arındırmak, onları Allah'ın razı olduğu güzel ve iyi olan şeylerle meşgul etmektir.¹¹⁰⁸ Gazzâlî, "Şüphesiz ki, Allah sizin bedenlerinize ve suretlerinize bakmaz, lâkin kalblerinize bakar."¹¹⁰⁹ hadîs-i şerifinden hareketle kalbin, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın nazargâhı olduğunu söyler ve halkın nazargâhı olan yüzlerin temizliğine önem verildiği gibi Hakk'ın nazargâhı olan kalplerin temizliğine de önem verilmesi gerektiğini vurgular.¹¹¹⁰

Gazzâlî'ye göre kalp müspet veya menfi yönde değişme özelliğine sahip bir organdır. Onun bu değişimi, iyi ya da kötü bir fiilin uzun süre işlenmesinden kaynaklanmaktadır.¹¹¹¹ Kalbin, en iyisi iman, en kötüsü küfür ve inkâr olan çok çeşitli hâlleri vardır. Kalp hem rahmânî hem de şeytânî kuvvetlerin mücadele alanıdır.¹¹¹²

Tasavvuf'ta bilginin kaynağı da kalbdır.¹¹¹³ Ancak kalp aklın karşıtı değildir; bir yere kadar akılla iç içedir. Akletme kalbin bir işlevidir, düşüncüyü üreten aklın kaynağı kalbdır. Metafizik konularda kalbin akli aştığını söyleyen sûfîler bu konularda kalbin sezgisini esas almışlardır. Onlara göre sözlükte "bağlamak" anlamına gelen aklın faaliyet alanı dar ve sınırlı, buna karşılık kalp âlemi çok daha geniştir.¹¹¹⁴ Bilgi, akıl ve duyuların ötesinde deruni bir idrak ve sezgidir. Bu tür idrakin gerçekleştiği merkezin adı da kalptir. İlk

¹¹⁰⁶ Kuşeyrî, Letâif, I, 405; Reis, 548.

¹¹⁰⁷ Uludağ, Kalb, XXIV, 231.

¹¹⁰⁸ Şimşek, 43.

¹¹⁰⁹ Müslim el-Birr ve's-Sıla, 10 (33).

¹¹¹⁰ Özçelik, 108.

¹¹¹¹ Gazzâlî, III, 14-15, 168.

¹¹¹² Gazzâlî, III, 28-29; Uludağ, Kalb, XXIV, 230.

¹¹¹³ Gazzâlî, III, 20-21.

¹¹¹⁴ Uludağ, Kalb, XXIV, 232.

dönemlerden itibaren sūfîler, akli yetersiz bulmuşlar ve nazar, istidlâl gibi terimlerle ifade edilen çıkarımsal düşüncenin Allah'ı bilmede kifayetsiz olduğunu ileri sürerek başka bir bilgi yolunun imkânına işaret etmişlerdir. Sūfîlerin ruhani hâller yaşayarak, iç tecrübeyle vasıtasız olarak Allah'ın isimleri, sıfatları ve gayb âlemi hakkında elde ettikleri bilgiler marifet adını alır.¹¹¹⁵ Kalp marifetin, aynı zamanda ilâhî sevginin ve ilâhî tecellinin merkezidir. Bu bilgiler irfân, ilhâm, keşif, bâtinî ve ledünnî ilim gibi terimlerle de ifade edilmiştir.¹¹¹⁶ Kalbe doğru ve güvenilir bilgi doğması için onun olgunlaşması, günah kirinden, bilgisizlikten, taklid ve taassuptan temizlenmesi gerekir. Mutasavvıflar, kalp tasfiyesi veya nefis tezkiyesi denilen bir yöntemle temizlenen kalbin dinî ve ilâhî hakikatleri doğrudan ve aracısız olarak bileceğine inanırlar.¹¹¹⁷

Kalbin gayb âlemine bakan bir penceresi vardır. Buna kalp gözü denir. Üzeri günah kiri ve bilgisizlik pası ile örtülü olan bu göz mücâhede ve riyâzet denilen bir usulle temizlendiği takdirde manevî âlemi ve oradaki gerçekleri görebilir.¹¹¹⁸ Mutasavvıflar kalbin bilgi kaynağı olduğunu söylerken, “Eğer takvâ üzere olursanız Allah size bir furkân (ilhâm) verir.”¹¹¹⁹; “Fetvayı kalbinden iste.”¹¹²⁰ meâlindeki âyet ve hadislerle dayanmışlardır.¹¹²¹

Kalp, Allah'ı anmamaktan dolayı paslanıp, ilâhî istikâmetten sapınca onu düzeltecek tek ilaç zikirdir.¹¹²² Sâlik Mâ'shukunun eşsiz güzelliği karşısında kaybolur. Seven kimsenin (âşik) en büyük arzusu, O eşsiz güzele vuslattır. Bütün arzusu, O'nunla olmak, O'nunla yaşamaktır. Gördüğü, duyduğu, söylediği, hissettiği her şeyde Allah'ı görür, O'nunla olur ve attığı her adım, ettiği her niyet sadece Allah için olur. O'ndan başkasını görmez, duymaz ve bilmez hale gelir. Bu hâl, sâlikin kalbinin tamamıyla sevgiyle dolduğunu gösterir.¹¹²³

¹¹¹⁵ Gazzâlî, III, 21-22.

¹¹¹⁶ Uludağ, Kalb, XXIV, 231; Reis, Bedriye, Kuşeyrî'nin Letâifü'l-İşârâtı Bağlamında Kalbin İdraki, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), ss. 537-558, 2019, 539.

¹¹¹⁷ Gazzâlî, III, 21-22; Uludağ, Kalb, XXIV, 231.

¹¹¹⁸ Gazzâlî, III, 21-22.

¹¹¹⁹ Enfâl, 8/29.

¹¹²⁰ Müsned, IV, 194, 224; ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, Büyü', 3, Dâru'l-Mugnî, Suudi Arabistan, 2000; Aclûnî, I, 140.

¹¹²¹ Uludağ, Kalb, XXIV, 231.

¹¹²² Tenik, Ali - Göktaş, Vahit, Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8 (15), ss. 263-286, Ocak 2014, 272.

¹¹²³ Tenik- Göktaş, Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi, 272.

Kuşeyrî, kalbin gaflet ve katılıkla harap olacağını belirtmiştir.¹¹²⁴ Ona göre şehvet ve safvet (kalp duruluğu) bir araya gelemez. Bu nedenle şehvet meydana geldiği zaman safvet ortadan kalkar. Kasvetin varlığı, kalbin Rabbini murakabe etmesine manidir.¹¹²⁵ Eğer sûfi, devamlı Allah'ı anarsa, kalp, O'nun egemenliğine geçer ve kalbin hataya düşmesi engellenir.¹¹²⁶ Zikirle âşık ile Mâ'sûk arasında sevgi alevlenir ve gönülde sonsuz bir mutluluk oluşur. Sevdiğini anmakla rahatlayan kalp, tüm eksikliklerin Sevgili ile tamamlanacağını öğrenir.¹¹²⁷ Zikirden uzak kalmak kalbin ölümüne neden olur.¹¹²⁸

Müfessirimiz İbn Korkmaz, tasavvuftaki genel kabullere paralel bir şekilde kalple ilgili açıklamalar yapmaktadır. O, Allah sevgisinin yeri olan kalbin sekine ile imar edilmesini tavsiye etmektedir.¹¹²⁹ Kalbin ihlasla temizleneceğini,¹¹³⁰ ölü kalbin Allah'tan gelen nurânî varidâtlarla canlanacağını,¹¹³¹ Allah'ın, mücâhede ehlinin ölü kalplerini müşâhede nurlarıyla canlandıracağını, münkirlerin kalplerini ise inkâr karanlıklarıyla sıkıntıya düşüreceğini;¹¹³² kişinin kalbi kullara yaptığı zulümden ve şüphe kirlerinin karanlığından kurtulduğunda Yüce Allah'ın âlemlerde gerçekleştirdiği işlerin nakışlarının kalp aynasına yansıtacağını ve yakîn gücüyle Allah'ın insan ve cinlere muamelesinin nurlarının o aynada görüneceğini, söylemektedir.¹¹³³

Enfâl sûresi 24. âyeti tefsir ederken Allah'ın kişi ile kalbi arasına gireceğini; mü'minin kalbini tembelliğe meyletmekten, müridin kalbini ümitsizliğe düşmekten, ârifin kalbini de başkasına meyletmekten koruyacağını ifade etmektedir.¹¹³⁴ Ankebût sûresi 9. âyeti tefsir ederken iman edip salih amel işleyenlerin salihlere dâhil edileceğini, onların kalplerinin kirlerden arındığını, karmaşadan kurtulduklarını, kalplerinin nurlarla mamur olduğunu ve bu dünyadaki her şeyde sevgililerini müşâhede ettiklerini söylemektedir.¹¹³⁵

İbn Korkmaz, dört çeşit kalp olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir:

¹¹²⁴ Kuşeyrî, *Letâif*, III, 42.

¹¹²⁵ Kuşeyrî, III, 539; Reis, 548.

¹¹²⁶ Tenik- Gökteş, *Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşâsına Etkisi*, 273.

¹¹²⁷ Tenik- Gökteş, *Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşâsına Etkisi*, 274.

¹¹²⁸ Tenik- Gökteş, *Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşâsına Etkisi*, 284.

¹¹²⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 61a.

¹¹³⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 366a.

¹¹³¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 162a.

¹¹³² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 162b.

¹¹³³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 182b.

¹¹³⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 316b.

¹¹³⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 145a.

“Birincisi katı kalptir. Kâfir ve münafığın kalbidir. Dünyayı sevmiş, dünya hayatına razı olmuş ve onunla huzur bulmuştur. İkincisi salınan (sabit olmayan) kalptir ki hata işleyen günahkâr mü’minlerin kalbidir. Onların hâli günaha bulaştıktan sonra pişman olup af dilemektir. Üçüncüsü âşık olan mü’minin kalbidir. O, sevgi ve aşk ateşinden ötürü yangındadır. Onun huzuru zikirledir. Genel hâli tefekkürdür, vaktinin çoğunluğu tefekkürle geçer. Kalbi, sevgilinin sevgi közündeki dönüp durmaktadır. Dördüncü kalp vâhidânî kalptir. O, Rabbânî bir cevherdir; peygamberlerin ve evliyânın seçkinlerinin kalbidir. Zâtî ve sıfâtî isimler denizinde müstağraktır. İlâhî sıfatlarla huzur bulur. Mevlâsından başkasını tanımaz.”¹¹³⁶

Müfessire göre münafığın kalbi başka şeylerle meşgul olduğu için Allah’tan gafilidir. Onlar Allah’tan perdelendikleri, şehvet ve gaflet ehli oldukları için de kalpleri mühürlenmiştir.¹¹³⁷ O, Bakara sûresi 148. âyeti tefsir eder bedenini, organlarını, nefsin ve kalbin kıblesi olduğunu; kalbin kıblesinin ahiret yurdu, cennet ve nimetleri; ruhun kıblesinin ise muhabbet, şevk ve Allah’a yakınlaşmak olduğunu belirtmektedir.¹¹³⁸ Kalbin tevhidin karargâhı, Allah’ın menzili ve evi olduğunu,¹¹³⁹ oraya tevhid yerleştiğinde onu aydınlatacağını, sonra oradaki nurun organlara geçeceğini,¹¹⁴⁰ bunun için kalbi korumak gerektiğini ifade etmekte ve “Yere ve göğe sığmadım, mü’min kulun kalbine sığdım.”¹¹⁴¹ kudsî hadisini nakletmektedir.¹¹⁴² Allah’ın iki arşı olduğunu; biri gökteki malum arşı, biri de yerdeki arşı; yerdeki arşın ise kalp olduğunu söylemektedir. Oraya, hikmetin sırlarının ve ma’rifetin konulduğunu ve bu arşı Allah sevgisinin taşıdığını ifade etmektedir.¹¹⁴³

İnsanda gizli iki sıfat olduğunu, kalp ordusunun sıfatının günahattan korunma, nefis ordusunun sıfatının ise aptallık olduğunu ve bu iki ordu arasında sürekli bir çatışma bulunduğunu söylemektedir.¹¹⁴⁴ İnsanları ise üç sınıfa ayıran müfessir, avamın nefsi, hevâsın kalp, hevâssu’l-hevâssın ise ruh erbabı olduğunu ve kalp erbabına takva ve şüpheli şeylerden kaçınmanın, ruh erbabına ise şevkin ve muhabbetin galip geldiğini ifade

¹¹³⁶ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 6b-7a. Bk. Necmeddîn, III, 397-398.

¹¹³⁷ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 340a.

¹¹³⁸ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 69a.

¹¹³⁹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 73b; I, 349a, b; II, 21b; II, 24a.

¹¹⁴⁰ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 24a.

¹¹⁴¹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 349a. Hadis için bk. Aclûnî, II, 230; İbn Acîbe, I, 8.

¹¹⁴² İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 349a, b.

¹¹⁴³ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 349a.

¹¹⁴⁴ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 129a.

etmektedir.¹¹⁴⁵ Müfessir, Ashâbı Kehf'i de ehli kalp olarak nitelemektedir.¹¹⁴⁶ Kalp erbabının kalplerinin Allah'ın zikriyle tatmin olduklarını;¹¹⁴⁷ “kalbi selim”in Allah'ın zikrinin dışındaki her şeyden arınan kalp olduğunu belirtmektedir.¹¹⁴⁸

İbn Korkmaz'ın kalb ile ilgili yazdıkları incelendiğinde Kuşeyrî ve Gazzâlî'nin fikirlerinin izleri görülmektedir. Kalbin kirlere mücadele, murakabe ve zikirle arınabileceği, arınan kalbin ilâhî nurlarla donanacağı görüşündedir. İnsanları nefis, kalp ve ruh erbabı olarak üç sınıfa ayırmaktadır. Kirlenen kalbin mühürleneceğini, münafıkların kararmış kalbe sahip olduklarını ifade etmektedir. Tevhid ehlinin kalbinin ise nurla parlayacağını belirtmektedir.

2.5.5.3. Zikir

Zikir, “z-k-r/ذ-ك-ر” kökünden gelmekte, “anmak, hatırlamak, şan, şeref, öğüt, namaz, duâ ve övgü” anlamlarına gelmektedir.¹¹⁴⁹ Unutmanın zıddı olan zikir ayrıca “telaffuz etmek, bir şeyi ezberlemek, unutilan bir şeyi hatırlamak, zorunlu olsun veya olmasın bir işte bulunan düzen, insanın bildiği bir şeye sahip olması ve onu koruması manalarına gelmektedir.¹¹⁵⁰ “Zikir ve türevlerine bakıldığında birbirini tamamlayan bir anlam sıralanışı bulunduğu görülmektedir. Önce bir şeyin hatırlatılması (tezkîr) meydana gelir. Sonrasında zihinden kaybolmuş bilgileri veya hatıraları geri getirme teşebbüsü (tezekkür/iddikâr) gerçekleşir. Ve sonuçta geri gelmesi istenen bilgiler döner.”¹¹⁵¹

Zikir ve türevleri fiil ve isim olarak, Kur'ân'da sözlük ve terim anlamlarıyla sıkça kullanılmakta, yaklaşık olarak 292 âyette geçmekte¹¹⁵² ve 37 farklı anlamda

¹¹⁴⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 129b.

¹¹⁴⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 58a.

¹¹⁴⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 156b.

¹¹⁴⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 124a.

¹¹⁴⁹ İbn Mânzûr, IV,308; İsfahânî, 259-260; Ateş, Süleyman, Zikir, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, ss. 235-244, 1966, s. 235; Öngören, Reşat, “Zikir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013, s. 409; Soysaldı, H. Mehmet, Kur'ân'da İbadet ve Zikir Kavramları, *Elazığ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, ss. 1-33, 1998, s. 20-22; Kahveci, İhsan, *Kur'ân'da Zikir Kavramı ve Boyutları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s. 23-24; Yaman, Vezire, *İtikadî Açından Zikir Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 5; Tenik, Ali – Göktaş, Vahit, *Zikir*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2015, s.13.

¹¹⁵⁰ İbn Mânzûr, IV, 308; İsfahânî, 259-260; Yaman, 5.

¹¹⁵¹ Kahveci, 24-25.

¹¹⁵² Fuâd Abdülbâkî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l Kur'âni'l Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 272-275.

kullanılmaktadır.¹¹⁵³ Kelime 17 yerde mâzî fiil olarak “ذَكَرَ - ذَكَرُوا - ذَكَرْتُمْ” şeklinde; 7 yerde “ذَكَرَ” meçhul mâzî siygasıyla; 67 yerde muzârî “ذَكَرُوا - ذَكَرْتُمْ - ذَكَرْتُمْ - ذَكَرْتُمْ - ذَكَرْتُمْ”; 4 yerde meçhul muzârî siygasıyla “ذَكَرُوا” şeklinde; 67 yerde emir siygalarıyla “ذَكَرُوا - ذَكَرُوا” şeklinde; 76 yerde “ذَكَرَ”, 23 yerde “ذَكَرِي”, 9 yerde “ذَكَرْتُمْ”, 1 yerde “ذَكَرْتُمْ” şeklinde mastar olarak; 1 yerde ismi mef’ûl “مَذْكُورًا” şeklinde, ismi fâil olarak ise 1’er yerde “مَذْكُورًا - الذَّاكِرِينَ - الذَّاكِرَاتِ” şeklinde geçmektedir.¹¹⁵⁴

Kelimenin Kur’ân-ı Kerim’de geçen manaları çoktur. Bazı manalarda birden çok yerde, bazı manalarda ise sadece bir yerde geçmektedir. Kur’ân’da kullanıldığı anlamların bazıları şunlardır:

Anmak: Kelime bazı âyetlerde bu manada geçmektedir.¹¹⁵⁵ Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de kendisinin çokça anılmasını istemekte,¹¹⁵⁶ kurtuluşun ancak O’nu anmakta olduğunu ve kalplerin ancak bu şekilde huzur bulacağını bildirmektedir. Ayrıca hac ve kurban kesmek gibi ibadetler esnasında adının anılmasını emretmektedir.¹¹⁵⁷ Münafıkların Allah’ı az andıklarını ve şeytanın insanları Allah’ı anmaktan alıkoyduğunu haber vermektedir.¹¹⁵⁸ Allah’ı anmaktan yüz çevirenleri, dünyada ve âhirette kötü bir akıbetin beklediğini,¹¹⁵⁹ iman edenlerin Allah’ı anmaktan kalplerinin titrediğini, her türlü sıkıntıya sabrederek yalnız Allah’a güvendiklerini bildirmektedir.¹¹⁶⁰ Allah ayrıca Hz. Peygamber’e de peygamberlerin kıssalarını anmayı emretmektedir.¹¹⁶¹

Anlamak: Kur’ân-ı Kerim’de ilim, araştırma ve tefekkür isteyen konuların, ancak ilim sahiplerince anlaşılacağı ifade edilmekte, bir konuyu derinlemesine düşünüp araştırmayanların onu anlamayacakları, zikir kavramıyla ortaya konulmaktadır.¹¹⁶²

¹¹⁵³ Bk.Kahveci, 27-46; Yaman, 6-10; Soysaldı, 23-29; Koçar, Musa, İslam İnançları Açısından Zikir, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, ss. 103-121, 2000, s.104-108; Bilgiz, Musa, Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 25, ss. 205-232, Erzurum, 2006, s. 206-208.

¹¹⁵⁴ Soysaldı, 22-23.

¹¹⁵⁵ Bakara, 2/152; Nisâ, 4/103; A’râf, 7/205; Enbiyâ, 21/42; Nûr, 24/37; Müzemmil, 73/8; Ra’d, 13/28.

¹¹⁵⁶ Bakara, 2/152, 198, 200; Ahzâb, 33/9, 41; Cuma, 62/10.

¹¹⁵⁷ Bk.Âl-i İmrân, 3/41; Mâide, 5/4; En’âm, 6/121, 138; Tâhâ, 20/34, 42; Hac, 22/28, 34, 36; Ankebût, 29/45; İnsân, 76/25.

¹¹⁵⁸ Âl-i İmrân, 3/191; Nisâ, 4/142; Mâide, 5/91; İsrâ, 17/46; Kehf, 18/28; Enbiyâ, 21/42; Nûr, 24/36-37; Furkân, 25/18; Şuarâ, 26/227; Zümer, 39/22, 45; Mücadele, 58/19.

¹¹⁵⁹ Tâhâ, 20/124.

¹¹⁶⁰ Enfâl, 8/2; Hac, 22/35; Münafikûn, 63/9.

¹¹⁶¹ Yûsuf, 12/42; Kehf, 18/24; Meryem, 19/2, 11, 41, 51, 54, 56; Sâd, 38/32, 41, 45, 48.

¹¹⁶² Bakara, 2/269; Âl-i İmrân, 3/7; Ra’d, 13/19; Mü’minûn, 23/85; Nûr, 24/27; Duhân, 44/58.

Öğüt:¹¹⁶³ Zikrin en fazla kullanılan anlamlarından biri de öğüttür. Kimi yerde Kur'ânî âyetlerin, kimi yerde kâinattaki olayların ve nizamın öğüt olduğu haber verilmektedir.¹¹⁶⁴ Bazı yerlerde تذكرة lafzıyla öğüt almak anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁶⁵

Kelime ayrıca anlatmak,¹¹⁶⁶ besmele,¹¹⁶⁷ bilmek,¹¹⁶⁸ dâvet etmek,¹¹⁶⁹ delil,¹¹⁷⁰ diline dolamak,¹¹⁷¹ düşünmek,¹¹⁷² evlilik teklifinde bulunmak,¹¹⁷³ görmek,¹¹⁷⁴ hatırlamak,¹¹⁷⁵ hatırlatmak,¹¹⁷⁶ ibâdet etmek,¹¹⁷⁷ ibret almak,¹¹⁷⁸ iman etmek,¹¹⁷⁹ itaat etmek,¹¹⁸⁰ kıssa,¹¹⁸¹ kitap,¹¹⁸² konuşmak,¹¹⁸³ kulluk etmek,¹¹⁸⁴ Kur'ân-ı Kerim,¹¹⁸⁵ beş vakit namaz ile Cuma namazı,¹¹⁸⁶ mükâfatlandırmak¹¹⁸⁷ ve şükretmek¹¹⁸⁸ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Kur'ân'ın geniş çerçevede ele aldığı zikir, en alt derecede kulun Allah'tan gafil olmaması, O'nun verdiği nimetlerin farkına vararak kulluğa yönelmesidir.¹¹⁸⁹ En üst mertebede ise

¹¹⁶³ Hûd, 11/114, 120; Kaf, 50/36-37.

¹¹⁶⁴ En'âm, 6/45; Hûd, 11/12; Yûsuf, 12/104; Hicr, 15/6, 9; Nahl, 16/13, 44; İsrâ, 17/44; Tâhâ, 20/3, 99; Enbiyâ, 21/10, 24, 36, 50; Nûr, 24/1; Furkân, 25/29, 50, 62; Şuarâ, 26/5, 209; Yâsîn, 36/69; Sâd, 38/1, 8, 29, 87; Zümer, 39/21, 27; Zuhruf, 43/5, 44; Kâf, 50/37, 50; Zariyât, 51/55; Kalem, 68/51; Hakka, 69/48; Abese, 80/4.

¹¹⁶⁵ Bakara, 2/221; Tâhâ, 20/3; Sâffât, 37/13; Nûr, 24/1; Vâkıa, 56/73; Hâkka, 69/12, 48; Müzzemmil, 73/19; Müddessir, 74/49, 55-56; İnsân, 76/29; Abese, 80/11.

¹¹⁶⁶ Yûnus, 10/71; Yûsuf, 12/42.

¹¹⁶⁷ En'âm, 6/118.

¹¹⁶⁸ Ra'd, 13/19; Nûr, 24/27.

¹¹⁶⁹ İsrâ, 17/46; Sâffât, 37/3.

¹¹⁷⁰ Enbiyâ, 21/24-25.

¹¹⁷¹ Enbiyâ, 21/36, 60.

¹¹⁷² Bakara, 2/231; Âl-i İmrân, 3/191; A'râf, 7/3, 69, 74, 86; Hûd, 11/30, 114; Meryem, 19/67.

¹¹⁷³ Bakara, 2/235.

¹¹⁷⁴ Mü'min, 40/44.

¹¹⁷⁵ Bakara, 2/40, 47, 63, 122; Âl-i İmrân, 3/135; Mâide, 5/11, 20; En'âm, 6/68; A'râf, 7/201; Enfâl, 8/26; İbrâhim, 14/6; 19/Meryem, 16, 41; Mü'min, 40/58; Nâziât, 79/35; Fecr, 89/23.

¹¹⁷⁶ En'âm, 6/69; Enfâl, 8/2; İbrâhim, 14/5; Furkan, 25/73; Sâd, 38/49.

¹¹⁷⁷ Bakara, 2/151-153, 238-239; Kehf, 18/28; Tâhâ, 20/14.

¹¹⁷⁸ Bakara, 2/269; En'âm, 6/44,80; A'râf, 7/57, 130; Enfâl, 8/57; Tevbe, 9/126; Hûd 11/24; Tâhâ, 20/113; Enbiyâ, 21/22, 84; Furkân, 25/62; Ankebût, 29/51; Sâd, 38/43; Muhammed, 47/18; Kâf 50/8; Vakıâ, 56/62.

¹¹⁷⁹ En'âm, 6/126; A'râf, 7/130; Tevbe, 9/126; Ra'd, 13/28.

¹¹⁸⁰ Tâhâ, 20/43-44.

¹¹⁸¹ Kehf, 18/83.

¹¹⁸² Âl-i İmrân, 3/58; Nahl, 16/43; Tâhâ, 20/99; Enbiyâ, 21/7, 24; Sâffât, 37/168.

¹¹⁸³ Enbiyâ, 21/60.

¹¹⁸⁴ Tâhâ, 20/33-34; Mü'minûn, 23/110; Nûr, 24/37.

¹¹⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/58; Hicr, 15/6, 9; Nahl, 16/44; Enbiyâ, 21/24; Furkan, 25/29-30; Yâsîn, 36/11; Fussilet, 41/41; Zuhruf, 43/36; Kalem, 68/51.

¹¹⁸⁶ Bakara, 2/152, 198, 239; A'râf, 7/205; Nûr, 24/36; Ankebût, 29/45; Sâd 38/32; Cum'a, 62/9; A'lâ, 87/15.

¹¹⁸⁷ Bakara, 2/110, 157.

¹¹⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/41; A'râf, 7/69.

¹¹⁸⁹ Kâf, 50/45; Gâşiye, 88/21; Tûr, 52/29; A'lâ, 87/9.

kulun hayatının her anında, ayaktayken, çalışırken, otururken ve yatıp dinlenirken Allah'ı hatırd tutması;¹¹⁹⁰ bütün hücrelerinde hissedecek şekilde büyük bir saygı ve iştiyakla O'nu anması, her varlıkta O'nun tecellilerini görerek hayranlığını ve kulluğunu sunmasıdır.¹¹⁹¹

Tasavvuf'ta zikir, Allah'ı belirli cümleler veya kelimelerle anmak;¹¹⁹² Allah'ı hatırdan çıkarmamak ve unutmamak" şeklinde tarif edilmiştir.¹¹⁹³ Allah'ı hatırd, gönüld, fikirde, kalpte ve zihinde bulundurmak; O'nu hiç unutmamaktır.¹¹⁹⁴ Kuşeyrî ve İsfahânî (ö. 502/1109) biri dille, diğeri kalp ile olmak üzere zikrin iki çeşidinin olduğunu söyler.¹¹⁹⁵ Kalp ile zikir bir şeyi hatırlamak ve akla getirmek; dil ile zikir ise onu telaffuz etmektir.¹¹⁹⁶ Zikir, kulun rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibadet, nefsi terbiye için uygulanan riyâzetin en önemli esası,¹¹⁹⁷ önemli bir psikolojik eğitim ve terbiye temrini,¹¹⁹⁸ keşf bilgisine ulaşmanın vasıtası olarak kabul edilir.¹¹⁹⁹

Sûfilere göre zikir, sâlik'in bütün benliği ile Yaratıcısını devamlı hatırd tutması, anmasıdır.¹²⁰⁰ Sehl et-Tüsterî'nin "Rabb'i unutmaktan daha çirkin bir günah bilmiyorum."¹²⁰¹ sözü Allah'ı unutmaksızın hatırd tutmayı ifade etmektedir. Sûfilere göre zikirden maksat, Allah'ın isim ve sıfatlarını belli bir ahenk içerisinde tekrarlayarak anmak ya da hatırlamaktan ziyade, gönülden gelen bağlılığı hem dil, hem de fiil olarak yerine getirmek;¹²⁰² Allah'ın zâtı, sıfatları, isimleri, ihsanının bolluğu, takdirinin geçerliliği gibi hususlarda kalbin uyanıklığını sağlamak;¹²⁰³ Allah'ı kalpte hazır tutmak ve O'nu görüyormuş gibi murâkabe etmektir.¹²⁰⁴ Allah'a olan aşırı muhabbetin ya da

¹¹⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/191.

¹¹⁹¹ Zümer, 39/23; Hadid, 57/16.

¹¹⁹² Ateş, 235; Koçar, 116.

¹¹⁹³ Tenik - Göktaş, *Zikir*, 13.

¹¹⁹⁴ Gazzâlî, III, 19; Yaman, 31.

¹¹⁹⁵ Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (I-II), Dâru'l-Me'arif, Kahire, ts., II, 375; İsfahânî, 259-260; Öngören, XLIV, 409-410;

¹¹⁹⁶ Öngören, XLIV, 409-410;

¹¹⁹⁷ Öngören, XLIV, 411.

¹¹⁹⁸ Tenik- Göktaş, *Zikir*, 40.

¹¹⁹⁹ Koçar, 119.

¹²⁰⁰ Tenik, Ali - Göktaş, Vahit, Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8 (15), ss. 263-286, Ocak 2014, s. 271.

¹²⁰¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 379; Şeker, Mehmet Yavuz, İtminan Âyeti Özelinde Kalbin Zikri ve Sükûneti, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, ss. 93-124, 2013, 99.

¹²⁰² Tenik- Göktaş, *Zikir*, 40-41.

¹²⁰³ Serrâc, 291; Öngören, XLIV, 410.

¹²⁰⁴ Öngören, XLIV, 410.

korkunun etkisiyle gaflet meydanından müşâhede fezasına çıkmaktır. Böylece insan Allah ile ünsiyet peyda eder ve mâsivâdan uzaklaşır.¹²⁰⁵ Zikir, sevginin ve vecdin en üst düzeye çıkıp, zâkirin sevgide boğulduğu andır.¹²⁰⁶ Zikir için öncelikle takvânın gerçekleşmesi gerekir. Gerçek takvâ ise haramlardan kaçınmak ve faydasız şeylerden uzaklaşmakla elde edilir.¹²⁰⁷

Zikrin çeşitleri vardır. Genel olarak zikir, dil ve kalb ile yapılan zikir olarak ikiye ayrılır.¹²⁰⁸ Râzî ve Elmalılı, zikrin dil, kalp ve bedenle yapılan bir ibadet olduğunu belirtmektedir.¹²⁰⁹ Her organın bir zikri olduğunu söyleyenler de vardır. Bu açıdan onun çeşitlerini, lisanın zikri, nefsin zikri, kalbin zikri, ruhun zikri ve sırrın zikri şeklinde sıralayanlar olmuştur.¹²¹⁰

Kuşeyrî, zikrin en alt derecesi Allah'tan başka her şeyi unutmak; zirvesi ise zikirde ötürü zâkirin zikirde yok olmasıdır, demektir.¹²¹¹ Şiddetli sevgi ve korkunun galebe çalmasından ötürü gafletten çıkıp müşâhede fezalarına yükselmektir.¹²¹² Kelâbâzî, “Zikrin hakikati, zikirde mezkûrdan başkasını unutmaktır.” “Unuttuğun zaman rabbini zikret.”¹²¹³ âyetinde bu husus anlatılmaktadır. Yani Allah'ın dışındakilerini unuttuğunda Allah'ı zikretmiş olursun.”¹²¹⁴ “Gafletten sıyrıldığında sussan bile zikirdesin.” demektir.¹²¹⁵ Serrâc, zikrin, Allah'ın dışındaki her şeyi unutmak¹²¹⁶ olduğunu söylemektedir.

Gazzâlî, zikir ve tefekkürün, kulun vaktinin tamamını veya çoğunu kapsamaması gerektiğini,¹²¹⁷ keşfin kapısının zikir, zikrin kapısının takva olduğunu ifade etmektedir.¹²¹⁸ Kalp ile yapılan zikirde mezkûr (Allah) unutulmadığından zikrin devamı

¹²⁰⁵ Öngören, XLIV, 410.

¹²⁰⁶ Tenik- Gökteş, Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi, 272.

¹²⁰⁷ Öngören, XLIV, 410.

¹²⁰⁸ Gazzâlî, I, 301.

¹²⁰⁹ Râzî, IV, 123; Elmalılı, I, 540-541.

¹²¹⁰ Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, Matba'a-i Âmire, İstanbul, 1335, s. 197-198; Özgen, Mehmet Kasım, *Anemon, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, sy. 2, ss. 215-227, 2013, s. 221; Tenik- Gökteş, Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi, 274.

¹²¹¹ Kuşeyrî, I, 143.

¹²¹² Kuşeyrî, II, 375.

¹²¹³ Kehf, 18/24.

¹²¹⁴ Kelâbâzî, I, 103-104.

¹²¹⁵ Kelâbâzî, I, 103-104.

¹²¹⁶ Serrâc, 291; Öngören, XLIV, 410.

¹²¹⁷ Gazzâlî, I, 330.

¹²¹⁸ Gazzâlî, III, 12.

(zikr-i dâimî) söz konusudur. Bu aşamadan sonra zikredilenin vasıfları hatırlanır, ardından Allah temaşa edildiği için zikirten fâni olunur. Zikredilenin vasıfları insanın vasıflarını yok ettiğinden insan yaptığı zikirten fâni olur ve Allah'tan başkasını unuttur.¹²¹⁹

İbn Korkmaz da *Nesru'l-Cumân*'da zikir kavramını işlemektedir. Müfessir, zikrin mertebeleri olduğunu söylemektedir. Onları dilin, organların, nefsin, kalbin, ruhun ve sırrın zikri olarak sıralamaktadır. Dilin zikrinin ikrarla, organlarının zikrinin onların ibadetlerde kullanılmasıyla, nefsin zikrinin onun tam teslimiyetiyle, kalbin zikrinin kötü huyların değişmesi ve güzel ahlakın tahsiliyle, ruhun zikrinin tevhid ve muhabbetle, kurbet ve yakınlıkla, sırrın zikrinin vücuttan sıyrılıp Allah'ta fenâ olmakla gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Allah'ı zikretmenin kulu Allah'la buluşturacağını ve şuhûd makamına eriştireceğini belirtmektedir.¹²²⁰

Müfessir, “Kulum beni nefsinde zikrederse ben de onu nefsimde zikrederim.”¹²²¹ kutsi hadisini naklederek şöyle demektedir: “Belirtilen zikir hakiki zikirdir. Zira o, zâkiri (zikredeni) mezkûra (zikredilen); mezkûr'u (zikredileni) zâkire (zikredene) dönüştürmektedir.”¹²²²

Gafil lisanın zikrinin fayda sağlamayacağını, Allah'tan korkanın dilindeki zikrin kalbe huşu vereceğini söylemektedir. Zikrin insandaki etkisini de açıklarken, “Âşık zikrettiği zaman değişir; sevgiliyi andığında dilini ve kulağını şereflendirir. Sonra da kalbi canlanır ve yaşar.”¹²²³ demektedir.

Müfessir zikrin Allah'ın fiilleri, sıfatları ve Zât'ıyla yapılabileceğini ifade etmektedir. A'râf sûresi 205. âyetin tefsirinde Allah'ı zikreden cenneti kazanacağını ve Allah'ı dost edineceğini dile getirmekte; Allah'ı fiil ile zikredeni Allah'ın hediyelerle, sıfatla zikredeni ilave hayırlarla, zât ile zikredeni ihtiyaçlarını karşılamakla ödüllendireceğini belirtmektedir.¹²²⁴ Ancak zikrin kulun kendisi için değil Allah'a ubudiyet amacıyla ve rububiyet hakkı için yapması gerektiğini ifade etmektedir.

¹²¹⁹ Öngören, XLIV, 410.

¹²²⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 70b.

¹²²¹ Müslim, Zikir, 2 (2675).

¹²²² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 70b.

¹²²³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 89b.

¹²²⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 310b.

“Seni Rahmân olan Allah anıyor. Bir sultan tarafından anıldığını ve övüldüğünü bilen kişinin kalbine sevinç dolar. Kadrini bil. Kâinata değer verme! Fânilere iltifat etme! Bâkî olanı iste!”¹²²⁵

diyerek okuyucuyu zikre davet etmektedir. “Zikir ve ibadetle Rabbinin kapısını çalanın Allah’ı görür gibi ibadet edeceğini” söylemekte, yukarıdaki âyette geçtiği gibi en üstün zikrin gizli zikir olduğunu belirtmektedir.¹²²⁶

Zâriyât sûresi 49. âyetin tefsirinde ise zikir ve hatırlamanın her kula fayda vereceğini ifade eder ve günahkârların azabı hatırlamalarının onları Allah’a karşı gelmekten alıkoyacağını, müttakîlerin zikrinin Allah’ın cömertçe vereceği sevabı düşünerek zor işlere tahammül etmelerine yarayacağını, âriflerin zikrinin belaları karşılamalarını sağlayacağını, zenginlerin zikrinin Allah’ın onlara bağış ve ikram ettiği nimetlerini, fakirlerin zikrinin Allah’a kavuşma gününde onlara hazırladığı ihsanlarını hatırlatacağını söylemektedir.¹²²⁷

Müfessirin zikirle ilgili söyledikleri tasavvuf ehlinin sıkça dile getirdiği görüşlerdir. Onun, Allah’ı fiilleri, sıfatları ve Zât’ı ile zikretme konusundaki açıklamaları Serrâc’ın görüşlerini yansıtmaktadır. Zikri, dilin, organların, nefsin, kalbin, ruhun ve sırrın zikri olarak sınıflandırması Sühreverdi, Bursevî ve İbn Acîbe’nin tasniflerine benzemektedir. Zikrin kulu müşahede mertebesine çıkaracağına dair ifadeleri Kuşeyrî’nin ve Gazzâlî’nin; zikrin kalbi değiştireceğine dair sözleri de yine Gazzâlî’nin fikirlerine benzemektedir.

İbn Korkmaz’ın muhabbet, kalb ve zikir dışında da işârî te’vîlleri vardır. Onun işârî te’vîlleri hakkında şu ifadeleri bu tür açıklamalarına örnek verilebilir:

فيها اشارة الي ارباب الطلب، للذي اغتر بذهده فوق في ورطات العجب، فينظر الي نفسه نظر التعظيم، والي غيره نظر التحقير والتحریم، فيغتر ويهلك ببعض الاحوال، التي يظهر للابدان، في اثناء السلوك في الوقائع الصادق، و الرؤيا الصالحة الخارقة، وشيء من المشاهدات والمكاشفات الروحانية، والواردات الرحمانية، فينظر المغرور، انه واصل و هو ممكور، فيبقي بهذه الوقعة، في نار القطيعة، وظلمات الطبيعة.

“Bunda, zühdüyle gururlanan ve kendini beğenme girdabına kapılan ve nefesine ta‘zimle, başkasına tahkir ve mahrumiyet nazarıyla bakan ve sülûk esnasında doğru olan bazı vakalar, olağanüstü salih rüyalar, müşahedeler, ruhanî keşifler, rahmanî varidâtlarla

¹²²⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 310b.

¹²²⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 311a.

¹²²⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 290a.

bedenlere arız olan bazı halleri sebebiyle helâk olan talep erbabına işâret vardır. Mağrur kendisinin menzile ulaştığını görür ve aldanır. Bu vakıyla ayrılık ateşinde ve tabiat karanlıklarında kalır.”¹²²⁸

İbn Korkmaz, ifadesinin başında فيها اشارة diyerek işârî bir yorum yaptığını ifade etmektedir. Devamında da bir tarikata intisab edenin karşılaşıacağı bazı hâlleri teker teker sayarak müridleri uyarmaktadır.

Bakara sûresi 150. âyetin tefsirinde zâhiri tefsir yapmadan doğrudan işârî te’vîle geçerek şöyle demektedir:

الاشارة فيه الخروج من الوجود، الي الواحد المعبود. والخطاب وان كان لصاحب المقام المحمود. والخوض المورد، فانه عام لكل عابد موجود، لازم للعباد، الي يوم التناد.

“Burada vücûddan çıkıp Vahîd-i Ma’bûd’a gidişe işâret vardır. Hitâb her ne kadar Makam-ı Mahmûd’un ve uğranılan havuzun sahibine ise de mevcut olan her kulu şamildir. Ürkme gününe kadar gelecek her kulu bağlamaktadır.”¹²²⁹

İbn Korkmaz, bu örnekte de “işâret” kavramını kullanmaktadır. Ayrıca fenâ ve bekâ makamları arasındaki seyre dikkat çekmektedir.

Müfessir, Bakara sûresi 152. âyeti tefsir ederken şükürü ve faydasını şöyle yazmaktadır:

فالشاكر يشكر بنعمة وجود المنعم بوجدان جوده، بفنائته في شهوده. المعني لئن شكرتم وجدان جودي، لتحتظوا بشهودي.

“Şükreden, nimet verenin varlığına, cömertliğinin oluşuna, müşâhedesinde fenâ olmaya şükreder. Mana şöyledir: Eğer cömertliğime şükrederseniz beni müşâhede etme hazzına erersiniz.”¹²³⁰

Müfessir bu örnekte şükürün, fenâ mertebesinden şuhûd makamına yükselmeye vesile olacağını söylemektedir. Allah’a ulaşmak için bir vesile aranması gerektiğini, bu vesilenin de takva olduğunu şöyle dile getirmektedir:

"وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا." اعلم ان لكل شيء سببا ومدخلا لا يمكن الوصول اليه، ولا الدخول فيه، الا باتباع ذلك السبب، قال: " وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا." فسبب الوصول الي حضرة الربوبية، التقوي و العمل بالوامر

¹²²⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 41b-42a.

¹²²⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 69b.

¹²³⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 71b.

الالاهية، و التقوي اسم جامع لكل بر من الاعمال الظاهرة، والاحوال الباطنة، و اتباع الموافقات، واجتناب المخالفات، وتصفية الضمائر، ومراقبة السرائر، مع محافظة ظواهر الاعمال، ورعاية حقوق بواطن الاحوال.

“Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir.”¹²³¹ Bil ki her şeyin bir sebebi ve bir girişi vardır ki ona ulaşmak için bu sebebe uymadan ona ulaşmak ve oraya girmek mümkün değildir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Her şeyin yolunu ona öğretmiştik.”¹²³² Rububiyetin huzuruna ulaşmanın sebebi takva ve ilâhî emirlerle amel etmektir. Takva, zâhir amellerden ve bâtin hâllerden, Allah’ın emirlerine uygun olan şeylere tabi olmaktan, O’na karşı gelen şeylerden kaçınmaktan, vicdanları arındırmaktan, amellerin zâhirini korumaktan ve bâtin hâllerinin hakkına riâyet ederek sırları murakabeden oluşan bütün iyilikleri kapsayan bir isimdir.”¹²³³

Müfessir bu örnekte, tasavvuf erbabının sık sık kullandığı takvâ kavramını açıklamakta, zâhir ve bâtin ile bunların hâllerini izaha çalışmaktadır.

Müfessir, şeriat, hakikat ve tarikat kavramlarını da kullanmakta fakat onları tarif etmemektedir.¹²³⁴ Bu kavramlarla ilgili yazdıklarına şu ifadesi örnek verilebilir:

لأنهم لم يرعوا الي ما وقفوا عليه، ولم يوقفوا للاهتداء اليه، بل جاوزوا حد الشريعة، ولم يلتفتوا الي الطريقة، و الحقيقة، بل خالفوا امر الله، وكذبوا علي رسول الله.

“Çünkü onlar ellerindeki şeye riâyet etmediler. Onunla hidâyet bulmaya muvaffak olmadılar. Aksine “şeriat”ın sınırlarını aştılar. “Tarikat”a ve “hakikat”a iltifat etmediler. Allah’ın emrine karşı geldiler ve Resulullah’ı yalanladılar.”¹²³⁵

İbn Korkmaz bazı tasavvufî ıstılahları da şöyle kullanmaktadır:

" وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ " اي جاعلكم هو المطلوب المقصود، المحبوب المعبود، بفضل اخفكم، ارض من تقدمكم.

“O, sizi yeryüzünün halifeleri kılandı.”¹²³⁶ Yani sizi kılandı. O, maksud-u matlûb, ibadet edilen sevgili, lütfuyla sizi öncekilerin toprağına varis kıldı.”¹²³⁷ Müfessir burada

¹²³¹ Bakara, 2/189.

¹²³² Kehf, 18/84.

¹²³³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 86b.

¹²³⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 225a; I, 259a; I, 267b; I, 311a; II, 45a.

¹²³⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 225a.

¹²³⁶ En’âm, 6/165.

¹²³⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 373b.

tasavvufçuların sık kullandıkları “matlûb, maksûd, mahbûb ve ma‘bûd” kavramlarını kullanmaktadır.

Tevbe sûresindeki zekâtla ilgili 60. âyeti açıklarken bazı kavramlara işârî manaları şöyle vermektedir:

المراد بالفقراء الي الله، والاعتناء بالله، "وَالْمَسَاكِينَ" الفانون في الله، والباقون بالله، "وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا" هم ارباب الاعمال، كما ان الفقراء والمسكين ارباب الاحوال، "وَالْمَوْلَّفَةَ قُلُوبُهُمْ"، هم الذين تألفوا بعد التباعد، وسعوا الي رسول الله بعد التعاقد.

“Fakirler”den kasıt, Allah’a muhtaç olan (fakîr ilallah), Allah’a ilgi gösterendir. “Miskinler”, Allah’ta fenâ olanlar ve Allah’la bekâ bulanlardır. “Onu toplayan memurlar” amel erbâbıdır. “Fakirler” ve “miskinler” ise hâl erbâbıdır. Müellefe-i kulûb ise Allah’tan uzaklaştıktan sonra tekrar ülfet eden ve sözleşmeden sonra Resulullah’a koşanlardır.”¹²³⁸

İbn Korkmaz, burada zekât verilecekleri işârî bir anlamda izah etmektedir. “Fakirler”den kastın “fakîr ilallah”, “miskinler”den kastın Allah’ta fenâ olanlar ve Allah’la bekâ bulanlar olduğunu söylemektedir. “Onu toplayan memurlar”dan kastın evâmirle amel eden amel ehli, “fakirler” ve “miskinler”in hâl erbâbı olduğunu ifade etmektedir. Müellefe-i kulûb’tan kastın da Allah’tan uzaklaştıktan sonra tekrar ülfet edenler olduğunu belirtmektedir.

İbn Korkmaz, Mü’minûn sûresi 57-61. âyetlerle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır:

" وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ " ، صفات اهل الوفاء، المخصوصون من الله تعالي بالولاء، فالسالك السابق، يلزمه قطع العلائق، لا يقيدته حال، ولا يفنده قال، ولا يغره مال، ولا يشغله عن الله ال، من تبرأ الي الله من هواه، شهد ان لا اله الا الله.

“İşte onlar iyi işlerde yarış ederler.”¹²³⁹ Bunlar vefa ehlinin sıfatlarıdır. Allah tarafından “velâyetle” özel kılınmışlardır. Öncü olan sâlik başka şeylerden ilgisini keser, hiçbir hâl onu kısıtlamaz, hiçbir söz onu yanılmaz, mal onu aldatmaz, çoluk çocuk onu Allah’tan alıkoymaz. Kim arzularından sıyrılıp Allah’a yönelirse Allah’tan başka ilâh olmadığını görür.”¹²⁴⁰ Müfessir, burada “sâbıkûn”un vefâ ehli olduğunu söylemekte ve onların vasıflarını saymaktadır.

¹²³⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 335b.

¹²³⁹ Mü’minûn, 23/61.

¹²⁴⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 99a.

İbn Korkmaz, Şuâra sûresi 89. âyetteki “kalbi selim” tabirini işârî manada şöyle tefsir etmektedir:

فان قيل ما القلب السليم. فالجواب هو الذي سلم من غير ذكر الله، وسلم امره لله، واسلم نفسه ايضا لله، وسالم وقته بالرضي بقضاء الله، واستسلم بالانقياد لحكم الله.

“Kalbi selîm nedir denilecek olursa cevabı şudur: Allah’ın zikrinden başka her şeyden salim olan, işini Allah’a teslim eden, aynı şekilde nefsinin Allah’a teslim eden, Allah’ın kazasına razı olarak vakti esenlikle geçen ve Allah’ın hükmüne boyun eğerek teslim olan kalptir.”¹²⁴¹ Müellif bu örnekte “kalbi selîm” kavramını tasavvuf erbabının yolunu takip ederek “Allah’a teslim olma, rıza gösterme ve boyun eğme” anlamında açıklamaktadır.

Müfessir, Kehf sûresi 83. âyeti işârî anlamda şöyle te’vîl etmektedir:

"وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْفُرْقَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا." لما مكن الله اسكندر العقل من اسباب الفعل بارض النفس البشرية والبنية الادمية جعل مدار هذه الامر عليه واسباب تدبير اليه.

“Sana Zülkarneyn'i sorarlar, “Onu size anlatacağım” de.”¹²⁴² “Allah, İskender aklına, beşeri nefis toprağında ve âdemi bünyede eylemin sebeplerini yapma gücü verince bu işin döngüsünü ve tedbir sebeplerin onun üzerine bina etti.”¹²⁴³ İbn Korkmaz, burada Zülkarneyn'in İskender olduğunu ima etmekte, işârî bir yorumla İskender’in de bedeni ve nefsi yöneten akıl olduğunu söylemektedir.

Örneklerden de anlaşıldığı üzere müfessir, tasavvuf erbabının kullandığı bazı kavramları ele almış ve onları işârî yorumlarla açıklamıştır. Müfessir işârî açıklamalarını seci’li ifadelerle yazarak eserlerinde işârî açıklamalar yapan ve bazen de bunu seci’li ifade eden bazı müfessirlerin yolunu izlemiştir.

¹²⁴¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 124a.

¹²⁴² Kehf, 18/83.

¹²⁴³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 65a.

BÖLÜM 3: NESRU'L-CUMÂN'IN SECİ' ÖZELLİKLERİ

3.1. Genel Olarak Seci'

Seci' kelimesi sözlükte “eşit olmak, düz olmak ve benzemek” gibi anlamlara gelmektedir. Güvercin, kumru vb. kuşların sonlarda aynı ses ögesini tekrar ederek ötmesi, dişi devenin tek düze ve uzun sesler çıkararak inlemesi, yay gibi iki uçlu şeylerin doğrulup düzgünleşerek birbirine denk hâle gelmesi manalarında kullanılmıştır.¹²⁴⁴

Nesirdeki kafiye için kullanılan bu kelime¹²⁴⁵ terim olarak; “nesirdeki ifade bölüklerinin (fıkra) sonlarının aynı fâsılayla bitmesi, aynı kafiye veya aynı vezinde olması ya da her ikisinde de aynı olması” diye tarif edilir.¹²⁴⁶ Mensur metinlerde cümle ya da cümleciklerin sonundaki ses uyumudur.¹²⁴⁷ Nesirdeki seci', nazımdaki kafiye gibidir.¹²⁴⁸ Seci'li bir sözde bölüm sonlarının sükûn ve vakıf ile okunması gerekir. Aksi takdirde farklı i'râb hareketleri seci'i bozabilir.¹²⁴⁹

Seci' aynı harflerin tekrarı ile olduğu gibi mahreç veya sıfat bakımından birbirine yakın olan harflerin tekrarıyla da gerçekleşebilir. Nitekim Fâtiha sûresinin seci' sistemi nûn ve mîm harfleri üzerine kurulmuştur.¹²⁵⁰

Lafızları güzelleştirmeye yönelik edebi (bediî) sanatlardan olan seci' üslûbu, Cahiliye ve erken İslâm devirlerinde özellikle hitabe, vasiyet, hikmetli sözler ve dokunaklı öğütler (hikemiyât, mevâiz), zarif sözler (nevâdir) vb. edebi türlerin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur.¹²⁵¹

¹²⁴⁴ İbn Sîde, I, 208-209; II, 327; İbnü'l-Esîr, Ziyâeddîn, *el-Meseli's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, Daru'n-Nehda, Kahire, ts., I, 210; İbn Manzûr, I, 414, VIII, 150-151; Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-İnşâ*, (I-XV), Dâru'l-Kutubi'l-İlmye, Beyrut, trz, II, 302; Durmuş, İsmail, “Seci'”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2009, XXXVI, 273.

¹²⁴⁵ Kalkaşandî, II, 302; İbn Korkmaz, *el-Gaysu'l-Meri' alâ Zehri'r-Rebi'*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 1042, İstanbul, 68a; Durmuş, XXXVI, 273.

¹²⁴⁶ İbn Manzûr, VIII, 150; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lîm-i Edebiyyat*, İstanbul, 1299, s. 352; Durmuş, XXXVI, 273; Uzun, Mustafa, “Seci'”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2009, XXXVI, 275.

¹²⁴⁷ Yıldız, Ayşe, *Bazı Belâgat Kitaplarına Göre Seci'nin Tanım ve Tasnifi Üzerine Düşünceler*, Türkoloji Araştırmaları: Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, II. cilt, 4 (2), Tunca Kortantamer Özel Sayısı II, ss.1055-1065, 2007, II, 1056.

¹²⁴⁸ Durmuş, XXXVI, 273; Yıldız, II, 1057.

¹²⁴⁹ Kalkaşandî, II, 302; İbn Hicce el-Hamevî, Ebû Bekir b. Ali, *Semerâtu'l-Evrâk*, (I-II), Mektebetü'l-Cumhûriyeti'l-Arabiyye, Mısır, ts., II, 139; Durmuş, XXXVI, 274.

¹²⁵⁰ Durmuş, XXXVI, 274.

¹²⁵¹ Durmuş, XXXVI, 273.

Cahiliye döneminde seci‘ genellikle zorlama ve yapmacıktan uzak, tabiî bir şekilde gerçekleştiriliyordu. Fakat istisna olarak kâhinlerin seci‘li sözlerinde zorlama ve sunîlik mevcuttu. Nitekim bu tür seci‘li sözlerle konuşan bir sahabîyi Resulullah uyarıyordu.¹²⁵² İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan yalancı peygamberlerin seci‘li sözlerinde de bu tür zorlamalar görülür. Abbâsiler devrinde iyice yaygınlaşan seci‘ üslûbu 4. (10.) yüzyılın ortalarına kadar tabiiliğini koruyabilmiştir. Daha sonra lafzi sanatları kelime oyunu haline dönüştüren aşırılık sonucunda sunî seci‘ler yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte edebi nesir yazarları arasında seci‘i çok kullandığı halde tabiiliği bozmayanlar da vardır.¹²⁵³ Belagat otoriteleri sözün temel amacı haline dönüştürülmemiş olan, manalara tabi olarak doğal bir şekilde sözü süsleyen nitelikteki seci‘i makbul saymışlardır.¹²⁵⁴ Hz. Peygamber’in seci‘ yasağı mutlak değil zorlama ve yapmacık olan kâhin seci‘lerine yöneliktir.¹²⁵⁵

3.2. Seci‘in Şartları

Güzel seci‘in şartlarının başında doğallık geldiğinden, seci‘li kelimelerin sunîlik ve zorlamadan uzak, kendi seyrinde yerine oturmuş olması önemlidir. Seci‘in lafızlarının manalara tabi olması esastır. Seci‘ bizzat amaç değil anlamı güzel bir lafız kalıbı içinde sunmayı hedefleyen bir araçtır. Bunun için lafızların anlam bakımından geniş ve güzel, tınısı hoş olan kelimelerden seçilmiş olması ve mükemmele yakın bir ahenk içinde gerdandaki inci gibi dizilerek terkip edilmesi, ardarda gelen iki seci‘li ifadenin aynı anlama gelecek biçimde birbirinin tekrarı olmaması esas alınmıştır.¹²⁵⁶ Ancak birbirini izleyen iki seci‘ cümlesinden ikincisi birinciyi pekiştirir ve anlamını daha çok açıklar nitelikteyse bu, itnab çeşidi olarak belağî bir güzellik sayılmıştır. Fakat ikinci seci‘ birinciye bir yarar sağlamayıp manayı kuru tekrardan ibaretse gereksiz uzatma (tatvîl) olduğundan hoş karşılanmamıştır.¹²⁵⁷

Seçilen kelimelerin yerinde olması, orada seci‘ için buldukları ve sanatçının dikkatinin seci‘lerde toplanmış olduğu izlenimini uyandırmaması gerekir. Fıkraların kısa ve az

¹²⁵² Buharî, Tıb, 46; Müslim, Kasame, 36-38.

¹²⁵³ Durmuş, XXXVI, 273.

¹²⁵⁴ İbnü'l-Esîr, Ziyâeddîn, *el-Câmiu'l-Kebîr fî Snâati'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Mensûr*, (thk. Mustafa Cevad), Metbeu'l-Mecmeu'l-İlmî, 1375, 253; Durmuş, XXXVI, 274.

¹²⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 251; Durmuş, XXXVI, 273-274.

¹²⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 253; Kalkaşandî, II, 313-314; Durmuş, XXXVI, 274; Yıldız, 1062.

¹²⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 199, 214; Durmuş, XXXVI, 274.

sayıda kelimededen oluşmaları ahengin daha etkili olmasını sağlar.¹²⁵⁸ Seci‘de zorlama olmaması, az ve eşit sayıda kelimelerden meydana gelmesi, fıkralarda bu eşitlik sağlanamazsa ikinci fıkrada yer alan kelimelerin öncekinden az olmaması, anlamın söze değil sözün anlama tabi olması, seci‘ yapılan kelimelerin herkesçe kullanılan kelimeler olmaması aranan niteliklerdir. Seci‘ yapmak için mananın tekrarı veya mananın lafza feda edilmesi önemli birer kusurdur.¹²⁵⁹

3.3. Seci‘in Çeşitleri

Seci‘ birkaç bakımdan kısımlara ayrılmaktadır. Fıkra sayısı, fıkralarının uzunluğu ve kısalığı ile vezin ve kafiye açısından kısımlara ayrılır.

3.3.1. Fıkra ve Kelime Sayısına Göre

a) Fıkra Sayısına Göre Seci‘ Çeşitleri: Seci‘li ifadeler genellikle iki, bazen üç, nadiren de dört ve daha fazla fıkradan oluşabilirler.¹²⁶⁰

b) Fıkraların Kelime Sayısına Göre Seci‘ Çeşitleri: Seci‘ler genel hatlarıyla uzun ve kısa olarak ikiye ayrılırlar. Seci‘de iki fıkranın birbirleriyle uzunluk ve kısalık açısından denk oluşları önem arz etmektedir. Kısa olanların her fıkrası iki kelimededen oluşur. Uzun olanlar ise yirmi ve daha çok lafızdan müteşekkil olurlar. Bunun örneği pek çok âyeti kerimede bulunmaktadır.¹²⁶¹ Bunu kısa, orta ve uzun olmak üzere üçe ayıranlar da olmuştur. Yaklaşık olarak her fıkradaki kelime sayısı iki-dört arasında ise kısa, beş-on arasında ise orta, on bir ve daha fazla ise uzun seci‘ olarak kabul edilmiştir. Kısa seci‘de fıkraları oluşturan kelimeler ne kadar az ise seci‘ o ölçüde güzel olur.¹²⁶² İsmail Durmuş bunu şöyle gerekçelendirmektedir:

“Çünkü aynı veya benzer seslere sahip olan fâsılaların yakından tekrarı sözün armoni ve müzikalitesini arttırarak kulağa hoş bir ses, ruha huzur, nefse coşku verir. Bu bakımdan en güzel

¹²⁵⁸ Yıldız, 1063.

¹²⁵⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, I, 197-198; İbn Korkmaz, *Gaysü’l-Meri‘*, 68b; Uzun, XXXVI, 275; Yıldız, 1062-1063.

¹²⁶⁰ Ulvî, III, 16.

¹²⁶¹ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, I, 235-236; Ulvî, III, 14-15.

¹²⁶² Kalkaşandî, II, 310; Durmuş, XXXVI, 274.

seci‘li söz bölümleri ikişer kelimededen oluşan kısa seci‘ formunda görülür. Mürselat, Müddessir, Necm ve Kamer sûrelerinin baş taraflarındaki âyetler bunun örneklerini teşkil ederler.”¹²⁶³

1) En güzel seci‘li söz, fıkraları birbirine eşit olandır.¹²⁶⁴ Şu âyetler buna örnek verilebilir:

فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ (28) وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ (29) وَظِلِّ مَمْدُودٍ (30)

“Onlar dikensiz sedir ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları, uzamış gölge altında”¹²⁶⁵

فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ (9) وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ (10)

“Öyleyse sakın öksüze kötü muamele etme ve sakın bir şey isteyeniyi azarlama.”¹²⁶⁶

2) İkinci fıkrası birincisinden az uzun olan seci‘ türü de güzeldir.¹²⁶⁷ Necm sûresinin başındaki, (2) مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى (1) وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى “Batmakta olan yıldızın and olsun ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmamış ve azmamıştır.”¹²⁶⁸ âyetleri gibi. Bunun örnekleri Kur’ân’da çoktur.¹²⁶⁹

3) Üçüncü fıkrası birinci ve ikincisinden az uzun olan türü de makbul sayılmıştır.¹²⁷⁰ Hakka sûresindeki şu âyetler buna örnek verilebilir:

خُدُوهُ فَعُلُوهُ (30) ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلْوُهُ (31) ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ (32)

“İlgililere şöyle buyrulur: “O’nu alın, bağlayın. Sonra cehenneme yaslayın. Sonra onu boyu yetmiş arşın olan zincire vurun.”¹²⁷¹

4) Seci‘li ifadenin ikinci fıkrası birinciden az kısa olan türü de beğenilmiştir, Fil sûresinin seci‘ düzeninde olduğu gibi.¹²⁷²

¹²⁶³ Durmuş, XXXVI, 274.

¹²⁶⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Meseli’s-Sâir*, I, 233; İbnü’l-Esîr, *el-Câmiu’l-Kebîr*, 253; Ulvî, III, 15; Kalkaşandî, II, 310; Durmuş, XXXVI, 274.

¹²⁶⁵ Vâkı‘a, 56/28-30.

¹²⁶⁶ Duhâ, 93/9-10.

¹²⁶⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Meseli’s-Sâir*, I, 234; İbnü’l-Esîr, *el-Câmiu’l-Kebîr*, 253; Ulvî, III, 14-15; Kalkaşandî, II, 311; Durmuş, XXXVI, 274.

¹²⁶⁸ Necm, 53/1-2.

¹²⁶⁹ Bk.: İbnü’l-Esîr, *el-Câmiu’l-Kebîr*, 254.

¹²⁷⁰ Kalkaşandî, II, 312; Durmuş, XXXVI, 274.

¹²⁷¹ Hakka, 69/30-32.

¹²⁷² Durmuş, XXXVI, 274.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ (1) أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضَلُّيلٍ (2) وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ (3)
تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ (4) فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ (5)

“Fil sahiplerine Rabbinin ne ettiğini görmedin mi? Onların düzenlerini boşa çıkarmadı mı? Onların üzerine, sert taşlar atan sürülerle kuşlar gönderdi. Sonunda onları, yenilmiş ekin gibi yaptı.”¹²⁷³

5) Güzel sayılmayan seci‘ ise ikinci fıkrasının birincisinden çok kısa veya çok uzun olandır.¹²⁷⁴ İkinci fıkranın çok uzun olması hâlinde aynı kafiye taşıyan fâsıla uzakta kalacağından ses armonisi bozulup işitme zevki ortadan kalkar. Çok kısa olması durumunda uzun bir bölümün ardından dengesiz ve beklenmedik güdük bir bölümün gelmesi hoş karşılanmaz.¹²⁷⁵ En kusurlu olan seci‘ çeşidi bu türüdür.¹²⁷⁶

3.3.2. Kafiye ve Vezin Yapısına Göre

Seci‘de kafiye ve vezin uyumu metne güzellik katmakta ve kulağa hoş gelmektedir. Fâsılalar arasında kafiye (revî) ve vezin uyumunun bulunup bulunmaması bakımından seci‘ler birkaç kısma ayrılmaktadır. Belagatçıların çoğunluğu seci‘leri kafiye ve vezin yapıları bakımından mutarraf, hâlî (mütemâsil, mütevâzın), murassa‘ ve müşattar olmak üzere dört kısma ayırmaktadır.

3.3.2.1. Mutarraf Seci‘

Fıkra sonlarındaki fâsıla kelimelerinde sadece kafiye uyumunun bulunmasına mutarraf seci‘ denir. Bu tür seci‘de vezinde uyum yoktur.¹²⁷⁷ Nûh sûresi,

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا (13) وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا (14) .

¹²⁷³ Fîl, 105/1-5.

¹²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 235; İbnü'l-Esîr, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 254; Durmuş, XXXVI, 274.

¹²⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 254; Ulvî, III, 16; Kalkaşandî, II, 315; Durmuş, XXXVI, 274.

¹²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 235; Ulvî, III, 16; Kalkaşandî, II, 311.

¹²⁷⁷ İbn Korkmaz, *Zehru'r-Rebi'*, 102; *Gaysü'l-Meri'*, 68a; Kalkaşandî, II, 305; Stewart, Devin J., *es-Sec'u fi'l-Kur'ân (Saj' in the Qur'an)*, trc. İbrahim 'Avad, Şeriketü'l-Ehrâm, 1995, s. 80; Durmuş, XXXVI, 274; Uzun, XXXVI, 275; Kılıç - Yıldız, 237.

“Ne oluyorsunuz ki Allah’a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz. Oysa sizi merhalelerden geçirerek O yaratmıştır.”¹²⁷⁸ âyetlerindeki “vakâren-atvâren” kelimelerinde olduğu gibi kafiye aynı fakat vezin farklıdır.¹²⁷⁹

3.3.2.2. Hâlî Seci‘

Fıkra sonlarındaki fâsıla kelimelerinin aynı vezinde ve aynı kafiyede olmasına hâlî (süslü) seci‘ adı verilir. Zira vezin ve kafiye birliği söze ilave bir güzellik katmaktadır. Fâsıla kelimeleri arasında kafiye birliğinin bulunmayıp yalnız vezin birliğinin bulunmasına âtlî (süssüz/yalın) seci‘ denir. Hâlî seci‘ ikiye ayrılır.¹²⁸⁰

a) Mütemâsil Seci‘: Her iki fıkradaki kelime sayıları eşit ve bütün kelimeler simetriği olan kelimeyle aynı vezindedir fakat fâsılalardaki kafiyeler farklıdır.¹²⁸¹ Kur’ân-ı Kerim’de bunun örneği Saffât sûresi; وَأَتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ، وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ 117-118. âyetleridir.

b) Mütevâzî Seci‘: Sadece son kelimelerde vezin ve kafiye birliği bulunur. Buna “tevâzun” da denir. Gâşiye sûresi 13-14. âyetlerdeki, فِيهَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ. وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ. فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ. وَطَلْحٍ مَبْدُودٍ. “merfûah-mevdûah” ve Vâkia sûresi 28-30. âyetlerdeki وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ. وَزَرَائِبُ مَبْنُوثَةٌ. “mağdûd”, “mendûd” ve “memdûd” kelimeleri gibi.¹²⁸² Gâşiye sûresinin 15-16. âyetlerindeki وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ. وَزَرَائِبُ مَبْنُوثَةٌ. “masfûfeh-mebisûseh” kelimelerinde de tevâzun vardır.¹²⁸³ Bu tür kulağa hoş geldiği, daha tabîi ve rahat olduğu için birçok edip ve yazar tarafından tercih edilmiştir.¹²⁸⁴

¹²⁷⁸ Nûh, 71/13-14.

¹²⁷⁹ İbn Korkmaz, *Gaysü'l-Meri‘*, 68b; Durmuş, XXXVI, 274.

¹²⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 273; İbn Korkmaz, *Gaysü'l-Meri‘*, 69a; Durmuş, XXXVI, 274; Uzun, XXXVI, 275; Kılıç - Yıldız, 237; başka âyetler için bk.

¹²⁸¹ Ulvî, III, 22; Kalkaşandî, II, 306.

¹²⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, I, 273; İbn Korkmaz, *Gaysü'l-Meri‘*, 69a; Durmuş, XXXVI, 274; Uzun, XXXVI, 275; Kılıç - Yıldız, 237; Stewart, 87.

¹²⁸³ Kalkaşandî, II, 306.

¹²⁸⁴ Durmuş, XXXVI, 274.

3.3.2.3. Murassa‘ Seci‘

İki fıkradaki her kelimenin simetriği olan kelimeyle hem kafiye hem de vezin açısından uyumlu olmasına murassa‘ seci‘ denir.¹²⁸⁵ Buna müvazi seci‘ diyenler de vardır. Bu, seci‘in en güzel türüdür.¹²⁸⁶ Kur‘ân‘da bunun örnekleri pek çoktur.

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا (1) فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا (2) فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا (3) فَأَنْزَلَ بِهِ نَفْعًا (4) فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا (5)

âyetlerinde¹²⁸⁷ “âdiyât-mûriyât-mûğirât”, “dabhan-kadhan-subhan” ve “eserne- vasatne”, “nak‘an-cem‘an” kelimeleri ile; (14) وَإِنَّ الْفُجَارَ لَفِي جَحِيمٍ (13) وَإِنَّ الْفُجَارَ لَفِي نَعِيمٍ¹²⁸⁸ âyetlerindeki “ebrâr-füccâr, naîm-cahîm” kelimelerinde hem vezin hem de kafiye birliği vardır.¹²⁸⁹

3.3.2.4. Müşattar Seci‘

Müşattar seci‘de iki fikranın her bir fıkrasında kendi içinde birbiriyle kafiyeli iki kelime bulunur. Ancak birinci ve ikinci fıkra arasında kafiye birliği olmaz.¹²⁹⁰ Fıkraların son kelimeleriyle sesdeş olan ara (iç) kafiyelerin bulunması mûsiki etkisini ve ahengi artırır.¹²⁹¹ Ebû Temmâm‘ın;

تدبير معتصم بالله منتقم لله مرتقب في الله مرتغب

beytindeki “mu‘tasım-müntakım”, “mürtakıb-mürteğıb” kelimeleri gibi.¹²⁹² Bir beyitte mısraların son kelimeleriyle sesdeş olan ara (iç) kafiyelerin bulunması musiki etkisini ve ahengi arttırmaktadır.¹²⁹³

3.4. Kur‘ân-ı Kerim‘de Seci‘ Tartışması

Belagat âlimlerinin çoğu Kur‘ân‘daki seci‘ üslûbuna “seci‘” adının verilmesinde sakınca görmezken bazı tefsir âlimleriyle bazı belagatçılar, Kur‘ân‘ı beşer kelâmından ayırmak

¹²⁸⁵ İbn Korkmaz, *Zehru‘r-Rebi‘*, 104; *Gaysü‘l-Meri‘*, 70b-71a; Durmuş, XXXVI, 274; Uzun, XXXVI, 275; Kılıç, Filiz - Yıldız, Ayşe, *Sehi, Latifi ve Aşık Çelebi Tezkirelerinde Seci‘*, Osmanlı Araştırmaları-XXVII, Neşir Heyeti- Halil İnalıcık - İsmail E. Erünsal, ss. 235-254, İstanbul, 2006, s. 237.

¹²⁸⁶ İbnü‘l-Esîr, *el-Meselü‘s-Sâir*, I, 272; İbn Korkmaz, *Zehru‘r-Rebi‘*, 103; *Gaysü‘l-Meri‘*, 69a; Ulvî, III, 22; Kalkaşandî, II, 304; Durmuş, XXXVI, 274; Uzun, XXXVI, 275; Kılıç - Yıldız, 237.

¹²⁸⁷ Âdiyât, 100/1-2, 4-5.

¹²⁸⁸ İnfitâr, 82/13-14.

¹²⁸⁹ İbnü‘l-Esîr, *el-Meselü‘s-Sâir*, I, 272; İbn Korkmaz, *Zehru‘r-Rebi‘*, 103; *Gaysü‘l-Meri‘*, 69a; Ulvî, III, 22; Durmuş, XXXVI, 274; Uzun, XXXVI, 275; Kılıç - Yıldız, 237.

¹²⁹⁰ İbn Korkmaz, *Zehru‘r-Rebi‘*, 103; *Gaysü‘l-meri‘*, 70a; Durmuş, “Seci‘”, 274.

¹²⁹¹ Durmuş, “Seci‘”, 275.

¹²⁹² İbn Korkmaz, *Zehru‘r-Rebi‘*, 102; *Gaysü‘l-Meri‘*, 68a; Durmuş, XXXVI, 274-275.

¹²⁹³ Durmuş, XXXVI, 274-275.

amacıyla “kuş sesi” anlamındaki bir kökten türeyen “seci” kelimesinin yerine “fâsıla” terimini kullanmayı tercih etmişlerdir.¹²⁹⁴

İbn Korkmaz’ın da işaret ettiği gibi Kur’ân’da seci’in varlığıyla ilgili tartışmalar bulunmaktadır.¹²⁹⁵ Ebu’l-Hasan el-Eş’arî (ö. 324/935-36), Rummânî (ö. 384/994) ve Bakillânî (ö. 403/1013) Kur’ân’daki fâsılanın belagat, seci’in ise bir kusur olduğunu, onun kâhinlerin üslûbu olduğunu, kuş cıvıltısını ifade ettiğini söylemişlerdir.¹²⁹⁶ Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), İbn Sinan el-Hafâcî, (ö. 466/1073) Abdü’l-Kâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078-79), Ziyaeddîn İbnü’l-Esîr (ö. 637/1239), Taftazânî (ö. 792/1390) ve Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) gibi belagat otoriteleri sözün temel amacı haline dönüştürülmemiş olan, manalara tabi olarak doğal bir şekilde sözü süsleyen nitelikteki seci’ ve cinası makbul saymışlardır.¹²⁹⁷

Ulemanın çoğunluğu da Kur’ân’ın Arap kelâmının fasih üslûbuyla nazil olduğunu söyleyerek onda seci’in var olduğunu savunmuşlardır. Örnek olarak da Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn’un isimlerinin birlikte geçtiği yerlerde faziletinden dolayı Yûnûs sûresi 75. âyette cümle ortasındaki kullanımda, “موسى وهارون” tarzında Hz. Mûsâ’nın önce zikredilmesine rağmen sırf seci’ için Tâhâ sûresi 70. âyette “هارون وموسى” şeklinde, A’râf sûresi 122. âyette ise sonraki âyetle uyumlu olması için “موسى وهارون” şeklinde geçmesini zikretmişlerdir.¹²⁹⁸

Kur’ân-ı Kerim’de seci’li üslup yaygındır. Hatta bazı sûreler tamamen seci’li iken pek çok sûrede de seci’li âyetler bulunmaktadır.¹²⁹⁹ Hadislerde de çok sayıda seci’li ifadeye rastlanmaktadır.¹³⁰⁰ Şu hadis-i şerifler buna örnek verilebilir:

أَيُّهَا النَّاسُ أَفْشُوا السَّلَامَ، وَأَطْعَمُوا الطَّعَامَ، وَصَلُّوا بِاللَّيْلِ وَالنَّاسَ نِيَامَ، تَدْخُلُوا بِسَلَامٍ.¹³⁰¹

¹²⁹⁴ Durmuş, XXXVI, 274.

¹²⁹⁵ İbn Korkmaz, *Gaysu'l-Meri'*, 68a.

¹²⁹⁶ Zerkeşî, I, 54-55; es-Suyûtî, *el-İtkân*, III, 334-335; Stewart, 12-18.

¹²⁹⁷ Stewart, 19-22; Durmuş, XXXVI, 273.

¹²⁹⁸ Zerkeşî, I, 54-56; Suyûtî, *el-İtkân*, III, 335-337.

¹²⁹⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 252; İbnü’l-Esîr, *el-Meseli's-Sâir*, I, 214; Kalkaşandî, II, 303; el-Ulvî, el-Mueyyed, Yahya b. Hamza b. Ali, *et-Tirâzu li Esrâri'l-Belaga ve Ulûmi Hakâiki'l-Î'câz*, (I-III), el-Mektebetü'l-Unsuriyye, Beyrut, 1423, III, 14-18; Durmuş, XXXVI, 274.

¹³⁰⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 252; İbnü’l-Esîr, *el-Meseli's-Sâir*, I, 195; I, 210-215; Ulvî, III, 17; Kalkaşandî, II, 303; Durmuş, XXXVI, 274.

¹³⁰¹ İbn Mâce, *İkameti's-Salât*, 174; Et'ime, 1; Tirmizî, *Sıfetu'l-Kıyâme*, 42.

أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ، مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ، وَمِنْ كُلِّ غِيْنٍ لَامَّةٍ.¹³⁰²

ليرجعن مأزورات غير مأجورات.¹³⁰³

Buna benzer tasarrufların Kur'ân'da ve hadislerde görülmesi seci'in edebi ve etkili ifadenin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu göstermektedir.¹³⁰⁴

3.5. Seci' ile Tefsir Yazma Geleneği

Tasavvufî çevrelerin ilgi duyduğu seci' sanatı makâmât tarzı eserler dışında tefsir yazımında da bazı müelliflerce tercih edilmiştir. İşârî tefsir yazan az sayıdaki müfessir bu üslûbu kullanmışlardır. Tamamı veya bir kısmı seci'li yazılan bu tefsirler hakkında kısaca bilgi vermekte fayda bulunmaktadır.

1) Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-İşârât* tefsiri seci' ile yazılmıştır.¹³⁰⁵ Eserini gayet akıcı ve güzel bir üslûpla kaleme alan Kuşeyrî,¹³⁰⁶ tefsirinin hemen her sayfasında seci'li ifadeler yer vermiştir. Eseri Türkçe'ye çeviren Yalar'a göre, eserde kullanılan dilin en önemli biçimsel özelliği, yoğun bir şekilde seci' sanatına başvurulmuş olmasıdır. Bu özellik, müellifin Arap dili, belagati ve edebiyatı ile alanın kavramlarına olan hâkimiyetini ortaya koyması bakımından olumlu; seci' kaygısıyla yer yer birtakım zorlamalara ve tekrarlara yol açması bakımından ise olumsuz değerlendirilebilmektedir.¹³⁰⁷

2) Necmeddîn Dâye'nin *Bahrü'l-Hakâik ve'l-Me'ânî fî Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* adlı tefsiri de seci' üslûbuyla te'lif edilmiştir. Âyetleri tefsir ederken kurduğu bütün cümleleri olmasa da her sayfada seci'li ifadeler görmek mümkündür. Müfessir bazen kısa, daha çok orta uzunluktaki cümlelerinde seci'li bir dil kullanmıştır. Manayı öncelese de bazen kafîye için sözü uzatmıştır.¹³⁰⁸

3) İzzuddîn b. Abdusselâm es-Sülemî'nin (ö. 660/1262) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı tefsiri de kısmen seci'li üslûpla yazılmıştır. O, özellikle âyetin sonlarını açıklarken

¹³⁰² Buhari, Enbiyâ, 12; İbn Mâce, Tıb, 36; Ebû Davûd, Sünnet, 19-20; Tirmizî, Tıb 18.

¹³⁰³ İbn Mâce, Cenâiz, 50.

¹³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Câmiu'l-Kebîr*, 252; Durmuş, XXXVI, 274.

¹³⁰⁵ Kuşeyrî, I, 44; I, 80; I, 88; I, 120; I, 170; I, 171; II, 172.

¹³⁰⁶ Turan, Abdülbaki, "Kuşeyrî ve "Letâifu'l-İşârât" İsimli Tefsiri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1991): 43; Bedir, Ahmet, "Kuşeyrî ve "Letâifu'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele"nin Yorumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2001): 190, 191.

¹³⁰⁷ Yalar, Mehmet, Önsöz, *Letâifu'l-İşârât*, (I-VI), İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2012, I, 8.

¹³⁰⁸ Necmeddîn, *et-Te'vilât*, 2: 28.

seci‘li tarzı tercih etmiş, zorlama olmayan hoş cümleler kurmuştur.¹³⁰⁹ Cümlelerin çoğunluğu normal nesirdir, sadece uygun bulunduğu kısımları seci‘ ile yazmıştır. Bazen âyetin bir kısmını da kendi cümlesiyle beraber seci‘ oluşturacak şekilde yazmıştır.¹³¹⁰

4) Ni‘metullah Nahcivânî’nin *el-Fevâtihu’l-Îlâhiyye ve’l-Mefâtihu’l-Gaybiyye* isimli tefsiri de seci‘ üslûbuyla kaleme alınmıştır.¹³¹¹ Müfessir kitabını daha isminden başlayarak seci‘ sanatıyla süslemiştir. Tefsirin baştanbaşa seci‘li olduğunu söyleyen Süleyman Ateş, tefsirde âyetlerin kısa cümlelerle açıklandığını, seci‘e çok yer verildiğini, birkaç cümlelerin birbiriyle kafiyeli yapıldığını, yazmıştır.”¹³¹²

Ateş, tefsirin baştanbaşa seci‘ üslûbuyla kaleme alındığını söylese de¹³¹³ bütün cümleler seci‘li değildir. Ancak her sayfada seci‘e rastlamak mümkündür. Müfessir, Celâleyn tarzında kısa olan cümlelerinde sanat için zorlama yapmamıştır. Uzun cümlelerinde ise seci‘li fıkralar kurmaya çalışmıştır.

5) İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân* tefsirinde bazen seci‘li pasajlar yazmıştır. Tefsir yaparken çok sık olmasa da yer yer birkaç cümle bazen de bir veya birkaç paragraf uzunluğunda seci‘li ifadeler yazmayı tercih etmiştir.¹³¹⁴ Bu tarz yazım müfessir veya onun yakın çevresi tarafından beğenilmiş olmalı ki *Nesru’l-Cumân*’ı sadece seci‘li bir üslûpla yazmaya karar vermiştir.

6) Yine bir işârî tefsir olan İbn Acîbe’nin *el-Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd* tefsiri de seci‘lidir.¹³¹⁵ Tefsirin adından başlayarak hemen hemen her sayfasında seci‘li ifadeler vardır. Ancak kitabın tamamı değil bazı ibareleri seci‘li kaleme

¹³⁰⁹ Yusuf Muhammed Rahmetü’ş-Şâmisî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm li İzziddîn Abdilazîz b. Abdisselâm es-Sülemî (ö. 660/1262) min Evveli Süreti’l-Fâtiha ila Âhiri Süreti’t-Tevbe*, (Doktora Tezi, Câmiatü Ummi’l-Kurâ, Kulliyetü’d-Da‘veti ve Usûli’d-Dîn, Suûdi Arabistân, 1998), 122.

¹³¹⁰ İzzüddîn Abdülazîz İbn Abdisselâm es-Sülemî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996), I, 108; I, 121; I, 122; III, 461.

¹³¹¹ Ateş, 225. Bk. Nahcivânî, Ni‘metullah, *el-Fevâtihu’l-Îlâhiyye ve’l-Mefâtihu’l-Gaybiyye*, (I-II), Dâru Rekâbî li’n-Neşr, Mısır, 1999.

¹³¹² Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 226.

¹³¹³ Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 225.

¹³¹⁴ İbn Korkmaz, *Fethu’r-Rahmân*, I, 6b; I, 7a; I, 11b; I, 12a; I, 34b; II, 39a; I, 44a; I, 61b; I, 65a; I, 66a; 67a; I, 77a; I, 80b; I, 82a; I, 84a; I, 87a; I, 91a; I, 95b; I, 96a-97b; I, 99a, I, 102a-b; I, 108b; I, 109a,b; I, 112b; I, 117a; I, 120a-b; I, 121b; I, 123b; I, 127a-b; I, 131b-132a; I, 133a-b; I, 137a-b; I, 138b-139a; I, 139b; I, 141a-b; III, 97a; III, 103a-b; III, 107b-108a; III, 118a, b; III, 148a-b,158b; III, 168a-b; III, 187b; III, 193a; III, 262b-263a; VI, 5b; VI, 7a; VI, 237a; VI, 243a; VI, 244b; VI, 245a; VI, 252b; VI, 253b; VIII, 67b; VIII, 68a; VIII, 90b; VIII, 126b; VIII, 232a; VIII, 233b; VIII, 234a; VIII, 277b; VIII, 278a; X, 52b; X, 77b; X, 78b; X, 106b; X, 133a; X, 164a; X, 179a; X, 226b; X, 255b.

¹³¹⁵ Ay, age, 171.

alınmıştır.¹³¹⁶ Tefsiri Türkçe'ye çeviren Dilaver Selvi, kitapta Beydâvî ve Ebu's-Suûd tefsirlerinden bolca alıntı yapıldığını ve âyetlerin ince hikmetleri ile belagat inceliklerinin işlenmesi nedeniyle dilinin biraz ağır olduğunu, belirtmektedir.¹³¹⁷

Kısmen seci' ile yazılan bu tefsirlerden başka ulaşabildiğimiz kadarıyla tamamı seci' ile yazılan tek tefsir İbn Korkmaz'ın konumuz olan *Nesru'l-Cumân* adlı eseridir.

3.6. Nesru'l-Cumân'da Seci'

İbn Korkmaz âyetleri tefsir ederken seci' sanatını kullanmıştır. Ele aldığı âyetlerin tefsirine geçmeden önce o âyet grubunun üslûb özelliği hakkında çoğunlukla iki, nadiren de üç- dört fıkralı seci'li cümleler yazmıştır. Daha sonra âyetleri tefsir ederken de bütün cümlelerini seci' kullanarak tefsir etmiştir. Tefsirin en bariz özelliği eserin baştan sona seci'li yazılmış olmasıdır. Âyetlerin üslûb özelliklerini seci'li ifadelerle anlatması, başka tefsirlerde bulunmayan ve müfessire özgü bir tarzdır.

Müellif, seci' fıkralarını genellikle ikili bazen de üç, dört ve daha fazla fıkralı seci'ler hâlinde kaleme almıştır. Kafiye büyük önem vermiştir. Fıkranın son kelimesinin vezin uyumuna bazen riâyet etmiş fakat bazen kafiye uyumuyla yetinmiştir. Seci' sanatının bütün inceliklerini eserinde icra etmiştir. Bazen iki kelimelik kısa seci'lerle meramını ifade ederken bazen de 4-5 kelimelik cümleler kurmuştur. 10 ve daha fazla kelimededen oluşan fıkraları yok gibidir. Uzun cümleler kurmak zorunda kaldığında virgül yerine geçen fâsılalarda seci'i sağlamaya çalışmıştır. Hâli, mürassa', mutarraf ve muşattar seci'li fıkralar yazarak ses ahengini oluşturduğu fıkraları, müsikal bir estetik kazanmıştır. Tarsi' sanatını uyguladığı seci'leri de vardır. Bedi' ilminde eser yazacak kadar birikimli olan müfessir seci' sanatının inceliklerini ifadelerine yansıtmıştır.

Seci' ile nesir yazmak sanatların zor olanlarından. Zira bu sanat ahengi ve ses uyumunu yakalamak için kelime, ifade veya mana tekrarlarına düşmek gibi bir kusuru barındırmaktadır. Kafiye veya vezin bazen mananın önüne geçebilmektedir. Bazen

¹³¹⁶ Ahmed İbn Acîbe eş-Şâzeli, *el-Bahrü'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî (Kahire: Neşreden: Hasan Abbâs Zekî, 1419), I, 55; I, 100; I, 228; I, 235; I, 264; I, 365; I, 534; II, 110; II, 180; III, 165.

¹³¹⁷ Dilaver Selvi, "Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu", *Marife Dergisi*, 10/3 (Kış 2010), 269-270; Dilaver Selvi, "İbn Acîbe'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu", *Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd-Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufî İşâretleri* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), I, 132.

gereksiz uzatmalara düşme riski taşımaktadır. Estetik sağlama çabasıyla konudan uzaklaşma tuzağına düşülebilmektedir. Bu hacimdeki tefsiri göz önünde bulundurulduğunda İbn Korkmaz seci‘ sanatının kusurlarından sayılan bu tür tatvillerden genellikle kaçmayı başarmıştır. Başka eserlerden yaptığı alıntılarda ifade veya kelimelerde yaptığı küçük değişikliklerle seci‘i sağlamaya gayret etmiş, kelime zenginliğini ve sarf ilmine olan vukufiyetini ifadelerine yansıtmıştır.

Tefsirin baştanbaşa seci‘li olması büyük bir meziyettir. Ancak metindeki bütün cümlelerin seci‘li oluşu sanki sanatı sıradanlaştırmakta ve soluklanmadan sürekli seci‘li fıkralar okumak veya dinlemek bıktırma riski barındırmaktadır.

3.6.1. Fıkra Sayısına Göre Seci‘leri

İbn Korkmaz, seci‘ fıkralarını genellikle ikili olarak yazmıştır. Fakat *Nesru’l-Cumân*’ın hemen hemen her sayfasında iki, üç ve dört fıkralı seci‘ler bulunmaktadır.

a) İki Fıkralı Seci‘leri: İbn Korkmaz, çoğunlukla iki fıkralı seci‘ler yazmıştır. Onun bu tarzdaki fıkralarına şu ifadeleri örnek verilebilir:

اذ ليس للشيطان قدرة للدخول علي القلب، لان القلب بيت الرب.

“Şeytanın kalbe girmeye kudreti yetmez. Çünkü kalp Rabbin evidir.”¹³¹⁸

فمن اين للعبد حق علي الرب، فمعتقده واقع في كبائر الذنب.

“Kulun nerede Hak’ta hakkı olacak! En inançlısı bile büyük günaha bulaşmıştır.”¹³¹⁹

ثم امرهم ان يضربوا في الارض بالسير، ليروا عاقبة الغير.

“Allah, başkalarının akıbetini görmeleri için yeryüzünde gezmelerini emretti.”¹³²⁰

ثم ذكر الزانية والزاني وحكمهما، وكيفية حدهما، لكل منهما مائة جلدة، مولمة مفرقة،

“Sonra zina eden kadın ve erkeğin hükmünü ve uygulanacak haddin keyfiyetini bildirdi. Onlardan her birine, farklı yerlere olacak şekilde incitici yüz celde vurulacak.”¹³²¹

¹³¹⁸ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 59b.

¹³¹⁹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 115b.

¹³²⁰ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 26b.

¹³²¹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 103b.

واعلم ان العلم بوجود القادر الخالق، متفق عليه بين جمهور الخلائق.

“Bil ki Kâdir ve Hâlık olan Allah’ın varlığını bilme konusunda varlıkların cumhuru ittifak etmiştir.”¹³²²

b) Üç Fıkralı Seci‘leri: Müellifin üç fıkralı seci‘lerine şu cümleleri örnek verilebilir:

وهم فيها خالدون، طول الابد معذبون، وجوابهم عند استغاثتهم: "اخشوا فيها ولا تكلمون."

“Onlar orada ebedi kalacaklardır. Ebed boyunca azap göreceklerdir. Yardım istediklerinde kendilerine verilecek cevap: "Sinin orada! Konuşmayın!"¹³²³ olacaktır.”¹³²⁴

مع وجود هذه الايات النيرات، والحجج الواضحات، و الحكم الباهرات، كيف تجعلون له اندادا، وصاحبة و اولادا.

“Bu parıldayan âyetlerin, açık delillerin ve göz kamaştırıcı hikmetlerin varlığına rağmen O’na nasıl ortaklar, eş ve çocuklar isnat edersiniz!”¹³²⁵

اللهم يا كريم يا منان، يا ذا الجود والاحسان، نسئلك الرحمة والرضوان،

“Ey cömert ve iyiliksever (Allah’ım)! Ey cömertlik ve ihsan sahibi (Allah’ım)! Senden rahmet ve hoşnutluk niyaz ediyoruz.”¹³²⁶

ثم نادي بفضله اولي الالباب، السالكين طرق الصواب، الذين امنوا بالله والرسول والكتاب.

“Sonra lütfuyla doğruluk yoluna giren, Allah’a, Resul’e ve Kitaba iman eden akıl sahiplerine seslendi.”¹³²⁷

اي هؤلاء داموا علي صلاتهم، واخرجوا ما وجب من فروض زكاتهم، وغيرها من نوافل صدقاتهم.

“Yani bunlar namazlarına devam ettiler. Zekâtlarından farz olan kısmını çıkarıp verdiler. Onun dışında da sadakalarının nafîle olanını verdiler.”¹³²⁸

c) Dört ve Daha Fazla Fıkralı Seci‘leri: *Nesru’l-Cumân*’ın hemen hemen her sayfasında dört ve dörtten fazla fıkralı seci‘ler bulunmaktadır. Ancak iki ve üç fıkralı

¹³²² İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 221a.

¹³²³ Mü’minûn, 23/108.

¹³²⁴ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 28b.

¹³²⁵ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, 19a.

¹³²⁶ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 55a.

¹³²⁷ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 341a.

¹³²⁸ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 355b.

seci'lerle kıyaslandığında bu daha az kullandığı bir tarzdır. Müfessirin şu ifadeleri bu türüne örnek verilebilir:

اي امرهم بتوحيد الله، وصرف وجوههم عن عبادة الاصنام وتوجيه عبادتهم لله، مردوا بجهلهم علي الله، بعد امر الرسول بتقوي الله.

“Yani onlara Allah’ı birlemelerini emretti. Yüzlerini putlara ibadetten çevirip Allah’a ibadete yöneltti. Resul, Allah’tan korkmayı emrettikten sonra cehaletleri yüzünden Allah’a karşı geldiler.”¹³²⁹

واستغنوا باموالهم، واستعزوا باولادهم، فحجبوا بكفرهم، وبكفر نعمة من انعم عليهم، وباموالهم وباولادهم، عن جاد بها اليهم.

“Mallarıyla kendilerini müstağni, çocuklarıyla kendilerini güçlü saydılar. Küfürleriyle, onlara nimet verenin nimetine nankörlük ederek, Allah’ın kendilerine bağışladığı evlatlarıyla ve mallarıyla inkâr ettiler.”¹³³⁰

انتباذها الشرق طالبة الماء لغسلها، لما خرجت من اهلها، وكان حالة طهرها، من قرئها، اتخذت حجابا لسترها.

“(Hz. Meryem) yalnız başına yıkanmak için su arayarak doğu tarafına çıkmıştı. Ailesinden ayrıлып gittiğinde, adet olmayıp temizlik dönemindeydi. Kendisini örtmek için bir örtü edindi.”¹³³¹

فشكر المنعم ليستدر للشاكر الازدياد، ويحصل بامداده علي الاسعاف والارفاد، وضد الشكر كفران النعم وتعرضها للزوال والنفاد، ويلبس جاحدها لباس سوء بين العباد، فالجاحدون ضيعوا الزاد، في يوم الحصاد، فيأتون مفلسين يوم التناد.

“Nimet verene şükretmek, şükredene nimeti arttırma isteği içindir. Onun vasıtasıyla yardım ve destek elde eder. Şükürün zıddı nimete nankörlüktür. Şükürden yüz çevrilmesi nimetin yok olmasına ve elden çıkmasına sebeptir. Nimeti inkâr edene kullar arasında kötü bir elbise (nam) giydirir. İnkârcılar hasat günü azığı zayi ederler. Kıyâmet günü müflis olarak gelirler.”¹³³²

¹³²⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 97a.

¹³³⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 154b.

¹³³¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 69a.

¹³³² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 14b.

ولم يحمدہ علی ما اعطاه، ولم يشکر علی ما تولاه، وترك مولاه، ورجب في دنياه، وباين افعاله لآخره،

“Allah’ın verdiklerinden ötürü O’na hamd etmedi. Sahip olduğu iktidardan dolayı şükretmedi. Mevlâ’sını terk etti, dünyaya rağbet etti. Fiilleri ahiretine zarar verdi.”¹³³³

3.6.2. Kelime Sayısına Göre Seci’leri

Müfessir çoğunlukla 2-4 kelimedenden oluşan fıkralar yazmıştır. Az sayıdaki kelimeyle ifadelerine ses ve ritim ahengi kazandırmaya çalışmıştır. Bazen peşpeşe gelen fıkraları şiirdeki dördlük gibi estetik durmaktadır. 4’ten fazla kelimedenden oluşan fıkralar yazmaktan da kaçınmamıştır. Ancak fıkradaki kelime sayısı çok olduğunda fıkranın içindeki cümlecikler arasında seci’ oluşturmuştur. Cümleciklerin arasına virgül de koyarak duraklamayı sağlamıştır.

a) Fıkraları 2 ile 4 Kelimedenden Oluşan Seci’leri: Müfessir, 2 ile 4 kelime kadar olan kısa seci’li fıkralar yazmayı daha çok tercih etmiştir. Buna dair örnekler şunlardır:

وقد هرب الي ربه من حظوظ نفسه المعتلة، التي تثير شهواتها، لطلب مألوفاتها وذاتها، فقطعها عن مألفها، وهي الدنيا وزخرفها، كما قال عليه الصلاة والسلام: "عز من قنع، وذلل من طمع."

“Lezzetlerini ve alışkanlıklarını talep etmek için şehvetlerinin cazibesine kapılan hastalıklı nefsinin hazlarından Rabbine kaçmıştı. Onu alışkanlıklarından kopardı. O da dünya ve onun süsleridir. Resulullah’ın (s.a.v.) buyurduğu gibi: “Kanaat eden izzetli olur, tamahkâr olan zelil olur.”¹³³⁴

وقد بنت الاوائل فيها الحصون المشيدة، والقصور الممردة. وفيها اشجار البندق واللوز، والخروب والجوز.

“Önceki toplumlar onlarda sağlam kaleler, muhkem köşkler inşa etmişlerdir. Dağlarda fındık, badem, keçiboynuzu ve ceviz yetişmektedir...”¹³³⁵

اي صرفنا فيه من الحقائق، في المواعظ والحكم والدقائق، والوعد والوعيد، الاول لمن اطاع، والثاني لمن تمرد واضاع، بالعذاب الشديد.

¹³³³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 392b. Daha fazla örnek için bk. I 17b; I, 41a; I, 37b; I, 201a-b; II, 97b; II, 105b; II, 355b.

¹³³⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 37b. Hadisin bu ifadesiyle kaynağı bulunamamıştır.

¹³³⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 187a-b.

“Yani bu Kur’ân’da hakikatlerden, öğütlerden, hikmetlerden, ince hususlardan, va’d ve vaîd’den bahsettik. Birincisi (va’d) itaat edenler, ikincisi (vaîd) ise serkeşlik yapan ve şiddetli azapla yok olanlar içindir.”¹³³⁶

وقف الشيطان يوما بباب المسجد وقلبه ممغوص، وحظه منقوص. لما رأى العموم والخصوص، كانهم بنيان مرصوص، فسألني عن حرفتي، وما من القوم وظيفتي.

“Şeytan bir gün mescidin kapısında durdu. Kalbi sancılıydı. Nasibi kısıtlıydı. Umum ve hususu görünce ki onlar birbirine kenetlenmiş tuğla gibiydi, bana mesleğimi sordu. O toplulukta da benim bir görevim yoktu.”¹³³⁷

و فوقهم الرق المنشور. وفوقه النور المستور. وفوقه البحر المسجور. وفوقه سبعون الف حجاب من نور.

“Onların üstünde Rakku’l-Manşûr, onun üstünde Nûru’l-Mestûr, onun da üstünde Bahru’l-Mescûr vardır. Onun üstünde nurdan yetmiş bin perde vardır.”¹³³⁸

b) Fıkraları 5 ile 10 Kelimededen Oluşan Seci’leri: İbn Korkmaz’ın orta uzunluktaki bu tür seci’li fıkraları da yaygın olarak yazdığı görülmektedir.

وتضمنها كثيرا من الحقائق وانواعا من الاحكام، ومنها ادراج ما اشتمل عليه جميع الكتب المنزل علي الانبياء عليهم السلام.

“Bunların pek çok hakikati ve çeşitli hükümleri içerdiğini; onun, peygamberlere indirilmiş olan bütün kitapların ihtiva ettiği hususları kapsadığını (görürsün).”¹³³⁹

وانظر الي ما خلق الله في جبالها من المعادن والاشجار، وما تشقق منها و تفجر منه الانهار، وما تخرج منها من انواع الجواهر المختلفات الالوان، من الذهب و الفضة و النحاس و الحديد والقزدير والرصاص والزئبق لنفع الانسان. والاحجار كالياقوت والزمرد والبلخش و الماس. و فيها الكبريت والزرنيخ و التوتيا خلقها الله منافع للناس.

“Allah’ın dünyanın dağlarında yarattığı madenlere, ağaçlara; onların yarılmalarına ve onlardan ırmaklar fışkırmasına; insanların yararlanması için onlardan çeşitli renklerde altın, gümüş, demir, bakır, çinko, kurşun, cıva gibi madenler çıkartılmasına bak.

¹³³⁶ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 43b.

¹³³⁷ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 105b.

¹³³⁸ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 201a-b.

¹³³⁹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 48b.

İnsanların menfaati için dağlardan yakut, zümrüt, elmas gibi taşlar ve kibrit, arsenik ve çinko çıkartmasına bak.”¹³⁴⁰

وسمع من النار اصواتا كوقع الحديد علي الحديد من قوة زبيرها، و تطائر شررها، و كان يسمع وهجها من مسيرة ليلة و زفيرها. وغشيتهم ظلمة، واحاطت بهم غمة، حتي ان الطير اذا مرت بها، في اقصي الجو يسقط و تحترق من شدة حرها، ووهجها وعظمة زجرها.

“Hararetli yanışından ve uçuşan kıvılcımlardan dolayı ateşten, demirin demire çarpması gibi sesler duyuldu. Onun alev titreşimleri ve homurtuları bir gecelik yürüyüş mesafesinde duyuldu. Onları karanlık örttü, gam kuşattı. Çok yüksekte bile bir kuş oradan uçarak geçseydi, düşer ve şiddetli hararetinde, ısısında ve büyük gücünde tutuşup yanardı.”¹³⁴¹

وامرتعالي بمنع اخراجهن من مساكنهن. والمعني في طلاقهن، ان يطلقن في طهر اعتزل فيه مجامعهن، ثم تمسكن في مسكن الطلاق لانقضاء عدتهن. فان شاء ردها الي نكاحه بالامساك المعروف. وان شاء فارقه بالفراق الموصوف.

“Yüce Allah boşanmış kadınları evlerinden çıkarmayı (kovmayı) men etti. “Talaklarından” kasıt, temizlik döneminde boşanmaları, boşanma süresince cinsel birleşmeden kaçınılması ve iddet müddetleri bitinceye kadar boşanmanın gerçekleştiği evde kalmalarının sağlanmasıdır. Sonra tekrar nikâhına almak isterse örfte belirtildiği şekilde evinde tutar veya belirlenmiş şekilde karısından ayrılır.”¹³⁴²

ارسل عليهم طيرا تقال لها الابابيل. رمتهم بحجارة من سجيل. ونفذ فيهم حكم القادر المقتدر، حيث صاروا كالهشيم المختصر.

“Ebâbîl denilen kuşları üzerlerine sürdü. Kuşlar onlara siccîlden taşlar attılar. Kâdir ve Muktedir olan Allah’ın hükmünü icra ettiler ve biçilmiş ot gibi oldular.”¹³⁴³

3.6.3. Fıkraların Uzunluğuna Göre Seci’leri

İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*’da seci’lerini genellikle kısa ve orta uzunlukta inşa etmiştir. Cümleleri genellikle kısa tutmaya çalışmıştır. Ancak uzun cümle kurmuşsa atıf “و” (vâvî) ile birbirine bağlanan kelimelerin arasında kafiye birliği sağlamaya özen

¹³⁴⁰ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 203b.

¹³⁴¹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 77a-b.

¹³⁴² İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 339a.

¹³⁴³ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 398/2a-b.

göstermiştir. Ayrıca bu tür cümlelerde araya virgüller de koyarak kısa fıkralı seci'ler oluşturmuştur. Böylece aşağıdaki örnek gibi cümlelerine belli bir ritim kazandırmıştır.

"كلما رزقوا منها"¹³⁴⁴ من ثمرات المشاهدات، والمكاشفات، والمعاینات، والاسرار والاشارات، والالطاف والالهامات، والمناجات والمكالمات.

“Orada müşahede, mükâşefe, muayene, sırlar, işaretler, lütuflar, ilhamlar, münacatlar ve sohbetlerin semereleriyle her rızıklandığında.”¹³⁴⁵

Müfessir bu hususta kendisini zorlamamıştır. Birinci fıkranın ikinciden uzun veya kısa olduğu cümleleri hemen hemen her sayfada bulmak mümkündür. Âyetlerin üslûbuyla ilgili olan seci'ler dışında fıkraların kelime sayısı ile kendisini sınırlamadan seci'li cümleler kurmuştur. Bu nedenle *Nesru'l-Cumân*'ın hemen hemen her sayfasında fıkraları eşit olan seci' türüne, ikinci fıkrası birincisinden az uzun olan türüne, üçüncü fıkrası birinci ve ikincisinden az uzun olan türüne, ikinci fıkrası birinciden az kısa olan türüne rastlamak mümkündür. Ancak fıkraları on bir kelimedenden fazla olan uzun seci'li fıkralar yazmamaya gayret etmiştir. Onun seci' fıkralarının birbiriyle kıyaslanarak uzunluk ve kısalıklarıyla ilgili şu örnekleri bir fikir verebilir:

فوجب عرفان، من هو هذا الانسان، الذي خلقت من اجله الاكوان، و انزلت بخبره التوراة والانجيل وبمدحه القران، و خلقت الجنة والنار وكان من اجله ما كان.

“Kâinatın kendisi için yaratıldığı; Tevrat ve İncil'in haberiyle nâzil olduğu ve Kur'ân'ın methettiği; Cennet, Cehennem ve olan her şeyin kendisi için yaratıldığı bu insanın bilmesi vacip oldu.”¹³⁴⁶

فانتذبت يوما من اهلها. فظهر لها الامين في محلها، فتحصنت بحصن: "اني اعوذ بالرحمن." فاجابها: اني رسول من الملك المنان. ونفخ في جيب الدرع، فحملت حمل القدرة لا حمل الطبع.

“Meryem bir gün ailesinden ayrıldı. Cebrâil onun bulunduğu yerde ona göründü. Meryem: “Senden Rahmân'a sığınırım.”¹³⁴⁷ diyerek sığınağa sığındı. Cebrâil: “Ben

¹³⁴⁴ Bakara, 2/25.

¹³⁴⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 20b.

¹³⁴⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 5a.

¹³⁴⁷ Meryem, 19/18.

Allah'tan sana gönderilmiş elçiyim.” dedi. Ve Meryem'in gömleğinin yakasına üfledi. O da doğal hamileliğe değil de kudret hamline gebe kaldı.”¹³⁴⁸

امر نبيه ان يبتدئهم بالسلام، كلما لقيهم مدا الليلي والايام، وقال اهل المعاني والبيان، السلام اطمئنان، وكلمة امان، فامر الله تعالى نبيه ان يبدأ بالسلام، من لاقاه للاسلام، اثباتا لامانه، عند ايمانه.

“Allah peygamberine ashabıyla gündüz ve gece her karşılaştığında selamla başlamasını emretti. Meânî ve beyân ehli dedi ki: Selam emniyettir, güven verme sözüdür. Allah peygamberine iman etme esnasında İslâm için gelen kişilere güvenini ispatlamak için sözüne selâmla başlamasını emretti.”¹³⁴⁹

لو شاء الله لخلقكم امة واحدة، بل قسمكم في ازله قسمين جعل منهم جاحدة و مصدقة، وذلك ان الله تعالى لما امر فيما تقدم بالوفاء بالعهود، وتحريم نقص ايمانهم المؤكدة بالعقود، اتبعه ببيان، انه لو شاء لجمع الجميع علي الوفاء والايمان، لكنه هدي من اراد، واضل من شاء فحظه الكفر والعناد.

“Eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet olarak yaratırdı. Fakat ezelde sizi inkârcı ve tasdik edici olarak iki kısma ayırdı. Daha önce de geçtiği gibi, Allah ahitlere riâyet etmeyi emrettiğinde ve kesinleşmiş antlaşmaya bağlı olarak yapılan yeminleri bozmayı haram kıldığında şu açıklamayı yaptı: “Şayet dileseydi bütün herkesi iman etmede birleştirirdi. Fakat O, dilediğine hidâyet verdi ve dilediğini de saptırdı. Böylece sapanın payı küfür ve inat oldu.”¹³⁵⁰

و ذكر اباه، تأويل رؤياه، وذكر نعم الله جل وعلا عليه، حيث اخرجه من السجن وجاء باهله من البدو اليه.

“Babası rüyasının tevilini hatırlattı. Yûsuf yüce ve ulu olan Allah'ın nimetlerini hatırladı. Çünkü onu zindandan çıkardı ve ailesini çölden ona getirdi.”¹³⁵¹

Görüldüğü gibi müfessir fıkralar arasında uzunluk ve kısalık konusunda kendisini zorlamamıştır. Birinci fıkradan sonra uzun veya kısa fıkralar yazmıştır. Burada onun meramını anlatmayı sanat kaygısından önde tuttuğu anlaşılmaktadır.

¹³⁴⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 142a.

¹³⁴⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 252b.

¹³⁵⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 33a.

¹³⁵¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 388a.

3.6.4. Kafiye ve Vezin Yapısına Göre Seci'leri

İbn Korkmaz, bazı muasırları gibi seci'i murassa', mutarraf, müvâzî ve müşattar olarak dört kısma ayırmaktadır.¹³⁵² Tarsî'i tamamlayıcı bir kısım olarak ilave etmektedir.¹³⁵³ Muşattar türü dışındaki bütün seci' çeşitlerini ifadelerinde kullanmıştır. Her türde kulağa hoş gelen seci'ler yazmıştır.

a) Mutarraf Seci'leri: *Nesru'l-Cumân*'daki şu fıkralar mutarraf seci'e örnek verilebilir:

منهاجه قويم، وشرعه مستقيم.

“Yöntemi güçlü, şeriatı dosdoğrudur.”¹³⁵⁴

الذين لا يعقلون شيئا من طريق الحق، واختاروا الكذب علي الصدق.

“Hak yolundan bir şey anlamayanlar yalanı doğruya tercih ettiler.”¹³⁵⁵

هؤلاء كفروا بمولاهم، ولم يتقوا اخراهم، ولم يخافوا من الجبار، ولم يفكروا في عذاب النار.

“Bunlar Rablerini inkâr ettiler. Ve ahiretlerinden sakınmadılar. Cebbâr olan Allah'tan korkmadılar. Cehennem azabını da düşünmediler.”¹³⁵⁶

لان الدخول من غير استئذان موقع للتهمة، لما فيه من المضرة.

“İzinsiz (başkasının) evine girmek, içinde barındırdığı mazarrattan ötürü töhmete düşürür.”¹³⁵⁷

فالعارف لا يتفرغ من شهود الحق، الي مشاهدة احوال الخلق.

“Ârif olan Hakk'ı müşahede etmekten geri durup kulların ahvâlini seyre dalmaz.”¹³⁵⁸

¹³⁵² İbn Korkmaz, *Zehru'r-Rebi'*, 102; *Gaysü'l-Meri'*, 68a; İbn Hicce, II, 136-137.

¹³⁵³ İbn Korkmaz, *Zehru'r-Rebi'*, 102; *Gaysü'l-Meri'*, 68a.

¹³⁵⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 2a.

¹³⁵⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 78a.

¹³⁵⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 322a.

¹³⁵⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 107a.

¹³⁵⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 288b.

Müfessirin yukarıdaki fıkraları incelendiğinde onların mutarraf seci‘ tarzında oldukları, الحق- الخلق; للتهمة- المضرة; الجبار- النار; الحق - الصدق; قويم- مستقيم kelimeleri arasında vezin farklılığı bulunduğu ama kafiyelerin uyumlu olduğu görülmektedir.

b) Mütevâzî Seci‘leri: *Nesru ’l-Cumân*’da çok sayıda mütevâzî seci‘ bulunmaktadır. Aşağıdaki fıkralarda koyu yazılan kelimeler müellifin mütevâzî seci‘lerine örnektir.

الهي انت العلي الاعلي المتعال، ذو العظمة والكبرياء والبهاء والعز والجلال. تعاليت عن تصور الاوهام، وتباركت عما تحدّه الافهام، لا تصل العقول الي ادراك صفات كمالك، ولا تحيط بغاية من معرفة جلالك. كيف يحيط بك عقل تحير في بدائع عجاب مصنوعاتك، ام كيف يدركك وهم وهو لا يدرك دقائق مقدراتك.

“İlâhî, sen yücelerden yüce Müteâl’sin. Azamet, kibriyâ, kıymet, şeref ve celâl sahibisin. Zihinlerin tahayyül ettiklerinden yücesin. Anlayışların sınırlarından üstünsün. Kemâl sıfatlarını idrak etmeye, celâlinin bilgisini kavramaya akılların gücü yetmez. Sanat eserlerin olan harikalar karşısında hayretlere düşen akıl seni nasıl ihata edebilsin! Kudretinin inceliklerini idrak edemeyen vehimler seni nasıl idrak edebilsin!”¹³⁵⁹

Örnekler incelendiğinde fıkra sonlarındaki الاوهام -الافهام; كمالك; جلالك -مصنوعاتك; جلالك -الافهام -الافهام kelimeleri arasında hem vezin hem de kafiye uyumu bulunmaktadır.

"أَفْحَكُمُ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْعُونَ." اي يطلبون، للحيدة عن الحجة القاطعة، بعد ما طلعت شمس العرفان، وسطعت انوار البرهان، واستنارت القلوب، بانوار الغيوب، وهتكت استار الريب، بما انزل من الغيب.

“Cahiliye devri hükmünü mü istiyorlar?”¹³⁶⁰ “Yani irfân güneşi doğduktan, burhan nurları parladıktan, kalpler gaybın nurlarıyla aydınlandıktan, gaybtan inenle şüphe örtüleri yırtıldıktan sonra kesin delilden vazgeçmek için talep ediyorlar.”¹³⁶¹

Müfessir bu örnekte البرهان -العرفان; الغيوب-القلوب; الريب -الغيب kelimeleri arasında hem vezin hem de kafiye uyumu sağlamıştır.

¹³⁵⁹ İbn Korkmaz, *Nesru ’l-Cumân*, I, 110b. Başka örnekler için bk: I, 5b; I, 108b; I, 109b; I, 111a; I, 125b; I, 197b; I, 198b; I, 234a-b; I, 261b-261a; I, 263b; I, 284a; I, 306a-b; I, 330a-b; I, 331a; I, 338a; II, 3a; II, 64/2b; II, 129a; II, 159b; II, 314a; II, 370a-b; II, 371b.

¹³⁶⁰ Mâide, 5/50.

¹³⁶¹ İbn Korkmaz, *Nesru ’l-Cumân*, I, 229b.

امر قومه بالعبادة والتوحيد، ونفي الاشرار لمقام التفريد، ونهاهم عن استعمال النقصان، في الكيل و الميزان، وذلك من خوفه عليهم من سخط الله وعذابه، الذي يحيط بهم بسائر اسبابه، وامرهم بالعدل، وذلك من شيم اهل الفضل، ونهي عن البخس في الاموال، وعتو الفساد في الارض من سائر الاحوال.

“(Hz. Şuayb) kavmine ibadeti ve tevhidi emretti. Bir ve tek olma makamına ortak koşulmasını reddetti. Ölçü ve tartıda eksiltme uygulamasını nehyetti. Bunu, Allah’ın onlara öfkelenme ve azap etme korkusundan yaptı. Nitekim o, başka sebeplerle de onları kuşatmıştı. Onlara, fazilet ehlinin mizacı olan adalete uymalarını emretti. Malları eksiltmekten ve yeryüzünde bozgunculuk yapmak olan başka davranışları işlemedeki inatlarından da vazgeçmelerini istedi.”¹³⁶²

Bu örnekte التوحيد -التفريد؛ العدل -الفضل؛ الاموال -الاحوال kelimelerinde mütevâzî seci‘ bulunmaktadır.

" لَيْنُ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ. " اي لئن شكرتم انعمامي، زدتكم من اكرامي، لئن كفرتم احساني، ادخلتكم نيرانى، لان شكرتم ما حولتكم من عطائي، لازدنتكم ما وعدتكم من لقائي.

“(Rabbiniz buyurdu ki): “Şükrederseniz and olsun ki, size karşılığını artıracam; nankörlük ederseniz bilin ki azabım pek çetindir.”¹³⁶³ “Yani eğer nimetlerime şükrederseniz size olan ikramımı arttırırım. Eğer ihsanımı inkâr ederseniz sizi ateşime atarım. Eğer iyiliklerimden bahsettiklerime şükrederseniz size va’dettiğim buluşma ihsanımı arttırırım.”¹³⁶⁴

احساني ile انعمامي kelimeleri arasında vezin ve kafiye uyumu vardır.

وكورت الشمس وخسف القمر، فاين الذهاب و اين الممر، بعد كشف الغوم، وانتثار النجوم، وتعطيل العشار، وسجر البحار. فهو يوم سيرت فيه الجبال، وعظمت الاهوال، حشروا حفاة، و وقفوا عراة.

“Güneş dürüldükten, ay tutulduktan, üzüntüler açığa çıktıktan, yıldızlar dağıldıktan, develer başıboş bırakıldıktan, denizler kaynatıldıktan sonra gidiş ve kaçış nereye! O, dağların yürütüldüğü, korkuların büyüdüğü, yalınayak toplanıldığı ve çıplak olarak ayakta durulduğu gündür.”¹³⁶⁵

¹³⁶² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 374b.

¹³⁶³ İbrâhîm, 14/7.

¹³⁶⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 10b.

¹³⁶⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 156b.

Bu örnekte الغيوم-النجوم; العشار; البحار-العشار; حفاة; عراة-حفاة kelimeleri arasında vezin ve kafiye birliği bulunmaktadır.

Örnekler incelendiğinde müfessirin bu tarz seci‘leri ustalıkla kullandığı görölmektedir.

c) Murassa‘ Seci‘leri: *Nesru‘l-Cumân*’ın murassa‘ seci‘lerine şu fıkralar örnek verilebilir:

منه ما اطلع الله علي انبياءه اطلاعا علي حسب منازلهم، و منه ما اطلع الله علي اوليائه اطلاعا علي حسب مراتبهم.

“Allah’ın (gaybtan) menzillerine göre peygamberlerine gösterdiği kısmı var. Ve mertebelerine göre velilerine gösterdiği kısmı var.”¹³⁶⁶

واسمه الكافي عند الاعراض، واسمه الشافي عند الامراض.

“...O’nun el-Kâfi (yeterli) adını arazlarda, eş-Şâfi adını ise hastalıklarda (an).”¹³⁶⁷

فارحم الجاهل بعلمك، والفقير بمالك، والكبير بشفقتك، والصغير برأفتك، والعصاة بدعوتك. والبهائم برفع عنفك.

“Cahile ilminle, fakire malınla, büyüğe şefkatle, küçüğe merhametle, asiye davetle, hayvanlara sertliğinle merhamet eyle!”¹³⁶⁸

والصلاة المكتوبة، والزكاة المفروضة، والسمع والطاعة، والصف والجماعة، والاذان والاقامة، والتسبيح والتحميد، والتقدیس والتمجید.

“Yazılmış namaz, farz kılınmış zekât; işitmek ve itaat etmek, saf bağlamak ve cemaat; ezân ve kâmet; tesbih ve tahmid, takdis ve yüceltme.”¹³⁶⁹

اذا نفخ في الصور، وبعثر ما في القبور، وحصل ما في الصدور.

“Sûra üfüröldüğu, kabirlerde bulunanların çıkarıldığı ve kalplerde olanların ortaya konulduğu zaman.”¹³⁷⁰

Bu örneklerde müfessirin maharetini gösterdiği ve fıkralardaki her kelimenin simetrisi olduğu kelimeyle vezin ve kafiye bakımından uyumlu olduğu görölmektedir.

¹³⁶⁶ İbn Korkmaz, *Nesru‘l-Cumân*, I, 11b.

¹³⁶⁷ İbn Korkmaz, *Nesru‘l-Cumân*, I, 6a.

¹³⁶⁸ İbn Korkmaz, *Nesru‘l-Cumân*, I, 9b.

¹³⁶⁹ İbn Korkmaz, *Nesru‘l-Cumân*, I, 379a.

¹³⁷⁰ İbn Korkmaz, *Nesru‘l-Cumân*, II, 156b.

3.6.5. Tarsî‘ Türündeki Seci‘leri

Tarsî‘ sanatı şiirde beytin mısralarını teşkil eden, nesirde ise seci‘ fıkralarını meydana getiren lafızlar arasında vezin, kafiye (revî) ve i‘rab yönünden benzer, denk ve eşdeğer öğelerin bulunmasıyla oluşur.¹³⁷¹ Beyitlerin veya seci‘ fıkralarının son kelimelerinin dışındaki kelimelerde bulunan seci‘ler de tarsî‘ olarak isimlendirilmiştir. “Yusuftaki hüsn ü cemal Ya’kûb’daki hüznü melâl / Gah bedr alam gahî hilal, gökte meh-i taban benem” beytindeki “hüsn” ile “hüzn” ve “cemâl” ile “melâl” kelimeleri tarsî‘e örnek olarak gösterilmiştir.¹³⁷²

Nesru’l-Cumân’da fıkra sonlarındaki seci‘lerde birinci kısım tarsî‘nin şimdiye kadar aktarılan bütün örneklerde bulunduğu görülmektedir. İbn Korkmaz, sadece seci‘ ile yetinmemiş, fıkranın kendi içindeki tarsî‘ türünü de yaygın olarak kullanmıştır. Bu husustaki seci‘lerine şu fıkraları örnek verilebilir:

ثم قال اخبر الناس ان نورك و نور يوسف اقتراعا في صلب ادم، صار ليوسف الحسن والجمال، ولك الفضل والكمال، والشرف والحبور والاراف، والضياء والبهاء والعفاف، والكرم والهيبة والفضل، والحلم والهيبة والعدل.

“Sonra buyurdu ki: Senin ve Yûsuf’un nurunun Âdem’in sülbünde özel seçilip yaratıldığını insanlara haber ver. Yûsuf’a bu nur hüsn ve cemâl oldu. Sana ise fazilet ve kemâl; şeref, haz, sevecenlik; ziya, parlaklık ve namusluluk; cömertlik, bağış ve üstünlük; yumuşak huyluluk, heybet ve adalet oldu.”¹³⁷³

İbn Korkmaz, fıkra içindeki البهاء - الضياء والاراف، والشرف -الفضل-الكمال، والشرف -الاراف، والضياء - البهاء kelimelerini birbirlerine tarsî‘ yapmıştır.

اي لا يتوبون ولا يذكرون، ولا يرجعون ولا يتعظون، و لهذا يفتنون.

“Yani tevbe etmezler ve hatırlamazlar; dönmezler ve öğüt almazlar ve bu yüzden imtihana çekilirler.”¹³⁷⁴

¹³⁷¹ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 1, 237; Ulvî, *et-Tırâz*, 3:19; Recâizâde, *Ta’lîm-i Edebiyyat*, 355; Durmuş, İsmail, “Tarsî‘”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, XL, 110; Durmuş, XXXVI, 275.

¹³⁷² Uzun, XXXVI, 275.

¹³⁷³ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 379a.

¹³⁷⁴ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 347a.

Burada seci'in her fıkrasındaki لا يتبعون - لا يرجعون - لا يتوبون-لا يذكرون، لا يتبعون - لا يرجعون - لا يتوبون-لا يذكرون kelimeleri arasında kafiye birliği sağlayarak tarsi' sanatını oluşturmuştur.

واتبعوا في الافك اهوائهم وعدلوا عن كل سعيد رشيد، والذي تولي كبره فهو العنيد الطريد. اختار لنفسه الشقاوة علي السعادة.

“İftirada arzularına uydular, doğru yoldaki mutlu kişiden ayrıldılar. Onun büyüğünü üslenen ise dik kafalı, kovulandır. Kendisi için mutluluk (cennet) yerine mutsuzluğu (cehennem) seçti.”¹³⁷⁵

Birinci fıkradaki رشيد - سعيد; ikinci fıkradaki الطريد - العنيد ve üçüncü fıkradaki السعادة - الشقاوة kelimeleri arasında tarsi' sanatı vardır.

فالشقي والغوي في الجحيم، والسعيد والرشيد في النعيم.

“Haydut ve sapık cehennemdedir, bahtiyar ve uslu olan ise cennettedir.”¹³⁷⁶

Yukarıdaki örneklerde fıkranın sonundaki iki kelime arasında tarsi' sanatı varken bu örnekte fıkranın başında tarsi' sanatı icra etmiş, الغوي - الشقي - الرشيد ile الشقي - الغوي kelimeleri arasında hem vezin hem de kafiye uyumu oluşturmuştur.

اسري بافضل خلقه واحبهم اليه، واخص عبيده واقربهم لديه، واعظهم قدرا واکملهم مقاما، وارفعهم درجة ووسعهم اكراما، واوحدهم بوحدانيته، وافردهم بفردانيتها، واولاهم بتجلي جماله، واحضاهم من كشف جلاله.

“Allah yarattıklarının en üstününü ve en sevgilisini; kullarının en seçkinini ve kendisine en yakın olanını, kadri en büyük ve makamı en olgun olanını; derecesi en yüksek ve ikrama en çok mazhar olanını; Allah'ın birliğini en çok birleyen ve ferdiyetini en çok vurgulayanı; cemâlini en çok tecelli edeni ve celâlini en çok parlatanı gece yürüttü.”¹³⁷⁷

İbn Korkmaz, burada fıkrayı kendi içinde bölümlere ayırmıştır. Her fıkrada bulunan iki bölümün kelimeleri arasında tarsi' yapmıştır. عبيده - لديه، خلقه - اليه، عبيده - لديه kelime grubu ile diğer fıkradaki اوسعهم - ارفعهم - اكرمهم - اعظمهم - اكملهم kelime grupları arasında kendi içinde tarsi' sanatı oluşturmuştur. Yukarıdaki örneklerden farklı olarak burada tarsi' yapılan kelimelerin arasında da başka bir kelime bulunmaktadır.

¹³⁷⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 104b.

¹³⁷⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 327a-b.

¹³⁷⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 38a-b.

3.6.6. Tatvîl Türündeki Seci'leri

İtnâb-ı mümil de denilen tatvîl, “bıkırtan, usandıran uzun söz” mânasına gelmektedir. Bu tabirle ya manzumede vezin doldurma veya gereksiz yere sözü uzatma, söze lüzumsuz kelime veya cümle katma, aynı manayı farklı lafızlarla ifade etme işi kastedilmektedir.¹³⁷⁸ Bazı kitaplarda “itnâb-ı muhil” şeklinde de zikredilen bu terim haşiv, haşv-i kabîh yahut tekrar yoluyla meydana gelen bir üslûp zaafına işaret etmektedir.¹³⁷⁹ Sünbülzâde Vehbî'nin, “Harfgîr olma zerâfet satma / Sözüne kizb ü dürûğu katma” beytinde “yalan” mânasına gelen “kizb” ve “dürûğ” kelimeleri haşv-i kabîh olarak itnâb-ı mümile örnek gösterilmiştir. Tatvîl için II. Meşrutiyet'ten sonra daha çok “iksâr” (اكتثار) kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Böyle konuşan ve yazanlara da “müksir” denilmiştir.¹³⁸⁰

Seci' ile metin yazan bir müellifin bu yöntemi Arap dili, belagati ve edebiyatı ile alanın kavramlarına olan hâkimiyetini ortaya koyması bakımından olumlu; seci' kaygısıyla yer yer birtakım zorlamalara ve tekrarlara yol açması bakımından ise olumsuz olarak değerlendirilebilir.¹³⁸¹

İbn Korkmaz da seci' sanatı uğruna bazen eşanlamlı kelimeler kullanmış, bazen mâna tekrarlarına düşerek uzatmalar yapmış, bazen de nitelermelerle süslediği seci'li ifadeler sebebiyle ele aldığı âyetin tefsirinden uzaklaşmıştır.¹³⁸² Buna rağmen bu hacimdeki bir tefsir için seci' kaygısıyla yaptığı uzatmaların sınırlı kaldığı söylenebilir. Onun “tatvîl” olarak nitelenebilecek seci'lerine şu ifadeleri örnek verilebilir:

اعلم ان الانسان، حيث خلق مستعدا لخلافة ذي العزة والسلطان، لما استخلفه في ارضه لاقامة سننه وفرضه، غلبه الهوي، وحكمت عليه صفاته النفسانية بالبغي والغوي، وميلته الي الفساد، والطغي والعناد.

¹³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-Sâir*, I, 214; Uzun, Mustafa, “İtnâb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1999, XIX, 220; Durmuş, İsmail, “İtnâb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 1999, XIX, 215.

¹³⁷⁹ Uzun, XIX, 220; Durmuş, XIX, 215.

¹³⁸⁰ Uzun, XIX, 220.

¹³⁸¹ Yalar, I, 8.

¹³⁸² Bk. İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 14b; I, 15a; I, 108a; I, 110a; I, 111a; I, 127b; I, 128a; I, 129a; I, 134a; I, 187b; 229a; I, 232b; I, 243b; 246b; I, 247a; I, 248a-b 249a; I, 256b; I, 258b; I, 272b; I, 275b; I, 293a-b; I, 296a; I, 297a; I, 302b; I, 360a; II, 16a; II, 32b; II, 36b; II, 39a; II, 42b; II, 43b; II, 45b; II, 47a; II, 51b; II, 53/1a; II, 55/1a; II, 57/1b; II, 141a-b; II, 142b; II, 211a; II, 219b; II, 220b; II, 224a-b; II, 225b; II, 226a-b; II, 227a-b; II, 265b; II, 266a; II, 279a; II, 284a; II, 286a; II, 289a; II, 290a; II, 294a-b; II, 298a; II, 336a.

“Bil ki insan, izzet ve iktidar sahibi olan Allah’ın halifeliğine kabiliyetli olarak, Allah’ın arzında onun farz ve sünnetlerini yerine getirmek üzere O’na halifelik yapmak için yaratılmıştır. Ancak insana arzuları galebe çalmış, nefsanî sıfatlarının azgınlığı ve sapkınlığı, fesada, taşkınlığa ve inada olan meyli ona egemen olmuştur.”¹³⁸³

Müfessir burada yakın anlamalı الطغي، الفساد، الغوي، البغي kelimelerini kullanmıştır.

İbn Korkmaz şu ifadesinde eşanlamlı وحرّفوا وبدلوا kelimelerini peşpeşe kullanmıştır:

وهؤلاء حسدوا رسول الله، فغيروا وحرّفوا وبدلوا صفته في كلام الله.

“Bunlar (Yahudiler) Allah Resulünü kıskandılar. Onun Allah’ın kelâmındaki sıfatlarını değiştirdiler, tahrif ettiler ve tebdil ettiler.”¹³⁸⁴

İbn Korkmaz aşağıdaki ifadesinde mana tekrarı yapmıştır.

"إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ" اي يتبعون الشهوات، وتشترون حجب الغفلات، فتعمي قلوبهم عن المشاهدات، وعن هذه البيئات، والدلائل الواضحات، والانوار اللامعات، والبراهين القاطعات.

“Allah’ın âyetlerini inkâr edenler (için şiddetli azap vardır.)”¹³⁸⁵ “Yani şehvetlerine uydular. Gaflet perdelerini satın aldılar. Kalpleri müşahedelere, kanıtlara, açık delillere, parlak nurlara ve kesin burhanlara karşı köreldi.”¹³⁸⁶

Burada peşpeşe والبراهين القاطعات، والانوار اللامعات، والدلائل الواضحات، والبيئات kelime veya sıfat tamlamalarını aynı veya yakın manalarda kullanarak sözü uzatmıştır.

ثم اخبر نبي الله، وحبیب الله، وصفي الله، و رسول الله. فقال له: "فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسَلَّمْتُ وَجْهِي لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَن."

“Sonra Allah, Nebiyullah’a, Habibullah’a, Safiyullah’a ve Resulullah’a haber verdi ve ona buyurdu ki: “Eğer seninle tartışmaya girişirlerse: “Ben bana uyanlarla birlikte kendimi Allah'a verdim” de.”¹³⁸⁷”¹³⁸⁸

¹³⁸³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 16a.

¹³⁸⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 39b.

¹³⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/4.

¹³⁸⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 126a.

¹³⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/20.

¹³⁸⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 132a.

Müfessir bu ifadelerinde Hz. Peygamber’i kast edecek kelimeleri birlikte kullanarak tatvîl’e düşmüştür.

المعني لو انهم باينوا التمرد والطغيان، والهوي والشيطان، لجاد عليهم المولي بالتوبة والغفران، والرحمة والامتنان.

“Mâna: Eğer onlar serkeşlik ve azgınlıkla, hevâ ve şeytanla zıtlıydılar, Mevlâ, tövbelerini kabul etmekle ve mağfiretle, rahmet ve taltifle onlara cömertçe davranırdı.”¹³⁸⁹

Müellif bu cümlelerinde eşanlamlı التمرد والطغيان, التوبة والغفران kelimelerini aynı fıkrada kullanmıştır.

Müfessir benzer tekrarları şu cümlede de yapmıştır:

اي بدلوا ما امروا ان يقولوه، وبالاستهزاء علوه، ولهذا استحقوا الزجر والهلاك بظلمهم، وعتوهم وطغيهم و بغيهم.

“Yani söylenmesi emredileni değiştirdiler, alay ederek bahane ürettiler. Bunun için zulümleri, azgınlıkları, böbürlenmeleri ve taşkınlıkları sebebiyle azarlanmayı ve helak edilmeyi hak ettiler.”¹³⁹⁰

Burada ظلم, عتو, طغي, بغي kelimeleri eşanlamlıdır. İkinci fıkrayı oluşturmak için tekrara düşmüştür.

Aşağıdaki örnekte birkaç defa tekrar yapmıştır:

مراتب الدرجات في هذه الدار الساخرة، متناهية. ومراتب الدرجات في الاخرة، دائمة باقية، وهي اكبر تفضيل، واسني تجليل، ثم خاطب نبيه، وحببيه وصفيه، صلي الله عليه وسلم، وشرف ووجل وكرم.

“Bu aldatıcı (alaycı) dünyanın dereceleri sınırlıdır. Ahiretteki dereceler ise daimidir, sonsuzdur. Bu en büyük üstünlük, en üstün yüceltmedir. Allah sonra Nebisine, habibine, seçkin dostuna hitap etti. Allah’ın salatı ve selamı, şerefi, süruru ve keremi onun üzerine olsun.”¹³⁹¹

¹³⁸⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 187b.

¹³⁹⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 302b.

¹³⁹¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 41b.

Bu ifadelerinde مراتب الدرجات tabirini iki defa kullanmış, ayrıca aynı manayı kast ettiği صلي الله عليه وسلم، وشرف وبجل وكرم وحببيه وصفيه kelimeleri arka arkaya dizmiş ve nitelemelerinde mana tekrarı yapmıştır.

İbn Korkmaz, aşağıdaki iki örnekte cümlelerinde aynı manayı farklı ifadelerle tekrar etmiştir:

و كانت هذه الاحكام قبل نزول سورة برائة و قطع العهود. فلما نزلت برائة صار كل عهد بين المسلمين و المشركين منبؤذ.

“Bu hükümler Berâe sûresinin nüzulünden önceydi sonra anlaşmalar sona erdi. Berâe sûresi nazil olunca Müslümanlarla müşrikler arasındaki bütün anlaşmalar geçersiz oldu.”¹³⁹²

ثم ان الكافرين و طائفة المشركين لما سمعوا قول الله عن التسعة عشر قالوا ليس هذا منزل، و قالوا فيه قولا معطلا، و ليس من عند الله منزلا، و سموه مثلا.

“Sonra kâfirler ve bir grup müşrik “on dokuz”¹³⁹³ rakamıyla ilgili âyeti duyunca dediler ki: “Bu indirilmiş değildir. Onda sakat bir söz vardır. Allah katından indirilmiş değildir. Onu “mesel” olarak isimlendirdiler.”¹³⁹⁴

Aşağıdaki cümlelerde tatvîl’in birkaç türünü görmek mümkündür:

... ان قريشا طلبوا من النبي صلي الله عليه وسلم أية يعتمدون عليها، ولا يرون شكا فيها، و وعدوا علي رؤيتها بالايمن، ونفي الكفر و الطغيان. فإراهم الله أية سماوية، ليس للبشر عليها قدرة، اجلالا لنبيه و تعظيما، و تشريفا و تكريما، حيث أشار إلى القمر فانفلق فلقتين، وانقسم بنصفين، وافترق الشطرين، افتراقا بينا، شهده الحاضر و البادي شهودا معلنا، و شاهدوه اهل سائر البلدان، و سارت باخباره الركبان، و تعجب من ذلك التعجب البليغ، الذي ما خفي عن شريف ولا وضيع. و هذه اعظم الايات، و اجل المعجزات. و مع ذلك طغت قريش رسولهم و اخلفوا مقولهم، و مردوا علي الكفر، و نسبوا المعجز الظاهر للسحر.

“Kureyş, Resulullah’tan (s.a.v.) itimat edecekleri ve içinde şüphe olmayan bir mucize talep ettiler. Ve onu gördüklerinde iman edeceklerine, küfür ve azgınlığı terk edeceklerine söz verdiler. Allah, peygamberini yüceltmek ve ona tazim, onu saygın kılmak ve şerefliendirmek için onlara hiçbir beşerin kudretinin yetmeyeceği semavî bir mucize

¹³⁹² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 330a.

¹³⁹³ Müddessir, 74/30.

¹³⁹⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 368a.

gösterdi. O, parmağıyla aya işaret ettiğinde o iki kısma ayrıldı. Apaçık bir şekilde iki yarıya, iki parçaya ayrıldı. Oradakiler de, uzaklarda olanlar da onun yarılmasını açıkça gördüler. Başka ülkelerin halkı da gördü. Yolcular onun haberiyle yürüdü. Soyluya da, soysuza da gizli olmayan ayın yarılmasından açıkça hayrette kaldılar. Bu en büyük ve en üstün mucizeydi. Buna rağmen Kureyş peygamberlerine karşı azdı ve sözlerden döndü. Küfre devam etti, açık mucizeyi sihre nisbet etti.”¹³⁹⁵

Bu ifadelerindeki *انفلق*, *انقسم* ve *افترق* kelimeleri ile *فلقتين*, *نصفين*, *الشرطين* kelimeleri eşanlamlıdır. Ayrıca müfessir “يعتمدون عليها، ولا يرون شكا فيها” ; “وعدوا علي رؤيتها بالايمن، ونفي” ; “فانفلق فلقتين، وانقسم بنصفين، وافترق الشرطين” ; “اجلالا لنيبه و تعظيما، و تشريفا وتكريما،” ; “الكفر و الطغيان” ifadeleri arasında mana tekrarları yaparak *seci* için sözü uzatmıştır.

3.6.7. Seci'in Fıkrası Olarak Âyetleri Yazması

İbn Korkmaz bazen *seci*'in fıkralarını bir âyetten veya âyetin bir bölümünden oluşturmuştur. Bazen birinci fıkradaki manayı desteklemek için âyeti *seci*'in diğer fıkrası yapmış veya doğrudan ele aldığı âyeti birinci fıkra yaparak *seci*'li ifadeler yazmıştır. Bu husustaki *seci*'lerine şunlar örnek verilebilir:

قال تعالي مقسما بالعصر، "ان الانسان لفي خسر." واستنتي "الذين امنوا و عملوا الصالحات،" فبنور الايمان صاروا اهل الطاعات، و اذا اقامها بالتذلل والتخضع، تخلص من التكبر والتجبر بالتواضع، لان التكبر والتجبر من خاصية الانسان، اليس هو القائل: "انا ربكم الاعلي." فيرديه الي درك النيران.

“Yüce Allah asra yemin ederek buyurdu: “İnsan kesinlikle hüsrandır.”¹³⁹⁶ “İman edenleri ve salih amel işleyenleri”¹³⁹⁷ istisna tuttu. Onlar iman nuruyla itaat ehli oldular. Tezellül ve boyun eğmeyle itaati gerçekleştirence, tevazu ile tekebbür ve zorbalıktan kurtuldular. Zira tekebbür ve zorbalık insanın özelliklerindedir. İnsan şöyle diyen değil midir: “Ben sizin en büyük Rabbinizim.”¹³⁹⁸ Allah onu cehennemden en altına attı.”¹³⁹⁹

¹³⁹⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 298b.

¹³⁹⁶ *Asr*, 103/2.

¹³⁹⁷ *Asr*, 103/3.

¹³⁹⁸ *Nâziât*, 79/24.

¹³⁹⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 13a.

Müfessir fikrini desteklemek için bazen âyet yazmakta, onu da ya seci‘in birinci veya ikinci fıkrası yapmaktadır. Bu örnekte Asr sûresinin iki âyetini bu amaçla yazmıştır. Ağıdaki örnekte ise ifadesini zenginleştirmek için âyeti seci‘ yapmıştır.

ثم نزه ذاته عن قولهم، وتقدس عما اشركوه بفعلهم، لانهم قوم طاغون، "سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ".

“Sonra zatını onların sözlerinden tenzih etti. Fiilleriyle O’na ortak koştuklarından kendisini takdis etti. Zira onlar azmış bir kavimdir. “Allah kusurlardan münezzehtir ve onların ortak koştuklarından yücedir.”^{1400»1401}

İbn Korkmaz, bazen de âyetlerin bir kısmını seci‘li cümlelerinin içine yerleştirerek ya da âyetin manasını kendi cümleleriyle ifade ederek aktarmaktadır. En’âm sûresinin 93. âyetini tefsir ederken kendi cümlesi içinde başka bir âyeti şöyle aktarmaktadır:

اي عن الايات البيّنات، والدلالات الواضحات، علي وحدانية الاحد، الفرد الصمد "الذي لم يتخذ صاحبة ولا ولد.

“Yani apaçık âyetlere, açık delillere karşı kibirlendiniz. Bir olan Allah’ın tekliğine, bir olan ve hiçbir şeye muhtaç olmayan, “zevce ve çocuk edinmemiş olan Allah’a”¹⁴⁰² karşı büyüklük tasladınız.”¹⁴⁰³

İbn Korkmaz, bazen bir âyeti tefsir ederken "الذي لم يتخذ صاحبة ولا ولد." örneğinde olduğu gibi başka âyetlerin bir kısmını seci‘ fıkrası olarak kendi cümlesi içinde ifade ederek aktarmıştır.¹⁴⁰⁴

"فَأَنىٰ تُؤَفِّكُونَ." اي كيف يليق، بعد التحقيق، ان تصرفون عن خدمته، وقد عمكم بنعمته. اما هو القائل: "وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا." وانتم تخفوها ولا تشكروها، بل تطغوا وتكفروها.

“Nasıl yüz çevirirsiniz?”¹⁴⁰⁵ “Yani doğruluğunu öğrendikten sonra O’nun hizmetinden uzaklaşmayı kendinize nasıl yakıştırıyorsunuz? Hâlbuki O, nimetlerini size yaymıştır.

¹⁴⁰⁰ Rûm, 30/40.

¹⁴⁰¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 156b.

¹⁴⁰² Cin, 72/3.

¹⁴⁰³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 259a.

¹⁴⁰⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 116b; I, 247b; I, 256b; I, 257a; I, 259b; I, 260b; I, 360b; I, 365b; II, 33b; II, 156b; II, 314b; II, 392b.

¹⁴⁰⁵ En’âm, 6/95.

Şöyle buyurmuyor mu: “Allah'ın nimetini sayacak olsanız bitiremezsiniz.”¹⁴⁰⁶ Siz onları gizliyor ve O'na şükretmiyorsunuz. Aksine azgınlık ve nankörlük yapıyorsunuz.”¹⁴⁰⁷

Müfessir burada meramını desteklemek için âyet yazmış, sonra da onu destekleyecek ve süsleyecek ikinci bir fıkra eklemiştir.

ثم امر رسوله باقامة الدين لله، "قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ." لانه يوم المصير، ويوم عسير، ويوم عظيم، و يوم عقيم، فما حال من اشرك بالله، اذا نفخ في الصور، وبعث ما في القبور، وحصل ما في الصدور. وكورت الشمس وخرسف القمر، فايين الذهاب و اين الممر، بعد كشف الغموم، وانتثار النجوم، وتعطيل العشار، وسجر البحار. فهو يوم سيرت فيه الجبال، وعظمت الالهوال، حشروا حفاة، و وقفوا عراة.

“Sonra Peygamber’ine, Allah için dini düzetmesini emretti. “Allah katından kaçınılmaz o günün gelmesinden önce, kendini dosdoğru dine yönelt.”¹⁴⁰⁸ Çünkü o gün dönüş günüdür. O gün zor gündür, büyük gündür, kıyâmet günüdür. Allah’a şirk koşanın hâli nice olur? “Sûra üfürüldüğü”¹⁴⁰⁹, “kabirlerde bulunanların çıkarıldığı ve kalplerde olanların ortaya konulduğu”,¹⁴¹⁰ “güneşin dürüldüğü, ayın tutulduğu”¹⁴¹¹ zaman; üzüntüler açığa çıktıktan, yıldızlar dağıldıktan, “develer başıboş bırakıldıktan”¹⁴¹², denizler kaynatıldıktan sonra gidiş ve kaçış nereye! O, dağların yürütüldüğü, korkuların büyüdüğü, yalınayak toplanıldığı ve çıplak olarak durulduğu gündür.”¹⁴¹³

İbn Korkmaz bu ifadelerinde حصل ما في الصدور وبعث ما في القبور، وحصل ما في الصدور doğrudan seci‘ fıkrası yapmış; كشف الغموم، وانتثار النجوم، وتعطيل الشمس وخرسف القمر، فايين الذهاب، وسجر البحار ifadelerinde ise âyetin manasını kendi tabiriyle yazarak seci‘ oluşturmuştur. Aşağıdaki örnekte de buna benzer bir tutum sergilemiştir.

عجبا لقلب لا يخشع لذكر من لا تحويه الاماكن، "الأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ." جل عن الشبيهه، وتعالى عن التشبيهه، يناديكم بعد الموت فيسمعكم، ثم ليوم لا ريب فيه يجمعكم. كيف القلب لا يخشع، لمن مناديه للموتي اسمع، كيف لا يخشع لذكر الواحد القدير، الغالب النصير، العظيم الكبير، حي لا ينام، قيوم لا يرام، "خلق السموات والارض في ستة ايام"، "تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ."

¹⁴⁰⁶ İbrâhîm, 14/34.

¹⁴⁰⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 259b.

¹⁴⁰⁸ Rûm, 30/43.

¹⁴⁰⁹ Mü'minûn, 23/101.

¹⁴¹⁰ Âdiyât, 100/9-10.

¹⁴¹¹ Kıyâme, 75/8.

¹⁴¹² Tekvîr, 81/4.

¹⁴¹³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 156b.

“Mekânlara sığmayan Allah’ın zikrine ürpermeyen kalbe hayret! “O her şeyden öncedir; kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmayacağı son’dur; varlığı aşikârdır; gerçek mahiyeti insan için gizlidir.”¹⁴¹⁴ Benzeri olmaktan ve teşbihten yücedir. Ölümden sonra size seslenecek ve size duyuracaktır. Sonra şüphe olmayan günde sizi toplayacaktır. Kalp, ölümlere seslenen ve onların da işittiği münadiye, karşı nasıl ürpermez! el-Vâhid’in, el-Kâdir’in, el-Gâlib’in, en-Nasîr’in, el-Azîm’in, el-Kebîr’in, uyumayan dirinin, kaybolmayan Kayyûm’un zikrine nasıl ısınmaz!” “Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yarattı.”¹⁴¹⁵ “Büyük ve pek cömert olan Rabbinin adı ne yücedir!”¹⁴¹⁶¹⁴¹⁷

Müfessir aşağıdaki iki örnekte âyeti esas alarak önceki fıkrayı ona uygun kafiyeyle yazmıştır.

ولهذا قال "الفعال لما يريد." "وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ." وقد تقدم جوابهم علي خلق الافعال غير مرة، بل الغالب عليهم الاتباع لابي مُرَّة.

“Bunun için şöyle buyurdu: “Her dilediğini mutlaka yapandır.”¹⁴¹⁸ “Rabbin, kullara karşı zalim değildir.”¹⁴¹⁹ Fiillerinin yaratılışıyla ilgili onlara verilen cevaplar daha önce birçok defa geçti. Ancak Ebû Mürre’ye tabi olmak onlara galip geldi.”¹⁴²⁰

وطلب سليمان من ربه، "المَلِكُ الَّذِي لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ"، فاطاع الله له الجن والانس، والطير والوحوش، وسخر له الهواء وصار الكل من جنده، مر يوما بجنوده، علي وادي النمل، سمع نملة وهي الحاكمة عليهم بالعدل.

“Süleyman Rabbinden: “Kendisinden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlerlik”¹⁴²¹ vermesini istedi. Allah, cinleri, insanları, kuşları ve yabani hayvanları ona itaat ettirdi. Havayı hizmetine verdi. Hepsini onun ordusu oldu. Bir gün ordusuyla karınca vadisinden geçerken karıncalara adaletle hükmeden bir karıncanın sesini duydu.”¹⁴²²

¹⁴¹⁴ Hadîd, 57/3.

¹⁴¹⁵ A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3; Hûd, 11/7; Hadîd, 57/4.

¹⁴¹⁶ Rahmân, 55/78.

¹⁴¹⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 314a-b.

¹⁴¹⁸ Burûc, 85/16.

¹⁴¹⁹ Fussilet, 41/46.

¹⁴²⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 33b.

¹⁴²¹ Sâd, 38/35.

¹⁴²² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 129b-130a.

Müellif aşağıdaki iki örnekte ise tefsir ettiği âyeti önce yazmış, onu tefsir edecek ikinci fıkrayı onunla kafiyeli yapmıştır.

"أَلَا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَأَتُونِي مُسْلِمِينَ." والمعني هذا كتاب من رسول رب العالمين. قرأت بلقيس الكتاب علي قومها، واستشارتهم من ساعتها و يومها، فاجابوها بقول سديد، نحن اولوا قوة و اولوا بأس، ثم بعد ذلك ارجعوا الامر اليها، واحالوا التدبير عليها.

"Bana başkaldırmayın, teslimiyet gösterip bana gelin."¹⁴²³ "Mânası: "Bu, âlemlerin Rabbi'nin elçisinden bir kitaptır." Belkıs mektubu halkına okudu. Onlarla saatini ve gününü istişare etti. Onlar da: "Biz güç ve kuvvet sahibiyiz" diyerek uygun bir ifadeyle ona cevap verdiler. Bundan sonra işi ona havale ettiler ve tedbiri de ona bıraktılar."¹⁴²⁴

Burada âyetin son kelimesi olan مُسْلِمِينَ ile العالمين kelimesi arasında seci' yapmıştır.

"أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ، يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ، إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ،" فهذا من الذين هداهم الي صراط مستقيم.

"İşte güven; onlara, inanıp haksızlık karıştırmayanlardır. Onlar doğru yoldadırlar."¹⁴²⁵ "Allah'a temiz bir kalple gelenden başka kimseye malın ve oğulların fayda vermeyeceği gün."¹⁴²⁶ Bunlar Allah'ın dost doğru yola ilettikleridir."¹⁴²⁷

Burada âyetin son kelimesi olan سَلِيم ile ikinci fıkranın son kelimesi مستقيم arasında kafiye uyumu oluşturmuştur.

3.6.8. Âyetlerin Üslûbuyla İlgili Seci'leri

Kur'ân'ın çok parlak bir üslûbu vardır. Onun üslup özelliği, insanların telif ettiği eserlerin üslûbuna benzemediği gibi, diğer münzel kitaplarınkı ile de aynı değildir. Onun kendine has bu üslûbu¹⁴²⁸ müfessirlerin de dikkatini çekmiştir. Nâzil olduğu çağıın insanlarını, benzerini getirmekten acze düşüren bu üslup özelliğine "İ'câzu'l-Kur'ân" denilmektedir. İ'câz kelimesi lügatte "âciz bırakmak" manasına gelmektedir. Bir şeyin benzerini

¹⁴²³ Naml, 27/31.

¹⁴²⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 131b.

¹⁴²⁵ En'âm, 6/82.

¹⁴²⁶ Şuârâ, 26/88-89.

¹⁴²⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 257a. Başka örnekler için bk: I, 10b; I, 11a; I, 41b; I, 71a; I, 247b; I, 256b; I, 259b; I, 260b; II, 33b; II, 156b; II, 188a.

¹⁴²⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 159.

yapmaktan muhatabı âciz bırakan harikulade şeye de mu'cize denir.¹⁴²⁹ Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerim, Hazreti Peygamber'in en mühim ebedi mu'cizesidir.¹⁴³⁰

İşte bu mu'cizevî üslup pek çok müfessiri bu hususta açıklama yapmaya sevk etmiştir. İbn Korkmaz da Kur'ân'ın üslûbundan bigâne kalmamıştır. *Fethu'r-Rahmân*'da ilgili âyetlerin tefsirini tamamladıktan sonra onların fesahat ve belagat yönünü ele almak için bir ara başlık açmıştır. Orada âyetlerin, bedi', beyân ve me'ânî yönlerini incelemeye gayret etmiştir.¹⁴³¹ Bazen de seci'li iki veya daha fazla fıkrayla âyetlerin fesahatini ifade etmeye çalışmıştır. Bu fıkraları aynı şekilde *Nesru'l-Cumân*'a da aktarmıştır.¹⁴³²

Nesru'l-Cumân'da ise âyetleri tefsir ederken nadiren belagatle ilgili açıklamalar yapmıştır. Bedi', beyân ve me'ânî ilimleri açısından kelime veya ifade tahlillerine girmemiştir. Kur'ân'ın i'cazı, üslûbu ve belagatiyle ilgili de pek az yerde bilgi aktarmıştır. Âyetlerin üslûbuyla ilgili düşüncelerini, tefsir ettiği âyet grubunun hemen altına, genellikle iki, bazen üç, nadiren de dört seci'li fıkrayla, ifade etmiştir. Onun üslûbu'l-Kur'ân'la ilgili açıklamalarını aşağıdaki örnekler üzerinde görmek mümkündür. Bakara sûresi 134. âyetin hemen akabinde şunları yazmıştır:

فالحظ هذه الآية وما قبلها من الايات ومعانيها الواضحات كأنها جملة واحدة في حسن مساقها و نظم اتساقها متردفة في الفصاحة الي ذروة الاحسان مفصحة بلاغتها بانها خارجة عن طبع الانسان.

“Bunu ve bundan önceki âyetleri ve onların açık manalarını düşün. Cümlelerin sevk edilmiş güzelliğiyle, düzenli dizilişleriyle hepsi sanki bir tek cümle gibidir. Eş anlamlı oluşlarıyla fesahatte güzelliğin zirvesindeler. Belagatlarındaki berraklıkla insan kudretinin dışına çıkmaktadırlar.”¹⁴³³

¹⁴²⁹ Zürcânî, I, 331; Kattân, 258-259; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 162; Turgut, 165.

¹⁴³⁰ Kattân, 259; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 162; Turgut, 165.

¹⁴³¹ İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, III, 2a,b; III, 3a; III, 9b; III, 19b; III, 25a; III, 28a; III, 58b; III, 59b; III, 61b; III, 64b; III, 67b; III, 73a; III, 76b; III, 90a; III, 103a; III, 111b; III, 112a; III, 115b; III, 130a; III, 165b; III, 169b; III, 179b; III, 183a; III, 184b; III, 192b.

¹⁴³² İbn Korkmaz, *Fethu'r-Rahmân*, I, 35a; I, 39a; I, 47a; I, 53a; I, 58b; I, 61b; I, 64b; I, 66a; I, 67a; I, 68b; I, 73b; I, 78a; I, 79a; I, 82a; I, 83a; I, 84a; 91a; I, 99a; I, 108b; I, 109b; I, 112b; I, 117a; I, 127a; I, 131a; I, 133a; I, 137a; I, 138b; VI, 7a; VI, 22b; VI, 25b; VI, 33a.

¹⁴³³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 66b.

Müfessir âyetlerin taşıdığı parlak üsluba dikkat çekmektedir. فالحظ tabirini kullanarak okuyucunun âyetlerdeki fesahata ve belagata yoğunlaşmasını istemektedir. Kur'ân'ın nazım güzelliğine de bazen şöyle dikkat çekmektedir:

منسوق كلماتها في الاحكام، بعضها علي بعض كنسق الليلي، مشرقة الدلالة كاشراق الشمس في برجها العالي، سامية في الفصاحة الي اعالي ذروة الدراري.

“Kelimeler, ahkâm için gecenin yıldızları gibi birbirine iliştiler. Delalet ediş parlaklığı yüksek burçtaki güneşin parlaklığı gibidir. Fesahatteki yüceliği, yıldızların zirvesine kadar yücedir.”¹⁴³⁴

Burada kelimelerin dizilişlerini yıldızların dizilişlerine, âyetlerin ifadelerindeki berraklığı ve parlaklığı güneşe benzetmektedir.

Kur'ân'ın üslûbuyla ilgili Ebû Hureyre'den şu hadisi nakletmiştir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَا مِنْ نَبِيٍّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ إِلَّا قَدْ أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ آمَنْ عَلَيْهِ الْبَشَرُ، وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيَتْ وَحِيًّا أَوْحَاهُ اللَّهُ إِلَيَّ فَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ."

Resulullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Peygamberlerden hiç biri yoktur ki, ona beşerin emsaline iman ettiği mu’cizelerin misli verilmiş olmasın. Bana verilen (mu’cize) ise ancak Allah'ın bana vahyettiği (Kur'ân-ı Kerîm)'dir. Binaenaleyh kıyâmet gününde ben peygamberlerin en çok tabî bulunanı olmayı ümid ederim.”¹⁴³⁵

İbn Korkmaz, Müslim'in de naklettiği bu hadisin sıhhatinde ittifak olduğunu belirttikten sonra şöyle demektedir:

فالآيات البيّنات هو القرآن وما به من انواع المعجزات من جزالة اللفظ و فصاحته وانسجام النظم وبلاغته. وعبارة نظمه عجز عنها فصحاء العالم وبلغاؤه وارباب الكلام اّبان زمانه وخطباؤه وفي كل وقت واوان و كل حين والي الان. فالعجز منهم ومن ذا يحيط تحقيقه كلام الحي القيوم. فاذا تلوت ما منه اردت، تري ان الله جمع معان كثيرة في الفاظ يسيرة ومنها اشباع المعاني في الحروف القليلة من الكلام، وتضمنها كثيرا من الحقائق وانواعا من الاحكام، ومنها ادراج ما اشتمل عليه جميع الكتب المنزل علي الانبياء عليهم السلام، وفيه من المواعظ والحكم ما اشتمل عليه من قصص سائر الامم.

¹⁴³⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 88b.

¹⁴³⁵ Müslim, *İman*, 239 (152); *Nesâî*, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1; İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 48b.

“Apaçık âyetler, Kur’ân-ı Kerîm ile onun belagati, nazmının insicamı, fesahati, lafızlarının açıklığı gibi i’câz çeşitleridir. Nazmının ibarelerinden, Kur’ân’ın indiği zamandan günümüze kadar her anda ve zamanda yaşamış olan dünyadaki fesahat, belagat ve söz ustaları acze düşmüşlerdir. Hayy ve Kayyûm olan Allah’ın kelâmını iyi bir şekilde araştıran herkeste bu acziyet gerçekleşmiştir. Onda olanları arzularak okursan Allah’ın basit lafızlarda büyük anlamlar, pek az harfte kelâmdaki dolu dolu manalar topladığını ve bunların pek çok hakikati ve çeşitli hükümleri içerdiğini, onun, peygamberlere indirilmiş olan bütün kitapların ihtiva ettiği hususları kapsadığını, önceki ümmetlerin kıssalarından mev’izeler ve hikmetler barındırdığını görürsün.”¹⁴³⁶

Müellif Yûnus sûresi 38. âyeti tefsir ederken de buna benzer ifadeler yazmıştır.¹⁴³⁷ Hûd sûresi 13. âyeti tefsir ederken ise şöyle demektedir:

اي طعنوا فيما جنتهم به من الحكم والمعاني والفصاحة والدقائق والاسرار والانوار والبلاغة والحقائق.

“Yani “senin onlara getirdiğin Kur’ân’dan tenkit ettikleri hikmetleri, meânîyi, fesahati, incelikleri, sırları, nurları, belagati ve hakikatleri” (ihtiva eden on sûre getirin.)”¹⁴³⁸

İbn Korkmaz, burada Kur’ân’ın i’caz açısından meydan okuyuşunu açıklarken, benzerini getirmek isteyenlerden “hikmeti, meânîsi, fesahati, incelikleri, sırları, nurları, belagati ve hakikatleri” açısından Kur’ân’ın benzeri olabilecek 10 sûre getirmelerinin istendiğini söylemektedir.

Müfessir edebi sanatlarla ilgili de şöyle bir ifade kullanmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَانْتِظِرْ نَفْسُ مَا قَدَمْتُ لِعَدِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ... وجعل في لفظ اتَّقُوا اللَّهَ التكرير للتوكيد المفيد.

“Ey inananlar! Allah’tan sakının; herkes yarına ne hazırladığına baksın; Allah’tan sakının, çünkü Allah işlediklerinizden haberdardır.”¹⁴³⁹ “Âyette “اتَّقُوا اللَّهَ” lafzı, faydalı bir pekiştirme için tekrar edilmiştir.”¹⁴⁴⁰ Burada lafzın tekrarıyla te’kit sanatının icra edildiğini ifade etmektedir.

¹⁴³⁶ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 48b.

¹⁴³⁷ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 357a.

¹⁴³⁸ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 367a.

¹⁴³⁹ Haşr, 59/18.

¹⁴⁴⁰ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, II, 324b.

İbn Korkmaz, gruplara ayırarak ele aldığı âyetlerin üslûbuyla ilgili müstakil seci'li fıkralar kaleme almıştır. Genellikle iki fıkradan oluşan bu seci'ler nadiren de üç, dört veya altı fıkradan oluşmaktadır. Fıkralar çoğunlukla kısa, bazen de beş ve daha fazla kelimededen oluşmaktadır. Bu konuda on bir kelimeyi aşan uzun fıkralı seci'ler yazmamıştır.

Üslupla ilgili yazdığı seci'lerde edebî sanata özen göstermiştir. Tefsir metnindekilerden daha güzel seci'li ifadeler yazmıştır. Hem kafiye hem de vezin açısından ifadelerini süslemiştir. Göze ve kulağa hoş gelen çok miktarda mutarraf, hâli, murassa' türü seciler kaleme almıştır. Tarsi' sanatına da sık sık başvurmuştur.

Burada önemli olan bir husus ise bu tür seci'lerinin sanat açısından büyük bir değer ifade etmesine rağmen içerik olarak sönük kalmalarıdır. Farklı âyetlerle ilgili pek çok zaman aynı kelimelerden oluşan cümlelerle meramını ifade etmiş ve bu yüzden çok miktarda kelime veya ifade tekrarı yapmıştır. Bazen seci'deki her iki fıkrayı, bazen de sadece fıkranın başındaki kelimeleri tekrar etmiştir. Kelime tekrarları çok fazla olduğu için ifadeleri bazen kalıp cümle görüntüsü vermektedir. İbn Korkmaz, bu tür seci'lerinde¹⁴⁴¹،¹⁴⁴²،¹⁴⁴³،¹⁴⁴⁴،¹⁴⁴⁵،¹⁴⁴⁶،¹⁴⁴⁷،¹⁴⁴⁸،¹⁴⁴⁹ اشاره، عبارت، تهذيب، ترتيب، إلحظ، تلق، بيان، توضیح - ایضاح، برهان

¹⁴⁴¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 10b; I, 14a; I, 16a; I, 17a; I, 19b; I, 21a; I, 24a; I, 27a; I, 28a; I,b; I, 29a; I, 30b; I, 33b; I, 37b; I, 54b; I, 57a; I, 67b; I, 77b; I, 78b; I, 91a; I, 94a; I, 101b; I, 104b; I, 113b; I, 128b.

¹⁴⁴² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 10b; I, 14a; I, 15a; I, 16a; I, 17a; I, 28a,b; I, 29a; I, 30b; I, 33b; I, 36a; I, 57a; I, 67b; I, 77b; I, 78b; I, 87b; I, 91a; I, 94a; I, 101b; I,104b; I, 128b.

¹⁴⁴³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 18a; I,b; I, 21b; I, 25b; I, 26b; I, 27a; I, 29b; I, 38a; I, 39a; I, 42a; I, b; I, 43a; I, 45a; I, 47a; I,b; I, 49b; I, 57b; I, 58a; I, 60b; I, 63a; I, 65b; I, 66a; I, 70a; I, 72b; I, 73b; I, 75a; I,b; I, 77a; I, 78b; I, 80a; I, 82b; I, 86a; I, 88b; I, 89a; I, 90a; I, 93b; I, 94b; I, 95b; I, 97a; I, 98a; I, 99a; I,b; I, 100a; I,b; I, 101b; I, 104a; I, 105b; I, 107b; I, 113a; I, 115b; I, 116a; I,b; I, 117a; I, 123a; I, 129b; I, 132b; I, 138a; I, 140a; I, 141b; I, 143a,b; I, 145b; I, 146b; I, 148a; I, 149a; I,b; I, 150a; I, 153a; I, 155a; I, 160b; I, 161b; I, 162a; I, 165a; I, 166a; I, 167a; I, 169a,b; I, 170b.

¹⁴⁴⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 27a; I, 38a; I, 42b; I, 47a; I,b; I, 57b; I, 58a; I, 65b; I, 70a; I, 73b; I, 75b; I, 77a; I, 78a; I, 80a; I, 82b; I, 86a,b; I, 98a; I, 100a; I, 113a; I, 115b; I, 117a; I, 145b; I, 146b; I, 150a; I,153a; I, 170b.

¹⁴⁴⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 31a; I, 35b; I, 43b; I, 44a; I,b; I, 46b; I, 51b; I, 52a; I, 53b; I, 56a; I, 60a; I, 61b; I, 62a; I, 67b; I, 68b; I, 69a; I, 74a; I, 81b; I, 84a; I, 85a; I, 90b; I, 95a; I, 128a; I, 133a; I, 138b; I, 166a.

¹⁴⁴⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 49a; I, 58b; I, 62b; I, 93b; I, 141a.

¹⁴⁴⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 50b; I, 52b; I, 56b; I, 62b; I, 91b; I, 146a; I, 162a.

¹⁴⁴⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 43a; I, 133a; I, 148a; I, 164b; I, 170b.

¹⁴⁴⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 50b; I, 52b; I, 53a; I, 56b; I, 62b; I, 91b; I, 146a.

¹⁴⁵⁰تنبيه، ¹⁴⁵¹اتعاض - مواعظ - موعظة، ¹⁴⁵²تهديد، ¹⁴⁵³وعيد، ¹⁴⁵⁴تجديد، ¹⁴⁵⁵لفظ - الفاظ، ¹⁴⁵⁶تفسير، ¹⁴⁵⁷تحقيق، ¹⁴⁵⁸تدقيق، ¹⁴⁵⁹تلخيص، ¹⁴⁶⁰سرود، ¹⁴⁶¹تحرير kelimelerini çokça tekrar etmiştir.

Şimdi onun âyetlerin üslûbuyla ilgili seci'lerini örnekler üzerinde inceleyelim. İki, üç, dört veya altı fıkradan oluşan seci'lerine örnekler:

Bakara sûresi 211-212. âyetlerle ilgili şunu yazmıştır:

بيان بتقرير، وبرهان بتحرير.

“Sözlü bir beyân ve yazılı bir burhândır.”¹⁴⁶²

A'râf sûresi 152-156. âyetleriyle ilgili üçlü seci'de şöyle demektedir:¹⁴⁶³

تهذيب مسرود، في افعال اليهود، اهل البغي والحدود.

“İnkâr ve azgınlık ehli olan Yahûdiler'in fiilleri hakkında söylenmiş eğitici bir sözdür.”¹⁴⁶⁴

Mâide sûresi 64. âyetle ilgili yazdığı dörtlü seci'de şöyle demektedir:¹⁴⁶⁵

تهذيب في فضاة قول اليهود، اهل الخبث والخيانة والحدود، ونسبتهم يد الله بالغلول، وتجرائهم على الله بهذا المقول.

¹⁴⁵⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 48b; I, 51a; I, 81a; I, 83a; I, 151a.

¹⁴⁵¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 17b; I, 21a; I, 65a; I, 118a; I, 120a; I, 158a.

¹⁴⁵² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 66b; I, 151a.

¹⁴⁵³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 40a; I, 66a; I, 151a.

¹⁴⁵⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 35a; I, 36b; I, 53a; I, 96b.

¹⁴⁵⁵ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 26a,b; I, 54b.

¹⁴⁵⁶ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 19b; I, 45b; I, 146a; I, 157a; I, 159b; I, 162a,b; I, 167b.

¹⁴⁵⁷ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 101a; I, 103a; I, 143b; I, 144a; I, 147b; I, 150b; I, 152b; I, 168b.

¹⁴⁵⁸ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 101a; I, 103a; I, 152b; I, 168b.

¹⁴⁵⁹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 102b; I, 115a; I, 134b; I, 149b.

¹⁴⁶⁰ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 106b; I, 135b; I, 154a; I, 165b.

¹⁴⁶¹ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 112a; I, 159b.

¹⁴⁶² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 91b.

¹⁴⁶³ Başka örnekler için bk. İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 21b; I, 52a; I, 93a; I, 98a; I, 123a; I, 131b; I, 174b; I, 223b; I, 299b; I, 301a; I, 373a,b; II, 56/2b; II, 59/2b; II, 60/2b; II, 62/2b; II, 65/2a; II, 69/2b.

¹⁴⁶⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 299b.

¹⁴⁶⁵ Başka örnekler için bk. İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, I, 14a; I, 33b; I, 35b; I, 36a; 50a; I, 63b; I, 98b; I, 104b; I, 132b; I, 150b; I, 156a; I, 204b; I, 232a; I, 283b; I, 291b. Ayrıca altılı seci'ler için bk. I, 32b; I, 199b-200a.

“Allah’ın eline kapalılığı nispet ettikleri ve bu sözle Allah’a karşı cüret ettikleri sebebiyle, inkâr, hıyanet ve pislilik ehli Yahûdiler’in sözünün çirkefligini terbiye edici bir ifadedir.”¹⁴⁶⁶

Bakara sûresi 55-58. âyetlerle ilgili yazdığı altılı seci‘leri şöyledir:¹⁴⁶⁷

لطيفة عليّة، منيفة جلية، الفاظها فائقة، معانيها رائقة، مصنفة للاسماع، زاجرة عن الاطماع.

“Yüce bir latife, açık bir endam! Lafızları üstün, manaları açık. Dinletmek için tasnif edilmiş, tamahtan alıkoyan.”¹⁴⁶⁸

Bakara sûresi 49. âyetiyle ilgili yazdığı kısa seci‘leri şöyledir.

اشارة عزيزة، وعبارة وجيزة.

“Değerli bir işâret ve veciz bir ibaredir.”¹⁴⁶⁹

Nisâ sûresi 110-113. âyetlerle ilgili yazdığı uzun seci‘lerinde şöyle demektedir:

تهذيب فيمن عمل سؤئا وظلم نفسه، يعلم ان الاستغفار يذهب نكسه.

“İstiğfarın günahının yozlaşmasını gidereceğini bilip kötü amel işleyen ve nefesine zulmeden terbiye etmedir.”¹⁴⁷⁰

İbn Korkmaz’ın *Nesru’l-Cumân*’daki kısa seci‘lerinin her fıkrası iki, üç veya dört kelimededen oluşmaktadır. Orta uzunluktaki seci‘lerin fıkraları ise beşten ona kadar kelimededen müteşekkildir. Bunların bulunduğu yerler dipnotta belirtilmiştir.¹⁴⁷¹

¹⁴⁶⁶ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 232a.

¹⁴⁶⁷ Başka örnek için bk. İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 199b-200a.

¹⁴⁶⁸ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 32b.

¹⁴⁶⁹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 30b.

¹⁴⁷⁰ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 198a.

¹⁴⁷¹ İbn Korkmaz, *Nesru’l-Cumân*, I, 53b; I,54a; I,68b; I, 69a; I,71b; I,74a; I,b; I, 76b; I, 78b; I, 88a; I, 90a; I, 92a; I, 96a; I, 97b; I, 112b; I, 139b; I, 140a; I, 147b; I, 157b; I, 161b; I, 169a,b; I, 178a,b; I, 194a; I, 195a; I, 196b; I, 198a; I, 205b; I, 207b; I, 212a; I, 214b; I, 219b; I, 223a; I, 228a; I, 229b; I, 236a,b; I, 238b; I, 239a; I, 240a; I, 241b; I, 252a; I, 253a; I, 254b; I, 255b; I, 259b; I, 265a; I, 266a; I, 267a; I, 268b; I, 270b; I, 271a; I, 276a; I, 279b; I, 290a,b; I, 299a; I, 305a; I, 307b; I, 308a; I, 314b; I, 317b; I, 318a; I, 319a; I, 322b; I, 324b; I, 325a,b; I, 329a; I, 331b; I, 336b; I, 337b; I, 338a; I, 339a; I, 340b; I, 341a; I, 344a; I, 349b; I, 350b; I, 351b; I, 352a; I, 354b; I, 356a; I,363b; I, 364b; I, 365b; I, 367b; I, 375a; I, 378a; I, 382b; I, 385a; I, 386a,b; I, 387b; II, 8a; II, 10b; II, 30a; II, 40b; II, 45b; II,50b; II, 52b; II, 71b; II, 56/2a; II, 88a; II, 89a; II, 95b; II, 100b; II, 115b; II, 126a; II, 127b; II, 128b; II, 137b; II, 141a; II, 144b; II, 146a; II, 148b; II, 152b; II, 160a; II, 168b; II, 171a; II, 191a; II, 195a; II, 198a; II, 199b; II, 237b; II, 242b; II, 254a; II, 258a;

Mutarraf seci'lerine İsrâ sûresi 49-52. âyetlerle ilgili yazdığı şu fıkralar örnek verilebilir:

صرد في المشركين، المنكرين ليوم الدين.

“Hesap gününü inkâr eden müşriklerle ilgili serdedilen bir ifadedir.”¹⁴⁷²

Mütevâzî seci'lerine Yâsîn sûresi 28-36. âyetlerle ilgili yazdığı şu fıkralar örnek verilebilir:

تفسير مفيد واضح، وتحريير منفتح صالح.

“Açık, faydalı bir tefsir; pürüzsüz, iyi bir tahrirdir.”¹⁴⁷³

Murassa' seci'lerine Haşr sûresi 1-2. âyetlerle ilgili yazdığı şu fıkralar örnek verilebilir:

لوامع الفكر مقرونة بالتوضيح، وجوامع الذكر مشحونة بالتسبيح.

“Fikir parlaklığı açıklamaya ilişmiştir. Zikri toplayanlar tesbihle şenlenmiştir.”¹⁴⁷⁴

Bu örnekte her iki fikradaki لوامع - بالتوضيح; مشحونة - مقرونة; الذكر - الفكر; جوامع - لوامع kelimeleri mukabili olduğu kelimeyle vezin ve kafiye açısından uyum sergilemektedir.

İbn Korkmaz'ın tefsirini baştan sona kadar seci' sanatıyla yazmayı gaye edinmiş olduğu ve bunu başarılı bir şekilde uyguladığı anlaşılmaktadır. Daha önce denenmemiş olan bu anlatım kitaba farklı bir güzellik kazandırmıştır.

II, 259b; II, 262a; II, 267a; II, 273a; II, 279b; II, 280b; II, 288b; II, 289a; II, 308a; II, 310b; II, 317a; II, 319a; II, 365b; II, 377a; II, 392a; II, 393b.

¹⁴⁷² İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 44b. Başka örnekler için bk. I, 13b; I, 14a; I, 20a; I, 22a; I, 26b; I, 29a; I, 30a; I, 31a; I, 32a; I, 33b; I, 34b; I, 35b; I, 36a,b; I, 40a; I, 44a,b; I, 46b; I, 47b; I, 48a; I, 49a,b; I, 50a.

¹⁴⁷³ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 193b. Başka örnekler için bk. I, 16b; I, 17b; I, 18a,b; I, 19a,b; I, 21a,b; I, 24a,b; I, 25b; I, 29b; I, 33a; I, 37b; I, 39a; I, 40b; I, 42a,b; I, 43b; I, 51a,b.

¹⁴⁷⁴ İbn Korkmaz, *Nesru'l-Cumân*, II, 321b. Başka örnekler için bk. I, 10b; I, 14a; I, 16a; I, 17a; I, 27a; I, 28b; 30b; I, 32b; I, 38a; I, 43a; I, 45b; I, 47a; I, 52b; I, 65b; I, 66b; I, 67b; I, 75b; I, 77b; I, 78b; I, 82b; I, 86a; I, 91a; I, 94a; I, 96b; I, 100a; I, 101a,b; I, 102b; I, 103a; I, 104b; I, 111b; I, 113a; I, 115b; I, 120a,b; I, 125b; I, 134a; I, 142b; I, 145b; I, 149b; I, 150a; I, 152b; I, 153a; I, 156a; I, 159b; I, 164b; I, 167b; I, 168b; I, 170b.

SONUÇ

Günümüz ilim dünyasında pek tanınmayan İbn Korkmaz'ın yazdığı eserlerle hayatını anlatan diğer kaynaklar incelendiğinde çok yönlü bir âlim, şair ve şeyh olduğu; tefsir, kelâm, fıkıh, kıraat, bedi', hurûf, tıb ve eczacılık alanlarında kendisini iyi yetiştirdiği anlaşılmıştır. Evinin yakınına bir medrese yaptırdığı ve orada birçok öğrenci yetiştirdiği bilgisine ulaşılmıştır. Ancak hattatlıktan kazandığı paradan eğitime ayırdığı bütçe miktarı ile yetiştirdiği öğrenci sayısının ve niteliklerinin daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulabilmesi için medresesinin adı ve kapasitesi hakkındaki bilgiye de ulaşma ihtiyacı bulunduğu kanaatine varılmıştır.

İbn Korkmaz'ın şairliğinin, dili kullanma maharetinin ve dağarcığındaki kelime zenginliğinin seci' sanatını ustaca kullanmasına yardım ettiği, ayrıca bunun tefsirlerine ayrı bir tat kattığı görülmüştür. Şeyh olması nedeniyle tefsirlerinde mürîd-mürşid ilişkisine de değindiği, bazen bir şeyhin müridine hitabı gibi irşâdî bir üslup kullandığı tespit edilmiştir.

Müellifin yazdığı eserler günümüze ulaşmıştır. *Nesru'l-Cumân* adlı tefsiri ile kelâm, bedi' ve fıkıh alanında telif ettiği kitapları ile risâleleri Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerde yazma olarak bulunmaktadır. Topkapı Kütüphanesinde *Fethu'r-Rahmân* isimli hacimli tefsirinin bir kısmı mevcuttur. Kitabının birkaç cildinin de farklı ülkelerdeki kütüphanelerde olduğu tespit edilmiştir. Ancak bazı ciltlere ulaşamadığı için tefsirin tamamının günümüze intikal edip etmediğinin araştırılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

İbn Korkmaz'ın eserlerinde kelimelerin yapısıyla, sarf kurallarıyla ve gramerle ilgili çok hata bulunduğu, Arapça'da kullanılmayan bazı terkipler içerdiği iddiasının kısmen doğru olduğu ancak bunların çok olarak nitelenemeyeceği anlaşılmaktadır. *Fethu'r-Rahmân*'ın karışık olduğu konusunda yapılan tenkidin eserin, konuları işleme sistematığı açısından haksız olmadığı görülmektedir. Buna rağmen tefsirin, fıkıh, kelâm, münâsebet, esbâb-ı nüzûl, kıraat, belagat ve bazı kavramların izahıyla ilgili ayrıntılı bilgiler içeren kapsamlı güzel bir eser olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tefsirin bu yönleriyle ilgili akademik çalışmalar yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Müfessirin *Fethu'r-Rahmân* tefsirinin İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinin kaynaklarından olduğu iddiasının doğru olmadığı, Bursevî'nin alıntı yaptığı tefsirin Uleymî'nin *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân* adlı eseri olduğu tespit edilmiştir. İbn Korkmaz'ın tefsirinin kendisinden sonraki müfessirlere etkilerinin olup olmadığı konusunda araştırma yapılması gerektiği görülmüştür.

İbn Korkmaz'ın ikinci tefsiri olan *Nesru'l-Cumân*'ın ilk tefsiri olan *Fethu'r-Rahmân*'ın özeti olduğu, *Nesru'l-Cumân*'da ayrıntıya girmediği anlaşılmıştır. Tefsirdeki işârî te'villerin büyük çoğunluğunun ve başka konulardaki bazı açıklamalarının Necmeddîn Dâye'nin *Bahrü'l-Hakâik* isimli tefsirinden kaynak belirtilmeden nakledildiği tespit edilmiştir. Tefsirin kaynaklarının tam olarak ortaya çıkarılabilmesi için *Fethu'r-Rahmân* ve *Bahrü'l-Hakâik* ile kapsamlı bir şekilde karşılaştırılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Rivâyet tefsiri olmamasına rağmen eserin Kur'ân'ı Kur'ân'la, sünnetle, sahâbe ve tâbiîn sözleriyle ve siyer bilgisiyle tefsir etme bakımından azımsanmayacak kadar bilgi içerdiği görülmüştür. Tefsirde İsrâiliyyâta dair sınırlı sayıda rivâyet bulunduğu, Vehb b. Münebbih ve Ka'bu'l-Ahbâr'dan sadece muhtevası garip olan üç nakil aktardığı tespit edilmiştir.

Müfessirin *Nesru'l-Cumân*'da kıraat, sarf, nahiv, belagat ve kavram açıklaması gibi hususlara çok az değindiği; fıkıh ve kelâm'la ilgili daha çok bilgi içerdiği, fıkhî açıklamalarının Hanefî, kelâm'a dair izahlarının Eş'ârî mezhebine göre olduğu görülmüştür. İlmî yorumlarının ibret amacı taşıdığı, Allah'ın kudretini ve sıfatlarını idrak etmeye matuf olduğu; burçlar, menziller ve yer küreyle ilgili verdiği bazı bilgilerin günümüz verileriyle örtüştüğü, Tarih ve Coğrafya'yla ilgili yazdıklarının çoğunun okuyucunun ders çıkartmasına dönük olduğu anlaşılmıştır.

İbn Korkmaz'ın *Nesru'l-Cumân*'da Kur'ân İlimleriyle ilgili Muhkem-Müteşabih, Mübhemâtü'l-Kur'ân, Fedâilü'l-Kur'ân hususlarında herhangi bir bilgi aktarmadığı tespit edilmiştir. Mekkî ve Medenî, Hurûfu Mukatta'a, Esbâb-ı Nüzûl, Münâsebetü'l-Kur'ân ile Nâsîh ve Mensûh konularında ayrıntılı olmayan açıklamalar yaptığı, Hurûfu Mukatta'a'yla ilgili yazdıklarının *Fethu'r-Rahmân*'da da mevcut olduğu görülmüştür.

Nesru'l-Cumân'ın bol miktarda işârî açıklama içerdiği, özellikle birinci mücellette bu tür te'villere daha çok rastlandığı, ikinci mücelledin ilerleyen sayfalarında bunların iyice azaldığı tespit edilmiştir. Tefsirdeki işârî yorumlardan “muhabbet”, “kalp” ve “zikir”le ilgili olanlarının İbn Korkmaz'a ait olduğu, diğer işârî tevillerin başka kaynaklardan nakledildiği anlaşılmıştır.

Nesru'l-Cumân'ı başka tefsirlerden ayıran en önemli özelliğinin baştan sona seci' sanatıyla yazılması olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eserin orijinal yönünün bu olduğu kanaatine varılmıştır.

Tefsirin 2-5 fıkralı seci'li ifadelerinin edebi açıdan gayet güzel olduğu, fıkralardaki kelime sayılarını iki ile on arasında sınırlandırmış olmasının seci'li ifadelerine ayrı bir tatlılık kattığı görülmektedir. Âyetlerin üslûbuyla ilgili kendisine özgü olan bir tarzda âyetlerin hemen altına yazdığı bazı kısa seci'lerinin şiir beyitleri tadında olduğu hissedilmektedir. Müfessirin seci' uğruna manadan sapmadığı, konudan uzaklaşmadığı, tatvîle düşmemeye özen gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bazı işârî tefsirlerin kısmen seci'yle yazılmış olması bütün tefsirlerin sanatsız bir ifadeyle yazılmadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca tefsirlerinde seci'li bir üslup kullananların ortak özelliğinin şeyh veya tasavvuf erbabı oldukları görülmektedir. Bu da işârî tefsirlerin sanat ve edebiyat yönüyle de incelenmesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır.

İbn Korkmaz'ın *Nesru'l-Cumân* tefsirleriyle ilgili yurt dışında ve Türkiye'de akademik bir çalışma yapıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Makale düzeyinde de herhangi bir yayının tespit edilmemiş olması bu tezimizin bir boşluğu doldurabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak İbn Korkmaz'ın *Nesru'l-Cumân* tefsirinin ve diğer eserlerinin günümüze kadar tam hâliyle ulaşmış olması önemlidir. *Fethu'r-Rahmân* tefsirinin birçok yönüyle incelemeye değer olduğu, şiirle yazılmış ve övgüye mazhar olmuş olan *Zehru'r-Rebi'* adlı bedi'yle ilgili matbu kitabının eğitimde kullanılabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Kur'ân-ı Kerîm.

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Mezîlu'l-İlbâs*, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000.

el-Adnevî, Ahmed Muhammed, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, (thk. Süleyman b. Salih el-Hizyî), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikme, Suûdiyye, 1997.

Afîfî, Ebu'l-Alâ, *et-Tasavvuf es-Sevretü'r-Rûhiyyeti fî'l-İslâm*, Dâru's-Şa'b, Beyrut, ts.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Arberry, Arthur J., *The Chester Beatty Library A Handlist Of The Arabic Manuscripts*, Hodges, Figgis & Co. Ltd., Dublin, 1958.

Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Ay, Mahmut, *Ahmed b. Acîbe ve İşârî Tefsir Açısından "el-Bahru'l-Medîd"*, Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler (1250-1517)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.

el-Aydarûs, Muhyiddîn Abdulkâdir, *en-Nûru's-Sâfir an Ahbâri'l-Karni'l-Âşır*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1405.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyat*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

Aydın, İsmail, *Filolojik Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2010.

Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, Matba'a-i Âmire, İstanbul, 1335.

el-Bağdâdî, İsmail b. Muhammed, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâi'l-Muellifîn ve Âsâri'l-Musannifîn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, ts.

el-Bağdâdî, İsmail b. Muhammed, *Îzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyli ala Keşfi'z-Zunûn*, İhyâu Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

el-Bâkillânî, Ebû Bekr, *Temhîdu'l-Evâil fî Telhîsi'd-Delâil*, (thk. İmâduddîn Ahmed Haydar), Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfeti, Lübnan, 1987.

Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd, *Me'âlimü't-Tenzîl fî Tefsiri'l-Kur'ân*, (thk. Abdurrezzek el-Mehdî), Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420.

- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Kırca, Celal, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, 5. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV. Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 1995.
- el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdulgaffûr Attâr), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- el-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Matbaatü Ticâriyeti'l-Kübrâ, ts.
- el-Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf, *Ta'rifât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- el-Cüveynî, Mustafa ed-Dâvî, *Menhecu'z-Zemahşerî fî Tefsîri'l-Kur'ân ve Beyâni İ'câzihi*, 2. Baskı, Dâru'l-Meârif, Kahire, ts.
- Çelik, Fırat, *Sadreddin Konevî'de Muhabbet*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.
- ed-Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, Dâru'l-Mugnî, Suudi Arabistan, 2000.
- ed-Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- ed-Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî, *Tercemetü'l-Allâmeti's-Suyûtî*, Wetzstein I. 20.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2008.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016.
- Denton, Michael, *Sâniu'n-Nâr*, (trc. Rehf Zeydân), 1. Baskı, Merkezü Berâhîn li'l-Ebhâs ve'd-Dirâsât, Londra, 2017.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ebû Huzâm, Enver Fuâd, *Mu'cemu'l-Müstalahatı's-Sufiyye*, Mektebetü Lübnan Nâşırûn, 1993.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, ts.
- Eren, İsa, *Hadis'te İ'tibâr ve Sahihu'l-Buhârî'de İ'tibâr Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007.

- Erbaş, Muammer, *Kur'ân-ı Kerim'in Zâhirî Anlamına Yaklaşımlar*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008.
- Ertuğrul, Resul, *Kutbeddîn eş-Şîrâzî ve Tefsiri*, Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- el-Fihrisü's-Şâmil li't-Turâsi'l-Arabî'l-İslâmî'l-Mahtût: Ulûmu'l-Kur'ân Mahtûtâtî't-Tefsîr ve Ulûmihi*, el-Mecmeu'l-Melikî li Buhûsi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye, Müessesetü Âli'l-Beyt, Amman, 1989.
- Fuâd Abdülbâkî, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l Kur'âni'l Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Garsuddîn, Zeynuddîn Abdalbâsit, ez-Zâhirî, *Neclu'l-Emel fî Zeyli'd-Duvel*, (thk. Ömer Abdusselam Tedmurî), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2002.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid, *Mişkâtü'l-Envâr*, (thk. Semih Dugaym), Dâru'l-Fikri'l-Lübânî, Beyrut, 1994.
- el-Gazzî, Necmeddîn, *el-Kevâkibu's-Sâira bi A'yâni'l-Mieti'l-Âşira*, (thk. Halil el-Mansûr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Giyaseddîn Muhammed b. Sultanu'l-Vuzera Reşiduddîn, *Fevâidu'l-Giyâsiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 4637, İstanbul.
- Görmez, Mehmet, *Kalbin Erbaini*, 2. Baskı, Otto, Ankara, 2014.
- Gümüş, Saderttin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990.
- Hallâf, Abdulvahhâb, *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli'l-Fıkh)*, (trc. Hüseyin Atay), Ankara Üniversitesi Yayınları, ts.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek alâ Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, (thk. Ebû Abdullah es-Sûrukî- İbrahim Hamdi el-Medenî), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Mekke, ts.
- el-Haymî, Salâh Muhammed, *Fehresü Mahtûtâtı Dâri'l-Kutubi'z-Zâhiriyye*, (thk. Esmâ el-Himsî), Mecmeu'l-Lugati'l-Arabî, Dimaşk, 1969.
- Hizânetü't-Turâs, *Fihrisü'l-Mahtûtât*, Merkezu'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Riyad, ts.
- İbn Acîbe, Ahmed, eş-Şâzelî, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî, Neşreden: Hasan Abbâs Zekî), Kahire, 1419.

- İbn Allân, Muhammed, *Delîlü'l-Fâlihîn li Turuki Riyâzi's-Sâlihîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004.
- İbn Arabî, Muhyiddîn, *Futûhât-ı Mekkiyye*, Litera Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2007.
- İbn Arabî, Muhyiddîn, *İlâhî Aşk*, (trc. Mahmut Kanık), İnsan Yayınları, İstanbul, 2012.
- İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, (thk. Amr b. Garâme el-Amravî), Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz*, (thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422.
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh, *Rihletü İbn Battûta*, Akademiyetü'l-Memleketi'l-Magrib, Rabat, 1417.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Sıfetü's-Safve*, (thk. Ahmed b. Ali), Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2000.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâeddîn, *el-Câmiu'l-Kebîr fî Sınâati'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Mensûr*, (thk. Mustafa Cevad), Metbeu'l-Mecmeu'l-İlmî, 1375.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâeddîn, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, Daru'n-Nehda, Kahire, ts.
- İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, (thk. Seyyid Kesrevî Hasan), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.
- İbni Hazm, Ebû Muhammed Ali, *Güvercin Gerdanlığı- Sevgi ve Sevenlere Dair*, (trc. Mahmut Kanık), İnsan Yayınlar, İstanbul, 1998.
- İbn Hicce el-Hamevî, Ebû Bekir b. Ali, *Semerâtu'l-Evrâk*, Mektebetü'l-Cumhûriyeti'l-Arabiyye, Mısır, ts.
- İbn Hişâm, Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Enbârî ve Abdulhâfiz eş-Şiblî), Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bânî el-Halebî ve Evlâdihî, Mısır 1955.
- İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab fî Aşbâri men Zeheb*, (thk. Mahmud Arnavut), Dâru İbn Kesîr, Dımaşk-Beyrut, 1986.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed, *es-Sîre*, (thk. Süheyl Zekkar), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1978.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, (thk. Sâmi b. Muhammed Selâme), Dâru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1999.

- İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *Nesru'l-Cumân el-Muntazam min Fethi'r-Rahmân*, Beyazıt Kütüphanesi, 587, İstanbul.
- İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Topkapı Kütüphanesi III. Ahmed, A.35, İstanbul; Sofya Milli Kütüphanesi, Sofya, Bulgaristan, OP 548; Süleymaniye Kütüphanesi, Denizli 391, İstanbul; Mektebetü'l-Mahtûtât 2215 (3716), Kuveyt.
- İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *el-Elğâzu'l-Fıkhıyye*, Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi, 590, İstanbul.
- İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *Gaysü'l-Merî' ala Şevâhidi'l-Bedî'*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed 417, İstanbul; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 1042, İstanbul.
- İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *Zehru'r-Rebi' fî Şevahidi'l-Bedi'*, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007; Ayasofya Kütüphanesi, 4031, İstanbul.
- İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *Kabesü'l-Muctebâ fî Şerhi'l-Esmâi'l-Husnâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 3955, İstanbul.
- İbn Korkmaz, Nâsiruddîn Muhammed el-Aktemurî, *Kabesü'l-Müctedî ve Tevkiyetü'l-Mübtedî*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1326, İstanbul; Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1583, İstanbul.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvinî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddîn, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1955.
- İbn Meserre, Muhammed, *Risâletü'l-İ'tibâr*, Arayışlar Dergisi, yıl: 1, sy. 1, 1999.
- İbn Receb, *Câmi'u'l-'Ulûm ve'l-Hikem*, (thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr), Dâru's-Selâm li't-Tıba'a, 2004.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Faslu'l-Makâl*, (thk. Muhammed Amâre), 2. Baskı, Dâru'l-Meârife, ts.
- İbn Salâh, eş-Şehrezûrî, *Fetâvâ İbn Salâh*, (thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdulkâdir), Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Beyrut, 1407.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Mursî, *el-Muhassas*, (thk. Halil İbrahim Cefâl), Dâru İhyaî Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1996.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, (thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım), Mecme'u'l-Melik Fahd, Medine, 1995.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn, *Mukaddimetü't-Tefsîr*, (Mecmû'u Fetâvâ içinde), Mecme'u'l-Melik Fahd, Medine, 1995.

- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn, *Zâhir ve Bâtın İlmine Dair Bir Risâle*, (çev. Mustafa Öztürk ve Ali Bolat), Tasavvuf, Yıl. 2, Sayı, 6, Mayıs 2001.
- İbrahim Hakkı, Erzurumlu, Marifetnâme, *Marifetname*, (Sadeleştiren, Turgut Ulusoy) İbrahim Hakkı Vakfı, İstanbul, 1994.
- el-İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1412.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl, *eş-Şifâ bi Ta'rifî Hukuki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- Kahveci, İhsan, *Kur'ân'da Zikir Kavramı ve Boyutları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995.
- Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'şâ fî Sinaâti'l-İnşâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Karadağ, Ahmet, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Kalbin Nitelikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2011.
- Karaman, Hayrettin - Çağrııcı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kafî - Gümüş, Sadrettin, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- Kasım Abdeh Kasım, *Asru Selâtîni'l-Memâlîk*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1994.
- Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat, 1941.
- Katib Çelebi, *Silmu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, (thk. Muhammed Abdulkadir Arnâvût), IRCICA, İstanbul, 2010.
- el-Kattân, Mennâ Halil, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risale, 18. Baskı, Beyrut, 1991.
- Kaya, Mesut, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyyat'a Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, Doktora Tezi, Konya, 2013.
- Kazvîni, Zekeriya b. Muhammed, *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*, Gottingen, 1848.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Mü'ellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut, ts.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed, *et-Te'arruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri-İbn Ebî Ebî Hâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi-*, Doktora Tezi, Ankara, 2001.

- Komasyon, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1987.
- el-Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1964.
- el-Kuşeyrî, Abdulkerîm b. Hevâzin, *Letâifü'l-İşârât*, (thk. İbrahim el-Besyûnî), el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmeti li'l-Kitab, 2. Baskı, Mısır, ts.
- el-Kuşeyrî, Abdulkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Dâru'l-Me'arif, Kahire, ts.
- el-Maglûs, Sâmi b. Abdillâh b. Ahmed, *Atlasu Tarihi'l-Asri'l-Memlûkî*, Mektebetü'l-Abîkân, Riyad, 1433.
- el-Makdisî, el-Mutahhir b. Tâhir, *el-Bed'u ve't-Târîh*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Bûr Saîd, ts.
- el-Makrîzî, Takiyuddîn Ahmed b. Ali, *İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li-Nebiyyi mine'l-Ehvâl ve'l-Emvâl ve'l-Hefedeti ve'l-Metâ'*, (thk. Muhammed Abdulhamîd el-Nemîsî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1999.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed, *Tefsîru'l-Mâturîdî (Te'vilâtu Ehli's-Sünne)*, (thk. Mecdî Baslom), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasen, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- el-Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Moyer, Sir William, *Tarihu Devleti'l-Memâlik fi Mısır*, (trc. Mahmud Abidîn- Selim Hasan), Mektebetü Medbûlî, Kahire, 1995.
- Muhammed Kürd Ali, *Mecelletü'l-Muktebes*, sayı, 19, ts.
- Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, (thk. Abdullah Mahmud Şahate), Beyrut, 1423.
- el-Münâvî, Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.
- Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Nahcuvânî, Ni'metullah, *el-Fevâtihu'l-Îlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye*, Dâru Rekâbî li'n-Neşr, Mısır, 1999.
- Necmeddîn el-Kübrâ - (Necmeddîn Dâye), *et-Te'vilâtü Necmiyye*, (thk. Ahmed Ferîd el-Mizyâdî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421.

- en-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- en-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2001.
- en-Nîsâbü'rî, Nizâmuddîn, *Garâibü'l-Kurân ve Regâibü'l-Furkân*, (thk. Eş-Şeyh Zekeriya Umeyrât), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416.
- en-Nuaymî, Abdülkâdir b. Muhammed, *ed-Dâris fî Tarihi'l-Medâris*, (thk. İbrahim Şemseddîn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Nuveyhiz, Âdil, *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslami ve hetta'l-Asri'l-Hâdir*, Müessesetü Nuveyhiz, Beyrut, Lübnan, 1988.
- Okuyan, Mehmet, *Necmeddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1994.
- Özçelik, Mevlüt, *İmam Gazzâlî'de Nefsin Tezkiyesi ve Kalbin Tasfiyesi*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018.
- Öztürk, Nilgün, *Hz. Aişe ve Tefsir İlmindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Rahmetü'ş-Şâmisî, Yusuf Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm li İzziddîn Abdilazîz b. Abdisselâm es-Sülemî (ö. 660/1262) min Evveli Sûreti'l-Fâtîha ila Âhiri sûreti't-Tevbe*, Doktora Tezi, Câmîatü Ummi'l-Kurâ, Kulliyetü'd-Da'veti ve Usûli'd-Dîn, Suûdi Arabistân, 1998.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420.
- Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lîm-i Edebiyyat*, İstanbul, 1299.
- er-Rûmî, Mevlâna Celaleddîn, *Mesnevî*, (trc. Veled İzbudak), MEB. Yayınları, İstanbul, 1991.
- Sa'lebî, Ebû İshak, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. Ebû Muhammed b. Âşûr), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002.
- Sağır, Abdullah, *İbn Tağrîberdî'nin "el-Menhelu's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmi ve Sosyo-Kültürel Hayat*, Doktora Tezi, İstanbul, 2014.
- Salih, Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân, (Kur'ân İlimleri)*, (trc. M. Said Şimşek), Hibaş Yayınları, Konya, ts.
- es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, Menşurât Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, ts.
- es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddîn, *el-Cevâhiru'd-Durer fî Tercemeti Şeyhu'l-İslâm İbn Hacer*, (thk. İbrahim Bacıs Abdulmecid), Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999.

- Seher, Mahir Ahmed Ebû Atıyavî, *el-Makâmât fi'l-Asrayni el-Memlûkî ve'l-Usmânî Dirâsatün Tahlıliyye Nakdiyye*, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Gazze, 2014.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys, *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- es-Serrâc, Ebû Nasr, *el-Lüma'*, (thk. Abdulhalim Mahmud), Dâru'l-Kutubi'l-Hedîse, Mısır, 1960.
- Stewart, Devin J., *es-Sec'u fi'l-Kur'an (Saj' in the Qur'an)*, (trc. İbrahim 'Avad), Şeriketü'l-Ehrâm, 1995.
- es-Suyûtî, Celâleddîn, ed-*Dürrü'l-Mensûr fi't- Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, ts.
- es-Suyûtî, Celâleddîn, *el-Câmiu's-Sağîr*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.
- es-Suyûtî, Celâleddîn, *Nazmu'l-Ikyân fi A'yâni'l-A'yân*, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- es-Suyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), el-Hey'etü'l-Mısriyye, Mısır, 1974.
- es-Sühreverdî, Şehâbeddîn, *'Avârifü'l-ma'ârif* (Gazzâlî, İhyâ V. cildi içinde), Beyrut, ts.
- es-Sülemî, İzzüddîn Abdülazîz İbn Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî), Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1990.
- Şâkir, Mahmud, *Tarihu'l-İslâmî -el-Ahdu'l-Memlûkî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1991.
- eş-Şâtübî, İbrahim b. Mûsâ, *el-Muvâfakât*, (thk. Ebû Ubeyde), Dâru İbn Affân, 1997.
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk, 1414.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2000.
- Takkûş, Muhammed Süheyl, *Tarihu'l-Memâlik fi Mısır ve Bilâdi's-Şâm*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1997.
- et-Tancî, Bedru'l-Amrânî - el-Gâzî, Muhammed Saîd, *el-Fehresu'l-Vasfî li Mahtûtâti Hizâneti'l-Mescidi'l-A'zâm bi Vezzân*, Vezâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Magrib, 2008.
- et-Tayyâr, Müsâid b. Süleyman, *Mefhûmu't-Tefsîr ve't-Te'vîl ve'l-istinbât ve't-Tedebbür ve'l-Müfessir*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, 1427.

- Tenik, Ali - Göktaş, Vahit, *Zikir*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2015.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. Sevre, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- et-Tirmizî, Hakîm, *Beyânü'l-Fark Beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fu'âd ve'l-Lüb*, (nşr. Yusuf Velid Mer'â), Müessesetü Âl-i'l-Beyt, Ürdün, 2009.
- Togan, A. Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul, 1991.
- el-Uleymî, Mucîruddîn b. Muhammed, *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru'n-Nevâdir, 2009.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.
- el-Ulvî, el-Mueyyed, Yahya b. Hamza b. Ali, *et-Tirâzu lî Esrâri'l-Belaga ve Ulûmi Hakâiki'l-İ'câz*, el-Mektebetü'l-Unsuriyye, Beyrut, 1423.
- Vâkidî, Ebû Abdillâh, *el-Megâzî*, (thk. Marsden Jones), Dâru'l-E'lemî, Beyrut, 1989.
- Yalçın, Selami, *Allah Hangi Kullarını Sever*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yaman, Vezire, *İtikadî Açından Zikir Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- Yıldız, Murat, *Yusuf b. Yahya el-Çerkesî ve Tefsirdeki Metodu*, Doktora Tezi, Samsun, 2010.
- Yiğit, İsmail, "*Siyasî-Dinî- Kültürel-Sosyal*" *İslâm Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991.
- ez-Zebîdî, Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, ts.
- ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1976.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddîn, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1957.
- ez-Zeydî, Müfid, *Mevsuetü't-Tarihi'l-İslamî el-Asru'l-Memlûkî*, Dâru Üsâme li'n-Neşr, Amman, 2009.
- ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Baskı, 2002.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdulazim, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.

Makaleler

- Ağbal, Davud, İbnü'l-Arabî'nin İşârî Tefsir Anlayışının Fikrî Arka Planı, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8, ss. 221-271, Amasya, 2017.
- Arâr, Mehdi Es'ad, "Mükaddimesi", *Zehru'r-Rebi' fi Şevahidi'l-Bedi'*, ss. 9-35, Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- Ateş, Süleyman, Zikir, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, ss. 235-244, 1966.
- Ayaz, Fatih Yahya, Memlûkler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2), ss.1-38, Adana, 2016.
- Aydın, İbrahim Hakkı, "Kenz-i Mahfî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXV, 258-259, İSAM Yayınları, Ankara, 2002.
- Aydın, İsmail, Kur'ân'la İlgili İlk Filolojik Çalışmaların Tefsir İlmi Açısından Değerlendirilmesi, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. XI, sy. 1, ss. 37-63, 2011.
- Aydın, Muhammed, "Rivâyet Tefsiri" Kavramı ve Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XX, (2009/2), ss. 1-32, Sakarya, 2009.
- Bahadır, Gürhan, "İra Marvın Lapidus'un "Muslim Cities In The Later Middle Ages" Kitabına Göre Memlûk Tarihi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 20, sy. 2, ss. 383-398, Elazığ, 2010.
- Bardakçı, M. Necmettin, Risaletü'l-İtibar-Muhammed İbn Meserre, *Araştırmalar*, Yıl: 1, sy. 1, ss. 251-261, 1999
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî ve "Letâifu'l-işârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele"nin Yorumu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, ss.189-213, Urfa, 2001.
- Bilgiz, Musa, Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 25, ss. 205-232, Erzurum, 2006.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, ss. II, 238-242, İSAM Yayınları, İstanbul, 1989.
- Büyük, Enes, Tefsirde İsrâiliyyât'ın Arap Kültürüyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, ss. XIV, 91-107, Samsun, 2014.
- Çelebi, İlyas, "Havas İlmi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XVI, 517-521, İSAM Yayınları, İstanbul, 1997.
- Demir, Abdullah, İşârî Tefsirin Delilleri, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sy. 1, ss. 1-7, 2015.

- Denizer, Nurullah, İşârî Tefsirlerdeki Kıssa ve Mesel Yorumlarında İ'tibâr /Analoji Yöntemi: İsmail Hakkı Bursevî Örneği, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, sy. 11, ss. 92-114, 2017.
- Dizer, Muammer, "Ay", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. IV, 183-186, İSAM Yayınları, İstanbul, 1991.
- Doğan, Hüseyin, Tefsir-Te'vil Ayrımı ve Te'vilin Dinî Nasslarda İfade Ettiği Anlam Dünyası, *İslâm ve Yorum- Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, I. cilt, ss. 389- 408; Yayına Hazırlayan: Fikret Karaman, Malatya İlahiyat Vakfı, Malatya, 2017.
- Durmuş, İsmail, "İtnâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XIX, 215-219, İSAM Yayınları, İstanbul, 1999.
- Durmuş, İsmail, "Seci'", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXXVI, 273-275, İSAM Yayınları, İstanbul, 2009.
- Fayda, Mustafa, "Siyer ve Meğâzî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXXVII, 319-324, İSAM, İstanbul, 2009.
- Görgün, Tahsin, İslâm Medeniyetinin Temel Kavramı ve Terimi Olarak Kesb, *Uluslararası Serahsî Sempozyumu*, ss. 75-80, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Gördük, Yunus Emre, "Tefsir-Te'vil" Ayrımı ve İşârî Tefsirin Öznel Mahiyeti Bağlamında "Yorum-Algı" Sorunu, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, ss. 01-27, Denizli, 2017.
- Gördük, Yunus Emre, İşârî Tefsirin Mahiyeti, Şer'î Temelleri ve Bâtınî Yorumdan Farkı, *Marife*, ss. 9-47, Yaz 2011.
- Hamidi, Muhammed, İmam Şafî'nin Talebeleri, Mezhebini Yayan Âlimler ve Silsile Halinde Şafî Fıkhı, *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kışkıncında İmam Şafî*, ss. 577-605, Editör: M. Mahfuz Söylemez, Araştırma Yay, Ankara, 2014.
- "İ'tibâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXIII, 455, İSAM Yayınları, İstanbul, 2001.
- Kanat, Cüneyt, Orta Doğu'da Hakimiyet Mücadelesi (1382-1447) Memlûk-Timurlu Münasebetleri, *Türkler*, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, ss. V, 134-143, Ankara, 2002.
- Kara, Mustafa, "Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, ss. X, 328-330, İSAM Yayınları, İstanbul, 1994.
- Karataş, Ali, Kur'ân'ı Kur'ân ile Anlama, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 31, ss. 177-197, Samsun, 2011.

- Kılıç, Filiz - Yıldız, Ayşe, Sehi, Latifi ve Aşık Çelebi Tezkirelerinde Seci', *Osmanlı Araştırmaları-XXVII*, Neşir Heyeti- Halil İnalçık - İsmail E. Erünsal, ss. 235-254, İstanbul, 2006.
- Kızıltoprak, Süleyman, "Memlûk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXIX, 87-90, İSAM Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kızıltoprak, Süleyman, Memlûk Sistemi, *Türkler*, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, ss. V, 320-334, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- King, David A., Memlûk Astronomisi, çev. Ayşe Dudu Kuşçu, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 29, ss. 421-460, Konya, 2011.
- Koçar, Musa, İslam İnançları Açısından Zikir, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7, ss. 103-121, 2000.
- Koprman, Kazım Yaşar, Mısır Memlûkleri, *Türkler*, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, ss. V, 99-143, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Kut, Günay, "Acaibü'l-Mahlûkât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. I, 315-317, İSAM Yayınları, İstanbul, 1988.
- Kutluer, İlhan, "Düşünme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. X, 53-57, İSAM Yayınları, İstanbul, 1994.
- Kutluer, İlhan, "Muhabbet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXX, 388-389, İSAM Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kutluer, İlhan, "Burç", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. VI, 422-424, İSAM Yayınları, İstanbul, 1192.
- Namlı, Ali, İsmail Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 9, sy. 18, ss. 365-385, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 2011.
- Namlı, Ali, *Rûhu'l-Beyân Kur'ân Meâli ve Tefsiri, (Mukaddime)*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2005.
- Öngören, Reşat, "İbn Atâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. IXX, 336, İSAM Yayınları, İstanbul, 1999.
- Öngören, Reşat, "Zikir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XLIV, 409-412, İSAM Yayınları, İstanbul, 2013.
- Özgen, Mehmet Kasım, Anemon, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, sy. 2, ss. 215-227, 2013.
- Öztürk, Mustafa, Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri: Bir Mahiyet Soruşturması, *Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. 8, sy. 2, ss. 1-20, Temmuz-Aralık 2008.

- Öztürk, Mustafa, “Sehl et-Tüsterî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXXVI, 321-323, İstanbul, 2009.
- Reis, Bedriye, Kuşeyrî'nin Letâifü'l-İşârâtı Bağlamında Kalbin İdraki, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), ss. 537-558, 2019.
- Selvi, Dilaver, Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu, *Marife Dergisi*, sayı.10/3, ss. 261-281, Kış 2010.
- Selvi, Dilaver, İbn Acîbe'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu, *Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd-Kur'an'ın Tefsiri ve Tasavvufî İşâretleri*, c. 1, ss. 69-152. Semerkand Yayınları, İstanbul, 2011.
- Soysaldı, H. Mehmet, Kur'ân'da İbadet ve Zikir Kavramları, *Elazığ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, ss. 1-33, 1998.
- Tenik, Ali - Göktaş, Vahit, Tasavvufî Düşünce de Zikir ve Zikrin Benlik İnşâsına Etkisi, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8 (15), ss. 263-286, Ocak 2014.
- Turan, Abdülbaki. “Kuşeyrî ve “Letâifü'l-İşârât” İsimli Tefsiri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, ss. 35-54, Konya, 1991.
- Türk, İdris, Bâyezîd-i Bistâmî'nin Muhabbetullah Anlayışı, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5, ss. 2005-2020, Spring 2014.
- Uludağ, Süleyman, “Aşk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, ss. IV, 11-17, İSAM Yayınları, İstanbul, 1991.
- Uludağ, Süleyman, “Bâtın ilmi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. V, 188-189, İSAM Yayınları, İstanbul, 1992.
- Uludağ, Süleyman, “İşârî Tefsir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXIV, 424-428, İSAM Yayınları, İstanbul, 2001.
- Uludağ, Süleyman, “Kalb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, ss. XXIV, 229-232, İSAM Yayınları, İstanbul, 2001.
- Uludağ, Süleyman, “Muhabbet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXX, ss. 386-388, İSAM Yayınları, İstanbul, 2005.
- Uzun, Mustafa, “İtnâb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XIX, 219-220, İSAM Yayınları, İstanbul, 1999.
- Uzun, Mustafa, “Secî”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXXVI, 275-276, İSAM Yayınları, İstanbul, 2009.
- Ünal, Necdet, Kur'ân'ı Kerim'de Geçen Kalb-i Selim Üzerine Bir Araştırma, *SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, Yıl: 4, sy. 13, s. 123-135, Ağustos, 2017.

- Yalar, Mehmet, Önsöz, *Letâifu'l-İşârât Tefsiri*, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Yavuz, Salih Sabri, “Süyût”î, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXXVIII, 202-204, İSAM Yayınları, İstanbul 2010.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Kesb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXV, 304-306, İSAM Yayınları, İstanbul, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “İ‘câzü'l-Kur‘ân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXI, 403-406, İSAM Yayınları, İstanbul, 2000.
- Yerinde, Âdem, Dil ve Belâgat Yönünden Ebüssuûd Efendi'nin Tefsiri İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm, *Usûl İslam Araştırmaları*, sy. 26, ss. 241-276, Temmuz-Aralık, 2016.
- Yıldırım, Ahmet, İslâm Düşünce Geleneğinde İşârî ve İrfânî Yorum, *İslâm ve Yorum-Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, ss. I, 465-483, Yayıma Hazırlayan: Fikret Karaman, Malatya İlahiyat Vakfı, Malatya, 2017.
- Yıldız, Ayşe, Bazı Belâgat Kitaplarına Göre Seci'nin Tanım ve Tasnifi Üzerine Düşünceler, *Türkoloji Araştırmaları: Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, II. cilt, 4 (2)*, Tunca Kortantamer Özel Sayısı II, ss.1055-1065, 2007.
- Yiğit, İsmail, Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış, *Türkler*, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, ss. V, 748-756, Ankara, 2002.
- Yiğit, İsmail, “Memlûkler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. XXIX, 90-97, İSAM Yayınları, İstanbul, 2004.

İnternet siteleri

<http://www.aljazi.org>

<http://www.almajidcenter.org>

https://archive.org/details/alturki22_gmail_20180709_0809/page/n3.

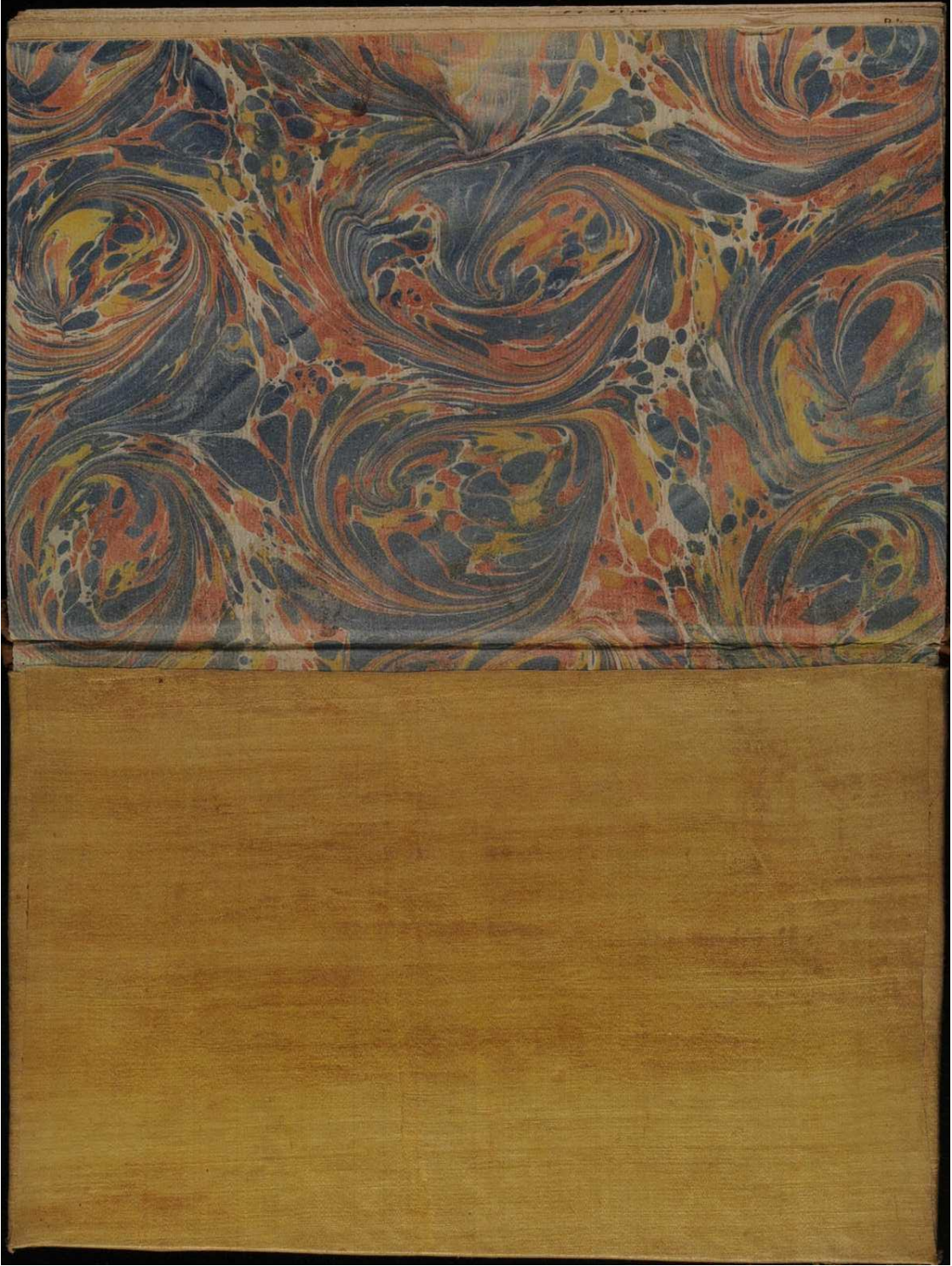
<http://www.biu.edu.lb>

<http://thesis.mandumah.com>

<http://wadod.org>

EKLER

Ek 1: *Nesru'l-Cumân*'ın dış kapağının içi.



Ek 2: Nesru'l-Cumân'ın I. cildinin iç kapağı. İlk varak.

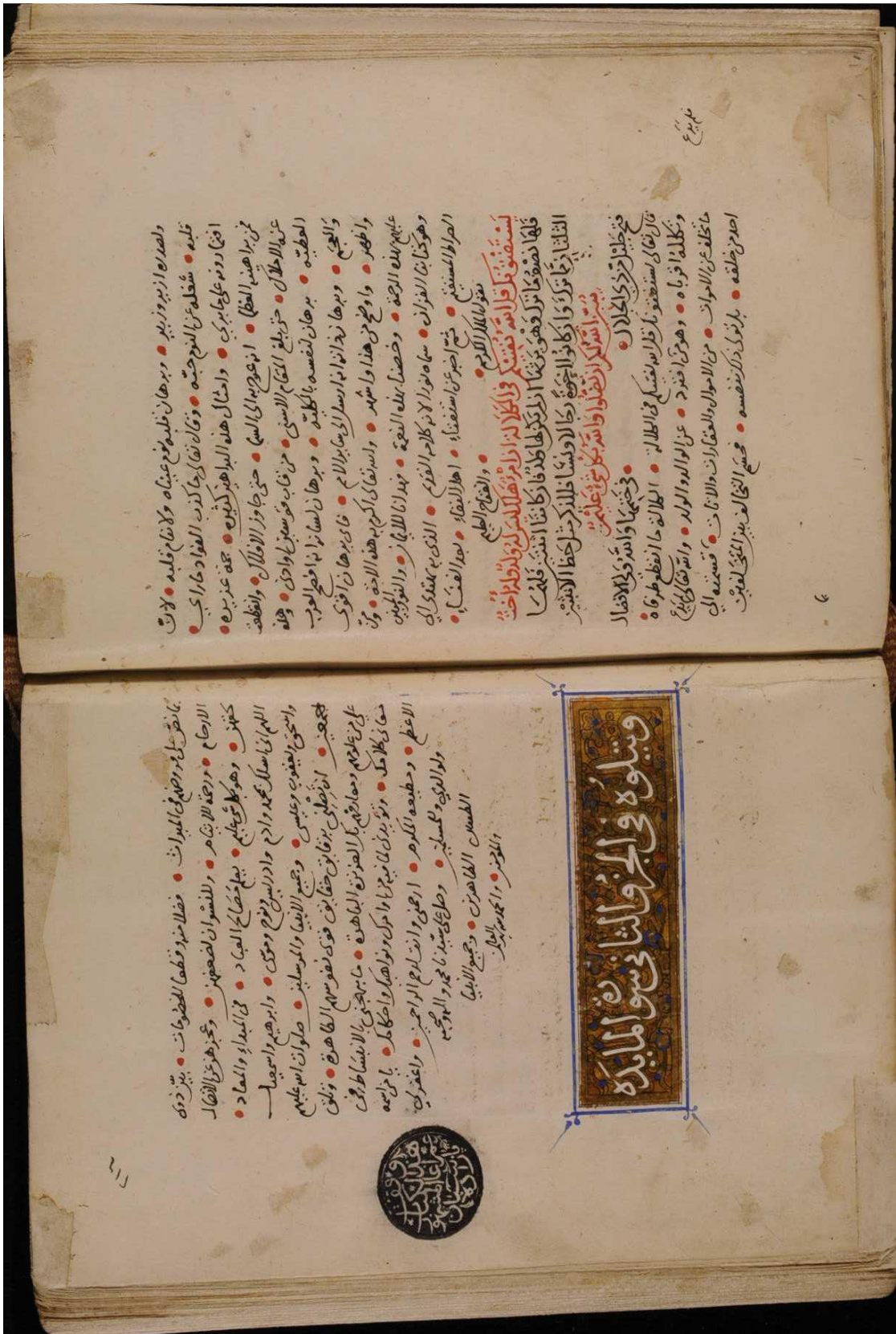


المجلد الثاني
الجزء الثاني
الكتاب الثاني
الصفحة 88

الاصغر . والاصغر والاضغر . والشوش الكفون . واللولو الكفون .
 وبهم اشوار البديات . وطلع على مقال النهايات . فطوى من كان
 كعبته هذا الكتاب الكبري طاب . وعلق عن عرفانه واقف . فطوى
 التي تارة بالاطلاع . وطاقه نجام النجاح . **ولعب** على بيتي الكريم
 اللسان . مخمخ كفاي فغ الرحيم . في تفسير القرآن . فصول عين
 الاحزان . ومغنون ادب الضميمة . وكلمة الاحسان . ان الكفون
 تفسير المشجع على انواره . فاعلان عن طار فضده . وتفسير
 مراده . لا يحمي في حق الحق والحق والحق والحق . وعلا الفرائد
 والمفسر في قوله . بعد ما شهور جاهد الاقوال . وما عن في من
 اجواب وتفسير . واعراضات وتحرير . ففكرت الالهات مترادفات
 في الاعراب والفقه والنظر والنفس كرات . وضمها بسجيات
 شوا احسن في قوله الخان . عالمه في الفرة الوثيقة لا هلا العرفان
 انشا الكاظم . في الوقت الحاضر . سمحات الفهنا . والفتحة مؤتمنتها
 وضمها . وضمها . وضمها . وسيدتها . وجكبتها . واطمئنتها .
 دار صولتها . وسلمتها . واطمئنتها . وسلمتها . واطمئنتها .
 وطلون فوايدها . فكانت دراهم خطوتها . احسن من العقد العظيم .
 ما تزينت به حيث غلقت تفسير القرآن الكريم . ابوز فها الاله
 بالحق الع جبهه
 ترادف باغ فقال الاعمى لها . سقوتها من بعد كبري كبري
 فطاح فكلون الكفار على . قضيد فافنها الاله كبري
 فطاح الاعمى . من قصده واجهته في تخفيف نثر الخان . مترادفها



الحمد لله فنزل القرآن كخبر آتية اخبرت الناس . على رسول الله الذي قال
 الكفر الميراث للشكر والالتباس . الزمان لنا تنويلا . وبين من خربنا وطبلا .
 وقطرت كل مني نفضلا . منها جة فوسر . وشرا سفتي . فمن لاد . كان
 سكرنا . ومن استنكر العزوة التي فاز بالبيع لا بد من حيا . فياصون
 ما كنا وانبع . بانها تنظر وتكرم . والحق علم القرآن . خلق الالاف
 عليه البيان **تجمل** . كما انما علمنا في حقايقه . وادع من شرابه وطرايقه
 حكمة الكثر اذ بان الترافق الكرام . وشكر استطلا الواراد انت
 انعامه . مع اعتزاز عبده بالخير الالابن كرض قدسه . لا احصى نساء
 عليه هو كما اني على نفسه . **واشهد** الاله الاله . وصدقه لا شكر له . ولا
 تلامه ولا شيل . شهدا من طاف بكعبة اشرا المشان . والحق لغوات
 النوار المعاني **واشهد ان محمدا عبده ورسوله** الحظوظ خناح الالابن .
 المنوار عليه القرآن الكريم خناح الالابن . سوان يوسفه . داودية
 سليمان به . الخاين . مؤسوته . مرتته . عيسوته . ضم صحت
 شيبته . وعطى موسو . وطلد ادمية . وسقوتة نوحيه . والفة
 قدرته . ونسوان كبريته . واطمان كسبته . ومارف كسفته . وروضة
 شدرسته . وجمرة زنونيه . لا شونيه ولا غنبيه . والمخار كعبه .
 وجمديه . فمن حقه انه بالعلم الفعمية . والاشارة الفرفانم .
 استخرج من الكثر الالكبر . سخط الجوه . والقيوت الاعم . واليقوت

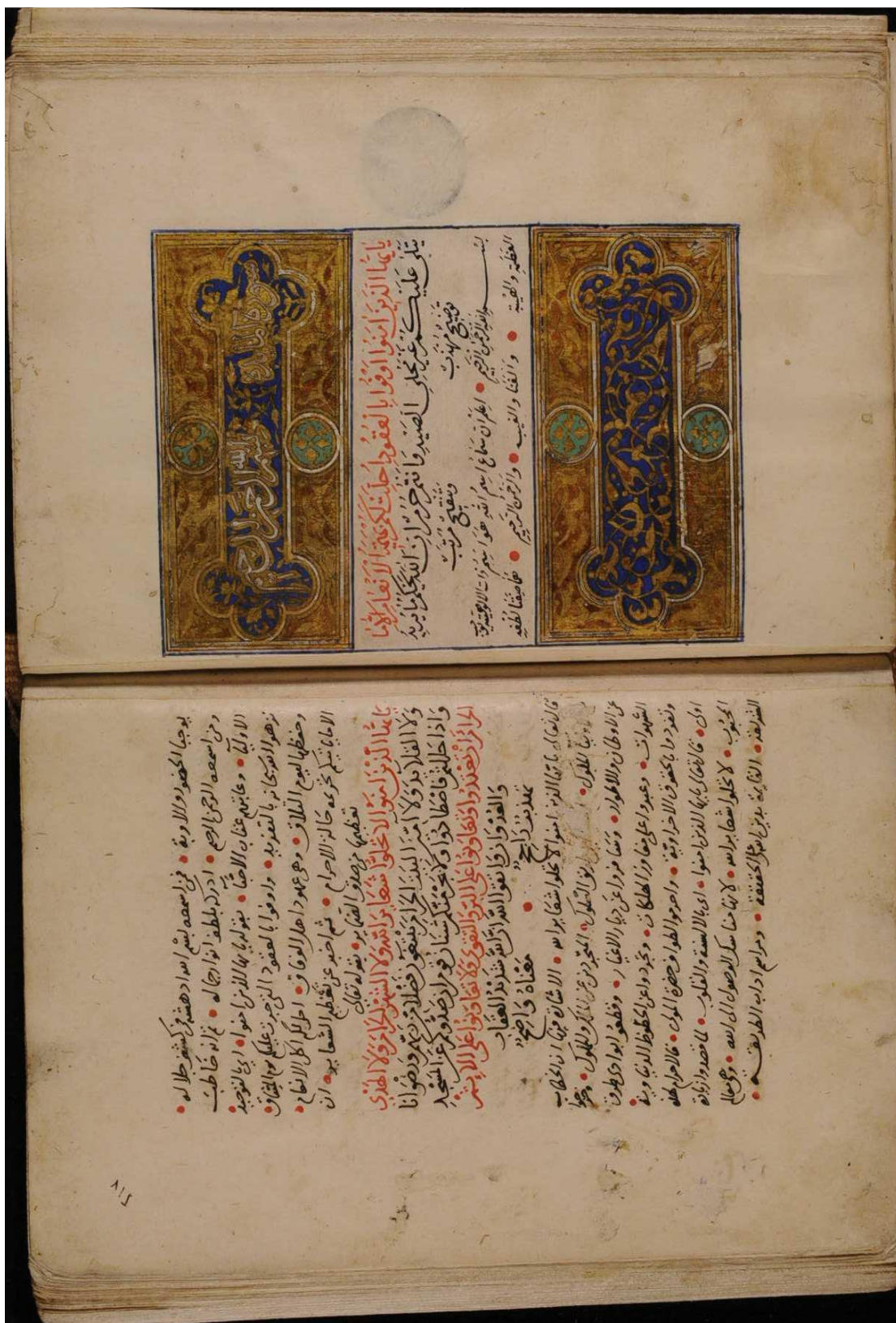


وصدرا الزبير وزبير • وبه ان ظلمه من عينه ولا فاع قلبه • لا ارق
 عليه • شطه عن النوح حبه • وقال تعالى ما كذب العباد ما ارجى
 افتخاروه على ما يبري • وامثال هذه اليه اهل بيته • حقه عزيزه •
 من يراه هين الخطا • ان يهوج به الى السبا • حتى طاروا الا فاح • وانظف
 عن الاطلاق • حتى بلغ المقام الاسنى • من فاب فوسعت اواذي • وله
 العظية • به ان نفسه بالكلية • وبه ان لسانه انما هو العوب
 والجمع • وبه ان نيرانه اسر الى سائر الامم • فاي به ان فوق
 واظلم • وادمج من هذا واشهد • واسمنا في اكرم هذه الاخرة • ون
 عليهم هذه الرقة • وخصصنا هذه النعمة • فمدانا للابناء • والنورين
 وهو كتابنا الفزان • ساه نور الامم كلام النور • الذي به يمدى الي
 الصراط المستقيم • شيعنا من استغنا • اهلا النفا • بعد الفبا •
 تعونا الى الكرم • والفتح الطبع
تشفق قلبك واسمك فكل الاله والارزها للسر والظلمة اخذ
 قلها انصفه كما نكر وهو يتركها كما نكرنا كما نكرنا الله • قلها
 الشفا • كما نكرها كما نكرها • كما لا ونسا • كما لا نكرها كما لا نكرها
بسم الله الرحمن الرحيم
 فتح خيالنا في الجلال • في ختمها وامنه • في الافعال
 قال تعالى استغفروا لظلمتكم في الظلمات • الظلمات ما انظفط طرفة
 وشكله اقرباه • وهو من افتقد • عن الوالد والولد • والله اعلم
 ما خلفه عن الاموات • من الاموال والعقارات والاموات • تسمنه الي
 اصل خلقه • بارئكم ذكر نفسه • فجمع الخيال في هذا النور

باقر على روضه في المبراث • فضلا من نطقنا العظومات • بيزد
 الارحام • در حقه الابصار • والنسوان الضعيف • وعجزه عن النفا
 كتم • وهو لا يطلع • بعل خصال العباد • في البدا والمعاد
 اللهم ان اسلك محمد وراحم • وادريس ومعنى • وابراهيم واسماعيل
 واسحق ويعقوب وعيسى • وجميع الانبياء والمرسلين • صلوات الله عليهم
 جميعا • ان يظنني برافق ضيق فوك نفوسهم الطاهرين • وتلق
 علي عظيم ومعاذهم • بالاضواء الباهرة • ما بهن في الانفسا طروف
 سوا كلاك • تؤيدون ما نعيمنا ما كرموا نوهنا واحكامكم • يا خراسم
 الاعظم • وطمعه الكرم • ارحمني وانزل مع الراجح • واعتريني
 ولوالدي والمسكين • وطلعت سبينا محمد واله جميع
 الطهارن المظاهرين • وجميع الانبياء
 والنور • والحمد لله

وتبوة في الجز والنا في سوا الملبدة





بسم الله الرحمن الرحيم
**بَيِّنَاتُ الدِّينِ أَمْرُوا بِالْعَقْلِ وَاحْتَدُوا سُبُلَ الْإِسْلَامِ لِيُؤْتَا
 تِلْكَ عَلَيْكُمْ بِمَنْ يَحْمِلُ الصِّدْقَ وَنَفَرٌ مِمَّنْ رَأَى الْفَيْسُكَ تَأْتِيهِ**

يَسْتَبِيحُ يَهْدِي
 وَالْفَيْسُكَ لَمْ يَكُنْ يَحْمِلُ الصِّدْقَ وَنَفَرٌ مِمَّنْ رَأَى الْفَيْسُكَ تَأْتِيهِ
 وَالْفَيْسُكَ لَمْ يَكُنْ يَحْمِلُ الصِّدْقَ وَنَفَرٌ مِمَّنْ رَأَى الْفَيْسُكَ تَأْتِيهِ
 وَالْفَيْسُكَ لَمْ يَكُنْ يَحْمِلُ الصِّدْقَ وَنَفَرٌ مِمَّنْ رَأَى الْفَيْسُكَ تَأْتِيهِ

بسم الله الرحمن الرحيم
**بَيِّنَاتُ الدِّينِ أَمْرُوا بِالْعَقْلِ وَاحْتَدُوا سُبُلَ الْإِسْلَامِ لِيُؤْتَا
 تِلْكَ عَلَيْكُمْ بِمَنْ يَحْمِلُ الصِّدْقَ وَنَفَرٌ مِمَّنْ رَأَى الْفَيْسُكَ تَأْتِيهِ**

بوجبا الحضور والاروية . فمسمعه بسم الله الرحمن الرحيم
 ومن اصعبه الرجز الاصم . اذ كان بطه انوار احمد . ثم انه خا طيب
 الاول . وعانته عنان الاصب . بنو له بالذم من انوار احمد . اربح التوحيد
 زهور النور . بالتقريب . وادعوا بالعقول التي جرت على ملك مع الشياطين
 وحفظها لبيع الملائك . وهو عهد جاهل النفاق . احكم الحكم الاطعام
 الاما تسمع نزع جنة خانه الاحرام . ثم اصغر عن تعلم الشعابيه . ان
 تعلمها موهوبوا القاصم . نوله فالك

بَيِّنَاتُ الدِّينِ أَمْرُوا بِالْعَقْلِ وَاحْتَدُوا سُبُلَ الْإِسْلَامِ لِيُؤْتَا
 تِلْكَ عَلَيْكُمْ بِمَنْ يَحْمِلُ الصِّدْقَ وَنَفَرٌ مِمَّنْ رَأَى الْفَيْسُكَ تَأْتِيهِ

قارن انك يا قتلنا انوار الاحرام . الاشارة فيها ان الخراب
 من ثبات الملوك . المحرم من الملوك والملوك . فحوا
 عن الامانة والالهام . ونسب من عن ذم الابعاد . وفضلوا ابواب حيا طرقت
 الشهوات . وعبروا على حيا وزر الحلاكة . ويحذرون عن الحفظ الذي بين
 ونفوس ما يكتسبون الاخرات . وادعوا بالطواف حيا الموك . فالاحرام خلف
 املك . فالنفاق به الذم انوار احمد . اي بالانفة والقلم . لما قصدوا راحة
 الحبيب . لا يخلوا شعابيه براس . لا يفتنا مسك الوصول الى الله . ومجمل
 الشريعة . الثابتة بدين اسلام الكيفية . ومراسم ادب الطرقة .

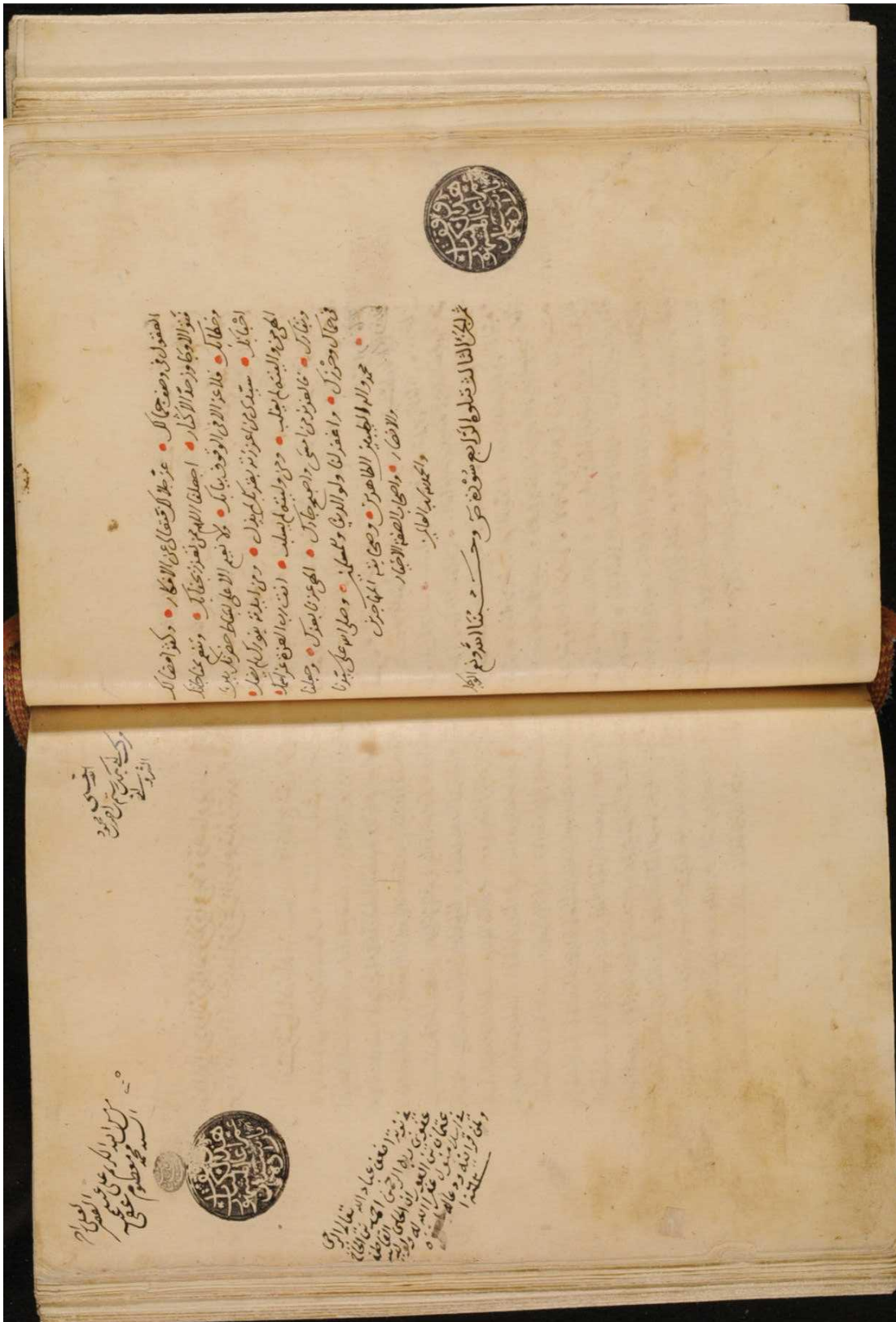
Ek 6: Nesru'l-Cumân'ın II. cildinin son sayfası.

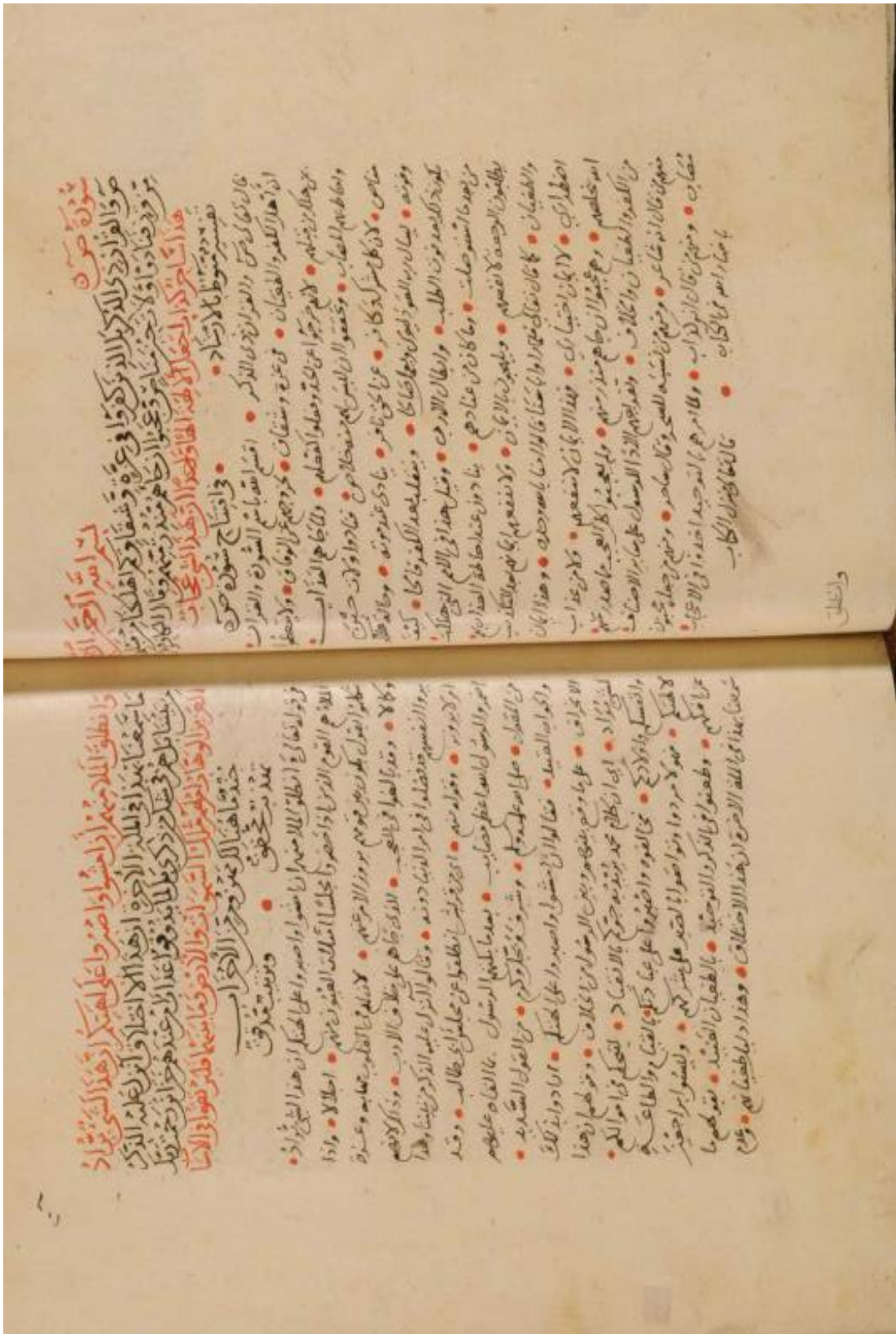


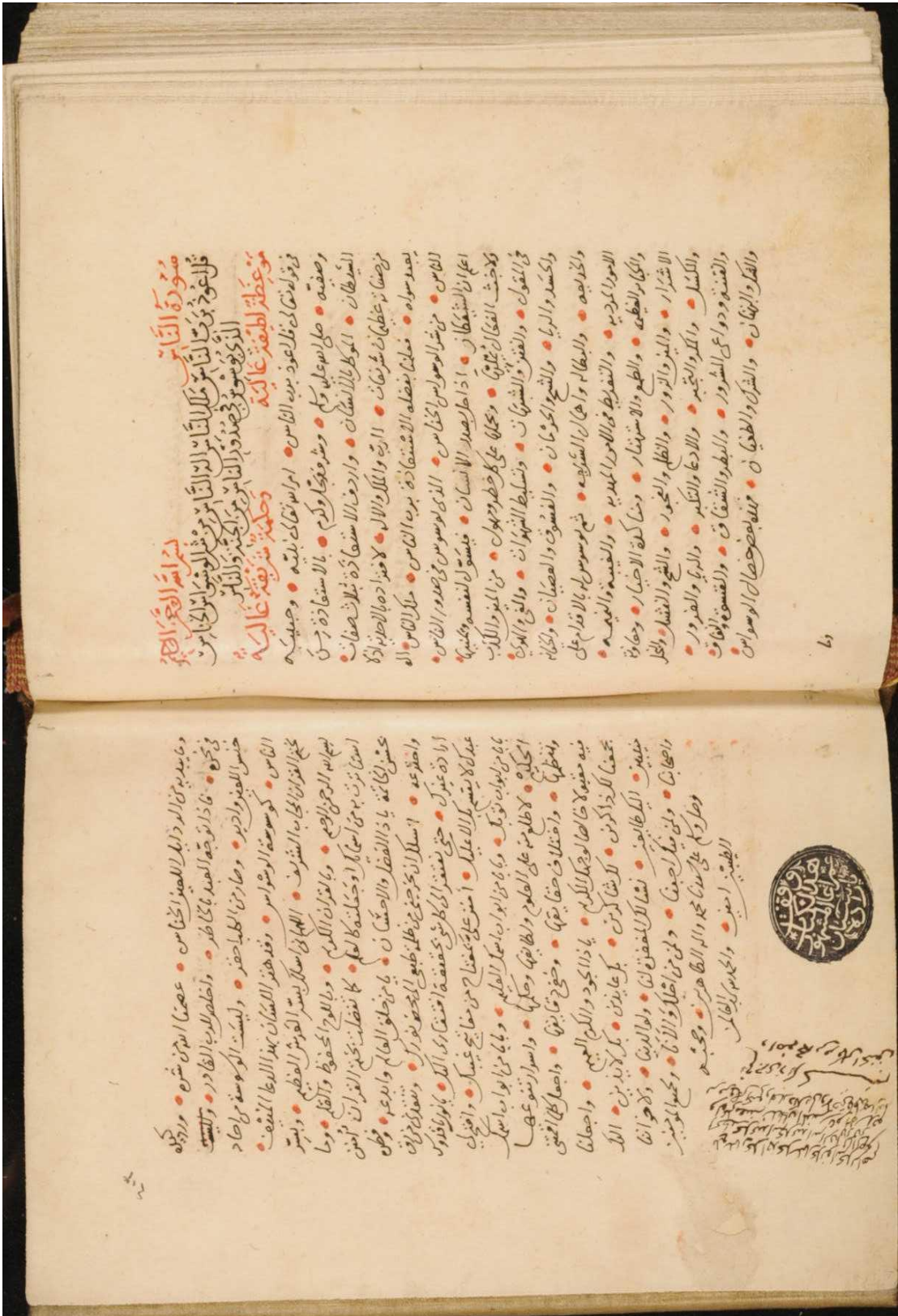
Ek 7: *Nesru'l-Cumân*'ın III. cildinin ön sayfası.



Ek 9: Nesru'l-Cumân'ın III. cildinin son sayfası.







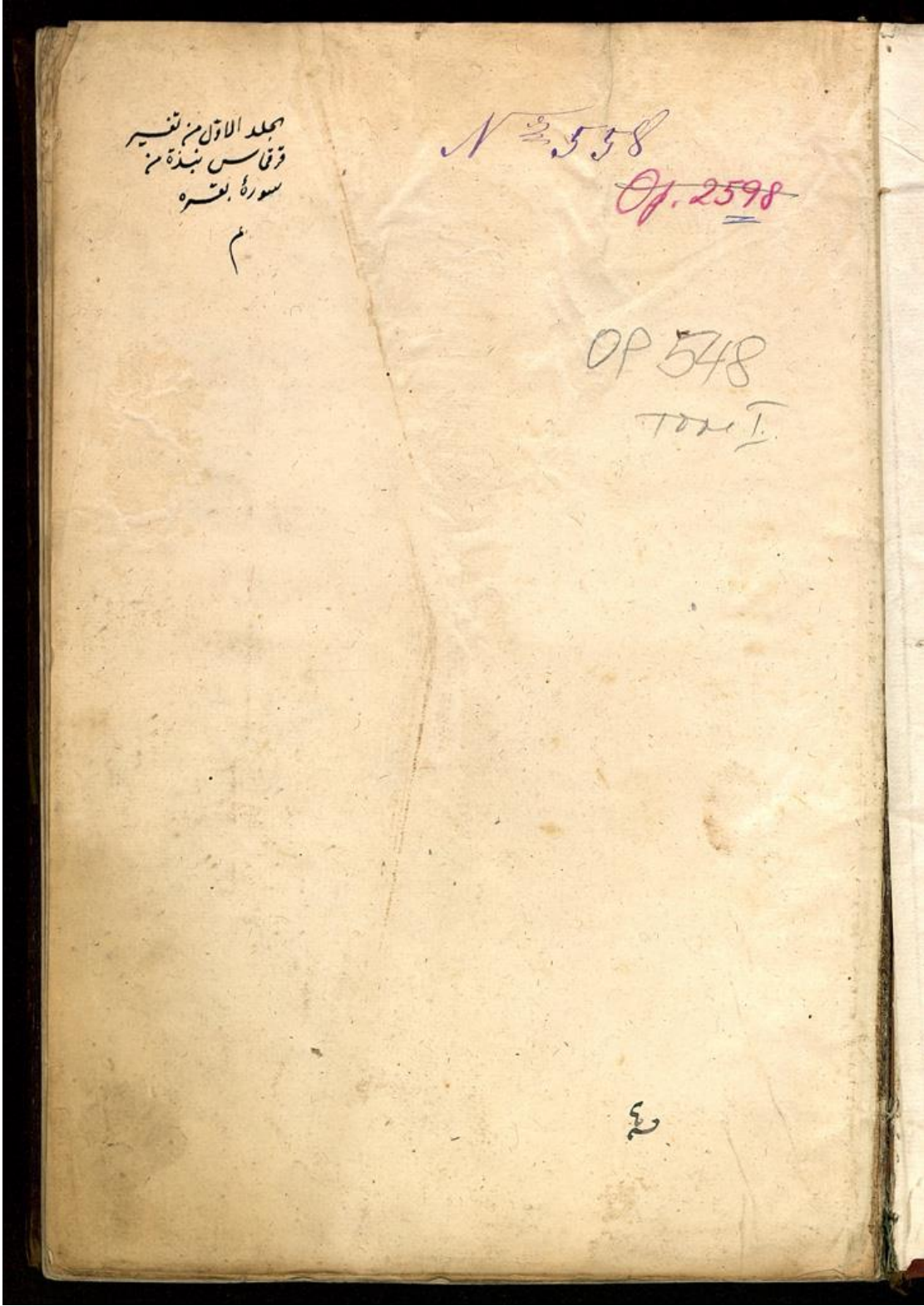
صورة النائم
 صورة النائم ملكا لا يملكه الا الله تعالى ومنه قوله تعالى
 الذي يوصيكم في صفة النائم من الجنة والجنة
مؤخظة لطفة غالية
 في قرأتها لمن تلاه في يوم النائم امر الله تعالى ان يبعثه
 وصفته صلى الله عليه وسلم وشرفه في قوله . بالاستفاضة من
 السطان . الموكلا بالاسنان . وادخل الاستفاضة ثلث حفات
 من صفة غلظته في شرفه . الريح والكل والال . لا يفرح احد الا
 بعد سواه . فعملنا بفضله الاستفاضة برب الناس . ملك الناس
 الناس . من شرفه في صدر الاسنان . الذي لا يوسوس في صدور الناس
 اعلم ان الشيطان . اذا طرد صدر الاسنان . فيسوق النفس عليها
 لا خشع الشيطان بل على . ويحمله على كل خطره ويهول . من الميز واللاب
 في الموع . والفتن والشبهات . وتسلط الشيطان . والحق والحق
 والكسد والربا . والشع والحومان . والفسق والعصيان . والظلم
 والظلم . والبطام واحار الشريعة . ثم يوسوس بالافعال على
 الامور المردية . والتفريط في امور المدينية . والغيبة والغيبة
 والكبر والبطم . والطع والاشتمار . وسأكة الاخبار . ومجانة
 الاشياء . والبيز والبور . والظلم والخبور . والشع والفساد والظلم
 والكسل . والكبر والتعجب . والادعاء والتكبر . والربا والظهور
 والفتنة ودواعي الشور . والبطور والشفقة . والقسوة والفاق
 والظلم والظلم . والشكر والالحقان . فلهذا فضحنا الهموسان

ويعيد من الرود الى العبد الشان . عصفا من شرف . ورؤيه
 في قوله . فاذا توجه العبد بالخط . واخطى له الفادر . والفتن
 خسر العبد وادبر . وصار من الخطيا خسر . وليست الكوسفة من حاد
 الناس . كوسوفة الرشواس . وقد هفر الانسان بهذا الودع الميق .
 كمن الغرابة الحيا الشرف . اللهم اني اسألك بستر العرش العظيم . وبستر
 بستر الرحمن الوهم . والعران الكرم . وبالوع الحفظ والظلم . وما
 استأثرت به من اسماك او حيلتك كالعلم . كما تفطنت في القرآن لمن
 عصى الكافة يا ذا الشف والاحسان . يا من خلق العالم وابدعه . فظن
 واحذعه . اسألك من جنتي في ظن طبعي لا يخطئ لوركي . وتفتخر في
 اراة غيرك . حتى يفتخر الي كل شيء حقيقة اقتضاها في الكرم . باهورا فوك
 عندك لا يتبع لولا عليك . اسألك عن غفلة من خاتج غيبك . والفتن
 بان من يولد نوك . وما من يولد اسلم العلم . وما من يولد اسلم
 الحكيم . لا علم من على العلم والظلمة وحكمها . واسألك عن غفلة
 ونظمتها . واختلفت صفاتها . وضعف قايدها . واصار كل الحق
 فيه حقيقة لا خافها لولا الكرم . يا ذا الجود والكرم العجم . واصفنا
 بحسن الكرم الكرم . لا شاك من . كرميدين . كرميدين . الذي
 يفتخر . الكرم العجم . لا شاك من الكرم الكرم . ولو الدنيا . ولا خافنا
 واصفنا . ولين من كرمنا . ولين من كرمنا . ولين من كرمنا . ولين من كرمنا
 وطرايم على كرمنا . ولين من كرمنا . ولين من كرمنا . ولين من كرمنا
 الطيب . احب . والحمد لله العال .



Handwritten notes and signatures at the bottom of the right page, including a signature that appears to be 'عبد الله بن...' and other illegible text.

Ek 12: *Fethu'r-Rahmân* fi Tefsiri'l-Kur'ân'ın Sofya nüshasının iç kapak sayfası.



بسم الله الرحمن الرحيم وما توفيقنا إلا بالله عليه توكلت وإليه انيب
من سورة الكون اسمة التوفيق والقول المحمد لله منزل القرآن الكريم على خيرته
 من برئته محمد الروفا لوريم صلى الله عليه وعلى آله وصحبه الطيبين الطاهرين صلوة دائمة
 يدواما خالدين **وبعد** يقول العبد بالذات الفقير إلى الله تعالى من كل الجهات تاسي
 ذنبه في الناس محمد بن عبد الله فرخاس عفا الله عنه وآبؤه بروح منه سألني المریدون والأصحاب
 والأخوان في أسرار أحباب دعاء في الفضايل والأداب بلغفهم الله مسؤولهم وسهل عليهم كما هو لهم
 أن اشرع في تفسير الكتاب المحفوظ الذي هو باليمن والبركة ملحوظ لا ياتيه الباطل من يديه
 ولا من خلفه نرى من حكيم قادر على كل شيء وهو بكل شيء عليم قال الله تعالى ولقد اتيناك
 سبعا من المثاني والقرآن العظيم فهذه أفضل خصيصة ما خص بها أحد من المرسلين لأمر
 الله عز وجل ختم به النبيين وشركه بأبنا معجزه الكتاب المبين على سرور الاحقاب
 والقيام الساعة تحفظه بحفظ الملك الوهاب القابل لكل وعلا أنا نحن نلنا الذكر ^{هو عقب}
 وأتاه لحافظون وبين شركه وتعظيمه بقوله ان القرآن كريم في كتاب مكتون لا يسته الا ^{للعقبة}
 المطهرون **فاستخرت الله تعالى** فما خاب من استخاره وفاز من لا ذنبنا به وبدا استخار ان ^{سنة}
 يوفقني مجمع تفسير ينضم خصا بصرا سا طيز علما الأقاليم والأصاار وجلبها بزره التوحدة
 من المعاني البكار وعلى بصاروا إلى الاستنصار وظللت المدد والعوز من ممة الكون فهو المعين وبه
 عنة استعين **سورة الفاتحة** روكجايا شهرهم مجاهد عن أبي هريرة انها مدنيه وعن ابن
 عباس جماعة انها مكية وهو الأشهر وكان بعضهم هي مكية مدنية فاختلاف العلماء في نزولها
 على ثلاثة أقوال أحدها انها مكية وثانيها مدنية وثالثها انها مكية مدنية وتكرر نزولها
 لتشریفها وتعظيمها وقد قيل في ذلك قول
 امر الكتاب بالمدنية انزلت وبكفة فافهم لما فيه ثبت
 وقيل قد تكرر ان نزولها وقد اتى بفضلها الرسول
وتمت الفاتحة لعز من جدها ان الله تعالى فتح بها ابواب خزائن الحقائق التي ما فتح ولا حد
 من الصغيفين وكانت خرة لجيبه ونبيه ورسوله احد خاتم النبيين والمرسلين صلى الله
 عليه وسلم وشرف وكرم فهذا الكتاب المبين ودع الله فيه حقا يترجم الكلم
 التي انزلها على جميع انبياء المرسلين صلوات الله عليهم والساني انما سمي فاتحة

الكتاب

Ek 14: *Fethu'r-Rahmân*'ın Topkapı nüshasının cilt kapağı

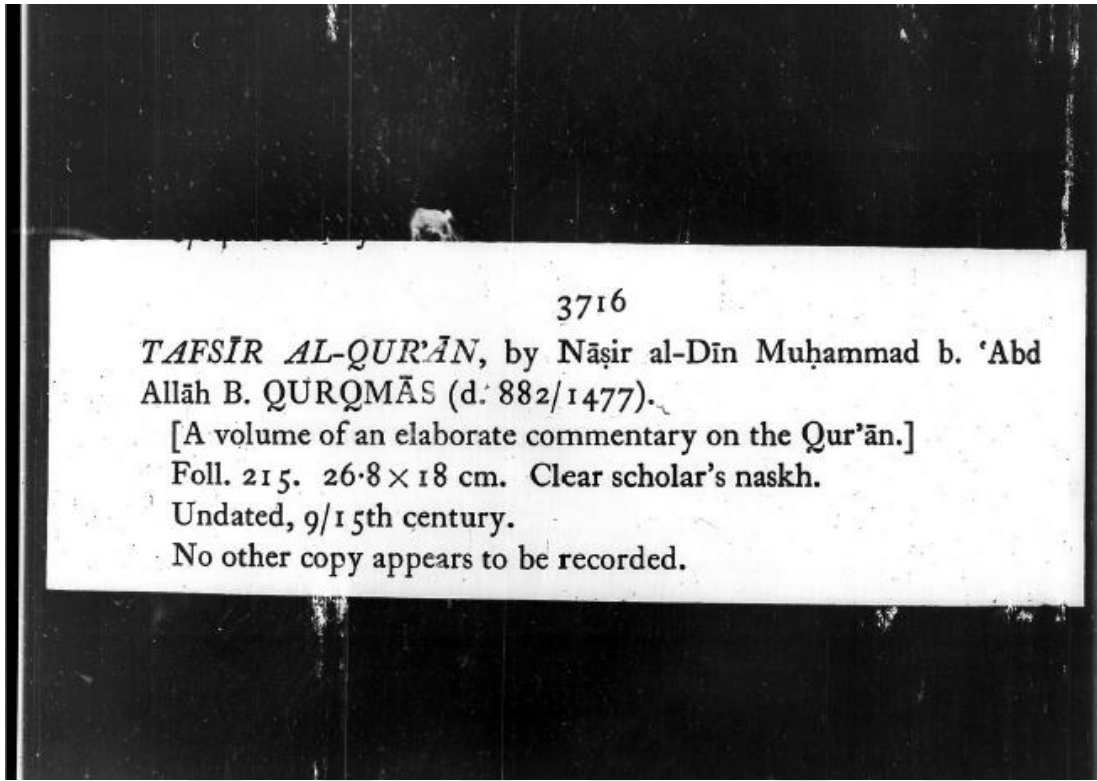


Ek 15: Topkapı nüshası I. mücelledin ilk sayfası.

حراسه الرجل الجسم العظمى لم يرسد بما جرداه ومجربا صعب
مرسة الكول سنة التوفيق والعون
 انتمسب من قوله تعالى **هل لكم فيما اصابكم الباتساة** سبب
 تروا هذه الآية ما رواه البخاري عن ابى ابياتر موصو ريفان كانوا لا يقولون انفسا
 ورضان كان وكانوا لا يقولون انفسا من قول الله تعالى **هل لكم فيما اصابكم الباتساة**
 له الاكل والشرب والجماع الى زفول المشاة الاخير ما ويرتد اذا احلها ما او
 وقد لا يسيطر حرر عليه ما حل له بل عليه في غير ما وحده الاضمار وجانته
 من المعصية والنعوا اهل بعد عضة الاخرى ان نفس من صومته الاضمار وجانته
 ما قول ان يظن وانما جمع ما بها ففقتن عليه عند انتقامها ما ذكره كذا في النبي عليه
 الصلة ولم يفتن له ولا في العمل انفسا في ذلك وقت جعل ذلك سبب
 الوضعية بجمع اسلمه بيل يوم القيمة ومن احكام الصائبة **رما سبعة** هذه
 الآية ما فيها من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 ما تا صومر ما في كتيه عليها كتيه على انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 العكس في العدد وفي الشرايط وما يتكاد في العدد وما كان هذا الكتاب قد ابروا
 بتلك العكس والجماع في صياهم بعد انما ما وتقبل بعد العكس ما كان في السطور
 كذا في هذا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 العليل بل بلع الحور لظفر بعور وساسبا في انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 بكم اليسر ولا يريد بكم اليسر وهذا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 حراما قبل ذلك لكنه لم يكن حراما في جميع البهله الا ترى ان ذلك كان حلالا لهم
 الى ذلك انهم اراوا انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
كلمة عند استفاقة لطيفة لان الماسل حلاله من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 ابو عبيدة بقا العزاة على ما اسكت وفراشك وازارك لما فيها من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 كانا يستشاران في بيشرا في انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 يشتمل على اسال فالله اربع على انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 والسدي ليس يسكن لكم في يسكن بعبادكم بل بعباد الله الصوم من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا

في الخالفة كذا للباس وقد رخص ما سلكتم على قوله وانتم ليس بغيره ولا خيال الرجل
 الى المرأة فكله صبره عنها وان هو ابا ويطلب ذلك العمل ولا خلاف والرائة طلب
 العمل ابتداء فلهذا كجا عليه حتى انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 يتخرجه في الزواجر من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 واذا بان الحيا في انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 والكتابة بقوله الوقت وهو كناية عن الجماع والاستحراق البدوية بقوله من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 كذا في قوله الياسر كذا في العدد وهو **ما في انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا**
 الاختيار ايضا معتمدا على قوله في انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 لا تقسم لان ما لا معصية عليه على انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 لينة ومعها ما في قوله ففانك الى رسوله عليه السلام واخبره بذلك فخطبته
 فتاب الله عليه وعفا عنه فشرحوا في انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 قالوا بالشرع وهذا عمل الرخصة والباحة قوله تعالى **ما في انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا**
 انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 الاكل والشرب والجماع فيما انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 وعقار من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 التوبة فخطوا التوبة والعفو ففقتن انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 لينا في انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 الجماع في انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 فيه العاقبة والملازمة هفتة **والتفوا ما كتيه انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا**
 وما هو كونه وحسن الخطاب والسدي والربيع والكلمة التي عيينة التوفيق البلاء
 وفي تفسيره ما كتيه انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 المباشرة انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 لمورد ذلك لانفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 الصلوة وخطبته انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا
 ان انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا من انفسا

Ek 17: Dublin/Kuveyt nüshasının (Necm-Murselât cildinin) dış kapağı.





ÖZGEÇMİŞ

1970 yılında Elazığ'ın Karakoçan ilçesinde doğdu. 1980'de İlkokul'dan, 1987'de Karakoçan İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. 1992'de M.Ü. İlahiyat Fakültesini bitirdi. 1994 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "Kur'an-ı Kerim'in Taklîd Karşısındaki Tutumu" isimli teziyle Tefsir dalında yüksek lisansını tamamladı. 1992 yılında öğretmenliğe başladı. İstanbul, Diyarbakır ve Sinop illerinde bir süre öğretmenlik yaptı. İstanbul'da Ümraniye Ticaret Meslek Lisesinde, Erkut Soyak Lisesinde ve Ataşehir Esatpaşa Kız Anadolu İmam Hatip Lisesinde Okul Müdürlüğü; Ümraniye ve Ataşehir İlçe Milli Eğitim Müdürlüklerinde Şube Müdürlüğü görevlerinde bulundu. Sivil kurumlarda yöneticilik yaptı.

Yayınlanan Kitapları

1. Allah Hangi Kullarını Sever (Aşkta Sonsuzluk).
2. Yeniden Diriliş ve Cennete Yolculuk.
3. 80 Soruda Allah Hakkında Merak Ettiklerimiz.
4. Çocuk Eğitiminde Sevgi ve Disiplin.
5. Aşk Girdabı (Roman).
6. Halk Eğitiminde Cami Dersleri (Çeviri).